ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
CENTRUL DE ȘTIINȚE SOCIALE TÎRGU-MUREȘ

Studii de ISTORIE FILOLOGIE ȘI ISTORIA ARTEI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Scanned with OKEN Scanner

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
CENTRUL DE ȘTIINȚE SOCIALE TÎRGU-MUREȘ

STUDII DE ISTORIE, FILOLOGIE ȘI ISTORIA ARTEI

Scanned with OKEN Scanner

CUVÎNT ÎNAINTE

Cel de-al doilea volum întocmit de către cercetătorii Centrului de ştiinţe sociale din Tîrgu-Mureş al Academiei de ştiinţe sociale şi politice constituie o dovadă în plus a modului în care cercetarea ştiinţifică este promovată şi aplicată în tînărul centru de cercetare, potrivit tezelor Congresului al X-lea şi reflectînd politica marxist-leninistă a partidului. Rod al străduinţelor laborioase depuse de membrii colectivului de cercetători tîrgu-mureşeni, volumul cuprinde o tematică diversă din istoria şi cultura patriei în diferite perioade, începînd cu evul mediu pînă la istoria contemporană, definind concis şi reprezentativ profilul actual al instituţiei.

Cercetătorii au valorificat un preţios material documentar, căutînd să prezinte specialiştilor şi publicului larg evenimentele politice, economice şi culturale din părţile Transilvaniei, în studii cu conţinut ştiinţific şi educativ. Sînt relevate momentele eroice ale luptei forţelor democratice din unele centre ale Transilvaniei pentru instaurarea puterii democrat-populare (L. Vajda-S. Fuchs), precum sînt amintite acţiunile presei, în special ale revistei „Korunk", împotriva agresiunii fasciste, a pericolului fascizării ţării (M. Turzai). Din epoca modernă, pe baza unor inedite şi valoroase izvoare, se afirmă importanţa industriei de armament în timpul revoluţiei de la 1848—1849 (Gh. Bözödi), sau sînt scoase în evidenţă noi aspecte ale războiului vamal şi ale urmărilor lui în ţinuturile din estul Transilvaniei (I. Chiorean). Din trecutul luptelor sociale şi naţionale din Transilvania sînt surprinse portretele

lui T. Cipariu și Vasile Lucaciu, primul în calitatea sa de istoric și filolog (V. Nițu), celălalt în ipostaza omului și luptătorului politic pentru emancipare și unitate politică (Gr. Ploeșteanu). Interferențele dintre cultura română și maghiară ocupă un loc însemnat în studiile cu caracter folcloristic și literar ale cercetătorilor K. Olosz și L. Kocziány, continuînd tradiția unor contribuții însemnate pe această linie în cadrul Centrului de științe sociale. Cu cercetarea incunabulelor transilvănene și interpretarea arhitecturală a palatului baroc de la Oradea în care sînt reflectate legăturile culturii autohtone cu spiritualitatea europeană încheiem succint prezentarea tematică a acestui volum.

Lucrările oferite în cea de-a doua culegere de studii ilustrează amploarea cercetărilor științifice din ultimul timp și relevă din ce în ce mai mult necesitatea unei publicații anuale pe care colectivul Centrului de științe sociale speră a o scoate într-un viitor apropiat, în vederea valorificării multiple a cercetărilor întreprinse, a expunerii unor opinii asupra evenimentelor din istoria patriei, în dorința participării și mai intense la cercetarea științifică a istoriei și culturii, la rezolvarea imperativelor majore trasate de conducerea partidului.

Directorul Centrului de științe sociale Tg. Mureș
dr. *VASILE RUS*,
membru corespondent al Academiei
de științe sociale și politice

Scanned with OKEN Scanner

DIALECTICA FACTORILOR OBIECTIVI ŞI SUBIECTIVI ÎN PROCESUL CONSTRUCŢIEI SOCIALISTE DIN ROMÂNIA

CONF. DR. VASILE RUS

Marxism-leninismul a dat pentru prima oară în istorie o soluţionare consecvent ştiinţifică, materialistă, vieţii sociale şi dezvoltării ei, care s-a concretizat în crearea materialismului istoric, ştiinţa legilor celor mai generale ale dezvoltării societăţii omeneşti. Avînd ca premise teoretice materialismul feuerbachian şi dialectica hegeliană, desfăşurînd de pe poziţiile proletariatului o vastă activitate teoretică şi practică şi studiind în cursul mai multor ani fapte concrete referitoare la raportul dintre structura economică şi de clasă, pe de o parte, şi suprastructura politică, juridică şi ideologică, pe de altă parte, Marx şi Engels au putut ajunge treptat la ideea fundamentală a concepţiei lor sociale : „Modul de producţie al vieţii materiale determină în genere procesul vieţii sociale, politice şi spirituale. Nu conştiinţa oamenilor le determină existenţa, ci, dimpotrivă, existenţa lor socială le determină conştiinţa" [1].

În felul acesta s-a reuşit să se pătrundă în esenţa societăţii, să se stabilească specificul ei faţă de natură. În acest sens, V.I. Lenin, la rîndul său, sublinia : „Dacă materialismul explică în general conştiinţa prin existenţă, şi nu invers, materialismul în aplicarea lui la viaţa socială a omenirii cere explicarea conştiinţei *sociale* prin existenţa *socială*" [2].

La consfătuirea de lucru a activului de partid din domeniul ideologiei care a avut loc în 9 iulie 1971, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, referindu-se la raportul dintre existenţa socială şi conştiinţa socială, sublinia că în condiţiile socialismului noi nu trebuie să ne mulţumim cu constatarea că dezvoltarea conştiinţei rămîne de multe ori în urma dezvoltării forţelor de producţie, ci trebuie să acţionăm cu toată fermitatea pentru a nu se ajunge la această rămînere în urmă, pentru a asigura ridicarea continuă a conştiinţei maselor de oameni ai muncii, deoarece numai aşa clasa

[1] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 13, Bucureşti, Edit. politică, 1962, p. 8—9.
[2] V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 26, Bucureşti, Edit. politică, 1964, p. 55.

Scanned with OKEN Scanner

muncitoare își va putea îndeplini rolul său de clasă conducătoare, numai așa poporul, stăpîn pe destinele sale, își va putea construi în mod conștient viitorul[3].

CELE DOUĂ LATURI ALE DEZVOLTĂRII SOCIALE

Dînd o soluționare materialist-dialectică problemei fundamentale a filozofiei, marxism-leninismul a rezolvat totodată în mod științific și problema raportului dintre condițiile obiective și factorul subiectiv în dezvoltarea societății. Marxism-leninismul respinge atît teoriile idealiste, cît și pe cele metafizice, și demonstrează că în afara conștiinței și voinței omului și independent de el există o lume materială guvernată de legi obiective, asupra căreia este îndreptată activitatea practică a subiectului, a omului care cunoaște și transformă realitatea. „Teoria materialistă — arăta Karl Marx în *Teze despre Feuerbach* — care afirmă că oamenii sînt produsul împrejurărilor și al educației și că, prin urmare, oamenii se schimbă datorită unor împrejurări noi și unei educații noi uită că și împrejurările sînt schimbate de oameni și că educatorul însuși trebuie să fie educat" [4].

Unii sociologi burghezi din trecut și de azi acuză marxism-leninismul că ar nega rolul ideilor, rolul factorului subiectiv în dezvoltarea socială, că ar reduce totul la condițiile obiective. Potrivit marxismului, pretinde sociologul burghez american M.M. Bober, „modul de producție e singura cauză a istoriei...". Instituțiile și ideile, susține el denaturînd materialismul istoric, „nu exercită nici o influență serioasă asupra istoriei ..." [5]. De asemenea, falsificînd sensul real al marxismului, sociologul burghez român Valeriu Iordăchescu susținea că materialismul istoric neagă rolul ideilor și al instituțiilor sociale, că ar reduce totul la factorul economic. „Pretenția că producția economică este singura sau cea mai importantă din cauzele care influențează viața omenească — susținea el — este o generalizare pe care n-o autorizează nici istoria, nici psihologia ome-

---

[3] Vezi Nicolae Ceaușescu, *Expunere la consfătuirea de lucru a activului de partid din domeniul ideologiei și al activității politice și cultural-educative. 9 iulie 1971*, Editura politică, p. 42.

[4] K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, ed. a 3-a, vol. 2, București, Edit. politică, 1967, p. 373.

[5] M. M. Bober, *Karl Marx: Interpretation of History*, 1954, p. 301—302.

Scanned with OKEN Scanner

nească" [6]. Marxism-leninismul este învinuit de către unii ideologi burghezi şi pentru faptul că ar exagera rolul factorilor subiectivi în viaţa socială. „Marxiştii — scrie H. Lefebvre — au exagerat rolul suprastructurilor, considerîndu-le capabile să exercite o acţiune puternică, chiar irezistibilă asupra bazei" [7].

Este cît se poate de evident că sociologii citaţi denaturează intenţionat dialectica raportului dintre condiţiile obiective şi factorul subiectiv. Recunoaşterea necesităţii istorice, a condiţiilor obiective ale dezvoltării sociale nu duce nicidecum la negarea rolului ideilor, al instituţiilor sociale, al factorului subiectiv în procesul social. Opus oricărui fatalism, marxismul n-a dedus niciodată din caracterul obiectiv al legilor dezvoltării sociale concluzia zădărniciei activităţii omeneşti. Dimpotrivă, subliniind faptul că societatea se dezvoltă potrivit legilor obiective, că în viaţa socială rolul determinant, hotărîtor îl au condiţiile economice, Marx şi Engels au arătat totodată şi rolul activ al ideilor politice, juridice etc. asupra dezvoltării societăţii.

„Istoria ne-o făurim noi înşine — spunea Engels într-o scrisoare adresată lui I. Bloch —, dar o făurim, în primul rînd, în cadrul unor premise şi condiţii bine determinate. Printre acestea cele economice sînt, în cele din urmă, hotărîtoare. Dar şi cele politice etc., ba chiar şi tradiţia, care mai dăinuie în mintea oamenilor, joacă un rol, deşi nu un rol hotărîtor" [8]. În opera sa *Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane*, Engels, explicînd şi clarificînd esenţa materialismului istoric, critică concepţiile vulgarizatoare şi dezvăluie raportul dintre condiţiile obiective şi acţiunile factorului subiectiv: „Într-un punct însă, istoria dezvoltării societăţii se deosebeşte esenţial de cea a naturii. În natură, întrucît nu luăm în considerare acţiunea inversă a oamenilor asupra naturii, avem de-a face numai cu agenţi inconştienţi şi orbi, care acţionează unul asupra altuia şi în a căror interacţiune se manifestă legea generală... Dimpotrivă, în istoria societăţii, factorii activi sînt numai oamenii înzestraţi cu conştiinţă, care acţionează cu raţiune sau cu pasiune în vederea unor scopuri anumite: nimic nu se întîmplă fără o intenţie conştientă, fără un scop voit. Dar această deosebire, oricît ar fi ea de importantă pentru cercetarea istorică, mai ales a diferitelor epoci şi evenimente,

---

[6] V. Iordăchescu, *Comunism şi creştinism*, Iaşi, Institutul de arte grafice „Alexandru Terek", 1938, p. 60.

[7] H. Lefebvre, *Problemes actuales du marxisme*, p. 84.

[8] K. Marx şi F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. 2, p. 460.

Scanned with OKEN Scanner

nu poate schimba faptul că mersul istoriei este guvernat de legi generale interne" [9].

Sublinierea primordialităţii condiţiilor obiective odată cu recunoaşterea rolului activ al factorului subiectiv în dezvoltarea societăţii nu reprezintă o inconsecvenţă a filozofiei marxist-leniniste, o îmbinare a unui „obiectivism extrem cu un voluntarism social tot atît de extrem", cum socotea D. Gusti [10]. Atribuind primordialitate bazei economice, marxismul „nu pune în pericol valorile omului", cum susţine Pierre Bigo [11]. Materialismul istoric este o concepţie marxistă unitară şi închegată despre societate, care analizează legătura strînsă şi indisolubilă dintre determinismul social şi activitatea conştientă a oamenilor, dintre condiţiile obiective şi factorii subiectivi în istorie.

În condiţiile imperialismului şi ale revoluţiei proletare, în condiţiile construcţiei societăţii socialiste, V.I. Lenin a cercetat multilateral dialectica evoluţiei sociale, interacţiunea economicului şi politicului, legătura internă dintre existenţa socială şi conştiinţa socială şi numeroase alte probleme. Elaborarea de către Lenin a problemelor evoluţiei sociale era strîns legată de necesitatea practicii revoluţionare şi a luptei ideologice. Prin critica adusă subiectivismului în filozofie şi sociologie, Lenin a dat o lovitură hotărîtoare surselor ideologice ale voluntarismului politic. Operele lui îndreptate împotriva concepţiilor fataliste şi spontane ca bază teoretică a tacticii oportunismului de dreapta au o importanţă principială. Lenin a dezvoltat învăţătura marxistă privind raportul dintre condiţiile obiective şi factorul subiectiv în viaţa socială, subliniind, odată cu rolul primordial, determinant al condiţiilor obiective, şi rolul crescînd, transformator şi, în anumite condiţii, hotărîtor al factorului subiectiv în procesul răsturnării orînduirii capitaliste şi al construirii societăţii socialiste şi comuniste. „Marxismul se deosebeşte de toate celelalte teorii socialiste — scria Lenin în lucrarea sa *Împotriva boicotului* — printr-o minunată îmbinare de luciditate ştiinţifică desăvîrşită cu care analizează situaţia obiectivă şi evoluţia obiectivă şi recunoaştere categorică a importanţei energiei revoluţionare, creaţiei revoluţionare şi iniţiativei revoluţionare a maselor, precum şi, bineînţeles, a diferitelor personalităţi, grupuri, organizaţii, partide capabile să sesizeze şi să realizeze legătura cu diversele clase sociale" [12].

---

[9] *Ibidem*, p. 362.

[10] D. Gusti, *Sociologia militans*, Bucureşti, 1934, p. 7.

[11] P. Bigo, *Marxisme et humanisme. Introduction à l'oeuvre economique de K. Marx*, Paris, P.U.F., 1961.

[12] V.I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 16, Bucureşti, Edit. politică, 1963, p. 23.

Scanned with OKEN Scanner

Pornind de la indicaţiile principiale ale clasicilor marxism-leninismului, putem distinge în dezvoltarea socială două laturi: *latura obiectivă* şi *cea subiectivă*, *condiţiile obiective* şi *factorul subiectiv*. Rezolvarea ştiinţifică a problemei raportului dintre aceste două laturi în dezvoltarea societăţii este indisolubil legată de soluţionarea materialist-dialectică a problemei fundamentale a filozofiei. Ţinînd seama de faptul că existenţa condiţiilor obiective şi a factorului subiectiv constituie una dintre particularităţile esenţiale ale mişcării sociale, care o deosebesc de alte forme de mişcare, ne vom strădui să stabilim anumite criterii pentru definirea acestor două laturi.

În primul rînd, este necesar să facem cîteva precizări în ce priveşte activitatea practică economică; în cadrul acesteia putem să distingem două aspecte (laturi): aspectul obiectiv şi aspectul subiectiv. Are un caracter obiectiv acel aspect al activităţii omeneşti care ţine de relaţiile materiale ce se stabilesc fără a trece în prealabil prin conştiinţă şi care nu depind de voinţa oamenilor. Orice generaţie care apare pe scena istoriei găseşte anumite forţe de producţie transmise de generaţiile anterioare. În funcţie de nivelul de dezvoltare a acestor forţe de producţie şi independent de conştiinţa lor, oamenii intră în anumite relaţii sociale, realizînd între ei un anumit schimb de activităţi materiale şi spirituale. „Istoria — arătau Marx şi Engels — nu este altceva decît succesiunea diferitelor generaţii; fiecare dintre ele foloseşte materialele, capitalurile, forţele de producţie transmise de toate generaţiile precedente; în virtutea acestui fapt, fiecare generaţie, pe de o parte, continuă în împrejurări complet schimbate activitatea moştenită, iar pe de altă parte modifică vechile împrejurări printr-o activitate complet schimbată” [13].

Aşadar, dezvoltînd producţia, oamenii se sprijină întotdeauna pe rezultatele activităţii generaţiilor precedente. Ei nu sînt liberi în alegerea modului de producţie, care este o expresie a activităţii practice a oamenilor. Societatea este rezultatul acţiunilor a zeci şi zeci de generaţii. Nici o nouă orînduire socială nu apare pe loc gol. Producţia materială se impune în mod obiectiv. Cu alte cuvinte, are un caracter obiectiv, este rezultatul material al activităţii omeneşti, rezultatul muncii precedente a oamenilor, prima condiţie a existenţei obiective a societăţii omeneşti. Un caracter subiectiv are acel aspect al practicii care depinde, într-un fel sau altul, de voinţa şi de conştiinţa oamenilor. Deci numai acest aspect

[13] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 3, ed. a 2-a, Bucureşti, Edit. politică, 1962, p. 46.

reprezintă factorul subiectiv şi nu întreaga activitate omenească. Latura subiectivă a practicii se manifestă prin scopul acţiunii, prin caracterul dirijat al activităţii oamenilor, prin înseşi aptitudinile lor într-un domeniu sau altul al activităţii omeneşti etc. [14]. Practica ca un proces determinat al interacţiunii dintre om şi lumea obiectivă conţine laturi subiective şi obiective, alcătuind o unitate dialectică în care obiectivul joacă rolul determinant.

În definirea categoriilor de care ne ocupăm este necesar să ţinem seama şi de un criteriu care se referă la faptul că în cadrul condiţiilor obiective nu trebuie incluse toate relaţiile sociale ; o asemenea includere este greşită, deoarece relaţiile sociale, aşa cum arată Lenin, „se împart în relaţii materiale şi relaţii ideologice" [15]. Acestea din urmă nu reprezintă decît o suprastructură a celor dintîi, care, la rîndul lor, iau naştere independent de voinţa şi de conştiinţa oamenilor, ca forme ale activităţii acestora, urmărind întreţinerea propriei lor existenţe. Prin urmare, rezolvînd ştiinţific problema fundamentală a ştiinţei sociale materialismul istoric distinge în cadrul relaţiilor sociale pe cele materiale, care sînt primordiale, şi pe cele spirituale, ideologice, care au un caracter derivat. Această distincţie ne previne împotriva unei identificări între relaţiile materiale şi cele ideologice. Relaţiile de producţie care se formează fără a trece prin conştiinţa oamenilor (făcînd schimb de produse, oamenii intră în relaţii de producţie fără a fi măcar conştienţi de faptul că aici este vorba de relaţii sociale de producţie) fac parte din condiţiile obiective. Nu acelaşi lucru se poate spune despre relaţiile ideologice, de pildă despre cele politice, morale şi juridice, pe care le creează în mod conştient anumite clase sau grupe sociale şi care sînt dependente de voinţa şi de conştiinţa oamenilor. Aceste relaţii nu sînt determinate direct de dezvoltarea forţelor de producţie. Ele iau fiinţă pe baza relaţiilor de producţie prin intermediul conştiinţei. De aceea relaţiile ideologice şi mai ales cele politice şi de organizare, care înainte de a se forma trec prin conştiinţa oamenilor, sînt incluse în cadrul factorului subiectiv [16].

Se impun cîteva precizări în ceea ce priveşte fiecare categorie în parte. Noţiunea condiţiilor obiective *are un conţinut mai bogat*

---

[14] Vezi în această problemă Ruxandra Călin, *Latura obiectivă şi subiectivă a practicii social-istorice*, în „Revista de filozofie", 1964, nr. 5.

[15] V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 1, Bucureşti, Edit. politică, 1963, p. 147.

[16] Problema caracterului relaţiilor ideologice este însă mult mai complexă. Depăşind cadrul lucrării de faţă, nu vom intra într-o tratare detaliată a ei.

Scanned with OKEN Scanner

decît cea a legilor obiective. În ce priveşte categoria de factor obiectiv, trebuie avut în vedere evidenţierea atît a condiţiilor materiale, cît şi a legilor obiective care apar pe baza condiţiilor economice materiale existente şi care exprimă esenţa şi legătura acestor condiţii, acţionînd independent de voinţa şi de conştiinţa oamenilor. Prin urmare, factorul obiectiv include, pe lîngă condiţiile vieţii materiale, şi legile obiective care guvernează mişcarea acestor condiţii. În ce priveşte definirea condiţiilor obiective, mai este necesar de subliniat că ele nu sînt invariabile, nu sînt date o dată pentru totdeauna. De-a lungul dezvoltării societăţii ele se modifică după anumite legi. De pildă, condiţiile vieţii materiale din orînduirea sclavagistă se deosebesc de cele din orînduirea capitalistă. Condiţiile obiective în care se dezvoltă orînduirea socialistă se deosebesc radical de condiţiile în care s-au dezvoltat toate formaţiunile presocialiste.

Acţiunea legilor obiective ale vieţii sociale este piatra unghiulară a determinismului materialist-dialectic, potrivit căruia toate fenomenele şi procesele sociale sînt generate, într-un ansamblu de condiţii date, de anumite cauze şi se supun necesităţii, fiind guvernate de legi obiective.

Încercînd să minimalizeze rolul determinismului în viaţa socială, P. Roubiczek consideră că „determinismul social nu este aplicabil pentru toate sferele vieţii noastre" [17]. Dezvăluind netemeinicia teoriilor care neagă rolul determinismului, concepţia materialist-dialectică subliniază interdependenţa şi interacţiunea universală a tuturor fenomenelor, caracterul obiectiv al întîmplării şi unitatea dialectică dintre necesitate şi întîmplare, subliniind diversitatea calitativă a tipurilor de legături cauzale corespunzătoare unui ansamblu de condiţii date. În viaţa socială se împletesc două linii importante de cauze: unele de ordin obiectiv, altele de ordin subiectiv. Nivelul de dezvoltare a forţelor de producţie atins de fiecare ţară; natura şi gradul de perfecţionare a relaţiilor economice şi sociale; configuraţia concret-istorică a structurii de clasă; stadiul de modernizare economică; complexul de particularităţi ale istoriei politice, sociale şi naţionale a ţării respective; ansamblul relaţiilor internaţionale în care este antrenată fiecare ţară în virtutea poziţiei sale geografice şi în funcţie de politica externă pe care o promovează, toate acestea, potrivit teoriei marxist-leniniste a determinismului social, sînt cauze obiective care determină în fiecare ţară dezvoltarea formaţiunii sociale respective şi trecerea la o nouă formaţiune superioară.

[17] P. Roubiczek, *Existenţialism. For and Against*, Cambridge University Press, 1964.

Gradul de maturitate a factorului politic, competenţa acestuia de a acţiona energic şi lucid asupra mersului vieţii economice şi sociale prin acte de decizie politică care să răspundă necesităţilor dezvoltării sociale; capacitatea organizatorică şi instituţională de realizare a programului stabilit; puterea de a aprecia critic şi autocritic propria activitate desfăşurată, de a înlătura din mers neajunsurile, de a învinge greutăţile care se ivesc pe parcurs; forţa educativă cu care acţionează pentru combaterea şi schimbarea mentalităţilor înapoiate, pentru dezvoltarea continuă a conştiinţei sociale, toate acestea sînt cauze de ordin subiectiv care exercită o influenţă considerabilă asupra dezvoltării vieţii economice şi sociale. De aici rezultă că determinismul social nu exclude activitatea conştientă orientată spre anumite scopuri şi că scopurile oamenilor se pot realiza în măsura în care corespund legilor obiective ale societăţii.

În ceea ce priveşte factorul subiectiv, este necesar să se sublinieze în primul rînd elementul cel mai caracteristic : conştiinţa socială, activitatea psihică, intelectuală, emoţională, volitivă, ideile şi sentimentele oamenilor, care reflectă mai mult sau mai puţin fidel, adecvat condiţiile vieţii materiale. Factorul subiectiv nu se reduce însă la idei şi la sentimente; acestea se încorporează în acţiuni, care presupun o anumită organizare şi anumite forme instituţionale. De aceea în definirea categoriei de factor subiectiv trebuie avut în vedere nu numai oglindirea în conştiinţa oamenilor a condiţiilor vieţii materiale, a proceselor şi a legilor obiective de dezvoltare a societăţii, ci şi *organizarea* şi *activitatea conştientă a maselor*, a claselor, a partidelor şi a unor personalităţi. Ideea în sine, spunea Marx, nu este un factor care creează istoria. *Ea devine forţă socială numai cînd pătrunde în mase, le influenţează şi le stimulează.* Definirea factorului subiectiv numai prin conştiinţă, făcînd abstracţie de formele instituţionale de organizare şi de activitate a maselor, a claselor şi a partidelor este unilaterală. Noţiunea de factor subiectiv este mai largă decît noţiunea de conştiinţă. Aceasta din urmă este o parte a factorului subiectiv, fiind inclusă în cadrul acestuia. Marxism-leninismul, cînd se referă la necesitatea întăririi rolului factorului subiectiv, subliniază totodată şi importanţa deosebită a organizării maselor, a clasei muncitoare şi a dezvoltării iniţiativei creatoare a acestora. Experienţa istoriei a dovedit clar că, în rezolvarea cu succes a sarcinilor revoluţiei şi construcţiei socialiste, alături de conştiinţă un rol extrem de important în progresul societăţii îl au *unitatea organizatorică a maselor populare*, a clasei muncitoare şi a partidului ei, maturitatea şi compe-

Scanned with OKEN Scanner

tenţa acestora de a acţiona perseverent şi cu chibzuinţă asupra dezvoltării vieţii sociale.

Definirea factorului subiectiv numai prin conştiinţă, făcînd abstracţie de organizarea şi de activitatea maselor, a claselor şi a partidelor, sugerează ideea cu totul greşită că ar fi vorba de conştiinţa unei persoane izolate. Referindu-se la factorul subiectiv, clasicii marxism-leninismului aveau în vedere nu conştiinţa unor oameni izolaţi, ci conştiinţa, organizarea şi activitatea maselor, a cadrelor, a partidelor, care, în limitele determinismului social, acţionează urmărind anumite scopuri, grăbind un anumit proces sau, dimpotrivă, frînîndu-l o perioadă, determinînd înfăptuirea lui într-o formă sau alta.

Prin urmare, potrivit criteriilor stabilite mai sus, *factorul obiectiv include* condiţiile vieţii materiale ale societăţii şi mai ales modul de producţie, care determină caracterul activităţii oamenilor, precum şi procesele şi legile obiective de dezvoltare a societăţii, care există independent de voinţa şi de conştiinţa oamenilor. *Factorul subiectiv*, la rîndul său, *este reprezentat* de conştiinţa oamenilor, care reflectă existenţa lor socială, de activitatea conştientă a maselor, a claselor, a partidelor şi a diferitelor personalităţi, precum şi de formele instituţionale de organizare a acestei activităţi.

Definirea categoriilor „obiectiv" şi „subiectiv", analiza conţinutului acestora făcută mai sus trebuie urmate organic de cercetarea raportului şi a interacţiunii dialectice dintre condiţiile obiective şi factorul subiectiv în procesul dezvoltării sociale. *În tratarea acestei probleme trebuie avute în vedere corelaţia şi influenţa reciprocă dintre condiţiile obiective şi factorul subiectiv, mobilitatea şi dinamica acestor categorii, caracterul lor relativ.*

În această privinţă trebuie subliniat în primul rînd rolul determinant al condiţiilor obiective în raportul şi în interacţiunea reciprocă dintre aceste categorii. Corelaţia dintre condiţiile obiective şi factorul subiectiv are un substrat obiectiv. Luptînd împotriva idealismului subiectiv, care susţine că conştiinţa şi raţiunea constituie forţa motrică principală, determinantă a dezvoltării societăţii, clasicii marxism-leninismului au demonstrat că în raportul dintre condiţiile obiective şi factorul subiectiv rolul primordial în dezvoltarea societăţii îl au condiţiile obiective, care determină acţiunea factorului subiectiv, caracterul şi orientarea generală a activităţii conştiente a maselor. Subaprecierea factorului obiectiv determinant, a mişcării sociale, duce la concepţii greşite, dăunătoare, pentru activitatea practică. Unul dintre reprezentanţii pozitivismului contemporan,

Scanned with OKEN Scanner

K.R. Popper, arăta că „viitorul depinde de noi înşine; noi nu depindem de nici o necesitate istorică'' [18].

Istoria este plină de exemple care au confirmat şi confirmă învăţătura marxist-leninistă că în raportul dintre condiţiile obiective şi factorul subiectiv *rolul determinant îl au, în ultimă instanţă, condiţiile obiective*. Cei care ignorează şi nu ţin seama de legile obiective ale dezvoltării sociale suferă eşecuri lamentabile. O analiză marxist-leninistă a schimbărilor petrecute în lume evidenţiază creşterea influenţei forţelor socialismului, a frontului antiimperialist, faptul că ele determină într-o măsură tot mai însemnată viaţa socială a planetei noastre. În ciuda desfăşurării contradictorii a evenimentelor, raportul de forţe se schimbă continuu în favoarea socialismului şi a păcii. „Este cunoscut că imperialismul — spune tovarăşul Nicolae Ceauşescu — se manifestă prin tendinţa de dominare economică şi politică a altor popoare, prin încălcarea dreptului lor la libertate, independenţă şi suveranitate naţională, prin promovarea colonialismului şi neocolonialismului. Străduindu-se din răsputeri să oprească transformarea revoluţionară a lumii, procesele progresiste ale societăţii contemporane, cercurile imperialiste acţionează în direcţia răsturnării unor regimuri şi guverne progresiste, sprijină forţele cele mai retrograde din diferite ţări, în special din ţările în curs de dezvoltare, încercînd să le împiedice să păşească de sine stătător pe calea unei evoluţii democratice. În dorinţa de a-şi apăra sau redobîndi poziţiile pierdute, de a-şi restaura dominaţia asupra ţărilor eliberate, imperialismul nu se dă în lături nici de la acte de agresiune. Toate aceste strădanii ale cercurilor imperialiste sînt însă sortite eşecului'' [19].

Făurirea şi dezvoltarea sistemului socialist mondial au adîncit criza generală a capitalismului în perioada postbelică, au îngustat baza de acţiune a imperialismului şi i-au slăbit în mod considerabil poziţiile. Prăbuşirea colonialismului a dat de asemenea o lovitură puternică imperialismului, a exercitat şi exercită o influenţă deosebită asupra ţărilor capitaliste. Marile bătălii de clasă care au avut loc în ultimii ani în ţările capitaliste demonstrează uriaşa forţă revoluţionară a clasei muncitoare, rolul ei important în lupta maselor populare pentru libertate şi dreptate socială, împotriva orînduirii capitaliste.

---

[18] K. R. Popper, *The Open Society and Its Ennemies*, vol. 1, Londra, 1952, p. 3.
[19] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, Bucureşti, Edit. politică, 1970, p. 328—329.

Scanned with OKEN Scanner

Clasele exploatatoare, care s-au opus şi se opun acestui proces, n-au fost şi nu sînt în stare să-l oprească. Procesul eliberării popoarelor de sub jugul imperialismului are loc cu forţa necesităţii obiective. Aşa cum se subliniază în raportul prezentat de tovarăşul Nicolae Ceauşescu la Congresul al X-lea al partidului, viaţa internaţională demonstrează creşterea fără precedent a amplorii forţelor care se opun politicii imperialiste. Ţările socialiste, clasa muncitoare, mişcarea comunistă şi muncitorească, ţărănimea, intelectualitatea, tînăra generaţie, organizaţiile de femei, popoarele care luptă pentru lichidarea definitivă a colonialismului, împotriva neocolonialismului, pentru dezvoltarea liberă şi independentă, cercurile largi ale opiniei publice progresiste, giganticele forţe antiimperialiste şi democratice din întreaga lume au capacitatea să zădărnicească planurile agresive ale imperialismului, să împiedice dezlănţuirea unui nou război mondial, să asigure pacea. Au fost create premise trainice pentru noi victorii ale socialismului [20].

Combătînd voluntarismul, materialismul istoric se opune totodată teoriilor fataliste care neagă însemnătatea activităţii conştiente a oamenilor şi încearcă să cultive în rîndul maselor pasivitatea. Oglindind condiţiile obiective, factorul subiectiv *influenţează la rîndul lui, prin intermediul activităţii practice a oamenilor, asupra condiţiilor obiective*, încetinind sau accelerînd acţiunea acestora. Experienţa istoriei confirmă teza marxist-leninistă cu privire la *rolul activ al factorului subiectiv în dezvoltarea socială*. De pildă, lichidarea orînduirii burgheze care a avut loc în ţările socialiste, cerută de necesitatea obiectivă a trecerii societăţii la socialism, a fost rezultatul revoluţiei socialiste, a activităţii conştiente a oamenilor muncii din aceste ţări, conduşi de partidele lor comuniste şi muncitoreşti. Deci necesitatea istorică a lichidării orînduirii capitaliste în aceste ţări s-a realizat prin activitatea conştientă a maselor populare, adevăraţii creatori ai istoriei. Prin aceasta s-au creat condiţii favorabile pentru construirea orînduirii socialiste, pentru dezvoltarea impetuoasă a forţelor de producţie.

În analiza raportului dintre factorul obiectiv şi cel subiectiv trebuie să se pornească de la faptul că aceste două laturi ale vieţii sociale apar împreună şi *în strînsă împletire* în practica activităţii sociale a oamenilor. Această împletire şi unitate, în care factorul obiectiv are caracter primordial, determinant, este exprimată şi de faptul că condiţiile obiective şi factorul subiectiv sînt *categorii*

[20] *Ibidem*, p. 330—331.

mobile care trec una în cealaltă, se întrepătrund. Mobilitatea acestor categorii este un alt aspect important al raportului şi al interacţiunii dialectice dintre ele.

Această mobilitate trebuie înţeleasă, *în primul rînd*, în sensul că, în cursul interacţiunii dintre obiectiv şi subiectiv, latura subiectivă trece în latura obiectivă. Ideile despre socialism, de pildă, la început au fost un vis irealizabil; ele nu oglindeau condiţiile obiective care duc la victoria socialismului. Toate teoriile socialiştilor utopişti (Thomas Morus, Campanella, Meslier, Mably, Saint-Simon, Robert Owen şi alţii) conţineau planuri de reorganizare a societăţii. Aceste planuri însă erau rupte de viaţa reală, erau idealiste, nu puteau să fie transformate în realitate, rămîneau simple utopii. Autorii lor nu înţelegeau rolul primordial al condiţiilor vieţii materiale în dezvoltarea societăţii. Odată cu apariţia marxismului, *ideile despre socialism devin o reflectare ştiinţifică a condiţiilor obiective*. Marx şi Engels transformă socialismul din utopie în ştiinţă şi demonstrează că socialismul este un rezultat necesar al dezvoltării societăţii. Reflectînd în mod just, ştiinţific procesele şi legile obiective de dezvoltare a societăţii spre socialism, ideile marxism-leninismului sînt realizabile. Ele au devenit prin lupta clasei muncitoare, condusă de partidul ei de avangardă, o *realitate obiectivă* în ţările socialiste. Întregul mers al istoriei mondiale arată ce drum uriaş au străbătut ideile comunismului: de la o concepţie utopică transformată apoi în ştiinţă, ele au devenit o realitate, întruchipată în sistemul mondial socialist. Acesta este un exemplu caracteristic de trecere a subiectivului în obiectiv. Din acest exemplu rezultă că *această teorie implică cîteva condiţii*: ideile să reflecte just, ştiinţific necesitatea obiectivă, să fie realizabile, să pornească de la condiţii obiective, să existe factorul subiectiv (energia creatoare a omului) care transformă în realitate ideile respective.

Mobilitatea categoriilor obiectiv şi subiectiv se exprimă, *în al doilea rînd*, în faptul că ele au un caracter istoric concret; conţinutul şi locul lor se schimbă în funcţie de domeniul realităţii sociale pe care-l analizăm, în funcţie de sfera procesului istoric studiat. Aşa, de pildă, factorul subiectiv se prezintă altfel în cadrul mişcării muncitoreşti, altfel în cadrul luptei de clasă desfăşurate în ţările capitaliste şi altfel în diferite alte procese sociale. Bunăoară, în cadrul mişcării muncitoreşti, factorul obiectiv este reprezentat de dezvoltarea economică a ţării respective, dezvoltarea capitalismului, de mişcarea spontană a proletariatului etc.; factorul subiectiv îşi găseşte întruchiparea în oglindirea în minţile muncitorilor a proceselor spontane ale

Scanned with OKEN Scanner

mişcării muncitoreşti, în conştiinţa, organizarea şi activitatea proletariatului îndreptate spre un ţel precis. În această privinţă trebuie avut în vedere în primul rînd partidul marxist-leninist, care este partea cea mai înaintată şi mai conştientă a clasei muncitoare, forma cea mai înaltă a organizării de clasă a proletariatului. În cadrul construirii socialismului, factorul subiectiv este reprezentat de partidul marxist-leninist, care devine partid de guvernămînt, şi de statul socialist, cu ajutorul căruia poporul influenţează în mod direct dezvoltarea societăţii, conştiinţa socialistă a maselor în continuă dezvoltare etc.

În diferite conexiuni, categoriile obiectiv şi subiectiv îşi pot schimba locul : ceea ce într-o anumită conexiune este obiectiv poate fi subiectiv în altă conexiune, în raport cu alt punct de plecare. De exemplu, în raport cu dezvoltarea forţelor de producţie şi a relaţiilor de producţie, lupta forţelor sociale pentru crearea noilor relaţii de producţie şi efortul forţelor sociale care apără vechile relaţii de producţie constituie un factor subiectiv. Dialecticii forţelor şi relaţiilor de producţie îi corespund ca latură subiectivă raporturi de forţe sociale determinate. În acelaşi timp, în altă conexiune, de exemplu, faţă de partidul marxist-leninist ca latură subiectivă, aceste raporturi de forţe de clasă apar ca latură obiectivă. Un alt exemplu : orice situaţie revoluţionară este obiectivă în raport cu tendinţele conştiente ale revoluţionarilor ; în raport însă cu situaţia social-economică a ţării respective, situaţia revoluţionară este subiectivă.

Caracterul concret istoric al categoriilor de obiectiv şi subiectiv implică în mod necesar *relativitatea* lor, un alt aspect important de care trebuie să se ţină seama atunci cînd se analizează raportul şi interacţiunea dialectică dintre aceste categorii. Acest aspect apare strîns legat de mobilitatea categoriilor de obiectiv şi subiectiv, care se întrepătrund şi trec una în alta. Aceste categorii nu sînt rigide, rupte una de alta. În realitate, atunci cînd examinăm mişcarea istoriei în totalitatea ei ca un tot coerent, fenomenele şi procesele vieţii sociale „se contopesc, se dizolvă în reprezentarea interacţiunii universale, în care cauzele şi efectele îşi schimbă mereu locul ; ceea ce este acum sau aici efect devine dincolo sau apoi cauză, şi invers” [21].

Delimitarea pe care o face marxism-leninismul între latura materială şi cea ideală a vieţii sociale are semnificaţie absolută exclusiv

---

[21] Karl Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 19, Bucureşti, Edit. politică, 1964, p. 210 — 211.

Inv. 192828

Scanned with OKEN Scanner

în limitele problemei gnoseologice fundamentale, aceea de a şti ce anume trebuie să fie considerat primordial şi ce anume secund. Dincolo de aceste limite, relativitatea acestei opoziţii este neîndoielnică. În această privinţă, Lenin spunea : „Există o deosebire între subiectiv şi obiectiv, *dar şi ea îşi are limitele ei*" [22]. Deci aceste categorii sînt în acelaşi timp nu numai distincte, ci şi unitare, se întrepătrund, condiţiile obiective deţinînd în această unitate rolul de factor primordial, determinant. Totodată însă trebuie subliniat că această relativitate a categoriilor de obiectiv şi subiectiv este limitată şi nu trebuie absolutizată ; limitele relativităţii rezidă în faptul că factorul obiectiv reprezintă ceea ce nu depinde de voinţa şi de conştiinţa unui grup social, a unui partid sau a unor personalităţi. În cadrul problemei fundamentale a materialismului istoric, foarte concentrat enunţată de Marx în celebra lui teză : „Nu conştiinţa oamenilor le determină existenţa, ci, dimpotrivă, existenţa lor socială le determină conştiinţa" [23], opoziţia dintre obiectiv şi subiectiv este absolută. *În societatea luată în ansamblu, sub orice raport, tot ce este obiectiv (condiţiile vieţii materiale şi mai ales modul de producţie, procesele şi legile obiective de dezvoltare a societăţii) este numai obiectiv şi tot ce este subiectiv (conştiinţa oamenilor, organizarea şi activitatea conştientă a maselor, a partidelor şi a unor personalităţi) este numai subiectiv.*

Acest principiu fundamental al materialismului istoric este strîns legat de faptul că factorul subiectiv, derivat al condiţiilor obiective, exercită şi el, la rîndul lui, un rol activ, transformator şi, în anumite condiţii, hotărîtor asupra relaţiilor obiective. *În diferite epoci istorice, factorul subiectiv joacă un rol diferit.* În orînduirile sociale bazate pe exploatare, factorul subiectiv progresist s-a afirmat cu deosebire în epocile revoluţionare. Creşterea rolului factorului subiectiv se manifestă în decursul întregului proces al dezvoltării sociale. În procesul trecerii de la o orînduire socială perimată la alta superioară, sporeşte capacitatea oamenilor şi a claselor progresiste de a influenţa activ mersul dezvoltării sociale, creşte rolul maselor (al conştiinţei şi al organizării lor) ca principalele făuritoare ale istoriei.

Odată cu progresul societăţii s-au dezvoltat şi oamenii înşişi, condiţiile în care ei activează. Ca urmare, s-a schimbat şi se schimbă şi rolul factorului subiectiv în viaţa socială în sensul creşterii lui continue. Aşa cum subliniau Marx şi Engels, „odată cu profunzimea acţiunii istorice va creşte deci şi amploarea masei care o înfăptuieşte".

---

[22] V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 29, Bucureşti, Edit. politică, 1966, p. 84.
[23] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 13, p. 9.

Scanned with OKEN Scanner

Tocmai de aceea creşterea rolului factorului subiectiv, al maselor populare, în viaţa socială are un caracter legic, necesar, constituind o componentă principală a progresului istoric.

Rolul mai mare sau mai mic al factorului subiectiv în dezvoltarea societăţii trebuie apreciat prin prisma raportului dintre *conştient* şi *spontan* în viaţa socială. Aceste categorii exprimă raportul dintre legitatea istorică obiectivă şi activitatea social-istorică a oamenilor pe diferite trepte de dezvoltare a societăţii. Caracterul conştient sau spontan al dezvoltării priveşte tocmai relaţia dintre obiectiv şi subiectiv. Cu cît factorul subiectiv reflectă mai bine şi mai adecvat condiţiile obiective şi cerinţele dezvoltării, cu atît contribuţia lui la dezvoltarea factorului obiectiv este mai mare.

În orînduirea socialistă, spre deosebire de orînduirile presocialiste, raportul dintre spontan şi conştient se schimbă radical în favoarea celui din urmă. Prin trecerea la socialism se produce un salt calitativ în ceea ce priveşte dezvoltarea socială. Oamenii capătă posibilitatea de a prevedea efectele mai îndepărtate ale acţiunii lor. După cum arăta Marx, procesele reale devin produsul unor orînduiri libere ale oamenilor şi se găsesc sub controlul lor, planificat şi tot mai conştient. Activitatea de producţie capătă un caracter conştient abia în aceste condiţii, cînd societatea realizează în mod planificat conducerea producţiei şi a repartiţiei produselor, cînd nu numai lucrătorul izolat, ci şi societatea în ansamblu subordonează în mod conştient activitatea de producţie unui scop bine determinat. În aceste condiţii, interesele fundamentale şi, prin urmare, scopurile sînt aceleaşi pentru întregul popor. Aceasta face să coincidă rezultatele procesului social cu scopurile şi cu aspiraţiile oamenilor şi duce la accelerarea ritmului de dezvoltare în toate domeniile vieţii societăţii. Prin urmare, *activitatea conştientă* este activitatea care corespunde nu numai scopurilor individuale ale oamenilor care participă la ea, ci şi scopurilor generale ale tuturor membrilor clasei sau societăţii respective.

În activitatea omului ca membru al societăţii, caracterul conştient se manifestă cel mai deplin atunci cînd lucrătorul îşi dă seama nu numai de rezultatele imediate ale muncii sale, ci şi de *consecinţele ei sociale* mai îndepărtate, cînd el se conduce nu numai după scopurile sale individuale, ci şi după cele generale ale societăţii, cînd el înţelege caracterul relaţiilor *sociale* dintre membrii clasei, ai grupului social respectiv.

Întrucît socialismul nu înseamnă concordanţa „automată" a factorilor obiectivi cu cei subiectivi, este necesară crearea conştientă a unor asemenea condiţii care să împiedice încălcarea cerinţelor

Scanned with OKEN Scanner

obiective şi să asigure un grad optim de concordanţă între aceste cerinţe şi activitatea subiectivă a oamenilor în oricare dintre verigile vieţii sociale. Cunoaşterea precisă a acţiunii legilor dezvoltării sociale în procesul construirii socialismului este o condiţie obligatorie, fără care concordanţa optimă dintre obiectiv şi subiectiv nu poate fi realizată.

Caracterul conştient al dezvoltării sociale în socialism este condiţionat de schimbarea însăşi a condiţiilor obiective ale activităţii oamenilor, şi în primul rînd de instaurarea proprietăţii obşteşti asupra mijloacelor de producţie. Ca rezultat al apariţiei şi al afirmării tot mai puternice a relaţiilor de producţie socialiste, se modifică caracterul acţiunii legilor economice şi apar noi legi, proprii orînduirii socialiste. Datorită instaurării proprietăţii obşteşti, oamenii pot să supună controlului lor forţele spontane ale dezvoltării economice. Aceasta nu înseamnă însă că acţiunea legilor economice în socialism nu se ciocneşte de nici o piedică, că folosirea lor decurge lin şi fără greutăţi. Cerinţele legilor socialismului întîlnesc rezistenţă din partea purtătorilor rămăşiţelor capitalismului, a celor înapoiaţi, a elementelor birocratice. Deşi prin natura lor legile economice ale socialismului nu sînt spontane şi cer o conducere conştientă a vieţii economice, acţiunea lor poate să se exprime şi în unele urmări spontane neprevăzute de oameni. Aceasta se petrece inevitabil cînd oamenii, neţinînd seama de cerinţele legilor, acţionează împotriva lor. Caracterul nou al dezvoltării sociale în orînduirea socialistă constă în faptul că aici oamenii îşi întemeiază activitatea practică pe cunoaşterea legilor obiective. Toate acestea fac ca în socialism activitatea conştientă *să ia o amploare deosebit de mare, necunoscută orînduirilor presocialiste.*

OBIECTIV ŞI SUBIECTIV ÎN PROCESUL FĂURIRII SOCIETĂŢII SOCIALISTE MULTILATERAL DEZVOLTATE ÎN ROMÂNIA

În cadrul acţiunii multiplelor forţe motrice ale dezvoltării sociale care acţionează în direcţia progresului intens al ţării noastre pe drumul făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate, are loc împletirea dialectică permanentă, influenţa reciprocă a condiţiilor obiective şi a factorului subiectiv, ceea ce creează noi şi puternice stimulente pentru progresul social.

Ca urmare a victoriei definitive a socialismului s-au petrecut modificări radicale în starea condiţiilor obiective, în structura economică-socială a ţării noastre. *Fundamentul obiectiv* al ritmului înalt

Scanned with OKEN Scanner

al dezvoltării tuturor ramurilor industriei, şi îndeosebi a ramurilor hotărîtoare pentru industrializarea socialistă, al creşterii însemnate a acumulărilor socialiste şi al ridicării continue a nivelului de trai al oamenilor muncii îl constituie *baza tehnică-materială*, care a fost creată şi care se dezvoltă în continuare pe baza politicii leniniste de industrializare socialistă a ţării. Baza tehnică-materială a socialismului este temelia marilor prefaceri ce s-au săvîrşit şi se săvîrşesc în toate domeniile vieţii economice şi sociale de către oamenii muncii eliberaţi de exploatare. Forţele de producţie ale ţării au crescut şi cresc în ritm susţinut : a fost construită o puternică industrie, capabilă să înzestreze economia naţională cu maşini şi cu utilaje de înaltă tehnicitate. Introducerea marii producţii mecanizate în toate ramurile economiei naţionale, inclusiv în agricultură, permite ca întreaga economie să formeze *un tot unitar*, care creşte rapid pe temelia celei mai înalte tehnici. Punînd pe primul plan în construirea societăţii socialiste dezvoltarea bazei tehnice-materiale a socialismului, partidul nostru porneşte de la recunoaşterea rolului hotărîtor al producţiei materiale în viaţa societăţii.

Societatea noastră, prin toate trăsăturile sale caracteristice, evidenţiază statornicirea trainică în întreaga economie a modului de producţie socialist. Diversitatea de sectoare economice a fost înlăturată. Economia socialistă cuprinde în întregime industria, transporturile, comerţul, sistemul financiar şi de credit, agricultura. Proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producţie constituie baza materială în jurul căreia se creează unitatea intereselor fundamentale ale tuturor oamenilor muncii. Spre deosebire de proprietatea privată care dezbină oamenii muncii şi îi determină să ţină seama în activitatea de producţie numai de interesele lor personale, proprietatea socialistă determină în mod necesar contopirea *năzuinţelor individuale* ale oamenilor muncii într-un interes unic, stimulează efortul lor colectiv pentru realizarea unei sarcini unice : construirea societăţii socialiste.

Relaţiile de producţie socialiste, corespunzătoare forţelor de producţie, au devenit atotcuprinzătoare, sînt motorul principal al dezvoltării ascendente, impetuoase a forţelor de producţie şi deschid posibilităţi nelimitate pentru dezvoltarea planificată neîntreruptă şi rapidă a producţiei sociale în scopul satisfacerii nevoilor celor ce muncesc. Subliniind marea importanţă a generalizării relaţiilor socialiste, trebuie totodată combătută concepţia simplificatoare asupra sistemului nostru social, asupra raporturilor dintre diferitele lui compartimente, concepţie care tinde să considere că prin generalizarea relaţiilor socialiste a fost realizat principalul în făurirea noii orînduiri ;

Scanned with OKEN Scanner

or, de fapt, aceasta reprezintă doar începutul acestei opere vaste, a cărei înfăptuire ridică probleme multiple şi extrem de complexe care îşi aşteaptă soluţionarea.

Pentru ca noile relaţii socialiste să-şi păstreze rolul de stimuli ai dezvoltării forţelor de producţie, ele trebuie mereu perfecţionate şi adaptate schimbărilor care intervin în producţie. După cum se ştie, a existat o perioadă cînd s-a pierdut din vedere o latură atît de importantă a relaţiilor de producţie cum este cea tehnică-organizatorică, formele de organizare a producţiei. În faptul că a sesizat această situaţie şi a intervenit eficient pentru remedierea ei rezidă unul dintre marile merite ale activităţii teoretice şi practice a partidului în perioada ultimilor ani. Ea s-a concretizat în complexul unitar de măsuri iniţiate de Conferinţa Naţională din 1967 şi care vizează toate laturile principale ale mecanismului economiei: producţia, repartiţia, circulaţia, planificarea şi pîrghiile economice-financiare. Congresul al X-lea al partidului sublinia că făurirea societăţii socialiste multilateral dezvoltate necesită „perfecţionarea continuă a relaţiilor de producţie, a organizării societăţii, crearea cadrului organizatoric care să permită manifestarea în sfera vieţii sociale a fiecărui cetăţean, participarea tot mai activă a celor ce muncesc la conducerea treburilor ţării, lărgirea libertăţilor, dezvoltarea democraţiei socialiste”[24].

Proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producţie, relaţiile noi dintre clasele prietene, dintre societate şi individ, ritmul înalt şi în continuă creştere al dezvoltării economiei socialiste au determinat *o modificare radicală a mecanismului legilor economice, respectiv apariţia unor noi legi*, proprii tuturor ţărilor care păşesc pe calea socialismului. Şi în societatea socialistă legile economice au un caracter obiectiv. Ele însă nu acţionează ca forţe oarbe, ci sînt folosite în mod conştient. Conducerea conştientă a vieţii sociale *devine posibilă* totodată datorită cunoaşterii ştiinţifice a legilor obiective de dezvoltare a societăţii socialiste de către oamenii muncii, cunoaştere oglindită în concepţia ştiinţifică despre lume a clasei muncitoare. *Tocmai datorită faptului că izvoarele principale ale spontaneităţii în dezvoltarea socială au fost înlăturate, rolul factorului subiectiv în socialism se manifestă atît de viguros.*

Toate acestea nu înseamnă că în socialism a dispărut cu desăvîrşire spontaneitatea. Societatea socialistă nu este încă eliberată de rămăşiţele capitalismului; după expresia lui Marx, ea păstrează pecetele vechii societăţi căreia îi urmează. Bunăoară, tendinţele

[24] Nicolae Ceauşescu, *op. cit.*, p. 256.

Scanned with OKEN Scanner

spontane de proprietar privat, care se menţin la unii oameni, vin în contradicţie cu cerinţele dezvoltării societăţii socialiste, orientată în mod conştient spre socialism. Deşi prin natura lor legile economice ale socialismului cer o conducere conştientă a vieţii economice, acţiunea lor poate să se exprime şi în unele urmări spontane neprevăzute de oameni. Aceasta se petrece inevitabil cînd oamenii, neţinînd seama de cerinţele legilor, acţionează împotriva lor. Conducerea planificată a economiei în socialism, care exprimă interesele generale de stat, ale întregului popor, se realizează înlăturînd unele tendinţe locale înguste care nu ţin seama de interesele generale de stat. Progresul tehnic şi introducerea noului în producţie sînt uneori frînate de conservatorismul tehnic care se observă la unii lucrători din domeniul economic şi tehnic, de forţa obişnuinţei de a munci cu vechile metode de producţie. Important este însă că partidul şi statul în a căror activitate se manifestă gîndirea colectivă luptă împotriva rutinei şi vechiului care contravine progresului societăţii socialiste, sînt în măsură să prevadă şi să-i înarmeze pe oamenii muncii cu perspectiva clară a dezvoltării sociale. Unele aspecte ale spontaneităţii mai decurg şi din faptul că dezvoltarea unor procese economice (îndeosebi dezvoltarea agriculturii) depinde încă într-o anumită măsură de acţiunea factorilor naturali, în special climatici. Influenţa acestor factori, deci sfera spontaneităţii, este continuu limitată prin perfecţionarea relaţiilor de producţie şi prin dezvoltarea forţelor de producţie.

Folosirea conştientă a legilor economice obiective se realizează prin politica riguros ştiinţifică dusă de partid. „În elaborarea politicii sale — arăta tovarăşul Nicolae Ceauşescu —, partidul nostru porneşte de la studierea legilor sociale obiective. Viaţa arată că orice nesocotire a acestor legi duce, mai de vreme sau mai tîrziu, la apariţia unor anomalii şi disproporţii în dezvoltarea economică şi socială, generează greutăţi în evoluţia întregii societăţi, în construcţia socialismului. Este o necesitate imperioasă pentru partid de a studia neîncetat, cu toată atenţia, fenomenele vieţii sociale, de a-şi elabora linia politică în strînsă concordanţă cu cerinţele legilor obiective ale dezvoltării societăţii”[25].

Crearea bazei tehnice-materiale şi victoria relaţiilor socialiste au determinat *schimbarea radicală* a structurii de clasă a ţării noastre şi modificări profunde în însăşi natura claselor sociale şi a raporturilor

---

[25] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. 2, Bucureşti, Edit. politică, 1968, p. 254.

Scanned with OKEN Scanner

dintre ele. Clasele exploatatoare şi exploatarea omului de către om au fost definitiv lichidate. *Structura socială* a Republicii Socialiste România se caracterizează prin existenţa a două clase prietene: clasa muncitoare, conducătoarea tuturor oamenilor muncii, şi clasa ţărănimii cooperatiste, care împreună cu intelectualitatea merg unite, sub conducerea partidului, pe calea construirii socialismului multilateral dezvoltat. „Unirea muncitorimii, ţărănimii, intelectualităţii şi celorlalte categorii de oameni ai muncii, fără deosebire de naţionalitate, în jurul partidului constituie factorul hotărîtor al marilor biruinţi dobîndite de poporul nostru. Întărirea continuă a acestei unităţi reprezintă garanţia sigură a mersului nostru victorios înainte pe drumul socialismului"[26].

Dispariţia claselor exploatatoare în ţara noastră a dus la *întărirea naţiunii*, la cimentarea unităţii sale. În condiţiile consolidării definitive a noii puteri de stat, ale generalizării relaţiilor de producţie socialiste şi ale statornicirii noii structuri sociale a ţării s-a închegat şi se consolidează unitatea de nezdruncinat a întregului popor în jurul partidului comunist, unitate care exprimă adeziunea deplină a poporului român la politica partidului, la idealurile socialismului. O premisă organică a acestei unităţi o constituie soluţionarea marxist-leninistă a problemei naţionale, realizarea deplinei egalităţi sociale a celor ce muncesc indiferent de naţionalitate, întărirea prieteniei şi frăţiei dintre oamenii muncii români şi cei aparţinînd naţionalităţilor conlocuitoare.

Profundele schimbări produse în structura economică-socială ca urmare a victoriei definitive a socialismului în ţara noastră, schimbări foarte succint analizate mai sus, au determinat o nouă existenţă socială, o schimbare radicală a vieţii materiale a societăţii şi înainte de toate a relaţiilor economice dintre oameni, o schimbare radicală a raporturilor dintre dezvoltarea spontană şi cea conştientă în favoarea dezvoltării conştiente. Traducerea în viaţă a sarcinilor grandioase ale făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate în ţara noastră atrage după sine o creştere vertiginoasă a rolului factorului subiectiv. În spatele fiecărei cifre cuprinse în planurile de dezvoltare ale economiei naţionale stau milioanele de constructori conştienţi ai noii orînduiri, conştiinţa, voinţa, pasiunea şi entuziasmul revoluţionar, creator al maselor de oameni ai muncii, care luptă cu abnegaţie pentru transpunerea în viaţă a politicii partidului.

---

[26] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. 1, Bucureşti, Edit. politică, 1968, p. 60.

Scanned with OKEN Scanner

Sporirea şi întărirea continuă a rolului conducător al partidului în viaţa economică, de stat şi culturală constituie o caracteristică principală a creşterii rolului factorului subiectiv în viaţa socială a României. Experienţa ţării noastre, practica socială atestă că se întăresc temeiurile obiective şi necesitatea creşterii rolului conducător al partidului pe măsura înaintării societăţii pe calea făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi a creării premiselor materiale şi spirituale în vederea trecerii spre comunism, pe măsura lărgirii potenţialului productiv al ţării şi sporirii ponderii şi a contribuţiei clasei muncitoare în producţia materială, a intensificării iniţiativei creatoare şi a participării maselor la construcţia economică şi la conducerea vieţii publice. Sporirea şi întărirea continuă a rolului conducător al partidului constituie o *cerinţă legică* a procesului istoric de formare şi dezvoltare a noii orînduiri, o lege a construcţiei socialiste şi comuniste. Această legitate fundamentală a societăţii socialiste se întemeiază pe motive obiective, decurgînd din însăşi esenţa construirii socialismului, care se înfăptuieşte în mod conştient, din caracterul partidului marxist-leninist, care îşi bazează întreaga activitate pe cunoaşterea şi pe folosirea legilor obiective de dezvoltare a societăţii. Partidul Comunist Român, ocupîndu-se în permanenţă de întărirea continuă a rolului său de conducător în toate domeniile de activitate politică, economică şi social-culturală, aduce o *contribuţie preţioasă* la dezvoltarea concepţiei marxist-leniniste cu privire la rolul partidului.

Pe măsura dezvoltării construcţiei socialiste, rolul conducător al partidului creşte, exercitîndu-se în forme noi, superioare. Caracteristic etapei actuale este faptul că acest rol se manifestă cu putere crescîndă în absolut toate sferele vieţii sociale. Conştient de înalta răspundere ce-i revine, partidul nostru perfecţionează neîncetat modalităţile prin care îşi exercită rolul conducător în societatea socialistă. Tocmai capacitatea de a aplica creator marxist-leninismul potrivit condiţiilor specifice României a generat şi generează soluţiile teoretice noi şi originale date de partid multiplelor probleme pe care le ridică înaintarea ţării pe calea socialismului. Programul adoptat de Congresul al X-lea al partidului, hotărîrile şi rezoluţiile plenarelor Comitetului Central al P.C.R., îndeosebi măsurile privind îmbunătăţirea conducerii şi planificării economiei, precum şi programul adoptat de Plenara C. C. al P.C.R. din 3—5 noiembrie 1971 şi expunerea tovarăşului Nicolae Ceauşescu la această plenară, au tocmai menirea de a jalona principalele obiective şi responsabilităţi pentru fiecare

Scanned with OKEN Scanner

compartiment în parte. Aceste documente, care întruchipează politica partidului nostru, reprezintă, în condiţiile României, marxism-leninismul creator. În aceasta rezidă explicaţia unanimităţii şi a coeziunii cu care întregul popor urmează cu devotament şi cu încredere neţărmurită politica partidului şi luptă cu elan pentru înfăptuirea acestei politici.

Obiectivul social-politic fundamental al programului partidului îl constituie făurirea societăţii socialiste multilateral dezvoltate, care va pune baze trainice trecerii treptate spre comunism. Realizarea acestui obiectiv necesită : dezvoltarea şi perfecţionarea tuturor laturilor vieţii sociale ; îndeplinirea unor sarcini complexe şi ample care să asigure creşterea intensă a forţelor de producţie, perfecţionarea continuă a relaţiilor de producţie şi a formelor de conducere şi de organizare ale economiei ; dezvoltarea democraţiei socialiste ; afirmarea personalităţii ; creşterea conştiinţei socialiste ; dezvoltarea susţinută a ştiinţei, învăţământului şi culturii ; ridicarea bunăstării materiale şi spirituale a tuturor oamenilor muncii, o repartiţie socială în spiritul dreptăţii şi echităţii socialiste.

Înfăptuirea unui program de asemenea anvergură reclamă, desigur, elaborarea şi aplicarea de măsuri economice, tehnice şi organizatorice pe toate treptele economiei naţionale. La baza acestor măsuri este imperios necesar să stea studiul aprofundat al proceselor şi fenomenelor economice, descifrarea tendinţelor pe plan mondial, previziunea ştiinţifică a dezvoltării la nivel de întreprindere, ramură şi pe ansamblul economiei. În esenţă, este vorba de aşezarea întregii activităţi economice pe temeiuri ştiinţifice şi găsirea celor mai adecvate forme, metode şi mijloace de organizare şi de conducere în stare să valorifice deplin şi la un nivel superior posibilităţile oferite de orînduirea socialistă.

Programul elaborat de Congresul al X-lea este rezultatul unei analize riguros ştiinţifice a tuturor condiţiilor obiective şi subiective care s-au creat în anii construcţiei socialiste, o oglindire veridică a necesităţilor concrete ale dezvoltării ţării noastre pe o treaptă superioară. Astfel, actualul plan cincinal, ca şi celelalte planuri de dezvoltare a economiei naţionale, constituie un exemplu concludent de *oglindire conştientă* a cerinţelor legilor obiective de dezvoltare a societăţii socialiste, un exemplu tipic de necesitate istorică devenită conştientă.

Înfăptuirea neabătută de către poporul nostru a luminosului program de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvol-

Scanned with OKEN Scanner

tate este strîns legată de creşterea rolului conducător al Partidului Comunist Român, detaşamentul de avangardă al clasei muncitoare, al maselor celor ce muncesc. Documentele Congresului al X-lea al partidului acordă o mare importanţă sporirii rolului partidului în conducerea societăţii, în dezvoltarea economiei naţionale şi în perfecţionarea orînduirii sociale şi de stat în toate compartimentele vieţii sociale. Referindu-se la relaţia dialectică dintre partid şi societate, tovarăşul Nicolae Ceauşescu sublinia că „partidul reprezintă nucleul în jurul căruia gravitează întreaga societate şi de la care radiază energia şi lumina ce pun în mişcare şi asigură funcţionarea întregului angrenaj al orînduirii socialiste. La rîndul său, partidul se regenerează continuu sub impulsul puternicelor fascicule de energie şi lumină ce se îndreaptă continuu spre el din rîndul naţiunii noastre socialiste. Putem spune că partidul comunist îndeplineşte rolul de centru vital al întregului nostru sistem social" [27].

Creşterea rolului conducător al partidului în socialism, în cadrul general al creşterii rolului factorului subiectiv, este *expresia cea mai pregnantă a schimbării fundamentale în raportul dintre spontan şi conştient*, pe care o reclamă amploarea şi complexitatea sarcinilor de făurire a noii orînduiri social-economice şi de apropiere din ce în ce mai mult a României de ţările cu o economie înaintată. Prin continuarea dezvoltării echilibrate şi în ritm susţinut a economiei, prin încorporarea rapidă a cuceririlor ştiinţei şi tehnicii contemporane în producţia materială, prin perfecţionarea relaţiilor de producţie şi a întregii organizări a vieţii sociale, partidul şi statul nostru urmăresc să situeze economia naţională pe acea treaptă în care societatea noastră, dispunînd de o bază tehnică-materială puternică, de o industrie şi de o agricultură modernă, să valorifice superior resursele naturale şi umane, să realizeze o înaltă productivitate a muncii şi să devină considerabil mai bogată. Numai prin creşterea necontenită a bogăţiei sociale, care, cum se ştie, reprezintă unul dintre atributele esenţiale ale socialismului, condiţionînd în cea mai mare măsură bunăstarea tuturor şi însăşi libertatea oamenilor şi dezvoltarea personalităţii lor, poporul nostru va putea să se bucure de viaţa materială şi spirituală pe care o merită.

În procesul de industrializare socialistă avem un exemplu caracteristic de *interdependenţă dialectică* între condiţiile obiective şi

---

[27] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, p. 314.

Scanned with OKEN Scanner

factorul subiectiv. Planurile de perspectivă ale dezvoltării economiei şi culturii, care sînt elaborate în cunoştinţă de cauză, concretizează în indici şi cifre cerinţele legilor obiective de dezvoltare a societăţii socialiste. Cunoaşterea prevederilor acestor planuri şi traducerea lor în viaţă de către oamenii muncii conduşi de partid determină schimbări esenţiale în viaţa societăţii şi creează posibilităţi şi mai mari în desfăşurarea proceselor obiective de dezvoltare a societăţii socialiste, în cazul nostru concret procesului de industrializare a ţării. Acţiunea factorilor obiectivi şi subiectivi dă naştere unor premise care facilitează sporirea continuă a rolului partidului. Aceasta întrucît cei mai mulţi dintre factorii obiectivi acţionează în întreaga perioadă de construire a socialismului, efectul lor resimţindu-se din ce în ce mai puternic în dezvoltarea echilibrată şi în ritm susţinut a economiei.

Un aspect original al politicii partidului nostru îl constituie faptul că odată cu afirmarea fără echivoc a necesităţii primordiale a dezvoltării industriei au fost înlăturate aspectele de unilateralitate, de natură să conducă la rămîneri în urmă în alte ramuri, cum ar fi în special *agricultura*. În acest sens, Congresul al IX-lea s-a pronunţat foarte clar, apreciind agricultura ca „un factor de mare importanţă în ansamblul economiei naţionale", căruia trebuie să i se acorde o atenţie deosebită. Cunoscînd temeinic şi folosind în mod conştient legile dezvoltării sociale şi ţinînd seama de dialectica modului de producţie, de unitatea dezvoltării forţelor şi a relaţiilor de producţie socialiste, de interacţiunea dialectică a condiţiilor obiective şi subiective, partidul a stabilit, pe baza succeselor importante obţinute în etapa anterioară, noi obiective privind dezvoltarea agriculturii şi a indicat căile creşterii continue a producţiei agricole vegetale şi animale. Pe baza hotărîrilor Congresului al X-lea, Comitetul Central al partidului a elaborat o serie de măsuri menite să creeze cadrul necesar modernizării agriculturii, progresului continuu al acesteia, asigurîndu-se în acest scop mijloacele materiale şi financiare. Sarcina pe care o pune conducerea partidului în etapa actuală constă în ridicarea agriculturii pe o treaptă superioară, dezvoltarea ei intensivă şi multilaterală, creşterea continuă a productivităţii muncii şi sporirea producţiei la hectar în vederea asigurării unei abundenţe tot mai mari de produse agricole.

Stabilind că pentru realizarea sarcinilor economice atît în industrie, cît şi în agricultură există condiţii prielnice, Congresul al X-lea al partidului a subliniat necesitatea luării unor măsuri în

Scanned with OKEN Scanner

vederea folosirii cît mai depline a uriaşelor posibilităţi de care dispune economia noastră naţională. Cu alte cuvinte, congresul atrăgea atenţia că, avînd create condiţiile obiective pentru traducerea în viaţă a sarcinilor planului cincinal, reuşita acestei lupte depinde de factorul subiectiv, *de îmbunătăţirea şi de perfecţionarea activităţii politice-economice şi organizatorice* a organelor de partid şi de stat, a organizaţiilor obşteşti şi maselor populare. Acest lucru este pe deplin posibil, datorită faptului că în ultimii ani, ca expresie a preocupării C.C. al P.C.R. pentru ridicarea permanentă a rolului conducător al partidului în construcţia socialistă, *a crescut capacitatea organizatorică şi educativă a organelor de partid şi a consiliilor populare în conducerea economiei şi culturii* şi în rezolvarea problemelor locale în lumina intereselor generale ale economiei naţionale, s-au îmbogăţit experienţa şi calificarea cadrelor, care rezolvă cu succes problemele care le stau în faţă.

Partidul se preocupă cu cea mai mare grijă de perfecţionarea funcţionării organelor de stat şi activităţii de conducere a economiei, de dezvoltarea democraţiei socialiste, prin atragerea tot mai largă a oamenilor muncii la exercitarea controlului şi prin promovarea spiritului de iniţiativă, factori importanţi în perfecţionarea continuă a activităţii economice. „Paralel cu eforturile pentru creşterea producţiei, pentru dezvoltarea bazei tehnico-materiale a societăţii — sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu —, partidul a desfăşurat o amplă activitate în direcţia perfecţionării continue a raporturilor sociale, a organizării întregii societăţi" [28]. A fost îmbunătăţită organizarea administrativ-teritorială a ţării, care a asigurat condiţii tot mai bune pentru conducerea vieţii social-economice pe teritoriu, pentru apropierea de mase a organelor centrale şi locale. S-a perfecţionat întregul sistem de învăţămînt, s-a îmbunătăţit organizarea activităţii de cercetare, au fost luate măsuri pentru legarea mai strînsă a ştiinţei de nevoile producţiei. Partidul a acţionat şi acţionează cu fermitate pentru întărirea legalităţii şi dezvoltarea democraţiei socialiste, asigurînd un cadru prielnic în vederea participării efective a maselor la conducerea treburilor obşteşti. Partidul a promovat şi promovează neabătut principiile echităţii şi eticii socialiste în repartiţie, în raporturile dintre membrii societăţii, în desfăşurarea întregii vieţi sociale.

---

[28] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 5, Bucureşti, Edit. politică, 1971, p. 268.

Scanned with OKEN Scanner

Făurirea societăţii socialiste multilateral dezvoltate în ţara noastră determină *dezvoltarea conştiinţei socialiste a oamenilor muncii*, ridicarea ei pe o treaptă superioară, ceea ce constituie *o caracteristică importantă a creşterii rolului factorului subiectiv*. În actuala etapă a construcţiei socialiste, odată cu dezvoltarea şi modernizarea bazei tehnice-materiale, cu maturizarea relaţiilor de producţie socialiste şi cu perfecţionarea formelor de conducere a vieţii economice-sociale, cu adîncirea multilaterală a democraţiei orînduirii noastre, trebuie privită într-un mod *calitativ nou* şi problema conştiinţei socialiste. „Ridicarea rolului conducător al partidului şi dezvoltarea continuă a democraţiei socialiste — subliniază tovarăşul Nicolae Ceauşescu — presupun creşterea nivelului politico-ideologic al cadrelor de partid şi de stat, al tuturor comuniştilor, formarea unei înalte conştiinţe socialiste a întregului popor, pentru a putea acţiona în mod conştient în făurirea propriului lor destin” [29].

Formarea şi dezvoltarea conştiinţei socialiste constituie un proces complex, condiţionat în desfăşurarea sa de factori obiectivi şi subiectivi. Partidul nostru făureşte concomitent atît premisele materiale, cît şi cele spirituale ale societăţii socialiste multilateral dezvoltate, premise aflate într-o unitate şi interacţiune dialectică. Dezvoltarea conştiinţei reprezintă o legitate, impunîndu-se ca o caracteristică esenţială a procesului construcţiei socialiste, *proces de creaţie istorică raţională*, care presupune participarea conştientă a celor mai largi mase ale poporului. Conştiinţa maselor, psihologia lor este un catalizator sui-generis al tuturor proceselor sociale; în socialism, conştiinţa maselor se manifestă ca un factor al dirijării efective a proceselor sociale obiective. De altfel, în actuala etapă, creşterea rolului conştiinţei sociale socialiste are un caracter obiectiv necesar. Prefacerile revoluţionare sintetizate în victoria socialismului în ţara noastră impun exigenţe noi faţă de nivelul de conştiinţă şi de cultură al oamenilor muncii, generează cerinţe noi de comportare în relaţiile reciproce dintre oameni, în raportul dintre individ şi societate, dintre cetăţean şi stat. Năzuinţele, aşteptările şi interesele diverse ale maselor direcţionează şi reglementează şi ele comportarea lor. V. I. Lenin vorbea în această privinţă despre necesitatea de a face să coincidă măsurile şi orientarea principală a activităţii

---

[29] Nicolae Ceauşescu, *Expunere cu privire la programul P.C.R. pentru îmbunătăţirea activităţii ideologice, ridicarea nivelului general al cunoaşterii şi educaţia socialistă a maselor, pentru aşezarea relaţiilor din societatea noastră pe baza principiilor eticii şi echităţii socialiste şi comuniste. 3 noiembrie 1971*, Bucureşti, Edit. politică, 1971, p. 29.

Scanned with OKEN Scanner

organelor de stat cu voinţa şi cu interesele maselor. Ridicarea conştiinţei maselor, promovarea unei atitudini sincere, deschise faţă de ele erau considerate de Lenin drept izvor al forţei statului socialist şi al democraţiei socialiste, instrumente principale de luptă împotriva birocratismului şi altor denaturări.

În lupta pentru ridicarea continuă a conştiinţei maselor muncitoare, pentru dezvoltarea atitudinii socialiste faţă de muncă, partidul şi statul ţin seama de faptul că această conştiinţă nu se poate realiza numai prin muncă educativă, că în ultimă instanţă factorul determinant îl constituie existenţa socială. Existenţa bazei tehnice-materiale a socialismului, care se dezvoltă neîncetat prin aplicarea politicii partidului de industrializare socialistă, relaţiile de producţie socialiste atotcuprinzătoare în întreaga economie, care au deschis un cîmp larg de acţiune legilor economice ale socialismului, concordanţa relaţiilor de producţie socialiste cu caracterul forţelor de producţie, inexistenţa claselor exploatatoare, îmbinarea armonioasă a intereselor personale cu cele obşteşti, asigurarea cointeresării materiale a fiecărui om al muncii pe baza principiului socialist de repartiţie, îmbinarea stimulentelor materiale cu cele morale etc., toţi aceşti factori determină dezvoltarea conştiinţei socialiste ca fenomen de masă.

Congresul al X-lea al partidului, conturînd fizionomia societăţii socialiste multilateral dezvoltate, care, concomitent cu nivelul înalt al forţelor de producţie, presupune o puternică dezvoltare a culturii, ştiinţei şi învăţămîntului, a subliniat totodată că etapa actuală reclamă cerinţe sporite şi sub raportul pregătirii şi al competenţei, dar şi sub acela al nivelului politic şi al conştiinţei etice şi civice. Din acest unghi de vedere se reliefează şi mai clar însemnătatea excepţională a programului de educaţie comunistă elaborat de tovarăşul Nicolae Ceauşescu şi însuşit cu însufleţire de întregul partid şi de întregul popor ca un factor nu numai de elevare spirituală şi morală a constructorilor socialismului, ci şi de desăvîrşire a democraţiei.

În procesul de dezvoltare a conştiinţei socialiste, *veriga hotărîtoare* o constituie *activitatea socială, practica construcţiei economiei socialiste.* Dezvoltînd la toţi cetăţenii, şi mai ales la tineret, dragostea faţă de muncă, este necesar ca fiecare să înţeleagă că în orice domeniu de activitate trebuie să-şi aducă contribuţia la dezvoltarea societăţii noastre, că nimeni nu poate trăi fără a participa la activitatea productivă. „... Munca — spune tovarăşul Nicolae Ceau-

şescu — trebuie să devină atît o necesitate, cît şi o plăcere pentru toţi membrii societăţii. Toţi cetăţenii trebuie să depună o muncă utilă !" [30].

Creşterea rolului conducător al partidului se manifestă şi prin activitatea din ce în ce mai intensă pentru dezvoltarea conştiinţei socialiste a oamenilor muncii. Partidul nostru intervine în mod activ, prin activitatea politică-educativă pe care o desfăşoară, pentru a limita rămînerea în urmă a conştiinţei socialiste şi luptă pe toate căile pentru ca aceasta să fie la înălţimea cerinţelor construcţiei socialiste. În această privinţă, tovarăşul Nicolae Ceauşescu sublinia necesitatea „să nu ne mai închinăm în mod fatalist în faţa tezei că conştiinţa rămîne în urma dezvoltării bazei materiale, ci să înţelegem că dezvoltînd baza materială avem posibilitatea — şi trebuie să facem — ca conştiinţa să se ridice la nivelul bazei materiale, şi chiar să devină ea însăşi o forţă materială mobilizatoare, în stare să călăuzească întreaga noastră activitate, să lumineze calea poporului nostru spre societatea socialistă multilateral dezvoltată, spre comunism" [31]. Munca educativă-politică, ideologică şi culturală desfăşurată de partid, de statul socialist şi de organizaţiile de masă constituie un factor de însemnătate principială în dezvoltarea conştiinţei socialiste a oamenilor muncii.

Partidul nostru se preocupă îndeaproape de dezvoltarea relaţiilor noi socialiste dintre oameni, de înrădăcinarea principiilor eticii comuniste şi echităţii socialiste, promovează un spirit combativ împotriva concepţiilor mistice, retrograde, a ideologiei străine, a mentalităţilor înapoiate care contravin normelor de convieţuire în societatea noastră. Aşa cum arăta tovarăşul Nicolae Ceauşescu la plenara Comitetului Central al partidului din 6 iulie 1971, „activitatea politico-educativă constituie o parte componentă inseparabilă a operei de edificare a noii orînduiri sociale şi o preocupare de seamă a partidului şi statului nostru".

Conducerea partidului subliniază necesitatea combaterii tendinţei greşite de înţelegere unilaterală, simplistă a activităţii educative, care fie că este redusă la automatismul repetării unor teze politice schematice sau lozinci cu caracter general, fie că rezumă conţinutul acestei activităţi la însuşirea unor cunoştinţe tehnice-

[30] Nicolae Ceauşescu, *Expunerea la Consfătuirea de lucru a activului de partid din domeniul ideologiei şi al activităţii politice şi cultural-educative*, Bucureşti, Edit. politică, 1971, p. 37.

[31] Idem, *Cuvîntarea rostită cu prilejul vizitei de lucru în judeţul Mehedinţi*, în „Scînteia" nr. 8 910 din 17 septembrie 1971.

Scanned with OKEN Scanner

ştiinţifice, culturale. Or, în accepţia amintită mai sus a partidului nostru, nivelul politic nu poate fi privit detaşat de formaţia cultural-ştiinţifică şi profesională, iar aceasta se desăvîrşeşte şi se armonizează în unitate cu calităţile politice-morale înaintate, cu făurirea unor atitudini şi deprinderi comuniste de viaţă şi de muncă. Cunoştinţele de specialitate nu sînt suficiente în sine şi nu ne conduc în mod spontan la o concepţie ştiinţifică despre lume; ele se cer sădite în terenul fertil al unui mod de gîndire înaintat, al filozofiei noastre materialist-dialectice. A grefa, pe fondul general al ataşamentului ferm al comuniştilor şi al întregului popor faţă de idealurile comunismului, cunoştinţe de specialitate tot mai aprofundate, acesta este, aşa cum s-a arătat la Congresul al X-lea al partidului, imperativul etapei actuale a muncii ideologice.

Însuşirea de către mase din ce în ce mai largi de oameni ai muncii a concepţiei marxist-leniniste, înţelegerea mai profundă a fenomenelor vieţii sociale, a politicii partidului nostru, înţelegerea faptului că avîntul din ce în ce sporit al economiei socialiste înseamnă ridicarea nivelului de trai material şi spiritual al oamenilor muncii, toate acestea duc la *o participare din ce în ce mai largă a maselor populare la opera de construire a socialismului. Aceasta constituie o altă caracteristică deosebit de importantă a creşterii impetuoase a rolului factorului subiectiv în noua etapă istorică.*

Exemplul ţării noastre, făurirea societăţii socialiste multilateral dezvoltate, evidenţiază ca o trăsătură distinctă faptul că perfecţionarea continuă a activităţii sociale este determinată în cel mai înalt grad de adîncirea continuă a democraţiei socialiste, de crearea celor mai favorabile condiţii pentru exprimarea deplină, nestingherită a personalităţii umane, pentru participarea tot mai intensă a maselor la conducerea treburilor de stat şi obşteşti. Aşa cum s-a arătat atît de convingător la Congresul al X-lea al său, partidul nostru porneşte de la faptul că, odată cu dezvoltarea forţelor de producţie, cu îmbunătăţirea condiţiilor de trai ale poporului şi cu ridicarea nivelului său cultural, socialismul trebuie să asigure o tot mai largă punere în valoare a energiilor şi a capacităţii de creaţie a membrilor societăţii în interesul lor şi al progresului patriei.

Caracterul conştient al activităţii maselor de oameni ai muncii din ţara noastră este *asigurat* de Partidul Comunist Român, care conduce *nemijlocit* şi îndrumează unitar lupta întregului popor pentru construirea socialismului. Cu cît poporul participă mai activ la conducerea treburilor obşteşti, cu atît partidului îi revine o mai mare răspundere în ceea ce priveşte conducerea maselor populare şi

Scanned with OKEN Scanner

concentrarea eforturilor acestora înspre rezolvarea cu succes a sarcinilor care se pun într-o etapă sau alta a construcţiei socialiste. Întărirea rolului conducător al partidului este chezăşia creşterii activităţii creatoare a maselor. Relaţiile dintre partid şi mase sînt bazate pe o profundă încredere reciprocă, pe unitatea moral-politică şi ideologică a întregii societăţi socialiste, ceea ce dezminte teza calomnioasă a ideologilor burghezi şi reformişti despre „dominaţia părţii asupra întregului". Creşterea rolului partidului nu înseamnă „întărirea dominaţiei", ci adîncirea încrederii reciproce, lărgirea şi consolidarea legăturilor partidului cu poporul. Dialectica dezvoltării societăţii socialiste arată că partidul, prin activitatea sa intensă, realizează creşterea rolului şi a influenţei maselor populare şi, la rîndul său, uriaşa amploare a activităţii maselor sporeşte rolul partidului, atribuţiile şi sarcinile acestuia.

Partidul Comunist Român aplică în mod creator teoria marxist-leninistă cu privire la atragerea maselor populare la construcţia economică şi culturală, la conducerea treburilor de stat şi obşteşti. În procesul dezvoltării statului socialist, în ţara noastră au fost elaborate formele şi structurile organizatorice concrete menite să permită realizarea unei reale democraţii socialiste, punerea în valoare a posibilităţilor obiective create de socialism pentru atragerea maselor la viaţa politică activă : Marea Adunare Naţională, consiliile populare, organizaţiile obşteşti, numeroase comitete de cetăţeni, asociaţiile de locatari etc. Experienţa ultimilor ani, în care au fost înfăptuite multiple măsuri pe linia adîncirii democraţiei şi a atragerii celor ce muncesc la activitatea de conducere, dovedeşte cu prisosinţă rolul democratismului ca factor stimulator al construcţiei socialiste.

Este important de subliniat din punct de vedere teoretic faptul că pentru felul în care partidul orientează procesul de perfecţionare a conducerii vieţii economice şi sociale din ţara noastră este caracteristică îmbinarea organică a dezvoltării democraţiei reprezentative cu lărgirea democraţiei directe, faptul că poporul îşi spune cuvîntul asupra problemelor fundamentale ale politicii partidului şi statului nu numai prin reprezentanţii săi în organele alese ale puterii de stat, ci şi în mod nemijlocit prin adunările generale ale salariaţilor sau ale cooperatorilor, prin larga dezbatere a principalelor proiecte de legi, a problemelor fundamentale ale politicii partidului, prin schimburile de opinii în problemele ştiinţei, artei şi culturii. Acestea sînt fapte bine cunoscute ; ele sînt însă expresia unei concepţii originale, a unui mod determinat de a concepe democraţia ca o formă prin care se

Scanned with OKEN Scanner

asigură cele mai largi posibilităţi de participare a maselor la elaborarea deciziilor sociale.

Partidul antrenează muncitorii, ţăranii şi intelectualii pe făgaşul activităţii politice conştiente şi multilaterale, preocupîndu-se de sporirea rolului maselor în conducerea şi dezvoltarea producţiei, în gospodărirea judicioasă a întreprinderilor şi unităţilor agricole, a oraşelor şi comunelor noastre, în rezolvarea problemelor vieţii sociale şi culturale. *A intrat în tradiţia partidului nostru de a se sfătui cu poporul în cele mai importante probleme politice şi economice.* Este mereu actuală ideea leninistă potrivit căreia „prima sarcină a oricărui partid al viitorului este aceea de a convinge majoritatea poporului de justeţea programului său şi a tacticii sale”[32]. În anii care s-au scurs de la instaurarea puterii populare au avut loc nenumărate consfătuiri care au asigurat elaborarea unor măsuri deosebit de valoroase, privind îmbunătăţirea organizării şi conducerii vieţii economice şi sociale. Contactul permanent şi nemijlocit al conducerii partidului şi statului, al tovarăşului Nicolae Ceauşescu cu oamenii muncii din fabrici şi uzine, de pe şantiere, din unităţile agriculturii socialiste, cu reprezentanţi ai culturii şi ştiinţei ţării noastre, într-un cuvînt cu cetăţeni de toate vîrstele şi profesiunile : români, maghiari, germani şi de alte naţionalităţi, discuţiile de lucru, cunoaşterea concretă la faţa locului a problemelor de viaţă şi de muncă ale oamenilor, analizarea sarcinilor actuale şi de perspectivă pentru ridicarea eficienţei întregii activităţi, toate acestea marchează pregnant o relevatoare realitate a societăţii noastre : indisolubila legătură dintre partid şi popor, temelia de granit a orînduirii socialiste a României.

Un rol important în realizarea unei strînse legături între partid şi mase îl au organizaţiile de masă şi obşteşti, prin intermediul cărora cele mai largi pături de oameni ai muncii au posibilitatea să-şi manifeste înţelepciunea şi activitatea lor creatoare în conformitate cu linia politică generală stabilită de partid. Constituirea Frontului Unităţii Socialiste în 1968 reprezintă un act politic de importanţă majoră, care reflectă întărirea coeziunii societăţii noastre socialiste. *Organism politic larg reprezentativ*, care înmănunchează, sub conducerea partidului, toate clasele şi păturile sociale indiferent de naţionalitate, Frontul Unităţii Socialiste se manifestă ca un adevărat *forum naţional*, în care masele populare îşi spun liber şi deschis păre-

[32] V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 36, Bucureşti, Edit. politică, 1965, p. 181.

Scanned with OKEN Scanner

rea asupra mersului construcției socialiste, participă la perfecționarea organizării activității sociale, la conducerea societății. Organizațiile de masă și obștești, toate forțele sociale din țara noastră, unite în cadrul frontului, participă activ la dezbaterea și la fundamentarea măsurilor inițiate de partid, pentru continua dezvoltare a economiei și a celorlalte domenii ale construcției socialiste, la înfăptuirea întregului program de dezvoltare multilaterală a socialismului, la cimentarea coeziunii națiunii noastre socialiste.

Sporirea continuă a rolului conducător al partidului în viața economică, de stat și culturală; întărirea alianței clasei muncitoare cu țărănimea, cu intelectualitatea și cu celelalte pături sociale; creșterea conștiinței socialiste a maselor, a rolului opiniei publice, a oamenilor muncii; participarea conștientă, entuziastă a muncitorimii, intelectualității, a maselor largi de cetățeni fără deosebire de naționalitate la înfăptuirea politicii partidului, la activitatea economică și social-culturală, toate acestea constituie chezășia realizării cu succes a sarcinilor privind făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate în patria noastră, a înaintării victorioase spre societatea în care toate capacitățile și talentele poporului vor înflori nestăvilit și toți cei ce muncesc vor trăi o viață îmbelșugată și fericită, societatea comunistă.

Scanned with OKEN Scanner

I. ISTORIE

Scanned with OKEN Scanner

CULTURA EUROPEANĂ REFLECTATĂ ÎN INCUNABULELE DIN BIBLIOTECILE TRANSILVĂNENE

ÁDÁM DANKANITS

Valoarea de sursă a incunabulelor privind istoria culturii a fost recunoscută şi fructificată de mult în cercetările de specialitate. În ţara noastră, după descrierea celor mai mari colecţii, s-au făcut primii paşi şi spre interpretarea sintetică a ansamblului materialului de incunabule [1]. Studiile care au văzut lumina tiparului au făcut însă referiri, pe baza exemplarelor păstrate în Transilvania, mai ales la aspecte privind istoria tiparului şi ale editării sau au spicuit opere şi posesori, fără să fi exploatat valoarea documentară specifică a materialului de incunabule. De asemenea, nu s-a dat răspuns la întrebarea : ce material de cultură a ajuns pe această cale în Transilvania la sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului următor şi în ce pături ale societăţii de aici a pătruns acest material? ceea ce constituie problema de bază a prezentei lucrări.

Răspunsul la această întrebare este plin de învăţăminte nu numai pentru cercetarea istorică din ţară. Răspunsul poate fi interesant şi din punctul de vedere al istoriei culturii universale, pentru că nu e indiferent ce anume din producţia de cărţi vest-europene tipărite a ajuns şi în părţile răsăritene ale continentului nostru.

În timpul căutării răspunsului la întrebarea de mai sus s-au dezvăluit, în mod oarecum complimentar, şi anumite aspecte ale istoriei culturii, care, deşi nu sînt strîns legate de tema acestei lucrări, fiind necunoscute pînă acum considerăm utilă menţionarea lor[2].

---

[1] Istoricul şi bibliografia cercetărilor de pînă acum sînt prezentate de Dan Simonescu în *Incunabulele din bibliotecile Republicii Socialiste România*, în „Probleme de bibliologie", Bucureşti, 1967, p. 91—107, cu excepţia publicaţiilor lui Béla Barát din revista „Erdélyi Tudósító", 1941, nr. 3, 4, 6, 8, 10, şi 1942, nr. 2.

[2] Ca să dăm un singur exemplu, citäm din însemnările făcute pe un exemplar al cronicii lui Thuroczi : „Anno domini millesimo quingentesimo quinquagesimo sexto ecclesia divo Nicolao fundata in oppido Vasarhely, occupata ab evangelicae veritatis

Materialul nostru documentar este, de altfel, destul de sărăcăcios. În Europa secolului al XV-lea au apărut mai bine de 40 000 de lucrări, ceea ce înseamnă că tirajul global al acestor tipărituri a atins cifra de zece milioane. Din acest imens material de cărţi s-au păstrat aproximativ 500 000 de exemplare, iar dintre acestea doar 1300 se află în evidenţa bibliotecilor transilvănene [3]. Din păcate, majoritatea covîrşitoare şi a acestui material relativ sărac a pătruns pe teritoriul Transilvaniei după epoca incunabulelor. Astfel, de pildă, majoritatea incunabulelor bibliotecii Batthyaneum (care este mai bogată în această privinţă) au ajuns în Transilvania abia la sfîrşitul secolului al XVIII-lea.

Avînd în vedere obiectul propus, pe noi ne-au interesat numai incunabulele a căror circulaţie transilvăneană contemporană poate fi dovedită, ele fiind în număr destul de restrîns, de aproximativ o sută de volume.

Este evident că ni s-a păstrat doar o mică parte a volumelor care au circulat odinioară în Transilvania. Teritoriul ei, transformat mereu în cîmp de luptă, alături de pierderile de altă natură, a suferit şi considerabile pagube de ordin cultural. Exceptînd colecţiile sibiene, nu avem bibliotecă care să nu fi cunoscut distrugeri în decursul ultimelor patru secole. Astfel, de exemplu, numai în cursul celui de-al doilea război mondial au dispărut cele 120 de incunabule ale uneia dintre cele mai însemnate colecţii ardelene, din Şumuleu-Ciuc. De altfel, numeroase incunabule din bibliotecile transilvănene s-au dispersat în secolele precedente, o parte din ele aflîndu-se în biblioteci din afara teritoriului ţării [4].

Din această cauză materialul nostru documentar, relativ modest, nu ne permite concluzii categorice. Sperăm, totuşi, că am reuşit să îmbogăţim şi să nuanţăm cu cîteva observaţii acea imagine de ansamblu pe care şi-a format-o istoriografia noastră despre cultura

---

professoribus in festo Mariae nivis" (5 august), unde citim mai departe că tot în 1556 a fost adus ca prim predicator protestant la Tîrgu-Mureş Blasius Kali de către nişte nobili din scaunul Mureş, Thomas Mihályfi, Balthasar Polyák şi alţii (vezi Szilágyi Sándor, *Régi hazai könyvfeljegyzések a budapesti könyvtárakban* (Vechi însemnări de cărţi în bibliotecile din Budapesta), în „Magyar Könyvszemle", 1879, p. 284).

[3] La D. Simonescu, *op. cit.*, nu sînt prezentate unele colecţii de incunabule de mai mică importanţă ca Şumuleu-Ciuc, Odorhei etc.

[4] Cunoaştem, astfel, existenţa unor exemplare de incunabule cu circulaţie transilvană în colecţiile diferitelor biblioteci din R.P. Ungară şi R.S. Cehoslovacă în primul rînd.

transilvăneană a epocii umanismului [5]. Firește, pentru completarea acestei imagini de ansamblu nu se poate ignora nici lotul cărților manuscris, care în această perioadă de tranziție are încă o mare importanță.

Secolul al XV-lea este considerat în istoria culturii transilvănene ca fiind perioada unei dezvoltări culturale în ritm susținut. Marea rămînere în urmă care în această privință se simțea în secolele precedente față de Europa occidentală începe să se micșoreze începînd din secolul al XIV-lea. S-a îmbunătățit simțitor situația în toate domeniile vieții spirituale. A crescut în mare măsură numărul celor care cunoșteau scrisul și cititul, precum și al absolvenților universităților. Pe cînd, de exemplu, la începutul secolului al XV-lea era de ajuns dacă un canonic știa să citească, la finele secolului nu mai puteau concura pentru ocuparea parohiilor decît cei care cunoșteau carte. Cu cincizeci de ani mai tîrziu, în 1444, statutele din Țara Bîrsei pretindeau preoților chiar o licență universitară inferioară. Că schimbările n-au afectat numai clerul, care domina intelectualitatea evului mediu, ci au avut o bază mai largă, ne-o dovedesc clar vizitele înalților prelați de la începutul secolului al XVI-lea, din care se constată că în Țara Bîrsei și prin părțile Mediașului existau școli aproape în fiecare sat [6].

Dintre absolvenții, în număr din ce în ce mai mare, ai școlilor orășenești de grad inferior, ai școlilor parohiale și mănăstirești, tot mai mulți tineri și-au putut continua studiile la universități, bineînțeles în primul rînd la universitățile Europei centrale. În cel de-al doilea deceniu al secolului al XVI-lea au fost în străinătate peste două sute de studenți originari din Transilvania propriu-zisă, din care peste o sută numai la Viena, alții la Cracovia și Praga. Majoritatea lor proveneau din Sibiu, Brașov, Cluj, Bistrița, Mediaș și Sighișoara, centre de prim rang din punctul de vedere al vieții orășenești [7].

---

[5] Vezi *Istoria României*, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, și Francisc Pall, *Fragen der Renaissance und der Reformation in der Geschichte Rumäniens*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde", 9 (1966), nr. 2.

[6] *Istoria României*, vol. II, cap. XI, subcapitolul 2; Jakó Zsigmond, *Az egyházi és világi értelmiség szétválása a feudális Erdélyben* (Separarea intelectualității ecleziastice și a celei laice în Transilvania feudală), în „Korunk", 1967, nr. 2, p. 216—222.

[7] Frankl Leo, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században* (Frecventarea școlilor din țară și din străinătate în secolul al XVI-lea), Budapesta, 1873; Nicolae Drăganu, *Cei dintîiu studenți români ardeleni la universitățile apusene*, București, 1928, p. 419—422; *Die Matrikel der Universität Wien*, vol. II/1 și III/1, Viena, 1959.

Scanned with OKEN Scanner

În aceste decenii, şi istoria cărţii în Transilvania prezintă un tablou prosper. Noul suflu se făcea simţit încă din ultima etapă a hegemoniei cărţii manuscrise, deci în prima jumătate a secolului al XV-lea. Deşi cărţile şi bibliotecile aveau încă, în zdrobitoarea lor majoritate, potrivit monopolului cultural al bisericii, un caracter ecleziastic şi erau în posesiune parohială, mănăstirească sau episcopală, totuşi ele poartă amprentele progresului atît din punct de vedere cantitativ, cît şi calitativ.

Biblioteca conventului benedictin de la Cluj-Mănăştur poseda în 1427 cincizeci de volume, majoritatea acestora fiind cărţi liturgice şi cărţi din domeniul moralei bisericeşti, adică opere care urmăreau educaţia în spirit religios a credincioşilor. Existau aici încă relativ puţine lucrări teologice care în cadrul literaturii bisericeşti presupun o pregătire superioară[8]. Dar treizeci şi cinci de ani mai tîrziu consemnăm totuşi la Cluj-Mănăştur prezenţa unor lucrări de astronomie. Dacă luăm în considerare că interesul pentru astronomie era forma caracteristică pentru acea epocă de manifestare a interesului faţă de ştiinţă, putem atribui acestui fapt o importanţă destul de mare[9].

Mai bogat şi mai impunător decît cel de la Mănăştur este materialul documentar de cărţi medievale de la Sibiu[10]. Aici ni se mai oferă şi avantajul de a putea studia procesul îmbogăţirii materialului. În cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea, biblioteca parohiei sibiene poseda doar douăzeci şi două de liturghiere. Diferită de acest material menit să satisfacă nevoile cotidiene ale cultului religios este doar lucrarea *Scholastica historia* a lui Petrus Comestor, în care acest autor francez din secolul al XIII-lea oferă o sinteză în spirit religios a aşa-zisei istorii biblice.

La începutul secolului al XV-lea, colecţia menţionată s-a îmbogăţit cu noi opere, printre altele cu moştenirea parohului sibian Nicolaus Sybelinder[11]. Faţă de lista sărăcăcioasă a secolului al XIV-

---

[8] *Adatok a hazai könyvtárak történetéhez* (Date cu privire la istoria bibliotecilor din ţară), în „Magyar Könyv Szemle", 1889, p. 88—98.

[9] Vezi documentul publicat de Csánki Dezsö în „Magyar Könyv Szemle", 1888, p. 88—89 (document emis de conventul din Cluj-Mănăştur la 2 octombrie 1461) : „Quosdam libras dicte ecclesie nostre, videlicet unam bibliam, alium *tractans de astronomis*, Valentes trecentos florenos aurei".

[10] Gustav Seivert, *Das älteste Hermannstädter Kirchenbuch*, în „Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde", XI (1873), p. 323—410.

[11] În această perioadă a ajuns în posesiunea bibliotecii o culegere de predici în care, după părerea lui I. Macůrek (*Prameny k dejinam cekoslovenskym v archivech a Kninovnách sedmihradskych* (Izvoare privitoare la istoria Cehoslovaciei din arhivele şi bibliotecile

lea, un nou inventar, din 1442, al cărţilor parohiei prezintă o cu totul altă înfăţişare. Cantitativ privind, acum sînt înregistrate aproape 150 de volume, şi această colecţie impunătoare pentru epoca manuscriselor ne poate suscita interesul, avînd în vedere şi componenţa sa.

Înainte de toate, faţă de speciile literaturii bisericeşti care răspundeau unor necesităţi zilnice ale cultului religios, cîştigă acum un spaţiu mai larg teologia. Astfel, în domeniul literaturii patristice Augustin, iar în cel al scolasticii Toma d'Aquino reprezintă, în primul rînd, învăţăturile oficiale ale bisericii.

În biblioteca parohială sibiană cititorul contemporan putea găsi şi cîteva opere aparţinînd celei mai mari autorităţi filozofice din antichitate : Aristotel. Acestea, chiar în forma lor comentată, deci adaptată gîndirii religioase, reprezintă un plus indiscutabil faţă de materialul bisericesc obişnuit. De asemenea, cele două lecturi universale, extrem de populare, *Istoria troiană* şi *Gesta Romanorum* [12], semnalează, în cadrul culturii transilvănene contemporane, tendinţe laice.

În decurs de un secol, biblioteca parohială sibiană s-a transformat dintr-o colecţie sărăcăcioasă de opere liturgice într-una cu un conţinut mai variat, la nivelul cerinţelor epocii, asemănătoare, după toate probabilităţile, altor biblioteci transilvănene distruse între timp.

Despre progresul laicizării, despre îmbunătăţirea dotării cu cărţi ne putem forma mai greu o imagine, în mod paradoxal, în ceea ce priveşte primele decenii ale răspîndirii cărţii tipărite. Aceasta se datoreşte în parte faptului că interesul cercetătorilor s-a îndreptat mai ales spre materialul manuscris, dar mai ales lipsei de inventare de cărţi din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Din aceste motive, problema a rămas pînă acum neelucidată şi de fapt este greu de soluţionat.

Majoritatea covîrşitoare a incunabulelor cu care ne ocupăm în cele ce urmează am găsit-o în biblioteca Muzeului „Brukenthal" din Sibiu, cele mai multe din ele provenind din claustrul ordinului dominican de odinioară, precum şi din colecţia bibliotecii orăşeneşti. În prealabil ele au fost, în cea mai mare parte, în posesiunea

---

Transilvaniei), în „Vestnik Královské ceske spolecnosti nauk", Praga, 1925, p. 68, 93), este vorba, probabil, de Nicolas sau Pavel Miliczin de la începutul secolului al XV-lea şi nu de Ian Milic, vestit precursor al husitismului din secolul al XIV-lea, cum se afirmă, printre alţii, de către R. Szentiványi, *Catalogus*, Szeged, 1958, nr. 223/a.

[12] *Gesta Romanorum* este o compilaţie bisericească de istorie romană, întocmită probabil, în secolul al XIII-lea, cu accente moralicești.

Scanned with OKEN Scanner

unor persoane particulare, intelectuali transilvăneni din secolul al XV-lea, care şi-au procurat aceste cărţi uneori la un preţ surprinzător de ridicat. O operă a lui Pelagius Alvarus [13] a fost cumpărată, de exemplu, în 1477 de parohul Johannes din Mujna cu 13 florini. Printre datele culese de noi figurează de trei ori cîte un florin ca preţul unei cărţi şi uneori întîlnim achiziţii de cărţi pentru 2 florini sau pentru 50, respectiv 32 de denari. Contrar operei amintite a lui Pelagius, se poate considera extrem de ieftin un dicţionar, care şi-a schimbat proprietarul în 1523 pentru 5 denari. Achiziţia de cărţi putea deveni, de altfel, de la începutul secolului al XVI-lea, mai uşoară, luînd în considerare, pe de o parte, faptul că a crescut numărul studenţilor care au studiat în străinătate, iar pe de altă parte că apar şi primii librari în Transilvania. În acest sens, semnificativă este menţiunea din 1506 care aminteşte despre un „bibliopola" sibian [14]. Privind calea de pătrundere a acestor volume în Transilvania, menţionăm că majoritatea volumelor au fost tipărite în diferite localităţi din vestul Imperiului german, în primul rînd la Strasbourg, pe urmă la Basel şi Nürnberg. Ca localitate, totuşi Veneţia figurează în impressum-ul celor mai multe tipărituri.

Printre cumpărătorii de cărţi, cel mai de vreme figurează în materialul cercetat un oarecare Johannes plebanus in Parathya (adică Bratei), care se semnează, în 1476, în cele trei volume ale operei *Speculum historiale*, constituind partea a treia — cu caracter de istorie universală — a marii enciclopedii din secolul al XIII-lea, scrisă de Vincent de Beauvais. Aceste volume au apărut cu trei ani înainte, la Strasbourg. Acelaşi nume îl întîlnim şi într-unul din volumele *Summei* (partea a II-a, cartea a II-a), această enciclopedie a teologiei scolastice a lui Toma d'Aquino, în care noul posesor, un oarecare Blasius de Byrthalben (adică Biertan), notează că amintitul paroh din Bratei a murit în 1488 [15].

---

[13] Pelagius Alvarus (Alvarez), erudit spaniol din secolul al XIV-lea, discipol al lui Duns Scotus.

[14] Friedrich Teutsch, *Zur Geschichte des Deutschen Buchhandels in Siebenbürgen*, în „Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels", vol. IV, Leipzig, 1879, p. 22.

[15] Volumele, al căror loc de păstrare nu e specificat, se găsesc în colecţia Muzeului „Brukenthal" şi au fost publicate de Friedrich Müller, *Incunabulen der Hermannstädter „Kapellenbibliothek"*, în „Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde", N.F. XIV. (1877), p. 293—358, 489—543, şi de Lorenz Sievert, *Die Wiegendrucke des Baron Brukenthalischen Museums*, în „Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum", 1944, nr. 9—10, p. 9—33.

Scanned with OKEN Scanner

Figura şi biblioteca lui Blasius din Biertan pot fi schiţate pe baza cîtorva volume, care au fost odinioară în posesia lui. Afară de *Summa* lui Toma, amintit mai sus, aparţine achiziţiilor sale timpurii un coligat, procurat de posesor în 1481. Este vorba de opera *Liber aggregatus in medicinis*, scrisă de cunoscutul medic grec din secolul al II-lea î.e.n. Serapion din Alexandria, precum şi de o ediţie veneţiană a lucrării *Summa naturalium* de Paulus Venetus. Prima este, după cunoştinţele noastre de pînă acum, cea dintîi carte tipărită de medicină, ce ni s-a păstrat, găsită în proprietate transilvăneană. A doua parte a coligatului merită, de asemenea, atenţia noastră, fiindcă comentariile la opera lui Aristotel, făcute de Paulus Venetus (interpretator italian, mort în 1428), sînt considerate în istoria filozofiei ca făcînd parte din lucrările fidele spiritului marelui Stagirit.

Asemănător volumelor enumerate pînă acum, au ajuns în colecţia bibliotecii „Brukenthal" din Sibiu şi opt volume cunoscute din aşa-numita Kapellenbibliothek de odinioară, care tot pe la sfîrşitul secolului al XV-lea au fost proprietatea unui oarecare Blasius, preot în Cristian (Insula Christiani). Fiindcă şi printre cărţile lui găsim una care mai înainte a aparţinut preotului Johannes din Bratei (este vorba de *Speculum historiale*), se oferă de la sine ideea căutării unei legături între cele două persoane : Blasius din Biertan şi Blasius preot în Cristian. Pentru identitatea dintre ei pledează faptul că Blasius din Biertan, care se numeşte pe sine în general *magister*, apare în 1504 ca domiciliat în Sibiu, unde îşi schimbă şi titulatura, semnînd acum „Dd", adică *doctor decretalium* — doctor în drept. Aceasta coincide cu informaţia noastră că Blasius preot din Cristian era prezent în 1495 ca martor la promovarea unui doctor în drept la universitatea din Padova [16]. Se poate presupune deci, ba, mai mult, e foarte verosimil că magister Blasius din Biertan, primind o parohie la Cristian, şi-a putut asigura o bază materială necesară obţinerii unei licenţe universitare superioare, iar după ce a ajuns în posesiunea titlului de doctor, s-a mutat la Sibiu.

De altfel, volumele semnate cu numele lui Blasius pastor în Cristian au în majoritatea lor un caracter religios. Alături de opere ca celebra *Sententia* a lui Petrus Lombardus, autor din secolul al

---

[16] Veress Endre, *A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai* (Matricolele şi actele studenţilor din Ungaria (1264—1864) la Universitatea de la Padova), Budapesta, 1915, p. 19.

XII-lea, care sintetizează concepţiile contradictorii ale reprezentanţilor literaturii patristice, apoi cuvîntările vestitutului orator mistic din secolul al XV-lea, Bernardino da Siena, precum şi *Sententia* lui Duns Scotus, întîlnim printre volumele acestui paroh doar o singură carte cu caracter juridic.

În ansamblul ei, biblioteca lui Blasius din Biertan, sau Blasius preot în Cristian, ne oferă o reflectare modestă şi fragmentară a culturii medievale vest-europene. Ceea ce o face însă demnă de interes este că ea nu se desolidarizează de concepţiile diferite de cele ale poziţiilor religioase oficiale, cum sînt, de exemplu, cele ale lui Paulus Venetus. Ba, mai mult, manifestă interes şi pentru domeniile laice, ca, de exemplu, medicina.

Dacă am insistat mai mult asupra unei biblioteci particulare, am făcut aceasta fiindcă este vorba despre cea mai mare colecţie de acest fel care ni s-a păstrat, considerînd-o astfel cea mai semnificativă în ceea ce priveşte determinarea componenţei multor biblioteci mici.

De altfel, însemnările din incunabule ne trimit şi la alţi numeroşi posesori transilvăneni din secolul al XV-lea. Majoritatea lor aparţin tot clerului. Astfel, în afară de cei amintiţi, întîlnim, în 1477, numele lui Johannes din Mujna; în 1490 al predicatorului sibian Martinus de Corona; în 1496 al călugărului Servatius Sellator, precum şi numele canonicului Mattheus din Alba-Iulia. Dintre intelectualii clericali este demn de amintit şi Mattheus pastor în Dealul Frumos (Pulchromonte), care în 1503 lasă patru volume bibliotecii conventului.

Există apoi intelectuali cu o situaţie socială incertă, cum este cazul lui magister Nicolaus, cunoscut din 1488, sau al lui Antonius din Agnita (Valla Agnetis), care îşi înscrie numele într-un volum în 1493. Totuşi numărul posesorilor laici de cărţi la sfîrşitul secolului al XV-lea putea fi încă destul de mic, dacă ne gîndim că între cei identificaţi nu sînt decît două nume de posesori laici : cel al comitelui braşovean Paulus de la mijlocul anilor 1470 şi cel al comitelui sibian Laurentius Hon din 1491.

Izvoarele noastre semnalează şi cîteva biblioteci de instituţii mai mici. Astfel, întîlnim numele bibliotecii bisericii din tîrgul Codlea (Czeyd), precum şi al mai multor biblioteci aparţinînd ordinului dominican (din Sebeş, Sighişoara, Cluj şi, în special, Sibiu). Preponderenţa materialului de cărţi al ordinului dominican rezultă, înainte de toate, în mod evident, din faptul că majoritatea cărţilor ni s-au păstrat tocmai din biblioteca conventului dominican din Sibiu. Această împrejurare oglindeşte în mod fundamental realităţile medie-

vale. Mişcările antifeudale tot mai puternice din secolul al XV-lea, care au apărut de cele mai multe ori ca erezii, ca, de pildă, husitismul, au determinat cercurile clericale contemporane să acorde o mai mare importanţă apărării credinţei, înăbuşirii ereziilor. Or, de această sarcină trebuia să se achite în primul rînd avangarda ideologică a bisericii medievale, ordinul dominican. „Cîinilor domnului" *(domini canes)* — cum au fost numiţi dominicanii în evul mediu — le-a revenit grosul sarcinii prigonirii ereticilor, şi într-adevăr, şi pe teritoriul Transilvaniei, au fost înfiinţate în cursul secolului al XV-lea mai mult de zece mănăstiri. Chiar puterea centrală dădea un exemplu în ceea ce priveşte chemarea în ţară a dominicanilor [17].

Aşadar, despre componenţa bibliotecilor dominicane ne putem forma un tablou de ansamblu în primul rînd pe baza cărţilor păstrate la mănăstirea din Sibiu. Aceste volume au ajuns după Reformă în biblioteca orăşenească, în aşa-zisa Stadtbibliothek. La sfîrşitul secolului al XVI-lea, biblioteca orăşenească a fost cedată şcolii şi plasată în capela Sfîntului Iacob — de aici denumirea de Kapellen-bibliothek — şi, ca atare, a ajuns, în cele din urmă, în biblioteca Muzeului „Brukenthal".

Cînd examinăm deci repartizarea după conţinut a materialului de cărţi tipărite care circula în Transilvania secolului al XV-lea, dacă cercetăm ce anume a ajuns la noi din cultura vest-europeană pe această cale, căutăm un răspuns bazîndu-ne în primul rînd pe rămăşiţele bibliotecii mănăstirii dominicane din Sibiu. În consecinţă, concluziile vor fi valabile în special pentru acest material.

Cărţile tratate sînt scrise aproape exclusiv în limba latină şi mai bine de jumătate din ele au caracter religios. Faţă de starea de lucruri precedentă, cîştigă însă şi mai mare spaţiu, în cadrul literaturii bisericeşti, partea cea mai pretenţioasă a acesteia, cea teologică. Alături de operele morale întîlnim, înainte de toate, operele a doi mari reprezentanţi ai gîndirii medievale creştine: Augustin şi Toma d'Aquino. Marele reprezentant al patristicii, Augustin, figurează mai ales cu *De civitate Dei*, această filozofie creştină a istoriei. Cele mai multe opere teologice aparţin însă lui Toma d'Aquino. Mai ales *Summa*, această încercare de împăcare a gîndirii aristoteliene cu cea bisericească, era răspîndită în toată Europa şi, judecînd după numeroasele exemplare păstrate, şi la noi. După cum am mai amintit, întîlnim şi opera lui Duns Scotus, socotit un opoziţionist. Prezenţa

[17] Iványi Béla, *Geschichte des Dominikaner Ordens in Siebenbürgen und Moldau*, în „Siebenbürgische Vierteljahrschrift", 1939, p. 22—59.

operelor sale în Transilvania este şi firească de fapt, avînd în vedere că nominalismul său, al lui Ocham şi al altora a fost reprezentat tocmai de universitatea vieneză pe care o frecventau cei mai mulţi studenţi de prin părţile noastre. Şi noutăţile literaturii teologice ale acelei epoci au ajuns în Transilvania. Astfel întîlnim savantul dominican din secolul al XV-lea, Johannes Herolt, operele lui Antonius-Florentinus (mort în 1459) şi pe cele ale lui Johannes Gerson (1368—1429), considerat de contemporani ca fiind cea mai mare autoritate din acea vreme în materie de teologie.

Apoi un indiciu al dezvoltării viitoare este şi faptul că spre sfîrşitul secolului al XV-lea găsim atestate în proprietate transilvăneană numeroase lucrări cu caracter laic. Şi proporţia lor — aproape jumătate din materialul incunabulelor — corespunde proporţiei deţinute în cadrul materialului european contemporan de cărţi tipărite [18]. În tot cazul, în biblioteca parohială din Sibiu situaţia este cu mult mai avantajoasă din punctul de vedere al laicizării decît cu cincizeci de ani mai înainte.

Tranziţia de la literatura cu caracter religios la cea laică o reprezintă diferitele interpretări ale operei lui Aristotel. Biserica a făcut numeroase încercări de asimilare a sistemului aristotelian, înlăturînd din el ceea ce e progresist şi subliniind ceea ce este retrograd. Comentatorii s-au angajat, în cele mai multe cazuri, tocmai la această sarcină.

Comentariile la Aristotel, ajunse în Transilvania încă în cursul secolului al XV-lea, sînt mai mult operele unor interpretatori din acest secol. Excepţie constituie doar comentariile lui Aegidius Romanus (1247—1316). În schimb, găsim printre cărţile unui oarecare Michael de Rupea ediţii din secolul al XV-lea: după comentariile lui Caietanus, Versor şi Paulus Venetus [19]. Figurează într-un coligat şi comentariul operei lui Averroes de Johannes Gandalvo, autor care a trăit în secolul al XIV-lea, ceea ce denotă interesul filozofic explicit al lui Michael de Rupea. Pe de altă parte, prezenţa lui Averroes, ale cărui tendinţe materialiste sînt îndeobşte cunoscute, precum şi a comentariului lui Paulus Venetus, care interpretează foarte fidel ideile Stagiritului, deci nu în spirit bisericesc, ne arată că

---

[18] Lucien Febvre — Henri Jean Martin, *L'Apparition du livre*, Paris, 1958, p. 378.

[19] Este vorba despre comentariile italianului Cajetanus Thienus (1387—1462) şi ale germanului Johannes Versor.

Scanned with OKEN Scanner

Michael de Rupea — asemănător probabil altor contemporani transilvăneni ai săi — a urmărit cu atenţie interpretările diferite de cele religioase oficiale ale lui Aristotel. Despre proprietarul volumului ştim doar atîta că a trăit în jurul anului 1492, dată la care a procurat la Buda un exemplar al *Summei* a lui Toma d'Aquino.

După cum am mai amintit în altă ordine de idei, comentariile lui Paulus Venetus au existat şi în biblioteca lui Blasius din Biertan, iar un alt exemplar a ajuns în colecţia conventului din posesiunea unui oarecare călugăr Lucas.

Dintre ediţiile complete ale lui Aristotel ni s-a păstrat numai un exemplar din lucrarea *De anima*, tot din posesiunea lui Michael de Rupea. Relativa lipsă a ediţiilor complete este explicabilă, fiindcă respectul faţă de textul original sau chiar reconstituirea lui apar tocmai datorită influenţei stimulatoare a filologiei umaniste, suprimînd comentariile obişnuite de mai înainte.

Afară de teologie şi filozofie, intelectualitatea transilvăneană de la sfîrşitul secolului al XV-lea a manifestat în mod firesc un interes deosebit şi pentru lucrările de drept canonic şi civil, editate în Europa de vest. Pe acest tărîm este surprinzătoare prezenţa lucrărilor juridice, întocmite în cursul secolului al XV-lea. Tratatul juridic în trei volume al lui Nicolaus Panormitanus de Tudeschi îl găsim, de exemplu, printre cărţile preotului Mattheus din Dealul Frumos, iar în cele două volume ale lucrării juristului Joannes Antonius din Bologna este înscris numele lui Blasius paroh din Cristian.

După cum am amintit, în posesiunea lui Blasius din Biertan a fost şi prima carte de medicină tipărită care ni s-a păstrat — lucrarea populară a medicului grec Serapion. Tot spre sfîrşitul secolului al XV-lea trebuie să fi ajuns în Transilvania o altă lucrare de medicină, opera marelui enciclopedist arab Rhases (secolele IX — X), *Liber ad Almansorem*, o mică sinteză a medicinei arabe. Un exemplar din această lucrare, păstrat în biblioteca Filialei din Cluj a Academiei, a fost în posesiunea unui oarecare Michael Jako de Margyta (Marghita), canonic de Alba-Iulia [20].

Lipsa generală de interes a evului mediu faţă de ştiinţele aplicate — singura excepţie o constituie medicina — se manifestă în faptul că în izvoarele noastre întîlnim, afară de cele două cărţi de medicină, numai o singură lucrare agricolă, anume opera lui Crescentius, *Opus ruralium*, cuprinzînd cunoştinţele din domeniul ştiinţelor

[20] Anul 1578 de la Simonescu, *op. cit.*, se referă nu la Michael Jako, ci la braşoveanul Blasius Comperman.

agrare ale secolului al XIII-lea. Este vorba de un exemplar care a fost, spre începutul secolului al XVI-lea, în posesiunea vicevoievodului transilvănean Stephanus Tomori.

În mod paradoxal, din această epocă de interes istoric crescînd s-au păstrat surprinzător de puține lucrări istorice care să fi circulat în Transilvania epocii tratate. Putem semnala doar *Speculum* de Vincent de Beauvais, pe care l-am mai menționat, precum și un exemplar al lucrării *Fasciculus Temporum* de Werner Rolewinck (autor german mort în 1502). Din această din urmă lucrare (care tratează pînă în 1474 evenimentele așa-zisei istorii biblice, precum și ale celei universale) cunoaștem numeroase exemplare din colecțiile transilvănene de incunabule, însă numai unul singur a ajuns aici în mod dovedit în cursul secolului al XV-lea. Acesta se găsea în jurul anului 1491 în posesiunea comitelui de Sibiu Laurentius Hon, apoi la Jacobus, slujbaș la minele din Baia Mare (*separator montanista*), pe urmă exemplarul a ajuns, în 1531, în biblioteca lui Martinus Huet (Pilladis) și, în sfîrșit, în colecția orașului Sibiu.

Între titlurile incunabulelor aparținînd istoriografiei antice figurează numai unul, Valerius Maximus, a cărui compilație istorică, alături de operele lui Sallustius, era cea mai citită operă istorică în acea vreme [21]. Un exemplar al ei, tipărit în 1493 la Veneția, a fost, cu zece ani mai tîrziu, în posesiunea unui oarecare Josephus Erdeley (Erdélyi).

Sărăcăcios și cu un caracter specific medieval este și materialul de lecturi beletristice ce ni s-a păstrat, reprezentat fiind doar de două opere. Este vorba despre prelucrarea basmului de origine indiană, intitulat *Varlaam și Ioasaf* — datorată literatului bizantin Joannes Damascenos, constituind un singur coligat cu cronica lui Rolewinck. Acest volum a fost, de asemenea, în proprietatea aceluiași comite Laurentius Hon. Iar un exemplar din cealaltă lectură deosebit de apreciată în evul mediu, *Gesta Romanorum*, figurează în 1503 într-un coligat semnat cu numele sibianului Johannes Kolb.

Cu aceasta am și ajuns să dăm răspuns la problema de bază a lucrării noastre, și anume : cum pot fi caracterizate, pe baza materialului de incunabule, influențele culturale care în ultimele două decenii ale secolului al XV-lea și în primele două decenii ale secolului următor au afectat Transilvania tocmai prin intermediul cărților tipărite?

---

[21] Peter Burke, *A survey of the popularity of ancient historians 1450—1700*, în „Hist. Theory", 1966, nr. 2, p. 135—152.

Scanned with OKEN Scanner

În materialul cercetat predomină volumele cu caracter religios, din literatura antică sînt prezente numai unele opere acceptate în evul mediu şi lipseşte literatura umanismului contemporan. Se pare că înrîurirea spirituală a bisericii era încă prea puternică şi că ea a conservat în această ţară în prea mare măsură concepţia medievală religioasă despre lume, pentru ca păturile mai largi ale intelectualităţii contemporane de aici să fi putut porni pe drumul umanismului în plină desfăşurare.

Este adevărat că la reşedinţele episcopale — mai întîi la Oradea, apoi la Alba-Iulia — încă din aceste decenii s-au format primele cercuri de umanişti. Marea majoritate a cărţilor moştenite de la Johannes Vitéz (episcop orădean între 1445 şi 1463) dovedeşte interesul caracteristic al umaniştilor faţă de antichitate. Este demn de semnalat, de pildă, că din colecţia lui cunoaştem şi numeroase opere ale istoricilor antici, între care operele lui Titus Livius, Curtius Rufus şi Tacitus [22]. Cărţile lui Johannes Filipecz mărturisesc, în schimb, interes faţă de medicină, cel puţin judecînd după cărţile lui Avicenna şi Averroes, care ni s-au păstrat din biblioteca sa [23].

Păturile de mijloc ale intelectualităţii clericale şi intelectualitatea laică n-au putut însă — chiar din cauza posibilităţilor lor mai modeste de cultură — recepţiona acest umanism care emana de la curtea lui Matei Corvin. Chiar şi în biblioteca lui Martinus Huet (Pilladis) [24], care îşi cumpăra cărţi pînă şi în deceniile al doilea şi al treilea al secolului al XVI-lea, tonul este dat de operele reprezentanţilor patristicii şi ai scolasticii : Augustin, Ieronim, Bonaventura şi Antonius Florentinus. De asemenea, nu au un caracter umanist nici cărţile tipărite adunate în primele decenii ale secolului al XVI-lea de canonicul orădean Johannes Henckel, deşi orientarea laică este semnalată în acest caz de exclusivitatea lucrărilor juridice (printre aceste cărţi, păstrate la Batthyaneum, găsim, alături de altele, codurile legate de numele lui Iustinian).

---

[22] Hoffmann Edit, *Régi magyar bibliofilek* (Bibliofilii maghiari de altădată), <Budapesta>, 1929, p. 69.

[23] Csapodi Csaba, *Filipecz (Pruisz) János nagyváradi és olmützi püspök könyvei* (Cărţile lui Johannes Flipecz (Pruisz), episcop de Oradea şi de Olomouc), în „Magyar Könyvszemle", 1967, nr. 3, p. 243—249.

[24] Martinus Huet (Pilladis), absolvent al Universităţii din Viena, apare în diferite localităţi ca pastor (astfel, la Omleş, la Şura Mare în 1514, la Sibiu în 1521). Este unchiu vestitului comite săsesc Albert Huet.

Scanned with OKEN Scanner

Primele cărți tipărite avînd un caracter umanist, aflate în posesiunea unor intelectuali de mijloc, se datează din deceniile al doilea și al treilea ale secolului al XVI-lea. Cel puțin în materialul nostru documentar, un coligat cumpărat în 1511 de Johannes Lebel — însemnat reprezentant al umanismului transilvănean [25] — denotă pentru prima dată interesul pentru umanism. În acest volum, afară de mica lucrare a lui Duns Scotus, *Formalitates*, se află și *Declamationes*, atribuite lui Quintilian, istoria lui Alexandru cel Mare de Curtius Rufus, precum și istoria despre războiul iudaic al lui Josephus Flavius.

În epoca discutată însă, și interesul păturilor de intelectuali care nu au ajuns în contact cu lecturi umaniste prezintă un caracter laic. Este caracteristic din acest punct de vedere că întîlnim astfel de lucrări în special în proprietate particulară, ele ajungînd în biblioteca mănăstirească prin donație. Iar cele zece volume care poartă doar semnul de posesiune al conventului din Sibiu și despre care se poate presupune că le-a procurat conventul însuși au un caracter exclusiv bisericesc și cu excepția unuia sînt scrieri datînd dinaintea secolului al XV-lea.

Este, în sfîrșit, interesant că în destrămarea lentă a culturii bisericești medievale și în înrădăcinarea culturii umaniste în rîndurile intelectualității transilvănene nu au jucat vreun rol ideile așa-zisei *Devotio moderna* (acest curent care, pornind din Țările de Jos, a grăbit în general destrămarea scolasticii și, într-un anumit sens, prezenta tendințe umaniste, pentru ca apoi să se verse în Reformă).

În concluzie, putem spune că materialul de incunabule, cu o circulație contemporană transilvană, păstrat în bibliotecile noastre, nu arată semnele unei orientări umaniste din partea păturilor mijlocii ale intelectualității de aici în jurul anului 1500, dar reflectă o laicizare destul de puternică a acestor categorii sociale. Această laicizare pregătește terenul pentru receptarea umanismului de către cercuri mai largi, ceea ce va avea loc însă numai în primele decenii de existență a Principatului Transilvaniei.

---

[25] Însemnările făcute în acest coligat de către reprezentantul de seamă al umanismului din Transilvania care a fost Lebel clarifică cîteva aspecte biografice legate de persoana sa. Astfel, aflăm că în momentul procurării coligatului, în 1511, Lebel — care avea deja titlul universitar de „baccalauereus" — făcea parte dintre dascălii școlii din Cașovia (Košice).

Scanned with OKEN Scanner

DIE EUROPÄISCHE KULTUR, WIDERSPIEGELT IN DEN WIEGENDRUCKEN DER SIEBENBÜRGISCHEN BIBLIOTHEKEN

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser erklärt Inhalt und Wirkungskreis der europäischen Kultur in Siebenbürgen, die sich in den Wiegendrucken um das Jahr 1500 widerspiegelt.

Dieses Problem — das bis jetzt noch nicht studiert wurde — hat nicht nur für die Geschichte Rumäniens, sondern auch für die Weltgeschichte eine besondere Bedeutung. Seine Erforschung aber stößt auf einige Schwierigkeiten, die die Quellen betreffen: Wenige sind diejenige Bände, die sich in dem ehemaligen Siebenbürgen verbreiteten. Die meisten sind im Brukenthalischen Museum zu finden, und waren in Privatbesitz, oder im Eigentum einiger Dominikaner-Klöster von Hermannstadt.

Durch Vergleich dieser Bände mit den Beständen der dortigen Pfarrbibliothek, kann der Kulturstand im 14. —15. Jahrhundert verfolgt werden. Gegenüber der kleinen Sammlung der 22 Ritualbücher aus dem 14. Jahrhundert, sind im Jahre 1442 150 verschiedene Bände weltlichen Inhalts zu finden.

Die erhalten gebliebenen Wiegendrucke beweisen noch den beschleunigten Fortschritt um 1500. Kommentare des Aristoteles, juristische, medizinische, historische oder literarische Werke beweisen, daß sich um die Jahre 1500 in der siebenbürgischen Gesellschaft eine betonte Säkularisation vollzog.

In die Mittelschicht der geistlichen und weltlichen Intellektuellen aber — der diese Wiegendrucke gehörten — konnte der Humanismus nicht eindringen.

Insofern man diese Feststellungen verallgemeinern will, kann man daraus schließen, daß die siebenbürgischen Intellektuellen sich um diese Zeit in der Phase des Prähumanismus befanden.

Scanned with OKEN Scanner

A MÁRAMAROSI FEGYVERGYÁRTÁS 1848—49-BEN

GYÖRGY BÖZÖDI

Az 1848—49-i erdélyi forradalom és szabadságharc sok népi kezdeményező erőt szabaditott fel, sok új vállalkozásra adott alkalmat, amelyek nemcsak a nép szabadságszeretetét, de a munkában, a tudományok egyes ágaiban, a technikában alkotó tehetségét is bizonyították. Mindenekelőtt az ipari alkotások, a technikafejlesztés terén tünt ez ki, ami érthető is, hiszen erre volt a legnagyobb szükség, miután Ausztria évszázadok óta iparilag gyarmati állapotban tartotta ezt az országrészt. A szabadságharc mindenek előtt az önálló fegyvergyártás, a hadiipar megteremtését követelte meg, mert csak így lehetett sikeresen felvenni a küzdelmet az osztrák tartományok fegyvergyáraiból felszerelt császári csapatokkal. Ez a körülmény egyben a hazai bányaipar és vegyipar fellendülését is maga után vonta.

Ebben a tekintetben az önkéntes, állami támogatás nélkül létrejött vállalkozások közül elsősorban, és szinte egyedülállóként tartotta számon mindezideig a közvélemény és a történetirás a háromszékieknek Gábor Áron nevéhez füződő ágyúöntését és lőszergyártását. Most az újabban napvilágra került dokumentumok bizonysága szerint ez a kezdeményezés nem volt egyedülálló, mert más vidékeken is történtek hasonló kisérletek és teljesitmények. Ilyen volt a Máramarossziget melleti Kabolapolyánán[1] végzett ágyúöntés és lőszergyártás, amelynek irásos bizonyitékai az újabb kutatások során legnagyobb részt Máramaros megye levéltárából kerültek elő [2], de amiről a megye monográfiái nem tudnak

[1] Kabolapolyána — Cărpiniș az egykori Máramaros megyében. A XIX. század végén Gyertyánligetre változtatták nevét. Ma Kobiljecka Poljana (USzSzK).

[2] Máramarossziget Állami Levéltár. Az 1848—1849-i megyei Központi Választmány jegyzőkönyvei (továbbiakban *KVj.*), e választmány iratai (továbbiakban *KVi.*) és a 22-ik honvéd zászlóalj iratai (továbbiakban *22.hv. zlj. iratai*). A budapesti Or-

és a szabadságharc fegyvergyártásáról szóló irodalom is alig tesz említést [3].

Az ágyúöntés gondolata Máramaros megyében 1848 októberének elején merült fel, amikor a császári csapatok megszállással fenyegették a vidéket, az Országos Honvédelmi Bizottmány pedig nem tudott ágyút juttatni a megyének s igéretként is csak kettőt helyezett kilátásba [4]. A megyei központi választmány október 3-án határozza el, hogy a megye levéltárában lévő és máshonnan összeszedendő rezekből a kabolapolyánai vasgyárban ágyút öntsenek[5] és ugyanakkor kimondották a szuronykészítő és fegyverjavító műhelyek felállítását is.

A kabolapolyánai vasmű II. József idején keletkezett a máramarosi sóbányák vasszükségletének fedezésére. 1820-ban még csak két hengerfujtatóval ellátott magas kohóból állt. Az év nagy részén át nem működtették, mivel rossz minőségű vasat szolgáltatott. A vasércek gyenge minősége miatt 1809 és 1819 között évi átlagban csak 1255 mázsa volt a termelése, jó években legfeljebb 2000—3000 mázsa. A nyersvasat Dombón négy frisstűzzel felszerelt nyúj-

---

országos Levéltár (továbbiakban *OL.*) szintén sok adattal szolgál a Kabolapolyánai hadinyaggyártás törté netéhez.

[3] A Máramaros megyére vonatkozó irodalomból csak a jelentősebbeket emeljük ki: — A. Filipescu, *Istoria Maramureşului*, Bucureşti, 1940. 270 l. — Papp J. *Adalékok Maramaros történetéhez.* Máramarossziget, 1909, 368 1. — *Máramoros vármegye egyetemes leirása*, Budapest, 1876. 516 l. — Váradi G. *Máramarosi emlékkönyv*, Máramarossziget, 1901. 356 l. — A fegyvergyártásra lásd Bakó Imre, A magyar állami országos fegyvergyá működése 1848—49—ben, Budapest, 1942. Kassay Albert: *Az 1848 — 49-i magyar tüzérség megalakulása és szerepe a függetlenségi harc hadműveleteiben*, Magyar Katonai Szemle". Budapest, 1935. 10. sz.

[4] A megye központi választmánya október 6-án is megsürgeti a miniszterelnöknél, hogy két ágyút és betanult tüzéreket küldjenek. *KVj.* 1848. 83. p. Mihály Gábor királyi biztos pedig október 9-én Nagybányáról értesiti a választmányt, hogy másnap estére a két ágyú megérkezik Szigetre, előre is gondoskodjanak azoknak felszereléséről. *KBi.* 1848. 88. sz. Ez ágyúk Máramarosszigeten történt felszerelési munkálatai nem tévesztendők össze a Kabolypolyánán öntött ágyúk felszerelésével.

[5] *KVj.* 1848. 41. p. A kabolypolyánai üzem fegyvergyárrá való átalakítására 1. még: *OL.* Országos Honvédelmi Bizottmány iratai (továbbikban *OL. OHB.*) 1848—4073 és 4074 sz. Valószínű azonban, hogy már előbb megvizsgálták a kabolapolyánai vas alkalmasságát, mivel lőfelszerelési öntvényekre nem minden vas megfelelő. A közeli, Szolnok-Doboka megyében fekvő Sztrimbulyon (később Horgospataka és Kohóvölgy, ma Strîmbu) találálható vasat pld. már szeptember második felében megvizsgálták ebből a szempontból én az ottani vasműnél már próbaágyúkat is öntöttek. de ezek a szemptember 29-én kelt kjelentés szerint még. nem teljesen készek, „sőt értesülés szerint egyik, egyike a készen kifúrtaknak, megopróbáltatáskor elhasadtnak mondatik". Nagybányai Levéltár. Kir. Kamarai Bányaigazgatóság lt. 3602/1848.sz.

tóhámorban és két szegkovácsoló üzemben dolgozták fel, de rendszerint ez a hámor más bányákból kapott vasat használt fel, mivel Kabolapolyána nem adott elegendő és jóminőségű vasat [6]. 1841-ben már nyujtóhámorral is rendelkezett a polyánai üzem [7] és a szabadságharc idején alkalmasnak látszott arra, hogy itt ágyú- és golyógyártásra rendezkedjenek be.

Az ágyúöntő üzem megindításához azonban szaktudásra, képzett munkásokra, különböző nyersanyagokra és főleg műszaki felszerelésre volt szükség, de ezekkel nem rendelkeztek. Erdekes megfigyelnünk, hogy 1848 őszén miként hozták létre az egyelőre kezdetleges kereteket a munka megindítására, miként küzdötték le a szaktudás hiányát azok között az elemi lehetőséget között, amlyeket egy vasgyár nyújtott.

A gyár művezető igazgatója Hrobonyi Adolf már a határozatot követő nap jelentette a megyei választmánynak, hogy a kapott felhatalmazásra „részünkről egy 3 fontos ágyút öntünk, legalább ijesztőnek". Ehhez azonban arra van szülkségük, hogy a választmány próbáljon számukra szakkönyveket, mint irják „némü pattantyus könyveket és rajzokat megszerezni, s ezek után nem volna éppen lehetetlen itt ágyut vagy mozsárágyut és haubiczot önteni". A szuronyok készítése érdekében a művezető összehívta a vasgyár kovácsait és lakatosait s a velük folytatott értekezés eredménye az lett, hogy egy hét alatt legföntebb 25 darab elkészitését vállalták, „de bővebb tapasztalatuk e téren nem léven, jóformán nem is tudtak hozzászólni". A puskák kiigazítását is vállalták, de már az új puskák készitésére nem találták magukat képesnek, mivel ehhez sokféle gépre volna szükség, de még gépészük sincs. „Lakatosunk azt mondja, hogy minden puska más szuronyt kiván, mivel a szuronytartó rugók más-más formák". A javítandó puskákat küldjék ki Szigetről, a munkához mindjárt hozzáfognak [8]. A megyei választmány október 6-án intézkedik, hogy Máramarosszigetről is az ügyesebb lakatosokat és puskamíveseket a szerszámokkal együtt vigyék ki Kabolapolyánára, hogy ott szuronyokat készitsenek a vashámorban folyamatosan, „vasár- és ünnepnapokat sem kivéve", Hrobonyi Adolfot pedig megbízzák a felvigyázattal [9].

---

[6] „Pester Lloyd" 1857.86.1.
[7] Mérei Gyula im. 320.1.
[8] *KVi.* 1848. 51.sz., *KVj.* 1848. 94.0p.
[9] *KVi.* 1848.89. sz., *KVj.* 1848. 94.p.

Scanned with OKEN Scanner

Október 10-én már az ágyúgolyók öntésére készülnek, a választmány berendeli Máramarosszigetre Hrobonyi műigazgatót, hogy itt a golyók öntése érdekében mintát vegyen [10], a következő napon pedig Dvusinszky Sándor mestert Nagybányára küldik a kormánybiztoshoz, hogy az ágyúk felszerelési módja és az ehhez szükséges eszközök megszerzése végett útbaigazitást és segédkezet nyerjen [11]. Útja eredményes volt, mert a gyújtószerek (Brandel) mennyisége és minősége tekintetében tájékozódást szerzett és próbát tett, bevásárolta a legszükségesebb eszközöket és szereket s mintegy 300 gyújtónak való porkeveréket (massa) készitett el. Az ágyúk felszereléséről azt jelenti, hogy annak semmi újabb módját nem találta „s az egyedül egy felszerelt ágyú is, a csatákban nem használható, mert sem levatio machinával sem rendes lavétával nincs ellátva, — ennél fogva én csak a rendes és kiszabot lavétánál maradok s ragaszkodom". Mivel az ágyúk mellé szüséges tüzérek nincsenek és azokat még be kell gyakoroltatnia, kéri a választmányt, hogy tíz nőtlen és fiatal bátor egyént rendeljen ki az ágyúk gyakorlására [12]. Két nap múlva, október 12-én az Országos Honvédelmi Bizottmánynak jelenti a választmány, hogy Kabolapolyánán már ágyúkat és golyókat öntenek, de kezdetleges körülmények között, most azok öntésére és a lőcsövek készítésére a megye gépet kiván létrehozni. Kérik a Bizottmányt, utasítsa a helybeli kincstári igazgatóságot, hogy a szükséges költségek fedezésére és egyéb intézkedések tekintetében is nyújtson segitséget a megyének [13].

Hogy milyen elemi nehézségekkel küzdöttek az ágyúöntés megteremtői, mutatja pl. az a körülmény, hogy a feltétlenül szükséges rézmértékekkel sem rendelkeztek s mikor azoknak átadását kérték a máramarosi kincstári igazgatóságtól, azt a választ kapták, hogy a rézmértékek a sóhivataloknál még mindig használatban vannak, tehát nem adhatják át azokat[14]. A nyersanyagszükséglet előteremtését

---

[10] *KVj.* 1848. 155.p.
[11] *KVj.* 1848, 167.p.
[12] *KVi.* 1848. 144.sz. Valószínű, hogy itt a kormánytól kapott két ágyú felszereléséről van szó. Erre enged következtetni az is, hogy Drusinszky Sándor 1849 tavaszán, amikor működéséről igazolást kér, arra hivatkozik, hogy ő volt az, aki Máramaros megyében a tüzérséget felállította „s a nyert két ágyút" felszereltette. *22.hv. zlj. iratai*, 1949, 179.sz. Az 1848 őszén végzett további ágyúfelszerelési munkára lásd: *KVj.* 1848.310, 334, 364, 374, 465, 472, 511, 539, 544, 546, 575, 756, 948—955, 1350, 1580—1584. p. *KVi.* 1849 56, 58. sz.
[13] *KVj.* 1848. 183.p.
[14] *KVj.* 1848. 155.p.

Scanned with OKEN Scanner

kezdetben úgy képzelték el, hogy a megye raktárában lévő „s másunnan összeadandó rezekből" [15] öntik az ágyúkat s evégre elsőnek a máramarosszigeti református és a bocsksói görögkatolikus egyház ajánlotta fel régi harangjait [16]. De amikor a műintéző megvizsgálta ezeket, úgy találta, hogy a harangok anyaga ágyúöntésre igen lágy; öt mázsa harangrézhez még egy mázsa vörösréz és 25 font sárgaréz volna szükséges és főleg több harang kellene ahhoz, hogy ágyúöntéshez kezdhessenek, meg egy külön olvasztó kemencére [17], de ezeknek az előteremtése nem látszott lehetségesnek. Ezért a központi választmány október 17-én úgy határozott, hogy elsősorban a vasgyár adottságainak jobban megfelelő vaságyú öntésével probálkozzanak s ha az beválik, akkor a rézágyúk öntésére nem is lesz szükség s ez utóbbiakra vonatkozólag tett intézkedéseket felfüggesztették [18].

Ugy látszik, Kabolapolyánán mégis tovább folyt a rézágyúk öntésére az előkészület, mert tíz nappal később azt jelentik, hogy a haranganyagból önteni rendelt két darab három fontos ágyúhoz a minta és az öntőkemence elkészült, de a választmány úgy határoz, hogy a harangok meghagyandók s így a két ágyút is vasból öntsék [19]. Október 17-én már készen volt Kabolapolyánán a vasból öntendő ágyú mintája és néhány golyó, „az ágyú a műintéző igéretéhez képest ma éjjel fog megöntetni — s hat fontos leend — felszereléséhez is már hozzáfogott", és az ágyúk telepéhez (lavetta) szükséges dió- és cseresznyefa deszkákat is beszerezték. Az ágyútelep mértéki rajzát Grünschnek megyei ülnök útján szerezték meg [20]. Drusinszky mester reménye azonban nem vált be, mert az első hatfontos vaságyút csak október 25-én sikerült megönteni, de amikor másnap az átvételre mentek, még mindig nem volt teljesen kész, „mert a fúró gépnek hibája esvén, az még csak holnap estvére készittethetik el". Október 26-án már megöntötték a második hatfontos ágyút is, de felszerelését, hozzáértő kerékgyártók hiánya miatt máramaroszigeti mesteremberekre hagyták [21].

---

[15] *KVj.* 1848. 41.p.

[16] *KVj.* 1848. 184, 214, 234, p., *KVi.* 1848. 128, 146.sz.

[17] *KVi.* 1848. 139.sz.

[18] *KVj.* 1848. 234.p.

[19] *KVj.* 1848. 345.p., *KVi.* 1848. 213.sz. A vason kivül ekkor ágyúöntés céljára mindössze 450 font harangérccel, 300 font vörös rézzel és 40 font cinkkel rendelkeztek.

[20] *KVI.* 1848. 139. sz., *KVj.* 1848. 228.p.

[21] *KVi.* 1848. 213.sz., *KVj.* 1848. 345.p.Téves értelmezésen alapszik tehát Mérei Gyulának az *OHB.* 1849—684, 333. és 3510. számú irataira való hivatkozással tett megállapitása, hogy a kabolapolyánai vashámornak fegyvergyártásra történő átala-

Az ágyúöntés elhatározását követő három hét múlva tehát már készen álltak az első ágyúk, megalkotóik kitartását bizonyítva. Az úttörők mellé hamarosan jelentkeztek mindenfelől azok, kik tudásukkal, szakképzettségükkel hozzájárulhattak a további munkához. Mozer Károly akuasugatagi bányafelügyelő folyamodik elsőnek „az ágyuk melletti használhatása tárgyában" [22], majd Peregriny Imre rónaszéki aknagyakornok ajánlaja fel szolgálatait „amennyiben a tüzérséghez megkivántató mathematikai ismeretek birtokában" hiszi magát [23]. Ludvig Adolf a tüzérségnél szerzett addigi ismereteit ajánlja fel, hogy az ágyúfelszereléshez alkalmazzák [24]. Nagy István mérnök hasonlót kér, ha szakjához mért állásra az ágyúk mellé méltónak találják [25]. Barabás Bálint kincstári erdészgyakornok a mérnöki tudományban szerzett tapasztalatára hivatkozva előterjeszti, hogy a tüzérséghez is ért és kéri, hogy két ágyú felszerelésére alkalmazzák, mit el is fogadnak, kijelentve, hogy főleg töltények készítésével s a többi tüzéreknek akörüli betanitásával foglakozzék [26].

Az ágyúfelszerelés körül legalkalmasabbnak látszó Mozer Károlyt tüzérségi ismeretei tökéletesítésére beküldik Nagybányára és amikor visszajön, a Kabolapolyánán és a máramarosszigeti tüzérműhelyben felszerelt ágyúk, valamint a töltények készítése körül lényeges hibákat fedez fel. Erre versenyre bocsájtják Drusinszky Sándor tüzérségi igazgatóval : előbbit megbízzák, hogy egy hatfontos ágyút szereljen fel belátása szerint, Mozerre pedig nemcsak egy ágyú felszerelését bízzák rá próba képpen, hanem feladatává teszik, hogy az ahhoz való töltényeket és egyéb szükségeseket is maga készítse el és a próbalövés eredményétől teszik függővé, hogy majd a többi ágyúk felszerelését melyikükre bízzák [27].

Az ágyúöntés hamarosan oly nagy mértékben fejlődött, hogy a megyei választmány október 29-én értesítette a szomszédos vármegyéket : „a Kabolapolyánán létező vashámorban nagyobb mé-

---

kitási munkálatai „még 1848 novemberében megindultak", mert amint láttuk, ez már október elején megtörtént. Még inkább helyreigazitásra szorul az az állítása, mely szerint : „de az új fegyverek és puskacsövek készitése csak márciusban kezdődött el. Ágyúöntésre és tölténykészítésre is berendezkedtek Kabolapolyánán, de mindvégig csak kézifegyver alkatrészek gyártásával foglalkoztak." *i.m.* 401.1.

[22] *KVi.* 1848. 221. sz.
[23] *KVi.* 1848. 145. sz.
[24] *KVj.* 1848. 243.p.
[25] *LVi.* 1848. 262. sz.
[26] *KVj.* 1848. 546.p.
[27] *KVj.* 1848. 545. p.

Scanned with OKEN Scanner

retű, részint felszereletlen, részint felszerelt vaságyúk készittetnek, s ha ilyetén ágyúkra lenne szükségük, a legjutányosabb áron minél rövidebb idő alatt e megye szolgálhat'' [28]. Természetsen az üzem fejlődésével párhuzamosan egyre több szakemberre volt szükség, ilyent pedig nehezen találtak. Ezért a választmány már november közepén felhívással fordul a közelebb fekvő városokhoz, hogy a puskacsövek kovácsolásához küldjenek lakatosokat, kovácsmestereket és „naturalistákat'' a szükséges gép felállítása végett pedig azt kérték a Honvédelmi Bizottmánytól, hogy rendelje ki Richtharcsek András diósgyőri lakatos és esztergályos mestert [29]. Szigetről ismételten szakemberek, asztalosok és ácsok kirendelését sürgetik a felállitandó fegyvergyár felszerelésére [30], a választmány elnöke pedig egyenesen úgy intézkedik, hogy a vonakodó mestereket kényszerítve is vigyék ki, mivel általános érdekről van szó [31].

Ez az utóbbi intézkedés arra utal, hogy az alkalmazottak fizetése körül nehézségek állottak fenn. Ennek már több jele mutatkozott eddig is, mert a megye képtelen volt tovább s saját pénztárából fedezni a költségeket, a kormánytól pedig nem kaptak támogatást. A fegyverek kiigazítására Kabolyapolyánára vitt mesteremberek fizetésére már október 13-án 200 forintot adott ki a megye a házipénztárából, a munkásoknak az a része viszont, mely a vasbányai személyzet közül került ki, a bányától kapta fizetését. Az ágyúkhoz szükséges lovak árát a hadipénztárra háritották, az új gépek beszerzésének költségét pedig a máramarosi kincstári igazgatóságtól kérték kiutalványoztatni a Honvédelmi Bizottmány által [32]. Az is előfordult, hogy pl. a lakatosok meg akartak szökni, mert két hétig nem kaptak fizetést [33].

Ezek a körülmények késztethették arra Hrobonyi gyárigazgatót, hogy november közepén a Honvédelmi Bizottmánynál egyene-

---

[28] *KVj.* 1848. 382. p. 1848 őszén Kabolapolyánán fegyverkészitő és javító műhely is létesült. A kincstári igazgatóság november 18-án intézkedett, hogy a polyánai bányaőrlakot „fegyvergyárrá'' alakítsák át és kérte a minisztériumtól, hogy a diásgyőri vasgyárból helyezzék ide Richtárcsek András lakatos és esztergályos mestert a szükséges gép felállítására, a hónap végén pedig Máramarosszigetről kérnek kirendelni asztalosokat és ácsokat a fegyvergyár felszerelésére. December elején már folyt a fegyverjavítási munka, majd elrendelik, hogy a karácsonyi ünnepeken sem lesz az üzemben munkaszünet. *KVJ.* 1848. 673, 769, 852, 1005, 1156 p.

[29] *KVJ* 1848. 595, 673. p.

[30] *KVJ.* 1848, 769. p.

[31] Nagybányai lt. 3806./1848.sz.

[32] *KVj.* 1848. 188, 176, 183. p.

[33] *KVj.* 1848. december 17.

Scanned with OKEN Scanner

sen felvesse a kabolapolyánai fegyvergyár fennmaradásának kérdését oly módon, hogy vagy gondoskodik róla a kormány, vagy pedig az ottani munkásokat helyezzék át az állami fegyvergyárba. Kossuth haladéktalanul rendelkezik november 30-án a fegyvergyárnak nemcsak fennmaradása, de továbbfejlelsztése iránt is, és hogy a munkásokat ne rendeljék el onnan [34]. Duschek Ferenc pénzügyi államtitkár december 13-án már jelenti, hogy intézkedett a gyár támogatására „s bizton remélheti, hogy ezen fegyvergyár a választmány közremunkálásával s Trangous Lajos bányászati osztályigazgatónak vezetése alatt kevés idő múlva a lehető legnagyobb tökéletességre fejlendik''[35].

De végül is a Bem tábornok fellépésével beállott új helyzet teremtette meg a kedvező feltételeket a gyár fejlődéséhez. A Honvédelmi Bizottmány december 24-én ötvenezer forintot küld a megye szükségére, ugyanakkor elindulnak Bem táborába az első kabolapolyánai ágyúk [36]. A munkások fizetését rendezik és biztosítják. A máramarosi kincstári igazgató december 27-én elrendeli a polyánai vasgyári hivatalnak, hogy az ottani állami vashámornál „lő- és egyéb fegyverek kiigazításával, valamint ágyúk öntésével foglakozó mester egyéneket és segédeiket'' a Hrobonyi műintéző által bemutatott jegyzék alapján hetenként fizesse ki [37].

A szakemberek toborzása fokozódik. Hrobonyi kérésére december 30-én a sztrimbulyi [38] vasgyári lakatost és gépészt, valamint két finomöntőt rendelnek Polyanára [39], Kapnikbányáról ugyancsak lakatoslegényt hoznak az ágyúgolyók körüli munkákra[40]. 1949 január 13-án Hrobonyi azt jelenti a megyei bizottmány elnökének, hogy előterjesztésére a pénzügyminisztérium a puska- és ágyúgyár-

---

[34] Hrobonyi jelentése 4073, sz. alatt van iktatva a Honvédelmi Bizottmánynál, *OL.* H.2. Általános Iratok, 1848, de a jelentés hiányzik az irattárból. Csak Kossuth Lajos 4074 sz. alatti intézkedése ismeretes Trangous bányászati osztályfönökhöz. Ez utóbbi közölve, *Kossuth Lajos összes munkái. Sajtó alá rendezte Barta István*, XIII.k. Budapest, 1952. 607. l. (továbbiakban *KÖM.*)

[35] *KVj.* 1848. 1051.p. Duschek levele 2127. P.M./1673. I. sz. December közepén a megye új katonai parancsnoka is erélyes intézkedéseket tesz a kabolapolyánai üzem érdekében. Elrendeli a megyei választmánynal, hogy a „további célszerü ágyúöntésekhez'' 15 mázsa vörös rezet és másfél mázsa cinket szállítsanak a műhelybe, a hiányzó 42 mesterembert pedig tüstént indítsák útnak. *KVj.* 1848. 1176.sz.

[36] *KVj.* 1848, 1360, 1347. p.

[37] KVj. 1848. 1519. p.

[38] Sztrimbulyban nemcsak ágyúöntéssel kisérleteztek, hanem lőporgyár is müködött a vasműben. Nagybányai lt. 3602/1848 sz. *KÖM.* XIV.k. 543.1.

[39] *KVj.* 1848. 1584. p., *KVi.* 37/1849. sz.

[40] *KVi.* 1848. 621—2.sz.

táshoz egy előmesetert még a hó végén odaküld, aki magával egy kész esztergát és számos puskaszerszámot hoz a pesti gyárból. A gyárnak nemcsak sok, de ügyes és kiképzett emberre lesz szüksége, tehát a munkásokat ne vigyék el katonának, mert akkor nem érdemes az időt előkészületekre fecsérelni. Már úgyis hat kézműves ment el önkéntesnek, három pedig a tüzérekhez, ami lélekszám arányában is több, mint amennyit az ujoncozási törvény előír. „Önnek — folytatja — aki első mondta ki az itteni puskagyártási eszmét, bizonyosan szívén fekszik ennek előmozditása." Különösen két személyhez ragaszkodik Hrobonyi : Policsek János öntőhöz és Daubner Jánoshoz, aki ügyesen csinálja a puskaágyakat. Jellemző a korabeli munkásviszonyokra jelentésének következő része : „Öntőket, hámorosokat nem lehet kapni máshonnan, mert a jó munkás nem mozdul helyéről, letelepedik, a vándorló Lesengagerek pedig nem segítenek... nincs emberem, aki a munkában lévő nagy Cupola-kemenczét, melyszerszám és golyó öntéséhez szükséges, minek utána a nagy olvasztót le kellett állítani, és a lágyító kemmenczét fel tudná állítani"[41].

Viszont február 17-én már azt jelenti Hrobonyi, hogy lakatoslegényre nincs szükség Polyánán, mert negyvenen felül vannak már s ilyen arányban legalább 80 ágyazó volna szükséges, amennyit összehozni lehetetlen s még lehetetlenebb munkahely szűke miatt alkalmazni, ezért a Husztról ide hozott két lakatoslegényt visszaküldi.[42] Ezek az adatok részletesebb betekintést nyujtanak a gyár belső problémáiba is. Február 22-én, amikor újabb 31 mesterember érkezett meg különböző vármegyékből, Rapaics alezredes figyelmezteti a megyei választmányt, hogy az ágyúk felszerelésével foglalkozó mesteremberekre különös gondja legyen. Mint írja, a vas- és fegyvergyári munkások száma folyton szaporodik „és mijután a tüzi munkák halálos betegséget, elnyomorodást okozhatnak", egy állandó seborvost rendeljenek a gyár számára, havi fizetéssel[43] Március elején az ideiglenesen Bihar megyében dolgozó besztercebányai fegyvergyári munkásokat is Polyánára irányítják[44], áprilisban diósgyöri szuronygépész és puskamíves tevékenységéről értesülünk[45].

---

[41] *KVi.* 1849. 403, 500. sz.
[42] *KVi.* 1849. 1444.sz.
[43] *KVi.* 1849. 1825. sz.
[44] *KÖM.* XIV.k. 596. 1.
[45] 1849 április 6-án Heisz Bálint diósgyöri szuronygépész megy gépért Kabolapolyánáról Nagyváradra, de jellemző, hogy kiköti : olyan magasab napidíjra tart igényt, mint amit Diósgyőrben kapott. *22.hv.zlj. iktatókönyve*, 1849, 438, 443. sz. A

A gyárüzem fejlesztésére irányuló törekvésekről tanúskodnak azok a hatósági intézkedések, amelyek a jobb felszerelés érdekében történtek. Duschek államtitkár már február 10-én jelenti a hadügyminiszternek, hogy a kabolapolyánai állami vasgyárnak az ágyúöntéshez szükséges rajzok megküldésére van szüksége[46], két hét múlva pedig Lahner tábornok, a felfegyverkezési osztály igazgatója jelenti ugyancsak a honvédelmi minisztériumnak, hogy a kabolapolyánai vasgyárba egy mintául szolgáló fegyvercsövet és puskát küld „a szükséges Normal Schneidzeug eszközzel együtt"[47].

Kossuth nagyra értékelte a kabolapolyánai gyár tevékenységét. Erre utal többek közt az, hogy amikor az első orosz-osztrák koncentrált támadás veszélye felmerült, és gyanítani lehetett, hogy Körösmezőnél kisérelik meg a behatolást a cári csapatok, a Honvédelmi Bizottmány már április elején intézkedett az „annyira fontos" kabolapolyánai gyár biztonsága érdekében[48], majd amikor az északkeleti határvidék vasgyáraiban az ágyú- és golyógyártást megszervező Jocksmann Károly tüzérőrnagy a kabolapolyánai gyárat Munkácsra akarta átköltöztetni, Kossuth április 19-én az áthelyezési terv ellen szegülő Rapaics Dániel alezredesnek adott igazat és őt bízta meg az üzem felügyeletével[49].

A kabolapolyánai gyártás méreteiről néhány kiragadott adatból következtethetünk. Bem tábornok január 2-án egyszerre rendel megöntetni 300 gránátot, 3000 kisebb és 3000 nagyobb kartácsot a megadott minta szerint[50], majd hétfontos gránátokra meg 3 és 6 latos kartácsokra vonatkozó rendeléseit teljesítik[51]. Egyetlen alkalommal, április 19-én a következő lőszereket küldték a táborba

---

diósgyőri puskaművesek, Müllner László és nyloc társa április 16-án indulnak vissza Kabolapolyánáról. *Uo.* 598, 629 sz., *KVj.* 1849, ápr. 6.és. 16. Az ágyúk körül foglalkoztatott mesteremberek munkájának szabályozására lásd: *KVi.* 1849. 1843, 1852, 3335, 3405. sz.

[46] *OL.* H. 75. Általános iratok 1849. 3000/1419. C.sz.

[47] *Uo.* 4743/233.C.sz. Az iratok hiányzanak, csak az Iktatókönyv tájékoztat röviden a tartalmukról.

[48] *KÖM.* XIV.k. 843.1.

[49] *KÖM.* XV.k. 55.1. Rapaics Dániel (1809—1887) volt császári tiszt. 1848-ban honvéd őrnagy, november 30-án Kossuth a Galiciából fenyegetett Máramaros védelmének megszervezésével és a megye parancsnokságával bízta meg. 1849 februárjától mint alezredes az északi megyékben szervezett lengyel alakulatoknak is főparancsnoka, majd a lőpormalmok és salétromgyárak felügyelője, 1849. julius 1-től tüzérségi ezredes. *KOM.* XIII.k. 760, 761, 777, 837, 888, 1.; XIV. 149, 326, 373, 473.1.

[50] *KVi.* 1849. 37. sz., *KVj.* 1849. 140.p.

[51] *A 22.hv. zlj. iratai.* Fasc. I. 27.sz.

5400 közönséges gyalogsági éles töltényt, 2000 apró vadászkapszlit, 300 golyót és 100 bádog ágyútöltényt[52], de ezeknek egyrésze valószinüleg a szigeti töltényműhelyből került ki.

Ugy látszik, hogy 1849-ben mégis öntöttek Kabolapolyánán rézágyúkat is, legalább erre következtethetünk abból a tényből, hogy Duschek Ferenc pénzügyminisztériumi államtitkár február 13-án felterjeszti a hadügyminisztériumnak a kabolapolyánai vasmű felügyelőjéhez intézett rendeletét rézágyúk öntése tárgyában[53], február 16-án pedig jelenti a handügyminisztériumnak, hogy Strimbulyra harminc mázsa harangércet küldtek, a Kabolapolyánán öntendő ágyúk iránt pedig intézkedést kér[54]. Ezek után Kossuth február 24-én úgy rendelkezik, hogy a Strimbulyban már előzőleg megrendelt négy darab hatfontos és egy háromfontos rézágyút ne ott öntsék meg, mert a csövek fúrásához nincsenek megfelelő eszközeik, hanem a harangokat a hozzájuk vásárolt 15 mázsa rézzel és ahhoz szükséges cinnel együtt akár „természeti anyagul, vagy ha már megöntetett volna, ágyú formában" szállitsák Kabolapolyánára, „hol a megöntés és fúrás végrehajtandó"[55].

Rapaics alezredes a március 15-én kelt jelentésében már arról számol be Kossuthnak, hogy a hadügyminiszter rendeletére egy 6 fontos rézágyút is öntetett, de miután a fúrógépet nem állíthatta fel, Jocksmann Károly tüzér századostól pedig tudomására jutott, hogy a munkácsi gyárban egy fúrógép létezik, Jocksmannt haladéktalanul Munkácsra küldi, „ahol is ha célszerűnek fogom látni, az ágyúöntést, fúrást és a táborszerműhelyt (Feldzeugamt)

---

[52] *A 22.hv.zlj. iktatókönyve.* 1849. 701. p. Három nappal előbb, április 16 án 300 darab háromfontos és 480 darab hatfontos ágyúgolyót inditottak Nagyváradra. *Uo.* 600.p. Előzőleg, március 27-én öt kétökrös szekérrel szállítottak ágyúgolyót Nagybányára, 31-én 5414 font súlyu lőszerszállitmány érkezik Kabolapolyánáról Szigetre, április 2-án pedig újabb 708 darab háromfontos, 645 darab hatfontos ágyú,-golyó, 1105 darab hatlatos, 99 darab háromlatos kartács és 55.000 dorab vágott golyó. Ezeket azonban már nem akarják Nagybányára továbbítani, miután Bem tábora nagyon távol van e várostól s úgy vélik, „jó volna a dolgok további kifejlődéséig várni hova lesznek ezen golyók küldendők." *Uo.* 235, 354, 363. sz. Másnap a közelebbi táborokba, Budafalvára, Lonkára, és a feltiszai táborba küldnek lőszereket, sőt Nagybányára is, április 4-én pedig Rahóra irányítnak 3.480 darab kovás fegyverbe és 2.700 darab vadászfegyverbe való töltényt. *Uo.* 384, 386, 402. sz. Április 5-én Kabolapolyánáról újabb ágyúgolyószállítmány érkezett Máramarosszigetre : 494 darab háromfontos, 483 darab hatfontos és 397 darab háromlatos kartács, ugyanakkor Nagybányára és Técsőre indítnak lőszereket. *Uo.* 409, 410, 431.sz.

[53] *OL.* H. 75. Általános iratok. 1849. 3352/1599. C.sz.

[54] *Uo.* 3794/1798. C.sz.

[55] *KÖM.* XIV.k. 543.1.

Scanned with OKEN Scanner

felállitatom"[56]. Jocksmann helyszíni szemléje után Rapaics március 29-én jelentést tesz a hadügyminisztériumnak a munkácsi gyárban lévő fúrógépről, valamint „a 7 fontos Haubiczok és 6 fontos ágyúknak Kabolapolyánon történő öntéséről"[57], majd április 10-én a pénzügyminisztérium tesz részletes jelentést a hadügyminisztériumnak a kabolapolyánai vasgyár állapotáról[58]. Később, junius közepén Jocksmann a kifúrt ágyú próbájáról számol be a hadügyminisztériumnak és „az ezen üteghez szüséges lovakról" kéri gondoskodni, valamint egy főtiszt küldését sürgeti Kabolapolyánára[59]. Sajnos, a rendelkezésünkre álló adatokból nincs módunkban még hozzávetőlegesen is mögállapítani, hogy Kabolapolyánán végeredményben hány ágyút öntjettek.

Számunkra annál fontosabb viszont az a körülmény, hogy a kobalopolyánai gyár komoly versenytársa lett a Gábor Áron irányitása alatt működő kézdivásárhelyi ágyúöntő üzemnek és egyidőben már-már pusztulással fenyegette azt. Nem azért, mintha nem lett volna szükség mindkét gyár működésére, hiszen termelésük együtt sem tudta kielégiteni a szükségletet. Az önkéntelenül kialakult versengés oka a minőségben volt. A kabolapolyánaiak jobb technikai felszerelésekkel rendelkeztek és fúrott ágyúcsöveket állítottak elő, mig a kézdivásárhelyiek kénytelenek voltak megmaradni a saját találmányú, lyukasan öntött ágyúcsöveknél, amelyeket a tüzér szakemberek kezdetlegesnek nyilvánitottak. Az Országos Honvédelmi Bizottmány körében is ez a nézet uralkodott s maga Kossuth is többször kifejezte álláspontját, hogy csak a fúrott ágyúcsövek gyártását támogatja a kormány[60]. Ezt a hivatalos nézetet híven tükrözi az a bizalmas levél, melyet gróf Eszterházy Mihály, a Honvédelmi Bizottmány fegyverkezési referense, majd a fegyver- és lőszergyártás országos kormánybiztosa intézett március elsején Debrecenből Csányi László erdélyi országos biztoshoz. Eszterházy többek között ezt írja: „A mi az álgyu öntést illeti mely eddig Sztrimbuiban és Háromszéken is, taliter qualiter történt; ezek azért szüntettek meg, mivel az álgyu furásnak készületei ottan nem léteznek és oljan dolog hogy annak nagy pontossággal és felsőbb tüzéri felügyelet alatt kell történni, valamint a felszerelésnek is,

---

[56] *OL.* H. 75. 1849.6840. sz.
[57] *Uo.* 8706.sz.
[58] *Uo.* 10,513/3979. C.sz.
[59] *Uo.* 22.209/2447. C/t.sz. Mindhárom utóbbi jelentés esetében az irat hiánya miatt csak az Iktatókönyv rövid bejegyzésére vagyunk utalva.
[60] *KÖM.* XIV.k. 712.

Scanned with OKEN Scanner

hogy a tökéletesség és egyformaság eléressen. Kabolapoljánán Máramarosban ez már tökéletesen el van érve, azért ottan fognak ezentul készülni és szereltetni az álgyuk, valamint most N. Váradon is készül az álgyu öntésre és furásra való elintézés". Ezek után bizalmasan megkéri Csányit, beszélje le Bem tábornokot „azon szerencsétlen gondolatról", hogy Háromszéken ágyúöntő és lőporgyártó üzemeket létesítsen[61]. Csányi és Bem azonban más nézetet vallott és ennek köszönhető, hogy a kézdivásárhelyi üzemek tovább működhettek, majd májusban, amikor Gábor Áron személyesen kereste fel Kossuthot, a kormányzó is megváltoztatta véleményét és intézkedett a kézdivásárhelyi üzem kibővítéséről, pénzbeli támogatásáról[62], így a székelyföldi és máramarosi gyárak párhuzamosan működhettek.

Érdekes azonaban megjegyezni a két gyártelep közötti kapcsolat egyik lényeges mozzanatát. Amikor Gábor Áron engedélyt kért és kapott arra, hogy a nagyváradi állami fegyvergyárban a röppentyűk készítését tanulmányozhassa és Kézdivásárhelyen maga is készíthesse ezt az akkoriban újszerű fegyvert, vizsgának vetették alá és a véleményadással éppen Mozer századost bízták meg, aki a jelek szerint az egyéni versengésből eredő féltékenykedését sem tudta legyőzni. Erre vall az, hogy kedvezőtlen nyilatkozatot adott Lahner tábornoknak, a fegyverkezés főfelügyelőjének, aki ezt a honvédelmi minisztérimhoz továbbította[63]. Innen Kossuth kormányzóhoz került, aki viszont jóindulattal kezelte az ügyet és azt válaszolta, hogy Gábor Áron nem gátolandó a röppentyű készítésének betanulásában, hanem mielőbb támogassák feladata teljesitésében, Mozert pedig megnyugtatni kivánta ebben a tekintetben[64]. Végre május 24-én jelenthette Lukács Dénes alezredes a tüzérség főigazgatósága nevében, hogy az ügy elintéződött és Mozer százados beavatja Gábor Áront a röppentyűk készitésébe [65].

1849 januárjának legelején Máramarosszigeten is létesítettek egy tüzéri műhelyt fegyver- és ágyútöltények készítésére, Mozer

---

[61] Eredeti, az R. Sz.K. Akadémiája bukaresti levéltárában. Fond *Arhiva Csányi*, 664/1849. sz.

[62] *OL. Gábor Áron iratai.* 1849 május 12-i levele Debrecenből Turóczi Mózeshez. Kivonatosan közli Jakab Elek, *Szabadságharcunk történétéhez. Visszaemlékezések 1848—1849-re*, Budapest, 1880, 514—517.1. — *KÖM.* XV.k. 546.1.

[63] *OL.* H. 75. Általános iratok, 1849. május 15. 15.006/559. C.sz.

[64] *Uo.* május 19. 15.463/7109/k.C.

[65] *Uo.* 16.644/1167.C.

Vilmos tüzérfőparancsnok irányítűsa alatt[66], mert Kabolapolyána már nem tudott eleget tenni a megnövekedett szükségleteknek. Erre vall Mozernek az a jelentése, hogy január 5-től az összes tábort nemcsak ágyú-, de aprótöltényekkel is neki kell ellátnia. Az ágyúk felszerelését is Máramarosszigetre tették át s itt már nem az eddigi módon végzik, hanem a legújabb rajzok után, Rapaics Dániel őrnagy utasitásai szerint. Mozer a munkáknál foglalkoztatja valamennyi máramarosszigeti kerékgyártót, három kovácsot, két asztalost, lakatost és bádogost, ezenkivül a kabolapojánai kovácsot is, továbbá feladatai közé tartozik, hogy Kobolapolyánára is gyakran ki kell mennie az ágyúöntés miatt. A személyes ottlétét vagy pedig egy rajz- és szakértő egyén állandó jelenletét kivánó különféle munkák időveszteség nélkül és célszerüen történő véghez vihetése érdekében azt kéri a választmánytől, hogy Mozer József mérnököt segítsgül berendelhesse Szigetre[67]. A töltényműhelyt eredetileg a máramarosszigeti építészeti hivatal öt szobájában helyezték el, de mivel hamarosan több szerencsétlen eset történt, ami veszélyeztette a több mint százezer forint értékű térképeket és „műtani készületeket", ezért már január 10-én a várostól távolabb eső malomkerti épületbe tették át a töltények készítését[68]. A műhelyek felszerelése elé gördülő nehézségeket úgy igyekeztek leküzdeni, hogy igénybe vették a megye területén levő bányák és más üzemek felszereléseit, de szükség esetén a szomszédos kincstári hivatalokhoz is fordultak. Strimbulyból például elhozatták az ottani öntőmestert és segédjét, Kapnikbányáról egy lakatos legényt az ágyúk körüli munkára[69]. Borsabányáról elkérték a bányászati tisztségénél lévő ólomüstöt, melyben már előzőleg is golyókat öntöttek[70], az ágyútalpfák kivágásához szükséges hasitófűrész hiányában a bocskói tisztséghez folyamodtak, hogy az ottani fűrészmalomnak legalább egy kerekét szabaditsák meg a jégtől, hogy tölgyfadeszkát fűrészelhessenek rajta[61], de a

---

[66] *KVi.* 1849. 41.sz.

[67] *KVi.* 1849. 317.sz.

[68] *KVi.* 1849. 150. 351. sz. Az üzemek költségeinek fedezésénél azonban továbbra is nehézségek merültek fel. Aprilis 26-án a máramarosszigeti kincstári igazgató azt kéri a megyei választmánytól, hogy a kabolapolyánai fegyvergyár és ágyúöntés költségeire előlegezzen kétezer forintot, miután januárban már adott 1100, februárban pedig. 1258 forintot. *KVi.* 1849. 2877.sz.

[69] *KVi.* 1849. 37. és 261—262. sz., *KVj.* 1849. 140 p.

[70] *KVi.* 1849. 75.sz.

[71] *Uo.* 150. 179. sz.

nagy fagy és a rossz utak miatt szinte legyőzhetetlen akadályokba ütköztek. A körülmények pedig sürgetőek voltak, mert amint említettük, Bem tábornok már január 2-án elrendelte, hogy 100—300 gránátot, 3000 kis és 3000 nagyobb kartácsot öntsenek a magadott minták szerint[72].

Január folyamán újabb teleppel bővült ki a máramarosszigeti hadfelszerelési munka, ekkor ugyanis ide szállitották az ungvári „fegyvergyárat", melyet a hadi helyzet következtében az ellenség veszélyeztetett. Ez azonban inkább csak fegyverösszeállitó és javitóműhely volt[73]. Működését március felé kezdte meg, addig a műhelyek felállításával, a szükséges mesteremberek összegyüjtésével és a felszerelési eszközök beszerzésével telt el az idő. Március 15-én azonban már azt jelenti Rapaics alezredes Kossuthnak, hogy a rossz fegyvereket kiigazították s megkezdték az új fegyverek és csövek készitését „és az utóbbiakból naponta annyit készitették, hogy azoknak felszerelését az itteni és nagyváradi fegyvergyár alighogy bevégezheti"[74].

A lőszerkészítés elősegítésére Borsabányán kénkőkemencét, Ropaicsvölgyén, illetve Técső mellett a ferencvölgyi hután lőpormalmokat állítottak fel. Ezek működéséről Rapaics azt írja március közepén, hogy a kénkőkemence havonként tíz mázsa kénkövet állít elő, de mihelyt az épités allatt álló új kemencék is elkészülnek, Borsabánya havonként száz mázsa kénkövet fog kiszolgáltatni. Rapaics megvizsgálta a kénkövet és lőpor készítésére igen célszerűnek találta. A február 20-án épiteni kezdett ferencvölgyi lőpormalom befejezése elött áll és havi 35 mázsa lőport fog készíteni. A második malom épitését is megkezdik, mihelyt a már megrendelt épitőanyagok megérkeznek. Rapaics személyesen megy Kossuthhoz, hogy vele a fontosabb dolgokat megbeszélje[75]. Április elején a lőporgyár épitése érdekében Mozer Vilmos húsz szakmunkás kirendelését kéri Rahóról, Királymezőről és Körösmezőről, a szigeti kincstári kamarától pedig műszereket: gátfúrókat, targoncákat

---

[72] *Uo.* 37, sz., *KVj.* 1849. 140. p. Egy február 13-án a táborba indított golyószállítmányra vonatkozó iratokból az derül ki, hogy Bem rendeletére Kabolapolyánán 7 fontos gránátokat és 3×6 fontos kartácsokat öntöttek. *22 hv. zlj. iratai*, 1849, 27. sz.

[73] *KVi.* 1849. 343. 682. sz. *OL.* H.2. Általános iratok. 1849. 4073. sz. Mérei Gyula. *i.m.* 401. 1.

[74] *OL.* H. 75. Általános iratok. 1849. 6840. sz.

[75] *OL.* H.2. Általános iratok. 1849. 4073. sz. A ferencvölgyi lőpormalomra 1. még.: *KVi.* 1849. 1614, 1881, 2202, 2959. sz.

Scanned with OKEN Scanner

sürget[76]. Április végén már közel 300 mesterember dolgozik a ferencvölgyi gyárnál, az ott gyártott finom lőport nagy mennyiségben szállítják a lőszergyárakhoz, de a munkások fizetésével fennakadnak. Emiatt többen önkényesen otthagyják a gyárat és a vezetőség kénytelen méltányolni helyzetüket. Az átmeneti nehézségek után junius elején ismét újabb puskaporos malmokat építenek[77]. Kossuth különösen a borsabányai kénkőtermeléshez nagy terveket fűzött[78].

Május közepén Kossuth külön intézkedést tesz a hadianyagok szállításának biztosítása érdekében, mert amint írja, a kabolapolyánai vasgyárból hetenként nagy mennyiségü lőszert kell Nagyváradra szállítani és hogy a föld népét a gyakori fuvarozás ne terhelje, társzekerek felállitását rendeli el az állam költségén[79]. 1849 májusának első hetében pl. Máramarosszigetről 200 mázsa különböző lőszert küldtek Nagyváradra, a következő héttől kezdve pedig Kabolapolyánáról 60 mázsa lőszer küldését biztositják hetenként Nagyváradra[88]. Ugy látszik azonban, hogy a küldemények mégsem érkezhettek meg zavartalanul, mert május 30-án a késedelem miatt hangzik el panasz[81].

A kabolapolyánai fegyvergyár működésének méreteiről fogalmat alkothatunk a szabadságharc vége felé, julius 8—14-ig tett egyheti tevékenységéről szóló jelentése alapján. Tíz munkacsoportot találunk, de csak a fontosabbak adatait emeljük ki. 42 puskacsövet furtak ki, kiprobáltak 65-öt s ezekből 3 repedt meg, felszereltek 50-et, ágyaztak 35-öt, készen felszerelve elküldtek 680-at, szurony készült 100[82]. A fegyvergyárban létező felszerelésekről és kialakult munkamenetről, valamint az alkalmazottak létszámáról némi izelítőt nyújt Hrobonyi igazgató augusztus 16-i jelentése, aki arra a rendeletre, hogy a hozzáküldött kardlapokra vashüvelyt készítsen, így nyilatkozott: „hámor, vagyis kalapács alatt kovácsolt lemezből kardtokot csinálni teljesen lehetetlen. Egy általjában ezen kardok ha nálunk készülnek, a fegyvergyártás egészen háttérbe

---

[76] *KVi.* 1849, 1849, 2549, sz.

[77] *KVi.* 1849. 2875, 3418. sz. — *22.hv.zlj. iktatókönyve* 1849. 222, 594, 609, 611. sz. A ferencvölgyi lőpormalmok működésére l. még: *22. hv.zlj. iktatókönyve* 1849. 103,123, 124, 159, 503, 559. sz. A Mozer Vilmos igazgatása alatt álló rapaicsvölgyi lőporgyár működésére l.: *KVi.* 1849, 3708, 3709. sz. *22. hv. zj. iratai,* 1849. 540, sz.

[78] *KÖM.* XV. k. 466. 1.

[79] *KÖM.* XV. k. 317. 1.

[80] *KÖM.* XV. k. 316. l.

[81] *KÖM.* XV. k. 437. 1.

[82] *A 22. hv. zlj. iratai.* 540. sz.

Scanned with OKEN Scanner

szorul, mert a munka köszörülésből, polirozásból, fahüvely készítésből, karikák kovácsolásából, ezeknek reszeléséből... állván, 14 embert foglal el, s ennyi embert, azaz majdnem egyharmad részét az egésznek a fegyvergyártástól elvonni annyit tenne, mint azt semmivé tenni, mert azt kell megjegyezni, hogy az olyan legények, akik éltökben soha egyebet nem, hanem csak egy munkát csináltak, p.o. mindig csak az egy kakast reszelte, nem lehet ezen új munkára használni; hanem oda kell tenni a kitanult puskaműveseket és lakatosokat, s ilyen mind össze is alig van 14"[83].

De a szabadságharcnak ekkor már vége volt, Görgey három nappal előbb már letette a fegyvert Világosnál, Kazinczy ezredesnek az északi részeken még érintetlen serege szintén visszavonulóban volt. Kazinczy augusztus 15-én elrendeli Nagybányáról a máramarosszigeti térparancsnokságnak: „a kabolapolyánai fegyvergyárat és fegyverjavító intézetet ide Nagybányára szállítsa, minden meglévő fegyverekkel együtt". Ugyanilyen rendeletet kap a máramarosszigeti fegyverjavító gyár is. De augusztus18-án jelentik, hogy csak a kabolapolyánai gyár elszállítására 150 szekérre volna szükség, fogat pedig nincs[84]. Pár nap mulva a bevonuló cári csapatok porráteszik a néhány hónap alatt felvirágzott gyártelepeket.

A máramarosi fegyer-és lőszergyártás kezdeményezői és megvalósítói, mint láttuk, értelmiségiek és kézműves mesteremberek voltak: mérnökök, kincstáritisztviselők, bányászok, asztalosok, kovácsok stb. Tevékenységüknek megismerése hozzásegít az 1848-as forradalom és szabadságharc történetének hívebb és árnyaltabb megrajzolásához, valamint iparfejlődésünk egy szakaszának feltárásához.

ПРОИЗВОДСТВО ОРУЖИЯ В 1848—1849 гг. В КОМИТАТЕ МАРАМУРЕШ

РЕЗЮМЕ

На основе еще неопубликованных архивных документов, автор исследовал вопрос производства оружия во время революционной борьбы 1848—1849 гг. в Трансильвании. Этот аспект революции

[83] *A 22. hv. zlj. iratai.* 410. sz.
[84] *A 22. hv. zlj. iratai.* 416, 417, 422.sz.

1848—1849 гг. не был рассмотрен историографией до настоящего времени.

Производство оружия в комитате Марамуреш проводилось с осени 1848 г. до середины августа 1849 г. в железорудной шахте села Кэрпиниш (ныне Кобылецка Поляна, УССР).

Революция способствовала проявлению народных творческих сил, в частности в промышленности и развитии техники, в которых чувствовался большой недостаток, так как индустрия этого края, под австрийским владычеством, носила колониальный характер. Для военных действий освободительной борьбы появилась, в первую очередь, необходимость изготовления оружия, без которого являлась невозможной борьба против императорских войск, хорошо снабженных оружием австрийского производства.

Руководство комитата Марамуреш вынесло постановление от 3 октября 1848 г., по которому решалось начать отливку пушек в железорудной шахте с. Кэрпиниш и создать мастерскую для производства штыков и ремонта оружия. Была доставлена специальная техническая литература и, для начала, было решено приступить к производству трехфунтовых пушек. Навербованным из города Сигет и с металлургической фабрики кузнецам, слесарям и другим специалистам предстояло начать литье пушек, изготовление штыков и ремонт оружия, а немного позже и отливку ядер. Вначале были сделаны попытки отлить медные пушки из собранных колоколов, но вскоре было решено перейти к железному литью, как к более соответствующему технологическим возможностям фабрики. Первая железная шестифунтовая пушка была отлита 25-го октября и вскоре фабрика уже предложила соседним комитатам поставку оружия по сходной цене.

В декабре, после оказанной правительством поддержки, фабрика могла уже работать без особых затруднений. Привлекая специалистов из других фабрик и мастерских, фабрика в с. Кэрпиниш усовершенствовала свое оборудование, повысила производительность труда и качество изделий. В то время как в комитате Трей Скауне отливали пустотелые пушечные стволы, на фабрике в с. Кэрпиниш соответствующее оборудование позволяло просверливать полно отлитые стволы, что способствовало повышению качества и надежности орудий. В январе 1849 г. в городе Сигет также была оборудована ма-

Scanned with OKEN Scanner

стерская для производства ядер и пуль. О размерах оружейной фабрики в с. Кэрпиниш свидетельствует то, что в июле 1849 г. она уже имела десять различных цехов.

После того как объединенные австрийские и русские царские войска в августе 1849 г. подавили освободительную борьбу, ружейные фабрики были уничтожены, а австрийское самодержавие продолжало препятствовать и в дальнейшем развитию и процветанию самостоятельной промышленности.

Scanned with OKEN Scanner

EFECTELE RĂZBOIULUI VAMAL DINTRE AUSTRO-UNGARIA ŞI ROMÂNIA DIN ANII 1886—1891 ASUPRA REGIUNII DE EST A TRANSILVANIEI *

IOAN CHIOREAN

Convenţia vamală din 1875 dintre Austro-Ungaria şi România, intrată în vigoare la 1 iulie 1876, deşi crease avantaje excepţionale produselor industriale din Austria, stingherea interesele aristocraţiei funciare maghiare, exportatoare a aceloraşi categorii de produse ca şi România[1]. Închiderea la 1 ianuarie 1882 a graniţei imperiului pentru vitele de dincoace de Carpaţi sub pretexte de ordin sanitar, în sensul că România era focar de epizootie, făcea de fapt să înceteze aproape singurul avantaj economic al convenţiei comerciale din 1875, avantaj pe care, cum spunea Kogălniceanu, „l-am cumpărat scump"[2].

Raţiunea însăşi a convenţiei[3] înceta astfel de a mai exista pentru România. (De fapt dezbaterile din Corpurile legiuitoare privind rapor-

---

* În această regiune am cuprins numai teritoriul fostelor judeţe Mureş-Turda, Ciuc, Odorhei şi Trei-Scaune.

[1] Exportul de cereale, dar mai ales de vite peste Carpaţi avea o tradiţie seculară, fiind o componentă majoră a legăturilor comerciale ale Moldovei şi Ţării Româneşti cu Transilvania, iar în timpurile mai noi şi cu zonele austro-boeme ale monarhiei habsburgice.

[2] Cf. „Monitorul oficial al României. Dezbaterile Corpurilor legiuitoare, 1881—1882. Adunarea deputaţilor", p. 319—320.

[3] Modul aplicării convenţiei, analiza factorilor care au concurat la accentuarea curentului protecţionist în Europa şi consecinţele lui asupra relaţiilor României cu Austro-Ungaria, rolul determinant pe care l-a jucat concurenţa latifundiarilor maghiari pentru împiedicarea exportului român în monarhia bicefală, precum şi multe alte laturi ale problemei sînt amplu şi documentat dezbătute în presa vremii şi în unele lucrări, între care amintim: Al. Matlekovits, *Die Zollpolitik der österreichisch-ungarischen Monarchie von 1850 bis zur Gegenwart*, Budapest, 1877; Keleti Károly, *A Balkán-Félsziget némely országi és tartományainak közgazdasági viszonyai*, Budapest, 1885, p. 151—162; Thoroczkay Lajos, *Ausztria-Magyarország és Románia hereskedelmi viszonyairól*, Cluj, 1886; Réthy Dezső, *Magyarország a Balkán piacain. Statisztikai tanulmány*, Budapest, 1889; C.I. Băicoianu, *O pagină din istoria relaţiilor noastre vamale cu Austro-Ungaria*, Bucureşti, 1898; O. Fr. Jickeli, *Der Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Ent-*

turile economice cu Austro-Ungaria din ianuarie 1882 pot fi socotite preludiile războiului vamal ce avea să izbucnească patru ani mai tîrziu.) Cînd se apropie termenul de înnoire a convenţiei, Austro-Ungaria a căutat să obţină din partea guvernului român condiţii şi mai avantajoase, cu atît mai mult cu cît între timp produsele industriale din Imperiul habsburgic începeau să sufere, pe piaţa românească, concurenţa mărfurilor altor ţări şi pe aceea a tinerei industrii române. Neobţinînd noile condiţii cerute, Austro-Ungaria — deşi ea a fost aceea care „a cerut prea mult şi a oferit prea puţin"[4] — a dezlănţuit un război vamal cu România, interzicînd complet importul de animale şi impunînd mărfurile româneşti la o supratxă de import de 30%, cu data de 1 iunie 1886 — data expirării convenţiei vamale din 1875. Din acel moment, nici mărfurile din monarhia austro-ungară nu se mai bucurară de vreun avantaj pe piaţa românească.

Măsura aceasta, rămasă în vigoare pînă la 1 iulie 1891, prin care aristocraţia funciară şi burghezia austro-ungară dădeau o lovitură legăturilor economice tradiţionale şi fireşti dintre Transilvania şi România, a avut un efect neaşteptat de puternic tocmai asupra acelora care o luaseră [5].

Războiul vamal a avut consecinţe grave nu atît pentru economia României, cît mai ales pentru economia Transilvaniei, a cărei industrie şi comerţ — datorită legii ungare de încurajare a industriei din 1881, lărgirii, într-o anumită măsură, a pieţei interne, acumulării de capitaluri în mîinile burgheziei locale, la care se adaugă convenţia încheiată pe 10 ani, în 1875, de Austro-Ungaria cu România — cunoscuseră, în unele ramuri[6], o dezvoltare însemnată. De la această dată

---

wicklung, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", Sibiu, 1913; I. Moga, *Războiul vamal dintre Austro-Ungaria şi România în lumina intereselor economice ale Transilvaniei*, Bucureşti, 1936; V. Jinga, *Problemele fundamentale ale Transilvaniei*, vol. I, Braşov, 1945, p. 306—337; C. Göllner, *Consecinţele convenţiilor vamale dintre Austro-Ungaria şi România asupra vieţii economice a Transilvaniei* (1875—1891), în „Studii", nr. 2/1968, p. 317—336.

[4] „Tribuna" din 8/20 iunie 1886. Vorbind despre condiţiile de inegalitate care dominau relaţiile economice dintre cele două state, Kogălniceanu conchidea: „Nu mai avem nimic de aşteptat de la puternicul nostru vecin. I-am dat tot şi el nu ne dă nimica". „Nu este — spunea el — timpul sosit, ca şi România să aibă şi ea propria sa politică-economică şi ccomercială?" (M. Kogălniceanu, *Raportul privitor la proiectul de lege pentru reînfiinţarea porturilor france Galaţi şi Brăila*, Bucureşti, 1885, p. 11—19).

[5] *Din istoria Transilvaniei*, ed. a II-a, vol. II, Bucureşti, 1963, p. 216.

[6] În special: industria morăritului, fabricile de spirt, industria linii din jurul oraşelor Braşov, Sibiu şi Sighişoara, industria lemnului etc. (cf. *Din istoricul formării şi dezvoltării clasei muncitoare din România*, Bucureşti, Edit. politică, 1959, p. 473).

Scanned with OKEN Scanner

însă, intră într-o perioadă de mari dificultăţi de aprovizionare şi desfacere. Produsele industriale transilvănene îşi pierd principalul debuşeu, piaţa românească. „Dacă acest război vamal — sublinia O. Fr. Jickeli — a silit România să caute pieţe de desfacere pentru produsele sale în Germania, Belgia şi aiurea, dacă prin aceasta s-au cauzat marii industrii austriace pagube, apoi pentru industria mică şi mijlocie a Transilvaniei a dus la catastrofă”[7]. Acelaşi spirit, de combatere fermă a tezelor demagogice despre utilitatea războiului vamal şi de reluare a legăturilor comerciale tradiţionale ale Transilvaniei cu România, cuprinse întreaga presă ardeleană[8]. Ziarul „Ellenzék” din Cluj, de pildă, constata, pe bună dreptate, că „războiul vamal îl va putea suporta economia Ungariei, dar nu va putea rezista industria şi comerţul din Transilvania”[9], căreia îi reveniseră 50–60% din cota de export a Ungariei în România[10].

Războiul vamal a agravat considerabil consecinţele crizei economice din anii 1884–1888, care în Austro-Ungaria a atins apogeul în 1886[11]. Guvernul, industriaşii şi comercianţii depuseră eforturi pentru a compensa dificultăţile prin intensificarea vînzărilor pe piaţa internă a Transilvaniei. În acest scop se făcură reduceri de taxe pe calea ferată şi se dispuse ca armata şi toate oficiile de stat să-şi acopere nevoile numai cu produse ale industriei autohtone.

Măsurile iniţiate n-au avut însă efectul scontat. Ca urmare, începînd cu anul 1889, reprezentanţii burgheziei industriale şi comerciale din Transilvania apelează tot mai insistent la guvern pentru o revizuire a politicii vamale faţă de România, demonstrînd în memorii şi rapoarte detaliate situaţia extrem de grea în care ajunsese industria în urma războiului vamal. Drept consecinţă, în 1891, pe baza unor tratative mai realiste, s-a ajuns totuşi la o reglementare a raporturilor economice şi comerciale cu România, suspendîndu-se taxele prohibitive aplicate între anii 1886 şi 1891. Nici după această dată — cu toate că acestor împrejurări favorabile li s-au adăugat şi completările din 1890 şi 1899 la legea ungară de încurajare a industriei în sensul

---

[7] Citat de V. Jinga, *op. cit.*, p. 320.

[8] „Gazeta Transilvaniei” din 11/18 mai 1886; „Ellenzék” din 15 şi 27 mai 1886; „Tribuna” din 18/30 iunie şi 6/18 august 1886; „Kronstädter Zeitung” din 19 iunie 1886.

[9] „Ellenzék” din 15 şi 27 mai 1886; vezi şi C. Göllner, *art. cit.*, p. 326.

[10] Thoroczkay Lajos, *op. cit.*, p. 8.

[11] Fred Oelssner, *A gazdasági válságok* (Crizele economice), Budapesta, 1957, p. 225–226, 238; Sándor Vilmos, *Nagyipari fejlődés Magyarországon* (Dezvoltarea industriei mari în Ungaria), *1867–1900*, Budapesta, 1954, p. 48–54.

Scanned with OKEN Scanner

sprijinirii eficiente a ramurilor mai puţin avansate — produsele transilvane nu şi-au putut redobîndi locul ocupat înainte de 1886 pe piaţa românească[12].

Războiul vamal şi efectele sale au dovedit astfel, mai clar ca oricînd, că legăturile economice normale cu România aveau o însemnătate vitală pentru dezvoltarea economică a Transilvaniei[13].

Revenind la tema propriu-zisă a studiului de faţă, de a înfăţişa consecinţele pe care le-a avut războiul vamal asupra economiei celor patru judeţe limitrofe din estul Transilvaniei (Mureş-Turda, Ciuc, Odorhei şi Trei-Scaune), consider necesară, înainte de toate — pentru o cunoaştere mai aprofundată a problemei de care ne ocupăm —, o precizare atît a direcţiilor de dezvoltare a industriei „secuieşti", cît şi a exportului produselor ei în România, cu care se stabiliseră de secole legături deosebit de trainice şi fireşti.

Dezvoltarea relativ înceată a capitalismului în România, unde pînă spre sfîrşitul secolului al XIX-lea persistau puternice rămăşiţe ale vechii orînduiri, a favorizat în mare măsură pătrunderea pe piaţa românească a mărfurilor austro-ungare, care — nerezistînd concurenţei produselor similare engleze, franceze, germane — au găsit aici principalul lor debuşeu. În imperiu, datorită teritoriului vamal comun, de o situaţie privilegiată se bucurau însă numai produsele industriale austriece, cele maghiare — în unele sortimente — fiind calitativ inferioare chiar celor din Transilvania. Din această cauză, deşi conform convenţiei din 1875 Ungariei îi revenea o cotă destul de mică, exportul Transilvaniei în România ocupa un loc însemnat.

Toţi aceşti factori foarte importanţi pentru creşterea pieţei interne şi externe (în România şi în Balcani) au acţionat pe teritoriul Transilvaniei, dar n-au dus la lărgirea în aceeaşi proporţie a pieţei de desfacere pentru industria locală a acestei regiuni, deoarece concurenţa marilor întreprinderi din Austria, Cehia şi Budapesta a continuat să se manifeste fără nici o îngrădire. Totuşi, factorii sus-amintiţi, la care se adaugă legea de încurajare a industriei din 1881, au contribuit într-o măsură însemnată la dezvoltarea anumitor ramuri ale industriei „secuieşti", de exemplu : industria de prelucrare

[12] *Din istoria Transilvaniei*, ed. a II-a, vol. II, Bucureşti, 1963, p. 210—218.

[13] *A kolozsvári Kereskedelmi Kamara tárgyalási jegyzőkönyvei* (Procesele-verbale ale dezbaterilor Camerei de comerţ din Cluj), şedinţa din 26 iulie 1887, p.8 ; şedinţa din 6 noiembrie 1887, p. 13.

Scanned with OKEN Scanner

a lînii, industria pielăriei, industria lemnului, fabricile de spirt, cărămidă, ţiglă şi faianţă, industria casnică, industria morăritului etc. Dintre întreprinderile proprietate a unor capitalişti nu atît de bogaţi, mai importante erau Fabrica metalurgică de la Vlăhiţa (a familiei Lántzky), care avea mine şi furnale proprii, şi Fabrica de scule din fier[14].

Aşadar, trăsătura caracteristică a dezvoltării economiei acestei regiuni îşi are geneza în mica industrie şi industria casnică (producţia micilor ateliere şi a manufacturilor avînd un rol predominant), alături de o agricultură înapoiată, incapabilă de a asigura din producţia ei necesităţile de trai ale populaţiei. Aceasta, la care se adaugă dezvoltarea greoaie şi mult încetinită de jugul habsburgic a revoluţiei industriale în Transilvania (cu consecinţe în formarea relativ înceată a proletariatului modern, de fabrică), explică în mare măsură trăinicia legăturilor economice ale Transilvaniei cu România, spre care îşi îndreptase de secole produsele sale de export.

În ceea ce priveşte exportul acestor judeţe în România, el cuprindea în special: cherestea, ape minerale, articole de pielărie, produse de lînă tricotată, unelte agricole, obiecte de uz casnic, obiecte de artizanat din lemn, ceramică, faianţă, ţigle etc.[15], „mărfuri de calitate inferioară — după cum recunoştea Thoroczkay Lajos —, a căror piaţă de desfacere putea fi doar România; acest lucru se datoreşte, pe de o parte, slabei dezvoltări industriale a Ungariei, pe de altă parte România, fiind foarte aproape, era indicată în vederea transportului produselor industriale ordinare şi grele"[16].

Faptul că România constituia principala piaţă de desfacere a produselor industriale din această regiune reiese şi din rapoartele anuale ale Comunităţii secuieşti de cultură şi economie din Tîrgu-Mureş. Astfel, încă la 1880, secretarul acestei comunităţi — precizînd „importanţa primordială a pieţelor din Est" — arăta că „trebuie avut în vedere, prin date sigure, care sînt acele articole ale industriei secuieşti solicitate mai mult în România şi care sînt acele

---

[14] *A Magyar Korona országainak gyáripara 1898-ban* (Industria ţărilor coroanei ungare în 1898), Budapesta, 1901, fasc. II, p. 106–107; vezi şi *Din istoricul formării şi dezvoltării clasei muncitoare din România*, Bucureşti, Edit. politică, 1959, p. 449, 473.

[15] *A Marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara jelentése kerületének közgazdasági viszonyairól az 1893-ik évben* (Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Tg.-Mureş privind relaţiile economice în circumscripţia sa pe anul 1893), Tîrgu-Mureş, 1894, p. 236 (în continuare prescurtat: Rap. Cam. Tg.-Mureş pe anul ...); Thoroczkay Lajos, *op. cit.*, p. 4–6.

[16] Thoroczkay Lajos, *op. cit.*, p. 7–8.

Scanned with OKEN Scanner

articole care sub orce formă ar putea fi solicitate, ... trebuie studiat gustul răsăritean, prin care unele articole pot deveni şi mai plăcute. În acest sens trebuie informaţi şi industriaşii secui''[17].

În import dominau cele două mărfuri tradiţionale ale comerţului românesc : cerealele (mai ales porumbul, atît de necesar în industria de spirt, în plină dezvoltare) şi animalele.

Date fiind coordonatele de bază ale economiei celor patru judeţe din estul Transilvaniei în anii premergători „ostilităţilor comerciale'', voi analiza în continuare efectele războiului vamal asupra fiecărei ramuri economice din această regiune[18].

Perturbările economice au apărut chiar din 1882, cînd ministerul ungar al industriei, comerţului şi agriculturii, prin circulara din 9 ianuarie, interzicînd — din motivele cunoscute — importul vitelor din România şi Rusia, atrăgea atenţia reprezentanţilor autorităţilor teritoriale asupra respectării cu stricteţe a acestui ordin. Pentru acoperirea nevoilor interne — întrucît scăderea importului produselor animale prejudicia activitatea unor ramuri ale industriei transilvănene (cum erau, mai ales, cele ale prelucrării lînii şi pielăriei) — îi îndemna să stimuleze creşterea vitelor[19]. Acelaşi lucru îl va face şi „Organizaţia gospodarilor din Ardeal'', care, încurajînd măsura guvernamentală, invita pe toţi crescătorii de vite din părţile mureşene să participe la expoziţia ce va fi deschisă în acest scop la Cluj în zilele de 21—25 septembrie 1882 [20].

Mai tîrziu, datorită noii politici vamale inaugurate de cercurile economice austro-ungare prin dezlănţuirea războiului vamal cu România, întreaga viaţă economică a Transilvaniei ajunge într-o situaţie gravă, dar mai ales părţile răsăritene, unde industria de fabrică se afla într-o fază de început. În acest sens sînt deosebit de semnificative aprecierile ziarului „Maros-Torda'' din Tîrgu-Mureş, care, în articolul intitulat *Războiul vamal şi industria din Transilvania*, arăta, pe bună dreptate, că „este neîndoielnic că locuitorii din răsăritul şi sudul Ardealului, care din timpuri vechi sînt în relaţii strînse

---

[17] *Székely Müvelődési és Közgazdasági Egyesület. Otödik évkönyve 1880-ra* (Anuarul al V-lea al Comunităţii secuieşti de cultură şi economie pentru anul 1880), Budapesta, 1881, p. 13.

[18] Pînă în anul 1891, anul înfiinţării Camerei de comerţ şi industrie din Tîrgu-Mureş, activitatea economică a celor patru judeţe era dirijată de Camerele de comerţ din Braşov (la care aparţineau comitatele Trei-Scaune, Ciuc, Odorhei) şi Cluj (unde erau incluse comitatele de la nord de Mureş, printre care şi Mureş-Turda).

[19] Arhivele statului Tg.-Mureş, fond Pref. jud. Mureş-Turda, Adm., nr. 508/1882.

[20] Ibidem, nr. 6764/1882.

cu vecinii lor români, din cauza introducerii noilor tarife vamale vor suferi pagube substanţiale''[21]. Pentru a preveni dezastrul ce ameninţa mai ales meseriile şi industria din sud-estul Transilvaniei, ministrul agriculturii, industriei şi comerţului invită Camera de comerţ din Braşov să trimită reprezentanţi în ziua de 22 mai la o conferinţă la Budapesta. Ca urmare a îngrijorărilor exprimate cu această ocazie, ministrul Széchényi îndrumă Camerele de comerţ şi industrie din Transilvania ,,să observe cu toată luarea-aminte starea industriilor de la graniţă, înştiinţîndu-mă neîntîrziat ... despre ... toate cazurile, care necesită ajutorul guvernului pentru apărarea şi sprijinirea după putinţă a intereselor industriei indigene''[22]. În acest sens au primit instrucţiuni şi prefecţii comitatelor (judeţelor) din Transilvania[23]. O intervenţie similară este înregistrată şi din partea societăţii maghiare EMKE, care la 12 iulie 1886 atrăgea atenţia prefecturii judeţului Ciuc pentru a sprijini ţesătoriile din acest ţinut, greu lovite de războiul vamal[24]. Un an mai tîrziu, aceeaşi societate, ca de altfel şi Camera de comerţ şi industrie din Braşov, trimitea autorităţilor locale lista cu preţurile echipamentului militar ce urma să fie confecţionat de industriile locale din acest judeţ [25] — o măsură tardivă, insuficientă pentru a suplini măcar în parte pagubele mari suferite de economia acestei regiuni în urma pierderii pieţei româneşti.

,,Sînt încă vii în amintirea noastră primele ştiri din Transilvania — sublinia, în 1889, Réthy Dezső — care s-au răspîndit şi au văzut lumina zilei în coloanele ziarelor, înfăţişînd în culori vii dezastrul suferit de industria dezvoltată a judeţelor de graniţă''[26]. Dar, aşa după cum reiese dintr-un raport al Camerei de comerţ şi industrie din Tîrgu-Mureş, în anii războiului vamal, industria de fabrică din ,,secuime'' se afla într-o fază de început, prevalînd mica industrie şi industria casnică. ,,În afară de industria minieră[27] — se spune în

---

[21] ,,Maros-Torda'' din 5 ianuarie 1886.

[22] C. Gőllner, *art. cit.*, p. 327.

[23] *Ibidem*; Arhivele statului Miercurea-Ciuc, fond Prefectura jud. Ciuc, Subprefect, registru nr. 28/1886. cota 3381.

[24] Arhivele statului Miercurea-Ciuc, fond Prefectura jud. Ciuc, Subprefect, Registru nr. 29/1886, cota 3823.

[25] Ibidem, Registru nr. 31/1887, cotele 1342 şi 1382.

[26] Réthy Deszső, *op. cit.*, p. 49.

[27] Deşi mai săracă în resurse minerale, această regiune dispunea totuşi de unele zăcăminte de cărbune (mai importante cele de la Borsec şi Baraolt), fier (Lueta), sare (Praid), aragonit (Corund), sienit, calcar cristalin, andezit, gresie cristalină şi calcaruri de construcţie (în Giurgeu şi cele trei Ciucuri). Dezvoltarea industriei extractive şi side-

Scanned with OKEN Scanner

raport —, pe teritoriul Camerei mai existau : o fabrică de ţesături, o uzină de fier, o fabrică de sticlă, o fabrică de chibrite, o fabrică de jucării şi obiecte de artizanat din lemn, o fabrică de mobilă, o vopsitorie, o rafinărie de petrol şi o fabrică mai mică de piele. Celelalte întreprinderi mai mari care dispun de forţă motrică sînt fabrici de spirt şi de bere, făbricuţe de cherestea, mori de apă şi cu aburi şi nişte fabrici de cărămizi"[28]. Dintre acestea, mai vechi erau cele de la Tîrgu-Mureş, Vlăhiţa şi Praid.

Războiul vamal „a atins în cel mai înalt grad comerţul nostru cu produse forestiere, care pînă atunci avea pieţe directe în Romînia ; de la data începerii războiului vamal s-a transformat într-un comerţ de tranzit spre Turcia şi Grecia"[29].

În timp ce în România, prin înfiinţarea unor întreprinderi de prelucrare a lemnului, necesităţile au fost satisfăcute în cea mai mare parte, industria forestieră din judeţele mărginaşe nu numai că stagna, ci înregistra chiar un regres. Exportul scăzuse considerabil, şi numai datorită noilor pieţe de desfacere din Turcia şi Grecia se ameliorase întrucîtva situaţia acestei industrii. De remarcat că aproape întreaga cantitate de 60 000 m³ de scîndură care se exporta anual prin România în Turcia şi Grecia era dată de judeţul Ciuc[30]. Cît de mult suferea

Denumirea mărfii (cantitate în tone)	Punctele vamale				
	Tulgheş	Bicaz	Ghimeş	Poiana Sărată	Buzăul Ardelenesc
Lemne de foc	1,0	0,3	—	8,0	—
Lemn brut pt. unelte	2200,1	—	—	—	—
Cherestea răşinoase	9280,2	9587,5	—	31,8	—
Coji de brad pt. tăbăcării	9,9	—	229,2	—	—

rurgice, dimensionată, bineînţeles, la posibilităţile foarte limitate ale acestei regiuni, cunoaşte un oarecare avînt numai la Praid, Lueta şi Baraolt. În rest mai semnalăm existenţa cîtorva topitorii cu un număr mic de muncitori. Dar nivelul tehnic scăzut, munca manuală precumpănitoare, atît în mine, cît şi în ocna de sare de la Praid, la care se adaugă lipsa căilor ferate, a îngreuiat în mare măsură creşterea producţiei miniere, fapt care va avea consecinţe negative asupra economiei întregului ţinut, orientînd-o precumpănitor spre mica industrie şi industria casnică.

[28] *Rap. Cam. Tg.-Mureş pe anul 1893*, Tîrgu-Mureş, 1894, p. XII.

[29] Nagy Imre, *Csikvármegye közgazdasági állapotai és a székely kivándorlás*, Megyei közgazdasági előadó jelentése 1890 évről (Situaţia economică a judeţului Ciuc şi emigrarea secuilor. Darea de seamă a situaţiei economice judeţene pe anul 1890), Sf.-Gheorghe, 1891, p. 95.

[30] *Ibidem.*

industria forestieră din cauza războiului vamal ne-o dovedeşte însuşi tabloul exportului Camerei de comerţ şi industrie din Tîrgu-Mureş pe anul 1891 cu produse lemnoase în România[31] (vezi p. 50).

Plutaşii din Tulgheş (judeţul Ciuc), împiedicaţi de a mai transporta lemnele pe Bistriţa pînă la Dunăre, cer cu insistenţă Ministerului de Industrie şi Comerţ înlăturarea acestei măsuri. În schimbul lemnăriei exportate dincolo de Carpaţi, plutaşii se înapoiau acasă cu căruţele încărcate cu porumb[32].

O pierdere serioasă înregistrează — nu atît datorită războiului vamal cît mai ales concurenţei produselor similare austriece şi chiar transilvane — Fabrica de chibrituri de la Praid. Dacă în 1876 „întreţinea pe toată ziua peste 450 de muncitori" cu un cîştig variind între 25 şi 45 fl. pe lună, în 1882 funcţiona numai cu 150 de salariaţi[33]. În primii ani ai secolului al XX-lea îşi încetează cu desăvîrşire producţia.

Prin înăsprirea relaţiilor cu România, o soartă similară industriei forestiere a avut-o industria spirtului (în special din Miercurea-Ciuc, Odorhei, Sfîntu-Gheorghe, Tîrgu-Secuiesc), fapt pentru care Camera de comerţ şi industrie din Tîrgu-Mureş cerea cu insistenţă ministerului de resort „ca porumbul să se importe din România fără vamă, iar cheltuielile de transport să fie micşorate, mai ales pe căile ferate din Trei-Scaune"[34].

Ca urmare a declanşării războiului vamal cu România, pierderi importante înregistrează şi cele două fabrici de bere din Miercurea Ciuc şi Gheorghieni. Neputînd concura cu fabricile mai mari, îşi reduc la minimum producţia[35]. Din cauza stagnării complete a exportului, Fabrica de sticlă de la Bicsad concediază majoritatea muncitorilor şi îşi reduce producţia la mai puţin de jumătate[36]. În aceeaşi gravă situaţie se va afla şi Fabrica metalurgică de la Vlăhiţa, care, pierzîndu-şi principalul debuşeu — piaţa românească —, concediază, în vara anului 1886, 500 de muncitori[37].

Mica industrie, dar mai ales industriile casnice, care — aşa cum arătam mai înainte — ocupau un loc însemnat în ponderea economică a acestor judeţe, fiind răspîndite mai în toate localităţile,

---

[31] Cf. *Rap. Cam. Tg.-Mureş pe anul 1891*, Tîrgu-Mureş, 1892, p. 71.
[32] C. Göllner, *art.-cit.*, p. 329.
[33] N. I. Dumitraşcu, *Praid*, Sibiu, 1936, p. 36, 83.
[34] *Rap. Cam. Tg.-Mureş pe anul 1891*, Tîrgu-Mureş, 1892, p. 152.
[35] *Ibidem.*
[36] C. Göllner, *art. cit.*, p. 330.
[37] *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

au primit, de asemenea, o grea lovitură prin pierderea pieţelor de desfacere din România. Din cuprinsul a nenumărate rapoarte şi dări de seamă ale Camerei de comerţ şi industrie din Tîrgu-Mureş aflăm — ca o caracteristică esenţială a evoluţiei în sine a acestei industrii — faptul că mii de familii de ţărani cu pămînt foarte puţin, în imposibilitate de a-şi asigura existenţa numai din cultivarea lui, au fost nevoite să îmbrăţişeze, bineînţeles în funcţie de materia primă mai ieftină care le sta la îndemînă, o ramură a industriei casnice. Treptat, practicarea pe scară largă a unui meşteşug sau altul de către întreaga familie a constituit principalul mijloc de existenţă pentru o mare parte din populaţia rurală a acestui ţinut. După intrarea în vigoare a convenţiei comerciale cu România, importante cantităţi de produse şi articole ale industriei casnice luau drumul pieţelor de dincolo de Carpaţi. Spre apus, adică spre interiorul Transilvaniei, mărfurile lor întîlneau concurenţa zdrobitoare a produselor similare manufacturate din Austria, Cehia şi Boemia. Din această cauză, în afară de cele destinate consumului propriu, obiecte şi articole ale acestei industrii vor fi întîlnite numai în principalele centre ale acestei regiuni, unde piaţa internă le asigura totuşi o valorificare convenabilă.

După cum rezultă din numeroase izvoare[38], ţesutul şi postăvăritul au fost meşteşugurile cel mai greu lovite de războiul vamal. Rămase în stadiul de industrie casnică şi lipsite fiind de materia primă (lîna), care în majoritatea ei era importată din România, ele nu s-au mai putut dezvolta. Efectele acestei stagnări s-au prelungit astfel pînă în anii de sfîrşit ai secolului al XIX-lea. Dintre centrele mai importante ale acestei ramuri de industrie care au avut cel mai mult de suferit de pe urma închiderii vămilor cu România amintim în primul rînd : Sfîntu-Gheorghe, Tîrgu-Secuiesc (Trei-Scaune), Cristurul Secuiesc, Simoneşti, Arvăţeni, Beta, Cobăteşti şi Corund (Odorhei), Miercurea-Ciuc şi Ditrău (Ciuc), Reghin, Topliţa şi Tîrgu-Mureş (Mureş-Turda). În judeţul Ciuc, de pildă, prefectul Miko Balint este nevoit să intervină personal şi, întrucît la acea dată (mai 1887) acest ţinut se afla în raza de activitate a Camerei braşovene, să ceară comitetelor industriale şi comerciale locale sprijinirea asociaţiei industriaşilor de postav din Braşov[39], ajunşi — datorită pierderii pieţelor româneşti — în pragul falimentului.

[38] *Vezi Rapoartele Camerelor de comerţ şi industrie din Braşov (pe anii 1886—1891), Cluj (1886—1891) şi Tîrgu-Mureş (1891—1898).*

[39] Arhivele statului Miercurea-Ciuc, fond Prefectura jud. Ciuc, Subprefect, Registru nr. 31/1887, cota 2682

Scanned with OKEN Scanner

În aceste condiţii de grave dificultăţi de aprovizionare şi desfacere pentru întreaga industrie de ţesut din Transilvania, o reacţie vie provoacă la Braşov (şi nu numai aici) ştirea unui import de lînă din România în Bucovina, în timp ce la punctele de frontieră transilvane orice import era interzis[40].

Într-o situaţie similară se afla şi pielăria, care între anii 1875 şi 1882 cunoscuse mai ales la Tîrgu-Mureş, Reghin, Odorhei, Covasna, Tîrgu-Secuiesc, Sfîntu-Gheorghe, Miercurea-Ciuc etc. un ritm de dezvoltare mereu ascendent. Începînd importul pieilor crude din România, meseriaşilor şi industriaşilor le lipsea materia primă, incomparabil mai ieftină ca cea indigenă[41]. Efectele războiului vamal asupra acestei ramuri de industrie se vor semnala chiar şi în pragul veacului al XX-lea, cînd — aşa după cum sublinia raportul pe anul 1900 al Camerei de comerţ din Tîrgu-Mureş — „industriei de piele, care nu se dezvoltă de loc", singurul impuls i s-ar fi putut da „numai prin cooperativizare"[42].

Alături de pielari, sufereau pantofarii, cizmarii şi curelarii, tributari ai aceleiaşi materii prime. Numeroase familii de meseriaşi, împreună cu calfele şi ucenicii lor, pierzînd orice posibilitate de cîştig, erau nevoite să-şi închidă atelierele, emigrînd în România[43].

Dar, aşa cum constata Camera de comerţ şi industrie din Tîrgu-Mureş, „şi celelalte ramuri ale industriei casnice, cum sînt: croitoria, blănăria, pălărierii, lăcătuşeria, fierăria, tinichigeria, olăria, pînă cînd au avut pieţe bune în România au înflorit. Acum ele au decăzut, n-au cui să vîndă produsele"[44].

Această constatare este cu atît mai grăitoare cu cît ramurile de industrie casnică citate în raportul de mai sus depindeau în exclusivitate de materia primă locală. În acest sens, spre exemplificare, mă voi opri asupra unui meşteşug cu vechi tradiţii în acest ţinut — olăritul —, a cărui largă arie de răspîndire a fost determinată de o excelentă şi abundentă materie primă. Numărul acestor meşteşugari, fiind de ordinul sutelor, a facilitat organizarea lor în cooperative. Mai însemnate, atît prin numărul meşteşugarilor, cît şi prin producţia destinată pieţei interne şi externe, erau olăriile

---

[40] C. Göllner, *art. cit.*, p. 332.
[41] *Ibidem*, p. 331.
[42] *Rap. Cam. Tg.-Mureş pe anul 1900*, Tîrgu-Mureş, 1901, p. 20.
[43] C. Göllner, *art. cit.*, p. 331; *Rap. Cam. Tg.-Mureş pe anii 1895, 1897*, p. 7—101.
[44] Szenterzsébeti Szakáts Péter, *A székelyföldi ipar fejlesztése* (Propunerile Camerei de comerţ şi industrie din Tg.-Mureş pentru dezvoltarea industriei secuieşti), Tîrgu-Mureş, 1901, p. 27.

Scanned with OKEN Scanner

din Gurghiu[45] (Mureş-Turda), Odorhei, cu 32 de meşteşugari, Cuşmed, cu 9 meşteşugari, Atid şi Solocma, cu cîte 8 meşteşugari, Corund (judeţul Odorhei)[46].

După dezlănţuirea războiului vamal, o bună parte din ei, pierzîndu-şi pieţele de desfacere de dincolo de Carpaţi, emigrează. Numai din Odorhei şi împrejurimi au plecat în România 17 asemenea meşteşugari[47].

Situaţia era la fel de grea şi pentru rotarii, faurii, dogarii, coşarii şi vopsitorii din Sfîntu-Gheorghe şi Covasna, precum şi pentru celelalte industrii casnice înrudite, cointeresate la producţia diferitelor tipuri de căruţe[48]. Pentru stimularea activităţii tuturor ramurilor micii industrii şi industriilor casnice, din iniţiativa autorităţilor locale şi cu sprijinul asociaţiilor de industriaşi şi comercianţi, se vor organiza în această regiune două expoziţii industriale, una la Sfîntu-Gheorghe în iunie—iulie 1887[49], iar cealaltă la Reghin în septembrie—octombrie 1888[50]. Dacă la cea dintîi au fost invitaţi industriaşi şi meseriaşi din toată „secuimea”[51], la cea de-a doua expoziţie au participat numai industriaşi şi meşteşugari din Reghin. Ambele însă au demonstrat (încă o dată), prin produsele expuse, că meseriile, încă numeroase — deşi afectate, pe de o parte de concurenţa industriei mari, iar pe de altă parte de povara taxelor prohibitive la frontierele cu România —, au un rol bine conturat în ansamblul producţiei acestei regiuni. Mai mult chiar, referindu-se la industria producătoare de căruţe din vechiul centru meşteşugăresc de pe Mureş, ziarul „Marosvidék” din 30 septembrie 1888 afirma: „În Transilvania nici un oraş n-ar putea concura cu Reghinul”. Dintre cele trei întreprinderi existente în acea vreme la Reghin, mai importantă era cea aparţinînd lui Ioan Prohasca, care şi vara şi iarna funcţiona cu 30 de muncitori. Celelalte două, aparţinînd unor reprezentanţi ai industriei săseşti (Iosif Döpfner şi Samuil Haltrich), aveau fiecare sub 20 de muncitori. Acelaşi ziar avea însă să constate, cu ocazia expoziţiei din Reghin, decăderea unor meserii cu vechi tradiţii, ca lăcătuşeria, blănăria,

---

[45] *Enciclopedia României*, vol. II, p. 284.

[46] *Ibidem*, p. 315; Barabás Endre, *Udvarhely vármegye leirása közgazdasági* (Descrierea economică a judeţului Odorhei), Budapesta, 1904, p. 39.

[47] Szenterzsébeti Szakáts Péter, *op. cit.*, p. 41.

[48] C. Göllner, *art. cit.*, p. 330.

[49] Arhivele statului Miercurea-Ciuc, fond Prefectura jud. Ciuc, Subprefect, Registru nr. 31/1887, cota 2607.

[50] „Marosvidék” din 25,30 septembrie şi 7 octombrie 1888.

[51] Arhivele statului Miercurea-Ciuc, fond Prefectura jud. Ciuc, Subprefect, Registru nr. 31/1887, cota 2607.

Scanned with OKEN Scanner

croitoria, dar mai ales cea a fabricării săpunurilor, care „acum a pierdut multe pieţe"[52].

Consecinţele nefaste ale războiului vamal asupra industriei acestei regiuni sînt dovedite şi de faptul că, în afară de cîteva întreprinderi forestiere (mai importante erau Fabrica de cherestea cu aburi „Farkas Mendel" din Tîrgu-Mureş, cu 70—80 de muncitori, şi Fabrica forestieră „Egressy Mór" de la Sovata), în aceşti ani (1886—1891) pe teritoriul Camerei din Tîrgu-Mureş se mai semnalează doar înfiinţarea unei fabrici de jucării de copii şi obiecte decorative din lemn şi a unei mori mecanice, ambele la Tîrgu-Mureş[53]. Războiul vamal, aşa după cum reiese dintr-o scrisoare publicată a deputatului Gustav Bekesics către alegătorii săi din Sîngeorgiu, „... a pus industria secuiască în faţa necesităţii ca dintr-o dată să schimbe piaţa, tradiţiunile şi mijloacele sale, sau să se pustiiască", întrucît „... de secole piaţa industriei de la fruntarii a fost Orientul, şi anume gusturile românilor"[54]. După anul 1891, cînd întreaga industrie din Transilvania — avantajată mai eficient prin noua lege din 1890, dar şi de reluarea legăturilor economice cu România — înregistrează un ritm înalt de dezvoltare, o fază de înviorare se va remarca şi în economia acestei regiuni. Datele din tabelul de mai jos[55] o reflectă grăitor :

Anul	Întreprinderi şi secţii noi	Capital	Numărul muncitorilor
1891	4	60 000 ft.	25
1892	13	350 000 „	450
1893	19	1 400 000 „	350

Semnificativ este faptul că numărul întreprinderilor şi secţiilor noi a crescut îndeosebi în industria forestieră, a spirtului şi a morăritului. În 1893, de pildă, din cele 19 stabilimente industriale consemnate în darea de seamă a Camerei din Tîrgu-Mureş, numai 16 erau

[52] „Marosvidék" din 25 şi 30 septembrie 1888.

[53] *A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara jelentése az 1890-évre* (Rap. Camerei de comerţ şi industrie Cluj pe anul 1890), Cluj, 1891, p. 50—57; *Rap. Cam. Tg.-Mureş pe anul 1892*, Tîrgu-Mureş, 1893, p. 182.

[54] „Tribuna" din 22 iunie/4 iulie 1890; vezi şi A. Deac, *Mişcarea muncitorească din Transilvania 1890—1895*, Bucureşti, Edit. Ştiinţifică, 1962, p. 22—23.

[55] *Rap. Cam. Tg.-Mureş pe anul 1893*, Tîrgu-Mureş, 1894, p. XI.

nou înfiinţate, celelalte trei fiind doar lărgite. Dintre întreprinderile întemeiate în acel an, 5 erau fabrici de cherestea, 3 de spirt, 2 de cărămizi, 4 mori cu aburi[56] etc. Cu toate acestea, numărul fabricilor care formau industria mare (cu peste 20 de muncitori) era redus, astfel că ponderea lor în cadrul întregii industrii era cît se poate de mică. Deşi datele statistice nu ne permit să urmărim valoarea producţiei obţinute de industria mică şi industria mare, disproporţia uriaşă ce exista între numărul de întreprinderi cu peste 20 de muncitori şi cel sub această cifră[57] ne îngăduie să apreciem cît se poate de real situaţia dezastruoasă în care se găsea industria acestei regiuni, situaţie recunoscută şi consemnată ca atare în raportul Camerei din Tîrgu-Mureş pe anul 1894. Referindu-se la mica industrie, acelaşi raport arăta că ea se găseşte „într-o stare nefavorabilă", deoarece „micii industriaşi au produs pentru consumul local, dar şi pentru pieţele României. Acum, după ce piaţa română prin taxele vamale ridicate a fost închisă pentru ei, la fel şi în consumul local, în urma relaţiilor economice nefavorabile şi a concurenţei industriei apusene, produsele lor întîmpină mari greutăţi de desfacere. În urma întreruperii relaţiilor economice cu România, populaţia s-a rărit ..., unele ramuri ale industriei în oraşele mai mari au primit o lovitură mortală..., mulţi mici industriaşi îşi părăsesc meseria ca să aleagă alte căi de existenţă, mai bune. Nu este un caz rar că industriaşii care erau într-o stare mai bună luptă acum pentru un post de mic funcţionar de stat. Numărul industriaşilor care şi-au căutat existenţa în altă parte ar fi şi mai mare dacă o parte dintre ei nu s-ar sfii să comunice oficialităţilor starea lor materială mizerabilă"[58].

În continuare, raportul citat ne oferă un şir de date statistice care oglindesc scăderea treptată — de la an la an — a numărului de certificate industriale (pentru micii meseriaşi) eliberate în această perioadă de Camera de comerţ şi industrie din Tîrgu-Mureş. În 1891 au fost eliberate 811 certificate industriale, în 1892 — 753, în 1893 — 702, iar în 1894 doar 595[59]. Scăderea aceasta a numărului de meseriaşi are loc într-o perioadă cînd pe întreg ansamblul economiei

---

[56] *Ibidem*, p. 73—74.

[57] În anul 1891, din cele 9003 stabilimente industriale existente pe teritoriul Camerei din Tîrgu-Mureş, numai 13 aparţineau industriei mari (0,11%), 6069 erau ateliere meşteşugăreşti fără nici un angajat (datele au fost extrase din A. Deac., *op. cit.*, p. 38—39).

[58] *Rap. Cam. Tg.-Mureş pe anul 1894*, Tîrgu-Mureş, 1895, p. 112—113.

[59] *Ibidem*, p. 113.

Scanned with OKEN Scanner

Transilvaniei numărul atelierelor meşteşugăreşti şi al atelierelor bazate pe cooperaţia capitalistă simplă a crescut cu aproape 42 000 de unităţi[60].

Agonia meseriilor şi a industriei din acest ţinut a fost determinată în mare măsură şi de lipsa căilor ferate[61]. În această direcţie este deosebit de semnificativă aprecierea Camerei din Tîrgu-Mureş, care la 1900 arăta, pe bună dreptate, că „industria de piatră din lipsa căilor ferate se dezvoltă mai mult ca o industrie casnică"[62].

Concluzia generală care se desprinde din analiza datelor de mai sus se rezumă în principal la următoarele : industria de fabrică, dar mai ales industria casnică şi micii meseriaşi primiră lovitura mortală prin taxele vamale prohibitive la frontierele cu România, meşteşugarii văzîndu-şi prin aceasta desfacerea produselor pe piaţa română în continuă descreştere. Articolele lucrate de ei, concurate tot mai mult de produsele fabricilor din apusul monarhiei, găseau desfacere numai în bîlciurile săteşti locale şi mai cu seamă în cele din România, „singura piaţă (externă.—*n.n.*) accesibilă pentru industria secuiască"[63]. În acest sens, şi mai concludente pentru tradiţionalele legături economice ce existau între Transilvania şi vechea Românie sînt datele citate de acelaşi Bekesics. El menţiona că, „... în 1883, din regiunea de frontieră secuiască s-au exportat în România produse în valoare de 12 000 000 forinţi. În 1884, exportul s-a redus la 9 000 000 forinţi, iar în 1885 la numai 8 000 000 forinţi. În acelaşi timp, importul din România era de 19 000 000 forinţi în 1884 şi de 22 000 000 forinţi în 1885"[64]. Un alt factor care contribuie la desfacerea redusă a produselor meşteşugăreşti îl constituie pauperizarea populaţiei şi forţa ei de cumpărare scăzută. De remarcat că în 1891, cînd numărul total al muncitorilor de pe teritoriul acestei Camere se ridica abia la 6734, cifra totală de 869 de şomeri (845 bărbaţi şi 24 femei) trebuie considerată relativ mare[65].

---

[60] A. Egyed, *Unele caracteristici ale dezvoltării industriei în Transilvania la sfîrşitul secolului al XIX-lea*, în *Acta MN*, V, 1968, p. 257.

[61] Construirea căii ferate Tîrgu-Mureş — Reghin (32,3 km) a fost terminată în 1885, porţiunea Reghin—Deda (15,8 km) în 1906, Deda—,Ciceu (121km) în 1809. Racordarea de la Ciceu prin pasul Ghimeş cu Valea Trotuşului importantă pentru transportul lemnului pentru export spre mare, a fost realizată în 1895 (cf. S. Fuchs, *Din istoria dezvoltării industriei şi a muncitorimii din Tîrgu-Mureş la sfîrşitul secolului al XIX-lea*, în volumul *Studii de istorie*, Baza de cercetări Tg.-Mureş, Bucureşti, Edit. Academiei, 1968, p. 96).

[62] *Rap. Cam. Tg.-Mureş pe anul 1900*, Tîrgu-Mureş, 1901, p. 18.

[63] Barabas Endre, *op. cit.* p. 37.

[64] Citat de A. Deac, *op. cit.*, p. 23.

[65] Datele au fost extrase din A. Deac, *op. cit.*, p. 48.

Scanned with OKEN Scanner

Procesul acesta puternic de proletarizare a micilor meseriaşi, accelerat şi agravat, pe de o parte, din cauza concurenţei la care sînt supuse produsele lor din partea marii industrii (firește, un proces social-economic obiectiv din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea), iar pe de altă parte de războiul vamal, a dus la rapida ruinare a unor industrii şi, mai ales, a meseriaşilor tocmai în momentul în care aceştia se găseau deja într-o situaţie economică precară. Aceasta explică în mare măsură emigrarea continuă a forţelor de muncă din această regiune, ca de altfel din întreaga Transilvanie.

Emigrarea semnalată în rapoartele Camerelor de comerţ şi industrie din Transilvania, în presa vremii, precum şi în numeroase alte documente şi acte oficiale — drept consecinţă a războiului vamal — luase proporţiile unui adevărat exod în anii 1888—1890. Numai în judeţele Ciuc, Trei-Scaune şi Odorhei s-au eliberat în acest interval 29 465 de paşapoarte[66]. Cele mai multe cereri de paşapoarte au fost solicitate de locuitorii din Tîrgu-Secuiesc (jud. Trei-Scaune), Frumoasa, Joseni, Sînmărtin, Gheorgheni (jud. Ciuc) etc., unde s-a semnalat emigrarea în masă a locuitorilor în România[67].

Aşadar, războiul vamal a însemnat un sumbru bilanţ economic şi demografic pentru o regiune — socotită ca o anexă de materii prime—a cărei industrie, agricultură şi al cărei comerţ rămăseseră şi-aşa mult în urma celorlalte provincii ale imperiului. „Niciodată comerţul şi industria noastră — scria Máthé József la 1900, referindu-se în general la întreaga situaţie economică a acestui ţinut — nu s-au aflat într-o stare mai de plîns ca azi. De fapt nici nu există. De cînd sub nasul nostru s-au închis vămile spre Răsărit, s-a distrus aici totul. Pînă atunci, chiar dacă am fost izolaţi de Ungaria, cel puţin ne-a fost deschis Răsăritul, pe piaţa căruia a găsit un venit larg atît comerciantul, cît şi meşterul secui. Aşa se explică faptul că secuimea consideră drept interior al ţării mai degrabă România decît Ungaria"[68].

O nouă şi grăitoare mărturie a ceea ce au însemnat pentru această regiune războiul vamal şi efectele sale, politica nechibzuită a cercurilor guvernante austro-ungare de a întrerupe legăturile economice seculare, tradiţionale şi firești, ale Transilvaniei cu vechea Românie.

---

[66] *Rap. Cam. Tg.-Mureş pe anul 1891*, Tîrgu-Mureş, 1892, p. 21 ; vezi şi C. Göllner, *art. cit.* p. 334, şi I. Moga, *op. cit.*, p. 522.

[67] Arhivele statului Miercurea-Ciuc, fond Prefectura jud. Ciuc, Subprefect, Registru nr. 28/1886, cotele 208, 508, 509, 510, 717, 945, 1423, 1536, 1543, 1713, 1714, 1817, 3100, nr. 29/1886, cotele 3988, 4471 ; *Rap. Cam. Tg.-Mureş pe anii 1891—1900.*

[68] Máthé József, *Székelyföldön* (În Secuime), Tîrgu-Mureş, 1901, p. 15.

DIE AUSWIRKUNGEN DES ZOLLKRIEGES ZWISCHEN DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN MONARCHIE UND RUMÄNIEN IN DEN JAHREN 1886 BIS 1891 AUF DIE OSTGEBIETE VON SIEBENBÜRGEN

ZUSAMMENFASSUNG

Außer der speziellen Literatur gebraucht der Verfasser vielfache unbekannte Urkunden und Quellen um die Auswirkungen des Zollkrieges zwischen der Österreichisch-Ungarischen Monarchie und Rumänien in den Jahren 1886 bis 1891 auf die Ostgebiete von Siebenbürgen (die Komitate Mureș-Turda, Ciuc, Odorhei und Trei-Scaune) aufzuzeigen.

Mit vielen Daten und Beispielen belegt der Verfasser seine Ausführungen über den Charakter der Wirtschaft dieser Gebiete, in welchen die Klein- und Hausindustrie vorherrschten, um dann auf die Auswirkungen des Zollkrieges auf jede einzelne ihrer Wirtschaftssparten einzugehen. Der Zollkrieg hatte große Rückwirkungen auf die Fabrikindustrie — welche sich in diesen Jahren in ihrer Anfangsphase befindet — auf den Handel, aber meistens auf die Klein- und Hausindustrie, welche durch die prohibitiven Zolltaxen an den Grenzen mit Rumänien einen tödlichen Stoß erhalten hatten. Derart hatten die Handwerker Absatz für ihre Erzeugnisse hauptsächlich auf dem rumänischen dörflichen Markt.

Der Zollkrieg, welcher einen reißenden Verfall der Industrie und dadurch die Abwanderung der Arbeitskraft aus ganz Siebenbürgen mit sich bringt, bedeutet eine dunkle wirtschaftliche und demographische Bilanz für ein Gebiet, in welchem Industrie, Landwirtschaft und Handel in Vergleich zu den anderen Provinzen der Österreichisch-Ungarischen Monarchie so wie so schon stark zurückgeblieben waren.

Scanned with OKEN Scanner

ASPECTE DIN VIAȚA ȘI ACTIVITATEA LUI VASILE LUCACIU (1852—1922)

GRIGORE PLOEȘTEANU

În ultimele decenii ale veacului al XIX-lea debutează și se afirmă în arena luptei pentru drepturile naționale și sociale ale românilor ardeleni o figură de seamă a burgheziei democrate din Transilvania, dr. Vasile Lucaciu. Cum este și firesc, memorandistul, a cărui figură a intrat încă din timpul vieții în circuitul creației populare, tribunul participant activ la procesul de desăvîrșire a unității statal-politice a poporului nostru s-a bucurat de atenția istoriografilor și cărturarilor, care i-au dedicat lucrări, articole, conferințe. Dintre numeroasele contribuții reținem pe cele semnate de Al. Ciura[1], C. Mezea[2], T. Albani[3], I. Lupaș[4], I. Dăianu[5] și A. Iuga[6]. Sugestive evocări ne-au lăsat contemporanii lui, combatanți pe aceleași baricade, O. Goga și N. Iorga, considerîndu-l „cel din urmă romantic, reprezentantul perioadei eroice"[7] din istoria Transilvaniei, un simbol al „mulțimilor"[8] însetate de libertate și dreptate. În ultimii ani, numele „leului de la Șișești" este menționat în toate lucrările care se referă la istoria României între anii 1890 și 1918[9]. De curînd a apărut la Baia Mare lucrarea *Dr. Vasile Lucaciu* de V. Achim lși A. Socolan. Deocamdată însă nu dispunem de

---

[1] Al. Ciura, *Biografia părintelui Vasile Lucaciu*, Sibiu, 1928.

[2] C. Mezea, *Dr. Vasile Lucaciu. Leul de la Șișești, 1852—1922*. Satu-Mare. 1936.

[3] T. Albani, *Leul de la Șișești*, Oradea, 1936.

[4] I. Lupaș, *Un tribun du peuple roumain de Transylvanie: Le Prêtre Vasile Lucaciu*, în „Rev. de Trans.", t. III (1937), nr. 2, p. 167—178.

[5] I. Dăianu, *Leul de la Șișești. Preotul luptător Vasile Lucaciu*, Cluj, 1937.

[6] A. Iuga, *Cu privire la Vasile Lucaciu, Acte, documente, procese*, Baia Mare, 1940.

[7] O. Goga, *Părintele Lucaci*, în *„Precursori"*, București [1930], p. 223.

[8] N. Iorga, *Vasile Lucaciu*, în *Oameni care au fost*, vol. II, București, Edit. pentru literatură, 1967. p. 192.

[9] Vezi Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia*, Cluj, 1968.

o monografie ştiinţifică completă şi nici de un studiu critic exhaustiv referitor la viaţa şi activitatea politică, culturală, oratorică, publicistică şi pedagogică desfăşurată de Vasile Lucaciu pe parcursul a patru decenii de istorie zbuciumată. În paginile ce urmează, schiţînd momentele importante ale vieţii acestuia, vom stărui, utilizînd un însemnat material inedit, asupra luptei lui neostoite pentru apărarea drepturilor şi existenţei naţionale a românilor ardeleni, ne vom referi la activitatea sa publicistică mai puţin sau de loc cunoscută, la legăturile pe care le-a întreţinut cu diverse personalităţi, între care G. Bariţiu şi I. Bianu, la activitatea desfăşurată la Roma în 1895 în sprijinul cauzei naţionale, la atitudinea lui faţă de disputele fruntaşilor politici din Transilvania în anii 1896—1900 şi, în sfîrşit, la remarcabila acţiune propagandistică iniţiată în ţară şi în străinătate în anii 1914—1919. În alcătuirea studiului nostru am folosit, în afara izvoarelor cunoscute, bogata corespondenţă V. Lucaciu de la Biblioteca Academiei, articolele din periodicele vremii, unele nesemnate sau iscălite cu pseudonim, discursurile rostite în S.U.A., Franţa şi Elveţia, memorii şi lucrări contemporane.

Vasile Lucaciu s-a născut la 21 ianuarie 1852, în comuna Apa, judeţul Satu-Mare, unde tatăl său, Mihail Lucaciu — care încercase la 1848 să fugă în armata lui Avram Iancu — funcţiona ca învăţător la şcoala confesională greco-catolică[10]. Crescut într-o familie cu puternice tradiţii româneşti şi într-un mediu în care urmările îndoitei asupriri social-naţionale se vădeau pretutindeni, copilul va purta cu sine imaginea traiului obidit al conaţionalilor săi. În 1858 pleacă cu părinţii la Baia Mare şi urmează, în şcoala condusă de tatăl său, cursurile primare. Tot acolo, în anii 1862—1866, trece primele 4 clase ale gimnaziului de stat, continuîndu-şi apoi învăţătura la Liceul rutean din (Ungvár-Uigorod), la cel regesc din Satu-Mare şi la Liceul Premonstratensilor din Oradea. Lipsit de mijloace materiale, se întreţinea meditînd alţi copii. Din acelaşi motiv intră, pentru puţin timp, ca voluntar în armată. Recăpătîndu-şi libertatea, prin intervenţia unchiului după mamă Nicolae Toth, episcop rutean de Ungvár, sfîrşeşte şi clasa a 6-a de liceu. Tocmai atunci episcopul Ioan Vancea din Gherla anunţă concursul de burse pentru Institutul „Sf. Atanasie" din Roma, la care se prezintă şi Lucaciu. Reuşind, în toamna anului 1868 pleacă la Roma[11]. În „cetatea eternă", pe urmele corifeilor Şcolii ardelene, îşi însuşeşte bogate cunoştinţe din domeniul

[10] Al. Ciura, *op. cit.*, p. II.
[11] *Ibidem*, p. 12.

Scanned with OKEN Scanner

culturii și științei universale, fiind atras îndeosebi de operele gînditorilor și sociologilor. T. Albani afirmă că Lucaciu ajunge să cunoască scrierile lui Socrate, Platon, Zenon, Pitagora și Diogene, pe R. Descartes, G.W.F. Hegel, Imm. Kant și B. Spinoza, A. Comte, D. Hume, Ch. Fourier și chiar pe K. Marx[12].

Profesorii îl caracterizează într-o însemnare din registrul institutului pe studentul V. Lucaciu care „promitea cele mai bune speranțe"[13]. În 1870 își ia doctoratul în filozofie, dar, fiind bolnav, se reîntoarce în țară. Din nou îl găsim la Roma studiind teologia pînă în 1874, cînd părăsește Italia. Se pare că între timp frecventase și Universitatea din Viena, fiind unul din fruntașii societăților studențești române din capitala imperiului[14].

Sfîrșind studiile la Seminarul teologic din Gherla, se căsătorește cu Paulina Serbac și este hirotonisit în același an ca preot. Parohia pe care o primește la Sîncraiul Silvaniei era una dintre cele mai sărace din județul Sălaj. Între timp, devenind vacantă catedra de limba română la Liceul regesc din Satu-Mare, la stăruințele episcopului Mihail Pavel, este numit în 1878, de către Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, profesor provizoriu[15]. Este un moment de mare însemnătate în viața lui Vasile Lucaciu; din orașul acesta el se va afirma în viața politică-națională a Transilvaniei.

Ca profesor a strecurat în expunerile sale ideile înaintate ale egalității, libertății și fraternității, i-a educat pe elevi în spiritul patriotismului, al dragostei pentru limba, istoria și țara străbună, pentru românii de pretutindeni. De aceea autoritățile locale îl vor acuza că de la catedră, „în tendința sa către agitațiuni naționale, este devotat ideilor dacoromâne și lucrează în interesul acelora și că cuprinde pozițiune vrăjmașă față cu ideea de stat maghiară"[16].

Ca iluminist va răspîndi cultura și știința în rîndul maselor neștiutoare, va sprijini crearea și activitatea diferitelor societăți și reuniuni ale învățătorilor, de lectură, de teatru, feminine etc.

Ca om politic va organiza și prezida întruniri, va combate prin cuvîntul și scrisul său politica reacționară de oprimare a naționalităților nemaghiare, promovată de cercurile guvernante, cu asentimentul Curții din Viena[17].

---

[12] T. Albani, *op. cit.*, p. 13.

[13] Dr. I. Radu, *Foști elevi români ai școalelor din Roma*, Beiuș, 1929, p. 20.

[14] V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, Edit. științifică, 1968, p. 151.

[15] C. Mezea, *op. cit.*, p. 13.

[16] „Observatorul", VII (1884), nr. 96 din decembrie.

[17] N. Iorga, *op. cit.*, p. 192.

Acum se înfiripă și legăturile sale cu George Barițiu, care tocmai întemeia la Sibiu organul politic „Observatorul". Printre primele contacte stabilite între cele două personalități se numără cel prilejuit de lucrările Adunării generale a Astrei, care s-au desfășurat la Șimleu în zilele de 4 și 5 august 1878, sub președinția lui G. Barițiu. La sfîrșitul lucrărilor, V. Lucaciu, „răspicînd din partea adunării generale mulțămita fierbinte și adîncă președintelui pentru înțeleapta conducere", îl încredință „că participanților la această convenire culturală le va fi totdeauna dulce memoria de a fi conduși de un atare bărbat". Cu același prilej își exprimă opinia că „convenirea atîtor bărbați români pe terenul public social, ca și pe cel literar deopotrivă strălucițí, a convins pe fiii Silvaniei că națiunea română este demnă de a fi propagatoarea culturii în orientul Europei. De aceea în momentul de despărțire nu le rămîne decît a promite că vor fi pururea recunoscători atît pentru conducător, cît și pentru salutarele principii, ce le auziră în decursul acestei solemne adunări și care se înfipseră adînc în inimă fiecărui român"[18].

Prima scrisoare păstrată din corespondența Lucaciu-Barițiu datează din 10 aprilie 1879. Ea exprimă „mîhnirea" „pentru unele fapte întristătoare" care se petreceau în Satu-Mare și reprezintă o luare de poziție a profesorului Vasile Lucaciu față de încercările de deznaționalizare a bisericii românești, cu concursul protopopului local. Din însărcinarea mai multor persoane, Lucaciu îi trimite lui Barițiu și un articol cu conținut similar, rugîndu-l să-l publice „dacă cugetă că așa ar cere interesul cauzei . . . române"[19]. Odată statornicite, relațiile dintre cei doi vor fi tot mai apropiate, și Lucaciu devine principalul corespondent „particular" din părțile maramureșene al „prețuitului ziar".

La 7 iulie 1880 trimite din Baia Mare periodicului menționat un raport despre activitatea inteligenței române din comitatul Satu-Mare „în cauza limbii și a ortografiei române"[20], iar în anul următor, după ce participă în 7—8 august la adunarea Societății pentru fond de teatru român din Baia Mare, prezidată de Vincențiu Babeș, deja este considerat în Transilvania și Banat — alături de

---

[18] „Analele Asociațiunei transilvane...", Sibiu, 1880, fasc. I, p. 29.

[19] Bibl, Acad. R.S.R., ms. rom. 996, f. 240 v.

[20] Ibidem, f. 242. Răspunsul lui G. Barițiu, la „Posta redacțiunii" : „Toate discușiunile asupra limbii să le rezervăm pe toamnă, pînă atunci să suferim orice insulte" (cf. „Observatorul", III (1880), nr. 5 din 2/14 iulie 1880 ; vezi și „Conversațiuni literare", ibidem, nr. 70 din 30/11 sept, nr. 72 din 6/18 septembrie).

Scanned with OKEN Scanner

„un Marchiș, un Bilț, un Sălăgeanu" — ca „model între luptătorii români", „care stau sus la înălțimea timpului și chemării, cari știu înspira și conduce" poporul din părțile de nord-vest ale țării[21].

Persistînd în atitudinea de protest față de încercările de introducere a limbii maghiare în biserica română din Satu-Mare, Lucaciu întocmește un memoriu, semnat și de alți trei intelectuali — I. Savani, Al. Ferenț și I. Pop — împreună cu 28 de credincioși, pe care îl înaintează vicarului de Maramureș, evitînd astfel anexarea parohiei la Episcopia de Hajdu-Dorog[22]. Tot acum ajunge în conflict deschis cu autoritățile, nemulțumite de discursul pe care l-a rostit la 11 septembrie 1881 în Valea Vinului, în apărarea naționalității și a hotărîrilor luate de Conferința P.N.R. de la Sibiu și de participarea lui, în 1882, la adunarea Astrei de la Dej, unde, în semn de unire a părților ungurene cu cele ardelene, s-a înscris, împreună cu soția, în Asociațiune ca membru fondator[23].

Crescînd simțitor acțiunile naționale ale românilor maramureșeni, autoritățile caută noi mijloace de maghiarizare. Un asemenea scop trebuia să îndeplinească și Societatea „Széchenyi". Țelurile acesteia, calomniile unor ziare străine și presiunile de tot felul provoacă atitudinea energică a lui V. Lucaciu, exprimată printr-un manifest trimis „Observatorului"[24]. Manifestul era însoțit de o scrisoare adresată redacției de către V. Lucaciu și avocatul Simion P. Desseanu: „Știm, că aveți cunoștință de suferințele noastre ce le îndurăm în acest comitat nefericit", scriu autorii epistolei. Erau molestați, urmăriți, în adunări se încerca „ștergerea catedrei de limba română de la gimnaziu" etc.[25]. Într-o astfel de situație, ei declară că nu mai pot rămîne nepăsători. După cîteva consfătuiri, au fost însărcinați „din partea mai multor inteligenți" să redacteze un manifest în numele tuturor românilor din acel comitat, în care să răspundă „cu toate demnitatea și în termeni energici"[26]. Manifestul, „balsam alinător pe răni", trebuia subscris într-o conferință, însă „nici timpul, nici oportunitatea" n-au permis întrunirea ei. El a apărut sub forma unor „reflexiuni" în ziarul condus de Barițiu[27].

---

[21] „Observatorul", IV (1881) din 8/20 august.
[22] C. Mezea, *op. cit.*, p. 14.
[23] A. Iuga, *op. cit.*, p. 40—41.
[24] Bibl. Acad. R.S.R., ms. rom. 996, f. 244 v.
[25] Ibidem.
[26] Ibidem.
[27] „Observatorul", V (1882) din 10/22 iulie.

Scanned with OKEN Scanner

„Reflexiunile" sînt de fapt un articol-program, redactat de V. Lucaciu, în care putem surprinde linia directoare a activităţii pe care o va desfăşura de-a lungul anilor, conformă cu directivele Partidului naţional român din Ungaria şi Transilvania, concepţiile sale, fundamentul filozofic al luptei pentru drepturi „în secolul luminilor, în secolul naţionalităţilor". Este semnificativ că Lucaciu declară chiar de la început că „*a dorit şi năzuit ca buna înţelegere şi amorul frăţesc să nu se turbure prin încercările unor oameni nepricepuţi şi corupţi*" (subl. ns.) şi că nu a vrut să contribuie „la nutrirea focului aprins de pasiunile oarbe ale unor oameni"[28]. Dar, susţine el, în apărarea limbii şi a naţionalităţii, inteligenţa şi toţi românii din Satu-Mare aveau datoria să declare răspicat: „Că sîntem şi voim a rămîne români şi ne vom apăra din răsputere ... Fericirea patriei noastre nu o aflăm în maghiarizarea locuitorilor, ce este o tendinţă nedreaptă, ci o aflăm în îndreptăţirea egală a tuturor locuitorilor. De aceea pretindem respectarea limbii noastre naţionale în toate ramurile administraţiunii statului. Istoria patriei ne este martoră şi conştiinţa noastră ne dictează, că pretenţiunea noastră justă este. Nu pentru aceea contribuim noi bani şi sînge în emolumentul (folosul) statului, ca ... să ne desnaţionalizeze, ci să ne scutească interesele culturale pe baza naţionalităţii noastre, căci nu poporul există pentru stat, ci statul pentru popor", că „procedura politicii de astăzi ... o ţinem de nedreaptă şi prin urmare îi ţinem de inamicii patriei comune pe toţi aceia, care asupresc naţionalităţile nemaghiare"[29]. Lucaciu denunţă şi pe calomniatori ca „agitatori în contra păcii şi a liniştii publice", respinge tendinţele Societăţii „Szécsenyi". Conceptele de libertate şi demnitate, de contract social, cultură şi civilizaţie, accentul pe ideea naţională vor brăzda opera şi activitatea aceluia care a „respirat aerul roman" şi a „crescut la umbra monumentelor romane". Trebuie totodată să remarcăm că valoarea publicisticii şi oratoriei sale va fi adeseori limitată de un ton violent şi pe alocuri de o lipsă de discernămînt între popoare şi clasele lor conducătoare.

În acţiunea de luminare şi, concomitent, de apărare a intereselor naţionale ale românilor din judeţul Satu-Mare şi din alte părţi, Lucaciu foloseşte toate prilejurile şi posibilităţile. Evocă meritele precursorului Gheorghe Maniu cu ocazia ridicării unui monument

---

[28] Ibidem.
[29] Ibidem.

Scanned with OKEN Scanner

în Seini[30], participă la adunarea Societăţii pentru fond de teatru român din Sighetul Marmaţiei[31], răspîndeşte zeci de exemplare din „Memorialul" şi „Observatorul" lui G. Bariţiu[32], „Calendarul" lui S. Mangiuca[33] etc. Mai tîrziu îşi va lua chiar şi sarcina de a întocmi „un formular ca de regulament sau îndreptar pentru bibliotecile şcolare şi populare după care să se ghideze în activitatea lor pentru înaintarea culturii noastre naţionale"[34]. Pe bună dreptate remarca Goga că Lucaciu „s-a cheltuit, s-a risipit pe toate cărările"[35]. În acelaşi timp veghea la apărarea aşezămintelor româneşti şi, cînd existenţa acestora era periclitată, cum era cazul şcolii confesionale, cu internat, din Şomcuta Mare, nu se dă în lături să critice aspru forurile bisericeşti superioare: „Dar apoi unde este episcopul diecezan, clerul chiorean? — întreabă Lucaciu în 1882. — Cînd a trebuit a cortesi (reclama?) în contra bravului A. Medan, atunci veneau epistolele din Gherla ca ploaia, dimpreună cu ameninţările şi cu promisiunile de se zguduia Chioarul şi acum, cînd e vorba de a mîntui un azil pentru creşterea ... pruncilor din Şomcuta, acum nu se mişcă nici frunza de către Gherla"?[36]. Mai mult, Lucaciu pretindea şi chiar acţiona pentru ridicarea de noi şcoli şi internate, pentru înfiinţarea de reuniuni, asociaţii, instituţii româneşti: „Acum ne frămîntăm — îi scrie lui Bariţiu în 15 martie 1883 — în cauza înfiinţării unor societăţi, care, de-şi vor începe activitatea normală, putem spera că va fi ceva de noi. Reuniunea învăţătorilor, reuniunea femeilor române din acest comitat se vor constitui definitiv în cursul acestui an"[37]. „Avem intenţiune de a ne reuni în societate pentru înfiinţarea unui internat seminar pe lîngă acest gimnasiu, pentru studenţii români talentaţi"[38]. „Timpurile grele" pretinzînd „activitatea în toate direcţiunile", se gîndeşte, împreună cu avocaţii Simion P. Desseanu şi Ioan Pop, după cum rezultă dintr-o altă scrisoare din acelaşi an, să întemeieze şi un ziar cu conţinut politic, economic şi literar: „Organul nostru — scriu iniţiatorii lui — ar

---

[30] Ibidem, nr. 99 din 20/2 decembrie.
[31] Ibidem, nr. 64, din 14/26 august.
[32] Bibl. Acad. R.S.R., ms. rom. 996, f. 246.
[33] „Observatorul", VI (1883), nr. 49 din iulie.
[34] „Revista catolică", fasc. II din decembrie 1886.
[35] O. Goga, *Mustul care fierbe*, p. 309.
[36] Bibl. Acad. R.S.R., ms. rom. 996, f. 247—248, şi „Observ.", V (1882) din 22 decembrie.
[37] Ibidem, f. 249—250.
[38] Ibidem.

apărea o dată pe săptămînă, în formatul « Gazetei Transilvaniei », cu un preț anual cît se poate mai moderat. Acest organ ar fi menit a mijloci publicitatea tuturor mișcămintelor poporului român, specialmente din comitatele Satu-Mare, Marmația, Sălaj și Bihor, iar în general ale tuturor românilor din Austro-Ungaria, punînd deosebit pond spre nutrirea și întărirea simțului nostru național românesc din aceste părți''[39]. Din lipsă de mijloace materiale, proiectul nu poate fi realizat. Înființarea unui organ de presă național îl va preocupa ani de-a rîndul[40] pe V. Lucaciu. Nu va reuși să tipărească decît ,,Revista catolică'', care apare în două serii și cu întreruperi în anii 1885—1905[41]. Publicația a avut însă un caracter preponderent religios, titlul ei indicîndu-i în mare măsură și conținutul.

În 1884, V. Lucaciu participă, împreună cu tatău său, M. Lucaciu, la conferința electorală a alegătorilor români din comitatul Satu-Mare, care și-a desfășurat lucrările în ziua de 12 mai la Seini[42]. Tot atunci se întețesc și atacurile adversarilor săi, care-l acuză îndeosebi de propagandă dacoromână. Pretextul l-a oferit un articol apărut în numărul 204 al ,,Gazetei Transilvaniei''. Autorul atrăgea atenția asupra scopurilor urmărite de Societatea ,,Széchenyi'' prin acordarea de premii învățătorilor români și apostrofa pe un anume Augustin Szabo. Cum corespondența era expediată din orașul Satu-Mare, oficialitățile municipiului îl consideră, la indicația redacției gazetei ,,Szamos'', pe Lucaciu drept autor. Ce-a urmat ne-o mărturisește chiar ,,acuzatul'': ,,În octombrie 1884 s-au început o goană teribilă în contra mea, magistratul din Satu-Mare și comitetul comitatens au făcut arestări și insinuări josnice și mincinoase în contra mea, cerînd destituirea mea din catedra profesorală ce o ocupam la gimnaziul din Satu-Mare''[43]. Deși Lucaciu nu era autorul articolului incriminat și ancheta dovedește acest fapt, nu numai că este supus unei campanii de discreditare, dar i se refuză și cererea de a fi definitivat în postul de profesor[44]. Iar într-o ședință din 3 noiembrie 1884, adunarea generală a Consiliului municipal Satu-Mare respinge petiția profesorului care se dedica idealului dacoromân, ba chiar propune ca Lucaciu să fie destituit din post și să se cerceteze

---

[39] Bibl. Acad. R.S.R. ms. rom. 1010, f. 287.
[40] Ibidem, *Coresp.* inv. 75532.
[41] I. Georgescu, *Din presa periodică în România*, 1938, Oradea, p. 131.
[42] ,,Observatorul'', VII (1884), nr. 39 din 16 mai.
[43] *Biserica sfintei uniri a tuturor românilor*, Baia Mare, 1892, p. 4.
[44] C. Mezea, *op. cit.*, p. 17.

Scanned with OKEN Scanner

dacă e necesară predarea limbii române la liceul din Satu-Mare. Acesta era de fapt scopul nemărturisit al întregii campanii. O spune și G. Bariţiu, care publică, în apărarea „eruditului și întru toate bravului dr. V. Lucaciu", un serial de articole : „Ţineţi însă minte că nici în Sătmar nu este în joc persoana, ci, ca și la Cluj, catedra..."[45].

Sprijinul permanent și atenţia acordată de G. Bariţiu situaţiei românilor maramureșeni le-a fost acestora de mare folos, încurajîndu-i în rezistenţa lor dîrză. Este ceea ce mărturisește V. Lucaciu într-o scrisoare din 6 ianuarie 1885 : „În mijlocul luptei ce susţinem pentru cauza culturii noastre naţionale, ne servește de încurajare ţinuta nobilă a ziaristicei române și simpatia sinceră, cu care întîmpinaţi mai ales Dv. onorabile activitatea noastră"[46].

Prigonirile autorităţilor îndreptate mai ales împotriva intelectualilor, preoţilor și învăţătorilor români se înmulţeau. Zilele „sînt teribile", scrie Lucaciu în 12 ianuarie 1885 și continuă : „Pretorii, toţi șoviniști, dau instrucţiuni secrete notarilor să ţină în evidenţă cine umblă la preot, la învăţător și să i se raporte(ze) dacă se adună la vreunul societate românească sub orice titlu. Extrasele matriculare scrise în limba română nu le primesc pe la judecătorii, pe preoţi îi amenință, ne insultă limba, disprețuiesc poporul și cultura naţională"[47]. Perseverenţa cu care Lucaciu apără interesele românilor este cu totul remarcabilă. În timp ce cauza i se dezbătea la Ministerul Instrucţiunii și Cultelor, trimite spre publicare un „apel", destinat cu deosebire învăţătorilor „expuși la presiuni"[48]. Întocmește, probabil împreună cu alţi „inteligenţi", și o „reprezentaţiune", ce trebuia subscrisă de toţi locuitorii comunelor, pentru a fi înaintată Camerei reprezentative înaintea închiderii dietei din 1885[49]. Așa ajunge să fie cunoscut în întreaga Transilvanie profesorul din Satu-Mare, acţiunile și personalitatea sa.

Devenind incomod pentru cercurile ministeriale, acestea caută o posibilitate de a-l înlătura din mijlocul maselor, în rîndul cărora devenise foarte popular. Astfel, îl ademenesc cu propunerea de a fi numit profesor public ordinar la Gimnaziul superior din Losoncz[50]. A. Trefort, cunoscutul autor al legii școlare ce-i poartă numele, îl

---

[45] „Observatorul", VII (1884), nr. 104 din 10 ianuarie/22 decembrie.
[46] Bibl. Acad. R.S.R., ms. rom. 996, f. 253.
[47] Ibidem.
[48] Ibidem.
[49] Ibidem, ms. rom. 1011, f. 262.
[50] *Biseria sfintei uniri....*, p. 5.

roagă să primească postul oferit şi chiar îi promite că în „scurtă vreme" îl va duce în minister. Răspunsul pe care-l dă Lucaciu acestor manevre este memorabil : „Guvernul nu dispune de atîtea milioane pentru care să-mi las eu poporul românesc"[51].

Numit la 27 august paroh la Şişeşti, avînd în subordine şi filialele Dăneşti, Bontăieni şi Unguraşi, Lucaciu păşeşte într-o nouă etapă a vieţii sale. Activitatea lui pe terenul luptei pentru drepturi naţionale şi sociale ia amploare. Orator strălucit, cunoscător al sufletului poporului român, Lucaciu devine unul dintre purtătorii de cuvînt cei mai de seamă şi apărător al intereselor neamului său, membru de vază al Partidului naţional român din Transilvania.

Abia trecuseră cîteva luni de la numirea sa la Şişeşti, şi notariatul din Baia Mare îl amendează cu suma de 100 de florini, pentru că îndrăznise să trimită extrasele de naştere, necesare autorităţilor pentru recrutarea pe anul 1886, scrise în limba română[52]. Atunci Lucaciu îi comunică notarului că nu cunoaşte legile, citînd, între altele, articolul de lege XLIV, paragraful 14 din 1868, potrivit căruia „comunităţile bisericeşti fără vătămarea drepturilor legale ale superiorităţilor biserice pot să-şi aleagă după plac limba conducerii matriculelor"[53]. În dispută intervine şi pretorul Schmidt, care trimite lui Lucaciu o „ordinaţiune", remarcînd indignat că acesta lucrează împotriva legilor în vigoare şi „în mod excepţional nu le respectă", iar „extrasele matriculare scrise în limba română cauzează neplăceri oficiului pretorial, deoarece, necunoscînd limba română, funcţionarii nu pot îndeplini lucrările preparatorii pentru recrutare"[54]. Deşi ameninţat, Lucaciu nu cedează, ci se transformă în acuzatorul unor realităţi nedrepte, perpetuate de prea multă vreme[55]. Lucaciu ieşi învingător în disputa cu notariatul din Baia Mare.

În faţa restrîngerii posibilităţilor de afirmare pe plan politic, ca de altfel şi economic, conducătorii români din Transilvania şi Ungaria se conving tot mai mult, în deceniul al nouălea din secolul trecut, de necesitatea realizării unităţii de acţiune. Un însemnat succes în această direcţie l-a constituit crearea în 1881 a Partidului Naţional Român. Dar unitatea tactică se realizează abia cu ocazia Conferinţei de la Sibiu din aprilie 1887. Presiunile şi manevrele guvernului făcuseră ca la ultimele alegeri să nu reuşească decît

[51] A. Iuga, *op. cit.*, p. 35.
[52] M. P. Cosmuţa, *Din viaţa şi activitatea lui Vasile Lucaciu* (manuscris).
[53] „Rev. cat.", fasc. IV, decembrie, 1885.
[54] Ibidem.
[55] Ibidem.

Scanned with OKEN Scanner

trei candidați ai P.N.R. În această situație, adoptarea „pasivismului" de către întregul partid devenise o necesitate obiectivă[56].

Pe această poziție se situează și V. Lucaciu, care participă, alături de tinerii E. Brote, S. Albini, I. Slavici, la conferința P.N.R. Între altele, la această consfătuire, deschisă la 26 aprilie 1887, s-a hotărît redactarea *Memorandumului*. Tot atunci a fost ales Barițiu președinte al partidului, iar Slavici secretar. Noul conducător al P.N.R., împlinind în acele zile 50 de ani de activitate, este sărbătorit într-o atmosferă de entuziasm general. Despre meritele sale neprețuite a vorbit cu emoție și căldură chiar tînărul membru al noului comitet central, V. Lucaciu. Iată sinteza unei activități de o jumătate de secol: „Cincizeci de ani! Sacrificați cu muncă neîntreruptă, cu un spirit de abnegațiune, cu o virtute cu adevărat română, care nu știe de tranzacțiune cu contrariul ei, o minte genială comunicată toată națiunii sale, o inimă înflăcărată toată pentru binele progresului și gloria națiunii sale"[57]. Apreciind la justa ei valoare activitatea cărturarului și patriotului ardelean, Lucaciu consideră că rodul strădaniilor lui Barițiu aparținea deja națiunii române: „Rezultatele spiritului tău depuse pe altarul culturii naționale române azi sînt și ale noastre, proprietate a tuturor care prin tine mai întîi deșteptați la « Minte, inimă și literatură », apoi conduși de lupta nobilă a « Gazetei » și iarăși întăriți prin valoroasa conducere a « Observatorului », susținuți prin spiritul bărbătesc al « Transilvaniei », încurajați, însuflețiți prin nenumărate « Discursuri », « Promemorii », « Disertațiuni », am ajuns să vedem compusă prin tine istoria filozofică a națiunii noastre, depusă în nemuritorul « Memorial »"[58]. Îl asigură apoi de recunoștința pe care i-o poartă întregul popor: „Românimea toată Te cunoaște și Te recunoaște, colo Te-a scris în albul imortalilor Academiei Române, aici a depus în mîinile tale înțelepte conducerea celor mai delicate întreprinderi ale sale ... și cînd un popor așa știe să stimeze pe anteluptători cauzelor sale culturale, cea mai frumoasă răsplată a lui este cînd vede că n-a lucrat în deșert"[59].

După terminarea conferinței P.N.R., Lucaciu se reîntoarce acasă. În 9 iunie 1887 prezintă la întrunirea din Tăuții de Sus, convocată de comitetul electoral din cercul Baia Mare, hotărîrile

---

[56] Vezi B. Surdu, *Conferința de constituire a Partidului Național Român din Ungaria*, în „Anuar. Inst. de ist. din Cluj", t. XI (1968), p. 307—325.
[57] „Tribuna", IV. (1887), nr. 92 din 26 aprilie.
[58] Ibidem.
[59] Ibidem.

Scanned with OKEN Scanner

luate la Sibiu, şi recomandă alegătorilor abţinerea de la alegeri. Propunerea a fost adoptată în unanimitate. Cu aceeaşi ocazie Lucaciu a criticat vehement abuzurile guvernanţilor, corupţia dominantă în justiţie şi administraţia statului, asuprirea românilor etc.

Acuzat că la întrunirea cu alegătorii care l-au delegat la conferinţa din Sibiu şi-ar fi exprimat speranţa că în curînd va sosi timpul cînd şi românii vor trebui să dea semne de viaţă şi să lucreze, Lucaciu este citat în 25 august în faţa tribunalului din Satu-Mare[60]. În aceeaşi zi este arestat preventiv. Citǎm din sentinţă : „Considerînd trecutul plin de agitaţiuni antipatriotice şi dacoromâne, considerînd în prezent comportarea neloială a acuzatului faţă de judele investigator şi autoritatea publică şi considerînd că acuzatul în viitor încă nu va înceta cu agitaţiunile sale, Vasile Lucaciu a trebuit să se aresteze"[61]. Presa românească ardeleană porneşte o campanie de apărare a vestitului luptător maramureşean, implicat într-un proces nedrept, care avea ca scop să-l compromită în faţa opiniei publice. Din numeroasele materiale reţinem articolul pledoarie publicat în „Tribuna" din 28 august 1887, în care, printre altele, se spunea : „Dl. dr. Vasile Lucaciu e fără îndoială unul din cei mai hotărîţi şi mai îndrăzneţi susţiitori ai cauzei naţionale române. E hotărît şi îndrăzneţ tocmai că lucrează din convingere şi are sentimentul că stă pe bază legală şi nu are să se teamă de nimeni şi de nimic nu are să ascundă nici una dintre faptele şi nici una dintre legăturile sale. De la Orşova pînă la Borşa şi de la Oradea Mare pînă la Braşov, D-l Vasile Lucaciu are pretutindeni printre români amici şi stimători sinceri ; toate aceste legături cu românii s-au încheiat la lumina zilei şi în vederea unor scopuri mărturisite şi poliţia . . . poate să se pună întreagă în mişcare, că nu va scoate nimic compromiţător la iveală în relaţiile doctorului Vasile Lucaciu cu concetăţenii săi. Este una din cele mai distinse figuri ale generaţiilor noastre". După cinci săptămîni de arest în închisoarea ordinară preventivă, la 1 octombrie 1887 este eliberat. Tribunalul l-a achitat, în lipsă de probe pentru delictul de agitaţie contra statului[62].

În vara anului 1889, procesul intentat agitatorului Lucaciu este reluat. În pofida mărturiilor false şi a ameninţărilor, membrul de seamă al P.N.R., apreciat de însuşi preşedintele tribunalului ca

---

[60] E. Brote, *Cestiunea română din Transilvania şi Ungaria*, Bucureşti, 1895, p. 422.

[61] „Tribuna", IV (1887), nr. 190 din 23 august.

[62] E. Brote, *op. cit.*, p. 423.

Scanned with OKEN Scanner

„om de cultură înaltă", rămîne neclintit. Apărîndu-se în limba română, fapt fără precedent în justiția epocii, respinge acuzația falsă legată de conținutul discursului rostit la Tăuții de Sus : „Nu am vorbit nimic ce ar involva (cuprinde) în sine o agitare în contra siguranței statului, ci am citit textual deciziunea din Sibiu și am dezvoltat alegătorilor sistemul corupt de guvernare a actualului guvern ... Am arătat apoi nemulțumirea noastră, a românilor, în fața situației demoralizatoare, fără de a întrebuința expresiuni care ar provoca agitațiuni contra statului printre cei prezenți. Cu un cuvînt : Am dezvelit în colori reale situațiunea țării noastre arătînd rana ce caută a infecta tot organismul vieții noastre naționale"[63]. O undă de mîhnire străbătea totuși cuvintele sale. Era tristețea provocată de „suferințele națiunii", de „ruginitul și vechiul lanț care de atîta timp împiedică dezvoltarea organică a vieții noastre"[64]. Așa cum arăta I. Coroianu, apărătorul lui Lucaciu, procesul n-a fost decît „o acțiune de forță".

În 8 iulie, peste trei mii de români s-au adunat la Hotelul „Rosa" și i-au înmînat preotului din Șișești un album și o „cunună de lauri în aur și argint". În ziua următoare a luat sfîrșit primul proces politic pe care i l-au intentat autoritățile. Lucaciu a fost achitat, deoarece „în vorbirea acuzatului n-au fost conținute expresiuni atît de vătămătoare, pe baza cărora să se poată constata delictul agitațiunii"[65]. După pronunțarea sentinței, s-a reîntors la Șișești. Trecînd prin Seini, Baia Mare și Tăuții de Sus, a fost aclamat pretutindeni de popor. La Asoagiul de Jos, unde-l așteptau românii din trei sate, îl întîmpină Gheorghe Pop de Băsești, care îi aduce omagiul bine meritat : „Ne-am adunat aici ca să facem datorința noastră față cu cel mai harnic dintre ai noștri, care cu puterea învățăturii sale înalte, ne apără pe noi, așezînd la locul lor pe cei ce vor să ne răpească averea moștenită de la mama noastră"[66]. Cuvinte pline de admirație îi adresează și cu ocazia primirii triumfale pe care i-o pregătește în Băsești : „Azi ca martor ocular al tuturor mișcărilor noastre de 30 de ani încoace vin să-ți dau tributul recunoștinței mele și mă închin înaintea ta ! Înainte, mereu înainte, ostaș iubit și în bine și în rău alăturea voi fi cu tine"[67].

---

[63] „Tribuna", VI (1889), nr. 26 din 2/14 februarie.
[64] Ibidem, nr. 145 din 27 iunie 9 iulie.
[65] Ibidem nr. 149 din 2/14 iulie.
[66] „Gazeta Transilvaniei", nr. 153 din 9/21 iulie 1889.
[67] Ibidem.

Scanned with OKEN Scanner

Există în biografia lui Lucaciu cîteva momente care ilustrează cu pregnanţă convingerea lui nestrămutată în împlinirea idealului desăvîrşirii unităţii statale. Studiind şi cunoscînd ca puţini alţii trecutul nostru, a desprins cu uşurinţă sensul istoriei române spre împlinirea din 1918. Şi cum a existat o legătură indestructibilă între concepţie şi acţiune în viaţa sa, Lucaciu a pregătit cu o oră mai de vreme însăşi această evoluţie, conformă cu aspiraţiile contemporanilor săi. Ne stau ca mărturie, între altele, inscripţia ctitoriei din Şişeşti şi discursul rostit în 27 august 1890, cu ocazia inaugurării monumentalei biserici. Fără îndoială că fostul student al colegiului din Roma a fost un adept şi propovăduitor al unirii religioase, dar sensul cuvintelor „Pro S(ancta) Unione Omnium Romanorum" (Pentru sfînta unire a tuturor românilor), scrise pe placa de marmoră aşezată deasupra uşii de la intrare, era mai adînc. El este deslușit celor 15 000 de poporeni veniţi din Sălaj, Sătmar, Chioar, Maramureş, Ugocea şi din părţile ardelene de însuşi Lucaciu : „Şi zidirea aceasta nu este o simplă clădire de piatră, ci este întruparea unei idei, a unui ideal, care pe cerul vieţii mele străluceşte ca un soare, luminînd cu razele sale trecutul, prezentul şi viitorul neamului meu iubit. Ce ne-a lăsat istoria, ce ne-au transmis părinţii noştri, ce au cîntat poeţii, ce doreşte tot sufletul de român : măreaţa, fericitoarea, sfînta Unire a tuturor românilor am vrut eu şi cu mine poporul meu să fie simbolizată în această mănăstire ... Această idee este gravată pe tabla de marmoră, pre care acum o dezvelim, ca să vestească generaţiilor prezente şi viitoare, ce are să spereze românul, la ce trebuie să năzuiască, care este culmea aspiraţiunilor sale pe acest pămînt"[68]. Venise Lucaciu la Şişeşti ca să cunoască, „din nemijlocită vedere şi coatingere, moravurile, trebuinţele, suferinţele şi aspiraţiunile, cu un cuvînt inima" poporului său „iubit", l-a „deşteptat prin învăţături", i-a trezit speranţa în „timpuri mai fericite", acum i-a arătat şi calea de urmat[69].

În 27—28 octombrie 1890 se întruneşte la Sibiu o nouă conferinţă generală a P.N.R. Prezentarea raportului comitetului referitor la activitatea depusă în anii 1887—1890 îi oferă lui Lucaciu, încă o dată, prilejul de a demasca cu virulenţă tarele regimului şi a descrie situaţia grea impusă românilor din monarhia austro-ungară.

Pornind de la concepţia, preluată de filozof din gîndirea iluministă franceză, potrivit căreia „fiecare popor are dreptul nepres-

---

[68] *Biserica sfintei uniri...*, p. II, şi „Rev. cat.", fasc. XVI din 30 august 1890.
[69] Ibidem.

criptibil de a se dezvolta liber și neînduplecat cu atribuțiile sale generale de om și în calitățile sale speciale de națiune, aducînd pe terenul vieții publice talismanele de cultură și morală ascunsă în ființa sa, în limbă, în moravurile, în desteritățile sale, în poezia sa, în modul său de cugetare în toată viața sa, că așa se contribuie la ajungerea mărețului scop fericire și perfecțiune''[70], raportorul arată că aceste principii erau încălcate și nesocotite în imperiul dualist. Ura și prigonirea, deznaționalizarea deveniseră sistem politic de guvernare. Abuzurile săvîrșite împotriva poporului român erau nenumărate. Ce fel de patriotism este acela, întreabă Lucaciu, ,,care să ceară de la noi, după o existență pe acest pămînt de 18 veacuri pline de glorie și durere pentru neamul nostru, ca acum, în veacul al XIX-lea, în epoca deșteptării generale a tuturor popoarelor, să jertfim noi armonioasa limbă a Romei străbune, cultura noastră națională, sfintele noastre tradițiuni, suvenirul dulce al părinților și strămunilor noștri care a udat toată glia de sub picioarele noastre cu sînge de eroi și lacrimi de durere, să jertfim individualitatea noastră națională...[71].

Rechizitoriul pronunțat de Lucaciu este aspru: ,,Prin procedura guvernului la alegerile dietale fiindu-ne imposibil să luăm parte la legislațiunea țării, sîntem scoși din cadrele vieții constituționale și prin urmare constrînși la rezistența pasivă...''[72].

Față de situația nedreaptă impusă românilor din Ungaria și Transilvania de regimul ostil ideilor de libertate și de liberă afirmare a națiunilor trebuiau găsite noi forme de protest, mijloace adecvate de luptă. Tot cu prilejul conferinței din 1890, raportorul informează pe membrii P.N.R. că *Memorandumul* era redactat (de I. Coroianu, potrivit indicațiilor dr.-ului I. Rațiu [73]). Dar alegerea lui Vincențiu Babeș ca președinte al P.N.R. aduce cu sine amînarea înaintării *Memorandumului*. Aceasta devine posibilă abia după constituirea, la Conferința națională din 21—22 ianuarie 1892, a unui nou comitet sub președinția lui I. Rațiu. Vasile Lucaciu, unul dintre promotorii mișcării memorandiste, a fost ales secretar general al P.N.R. La 25 martie 1892, textul *Memorandului* a fost definitivat și s-a decis prezentarea lui la Viena în ziua de 28 mai. Actul de mare însemnătate în istoria modernă a românilor era semnat de dr. I. Rațiu, vice-

[70] ,,Tribuna'', VII (1890), nr. 335 din 16/28 octombrie.
[71] Ibidem.
[72] Ibidem.
[73] V. Netea, *Cauzele și importanța istorică a mișcării memorandiste din Transilvania*, în ,,Anal. Inst. de șt. ist. și soc.-pol.'', XIII(1967), nr. 3, p. 115; vezi și lucrarea V. Netea, *Istoria Memorandului*, București, 1947.

președinții Gheorghe Pop de Băseşti şi Eugen Brote, dr. V. Lucaciu, secretar general, Sept. Albini, secretar, şi I. Coroianu, „referinte''[74]. Cuprinsul său, desfăşurarea evenimentelor în capitala Austriei, atitudinea neloială faţă de români a împăratului Francisc Iosif fiind cunoscute, nu insistăm asupra acestor aspecte. Menţionăm doar că Lucaciu s-a manifestat şi la Viena ca un curajos reprezentant al intereselor poporului, fiind convins de dreptatea cauzei pentru care lupta : „Fraţilor, se adresează el la o adunare a delegaţiei române, de vom pieri noi care am venit la Viena că reprezentanţi în număr de peste 300 oameni, naţia noastră nu va pieri pentru că acasă mai sînt două milioane nouăsute douăzeci şi nouă de mii de români... Azi vor birui înaintea Europei'' [75].

Rolul important jucat de Lucaciu în mişcarea naţională a românilor ardeleni în momentul memorandist a oferit justiţiei oficiale pretextul pentru a-l implica în mai multe procese. Astfel, numai în vara anului 1892 se iniţiază împotriva sa patru acţiuni judiciare [76].

Mai întîi este acuzat de participarea la atentatul săvîrşit împotriva notarului S. Pop din Ferneziu. Aşa precum îi afirma la 24 mai 1892 judecătorului de instrucţie din Satu-Mare, faptele petrecute fără ştirea lui „se exploatează în scopuri politice''. Dezvinovăţirea fiind considerată „calomniere publică a guvernului'', i se intentează un nou proces.

După reîntoarcerea în ţară, Lucaciu convoacă în 2 iulie, pentru 6 iulie, o întrunire cu alegătorii din comitatul Satu-Mare, în scopul de a le aduce la cunoştinţă situaţia creată românilor în urma refuzului împăratului de a primi *Memorandul*. În circulara de convocare se spunea : „Ceea ce a dorit de ani îndelungaţi poporul românesc din Transilvania şi Ungaria, în fine s-a săvîrşit, *Memorandul* naţiunii române, care conţine gravaminele (revendicările) noastre, dă o icoană fidelă despre situaţiunea ne mai suferibilă ce ni s-a creiat în sistemul actual de guvernare, s-a prezentat la Înaltul tron, prin ce s-a dat în domeniul publicităţii culte europene''[77]. Justificînd oportunitatea „subşternerii'' memoriului, convocatorul îi preciza şi semnificaţia : „A fost pretenţiunea simţămîntului comun al poporului românesc, că să se facă actul acesta, întîi să se marcheze

---

[74] *Ibidem.*
[75] *Apud.* V. Netea, *De la Petru Maior la Octavian Goga*, Bucureşti, 1944, p. 250.
[76] A. Iuga, *op. cit.*, p. 121.
[77] „Tribuna'', II (1892), nr. 142 din 24 iunie/6 iulie.

Scanned with OKEN Scanner

în mod special situaţiunea politică şi stadiul în care ne aflăm în luptele noastre pentru libertate şi cultura naţională ; apoi ca în această eră de publicitate, progres şi civilizaţiune, cunoscut să fie înaintea capului statului şi a întregii omeniri civilizate, precum şi asupritorilor noştri : ce voim, ce pretindem, ce ni s-a răpit şi ce ni se tăgăduieşte în mod injust, şi cum sîntem împedecaţi cu forţa brutală în avîntul cultural naţional". Cel mai important punct de pe ordinea de zi a conferinţei ar fi fost „Raportul asupra subşternerii *Memorandumului*, însemnătatea şi rezultatele lui". Într-un moment cînd „atentatele cele mai sălbatice în contra onoarei noastre cetăţeneşti şi personale, în contra vieţii şi averilor noastre, în contra liniştei publice şi a bunei înţelegeri dintre concetăţeni" se săvîrşeau public „sub auspiciile, cu ştirea şi cu conlucrarea autorităţilor", trebuiau luate „hotărîrile cuvincioase de apărare" [78]. Conferinţa a fost însă dizolvată de pretorul Schmidt, deoarece „programul ei conţinea lucruri politice"[79]. Amînînd data întrunirii, membrii ei înaintează un viguros protest ministrului de interne „în numele libertăţii popoarelor, în numele drepturilor inalienabile ale poporului român".

După serbările organizate în 27 august 1892 la Şişeşti, Lucaciu este ţinta unor noi lovituri, menite de astă dată să-l lipsească de înseşi posibilităţile materiale de existenţă. Episcopul I. Szabo din Gherla, fără îndoială la îndemnul guvernului, printr-o hotărîre luată în şedinţa consistorială din 6 septembrie, îl suspendă din postul de paroh. Decizia era motivată astfel : „Încît parohul din Şişeşti, Vasile Lucaciu, de mai mult timp şi în continuu şi-a îndreptat activitatea pe teren politic, dovedind o purtare provocătoare faţă de autorităţile publice, mestecîndu-se în dauna intereselor statului preoţesc (clerului) în activitatea politică şi acelaşi şi după admonirea din partea acestui consistor, în contra ordinaţiunii diecezane a absentat de repetate ori, fără concediu mai îndelungat din parohia sa şi fiind tras la răspundere nu s-a legitimat" [80]. I se mai reproşa purtarea „renitentă şi vătămătoare" faţă de superioritatea bisericească şi faptul că n-a dat explicaţiile „poftite cu privire la manipularea intenţiunilor missale primite în număr mare". Suspendarea şi procesul canonic care a urmat l-au îndurerat profund pe Lucaciu, i-au cauzat suferinţe ani de-a rîndul. De fapt conflictul cu episcopul Szabo data de mai de mult, credem că relaţiile dintre ei s-au înăsprit treptat,

[78] E. Brote, *op. cit.*, p. 432.
[79] „Tribuna", II (1892), nr. 146 din 28 iulie.
[80] A. Iuga, *op. cit.*, p. 123.

Scanned with OKEN Scanner

chiar din anii numirii profesorului ca paroh în Şişeşti [81]. Suspendarea lui Lucaciu în toamna anului 1892, într-un moment de intensificare a politicii de prigonire a fruntaşilor români şi înaintea procesului de la Debreţin, a trezit resentimentul firesc al românilor din toate colţurile Transilvaniei. Este semnificativ ce se scria chiar în ziarul „Unirea" din Blaj : „Consistoriul episcopal din Gherla a suspendat de la oficiu pe parohul Şişeştilor, pe părintele dr. Vasile Lucaciu. Faptul acesta al guvernului diecezan a produs un resens mare, cu atît mai mult, cu cît părintele Lucaciu chiar acum se află pus sub cercetare şi înaintea tribunalelor civile pentru pretinse greşeli sau crime politice"[82]. Întregul popor a fost alături de el : miile de ţărani din valea Şişeştilor, care au protestat, au participat la întruniri de solidaritate şi s-au adresat chiar papei Leon al XII-lea, fruntaşii P.N.R., redacţia „Tribunei", fraţii de dincolo de Carpaţi, studenţii români din capitalele Europei. Simţind acest sprijin, Lucaciu nu va înceta „nici un moment a fi cel mai credincios oştean sub stindardul naţional" [83].

Cele două procese de la sfîrşitul anului 1892 şi începutul celui următor, în care Lucaciu figurează ca acuzat, s-au judecat la Debreţin şi Satu-Mare. În noiembrie 1892, procurorul regesc Cserna Vincze l-a învinuit în faţa curţii cu juraţi din Debreţin de aţîţare prin presă la ură naţională. Mai era acuzat că „de-a dreptul face apel la revoluţie" [84]. Din nou apărîndu-se în limba maternă, Lucaciu elogiază libertatea naţională, egalitatea dintre popoare şi combate orice tendinţe de discriminare : „Să nu uitaţi şi să nu credeţi — atrage el atenţia juraţilor — că ideea libertăţii este un soare numai pentru o plantă, ori un sentiment al unui singur om. Nu, d-lor, ideea libertăţii este izvorul bogat de virtuţi care dă direcţie popoarelor, este soarele la care ne încălzim cu toţii ; care cu o putere d-zească luminează minţile şi înobilează inimile tuturor... Cele mai frumoase pagini ale istoriei omenirii sunt acele scrise cu sîngele vărsat pentru libertate"[85]. Că este agitator, o recunoaşte, dar nu în contra patriei, „ci în contra sistemului... cu atît mai combătut, cu cît el ne învrăjbeşte şi cu cît ar fi de dorit, ca popoarele din patrie să trăiască în bună pace şi

---

[81] V. Bojor consideră că procesul canonic împotriva lui Lucaciu îşi are începuturile în anii 1887 —1888 ; cf. V. Bojor, *Episcopii diecezei gr. cat. de Gherla acum Cluj-Gherla (1856—1939)*, Tg.-Mureş, 1939, p. 404.

[82] V. Bojor, *op. cit.*, p. 400.

[83] A. Iuga, *op. cit.*, p. 151.

[84] *Ibidem*, p. 204.

[85] *Ibidem*- p. 207.

Scanned with OKEN Scanner

frăție'' [86]. Prigonit pentru lupta sa justă, Lucaciu n-avea alt păcat „decît acela că-și iubește națiunea, adoră libertatea și urăște sclavia''[87]. Pledoaria acuzatului, ca și a apărătorului său, avocatul Coroianu, n-a putut evita ceea ce era dinainte hotărît : Lucaciu a fost condamnat la un an și șase luni închisoare de stat. Învinuit de calomniere publică a guvernului, la 27 ianuarie 1893, în Satu-Mare, a suferit o nouă condamnare la 4 luni închisoare ordinară. Contopindu-se cele două pedepse într-una singură, de 13 luni, bravul luptător, supus unui regim dur, încît aproape că își pierde vederea, ispășește la Seghedin și Budapesta, pînă în 7 februarie 1894, vina iubirii de neam.

În acești ani de grele persecuții, ca de altfel în întreaga perioadă anterioară izbucnirii primului război mondial, Vasile Lucaciu a găsit și a primit un sprijin neprecupețit din partea unor oameni politici și mai ales intelectuali din vechea Românie. Nenumărate au fost vizitele pe care le-a întreprins la București, singur sau împreună cu alți fruntași ardeleni, și aceste legături ar merita ele însele un studiu aparte, constituind un capitol elocvent din lupta românilor de dincoace și de dincolo de Carpați pentru unitate.

Corespondența păstrată la Biblioteca Academiei și la Biblioteca centrală universitară din București reflectă cîteva aspecte din relațiile lui V. Lucaciu cu V. A. Urechia, Spiru Haret, B. Șt. Delavrancea, D. A. Sturdza etc. Ne impresionează însă în primul rînd prietenia cu cărturarul de origine ardeleană I. Bianu, membru în conducerea Ligii pentru unitatea culturală a românilor. S-au cunoscut în anii de afirmare a lui Lucaciu ca luptător pentru drepturile naționale. Fundamentul amiciției îl constituia, după mărturisirea acestuia, „cauza noastră națională'' „principiul, sufletul, esența vieții și a activității'' celor doi patrioți [88]. Ori de cîte ori Lucaciu se va găsi în împrejurări dificile, se adresează „iubitului frate'' Bianu, cel cu „inimă nobilă'', „român, diamant, în caracter și convingere''[89]. Tot pe el îl roagă să intervină și în favoarea altor conaționali, năpăstuiți în imperiu sau lipsiți de mijloace materiale, cum era cazul în 1893 cu soția și copiii lui Pompiliu Pipoș [90]. Este demn de menționat că intervenția lui Lucaciu avea loc într-un moment cînd însăși

---

[86] *Ibidem*, p. 491.
[87] *Ibidem*, p. 221.
[88] Bibl. Acad. R.S.R., *Coresp.* inv. 57.681.
[89] Ibidem, *Coresp.* inv. 57 678.
[90] Ibidem.

situaţia sa era extrem de precară, îi fuseseră luate toate veniturile şi era silit să-şi vîndă „ultimul petic de luncă" cu 180 de florini [91].

În faţa intensificării luptei pentru drepturi naţionale, autorităţile au hotărît să lovească în conducătorii români pregătind procesul *Memorandului*. Astfel, la 13 mai se ordonă urmărirea întregului comitet al P.N.R. Lucaciu, ca şi alţi acuzaţi, refuză să semneze procesele-verbale ale judecătorului de instrucţie, deoarece nu erau redactate în limba română. Totodată refuză, împreună cu I. Raţiu, şi propunerea lui D.A. Sturdza de a trece în România [92]. Răspunsul P.N.R. la urmărirea judiciară iniţiată de guvern este dat de Conferinţa extraordinară din 23—24 iulie 1893, care se identifică cu acţiunile comitetului central, considerînd *Memorandul* ca emanaţie a întregului partid, a poporului român [93].

Abia sfîrşită detenţiunea, la 30 ianuarie 1894, Lucaciu îi scrie lui Gheorghe Pop de Băseşti, manifestînd un nou şi sporit interes faţă de problema naţională [94]. Expunîndu-şi dorinţa de a merge „înainte de toate la Sibiu, să-l complimentez pe iubitul nostru preşedinte şi să primim deputaţiunea din Ploieşti care vrea să ne felicite în mijlocul luptelor noastre", se declară de acord cu hotărîrile luate în absenţa sa. Referindu-se la dezbaterile care trebuiau să aibă loc, insistă pentru folosirea limbii române : „După ce am cîştigat acum ceva cunoştinţă despre cursul afacerilor noastre publice, e lucru firesc că multe aş avea de proiectat, de zis. Cred însă că nu mi se cade a mă împlînta acum în consfătuirile dv., care din început aţi mers pe linia dictată de conştiinţa datoriei naţionale şi de gravitatea împrejurărilor. Un lucru totuşi amintesc în epistola scrisă fratelui Iuliu despre afirmarea dreptului limbii noastre naţionale în faţa curţii cu juraţi, lucru, după mine, de însemnătate supremă. Adică să nu primim tălmaci la pertractare ce ne stă înainte şi eu sunt atît de hotărît în privinţa asta, că precum la ascultările de pînă acum n-am primit interpret şi aşa cu mine nu au luat nici un fel de protocol în cauza *Memorandumului*, aşa nici la pertractarea finală nu-mi vine să admit interpreţi". Ajuns acasă, Lucaciu este pus sub urmărire permanentă. La 2 martie îl informează pe Gheorghe Pop despre această situaţie insuportabilă : „În ce mă priveşte, eu stau ca şi cum aş fi deja la închi-

---

[91] Ibidem, *Coresp.* inv. 116 868.

[92] V. Netea, *op. cit.*, p. 251.

[93] Vezi V. Vesa, *Conferinţa extraordinară a P.N.R. din Transilvania (23—24 iulie 1893)*, în „Acta Mus. Nap.", V (1968), p. 601—608.

[94] Vezi *Corespondenţa Gh. Pop de Băseşti*, în Colecţia *Fr. Hossu Longin*, la Bibl. Univ. Cluj, p. 161.

Scanned with OKEN Scanner

soare, nu-mi pot părăsi casa fără a fi urmărit de jandarmi"[95]. Epistola ne dezvăluie şi decepţia lui profundă faţă de atitudinea împăratului de la Viena. Fraza este demnă de reţinut : „Recunoşti, dragă Bade, cît a fost de zadarnic să te încrezi în graţia împăratului. Nu se deosebeşte nici el de guvernele sale. Cînd te plîngi la împărat este ca şi cum te-ai plînge directorului puşcăriei contra brutalităţii temnicierului"[96]. Deşi era convins că autorităţile vor da o condamnare aspră conducătorilor acţiunii memorandiste, Lucaciu nu şi-a pierdut încrederea, ci, din contra, mai dispune de suficiente resurse morale pentru a îmbărbăta şi pe tovarăşii de luptă : „Sunt sigur că vom fi condamnaţi grav. Cel puţin să ne purtăm cu demnitate şi mîndrie la proces şi puşcărie. Să le arătăm că nu ne temem... Ne aşteaptă cele mai grozave inchiziţii. Ele nu trebue să ne intimideze, să ne slăbească credinţa, ci, din contra, să ne-o întărească, şi convingerea fermă este că trebuie să ne dezrobim de jugul străin cu orice preţ, aducînd chiar jertfă supremă viaţa". Tăria lui Lucaciu îşi avea izvorul în convingerea nestrămutată în cauza pentru care lupta. De altfel, încă la procesul din Satu-Mare declarase că va ajunge să fie ales „deputat de Satu-Mare pentru dieta din Bucureşti". Era un proces ineluctabil, „căci aşa vrea istoria, aşa vrea destinul, fiindcă e firesc să fie aşa. O chestie numai de timp şi vom învinge" [97].

Însemnătatea procesului memorandist pretindea mobilizarea opiniei publice româneşti şi străine. În acest scop Lucaciu foloseşte coloanele „Tribunei" din Sibiu, dovedind temeinicia luptei popoarelor din imperiu — români, slovaci, sîrbi etc. — trezite la conştiinţă naţională. Justeţea ei ajunge să fie recunoscută şi pe plan european : „Noi suntem pe calea cea bună. Cauza noastră e cauza libertăţii, a civilizaţiei şi a patrioticului adevăr. Programul nostru naţional e în interesul patriei comune, căci interesul patriei e ca cetăţenii ei să fie îndestulaţi. Prin atitudinea noastră politică am cîştigat simpatia lumii culte pentru cauza naţională românească"[98]. Lucaciu susţine legitimitatea revendicărilor naţionale româneşti şi se arată încrezător : „ideea dezrobirii se mai poate înlănţui pe o vreme, dar nu se poate îngropa, că îşi face cursul său". Înaintînd *Memorandul*, fruntaşii ardeleni şi-au îndeplinit o datorie patriotică într-una din cele mai critice perioade ale monarhiei habsburgice. Procesul va fi un

[95] *Ibidem.*
[96] *Ibidem.*
[97] V. Netea, *op. cit.*, p. 251—252.
[98] „Tribuna", XI (1894), nr. 62 din 11 aprilie.

Scanned with OKEN Scanner

bine venit prilej pentru a demasca în fața Europei sistemul asupritor de guvernare: „A trebuit să mă bucur că ni se dă această ocazie sărbătorească să demascăm înaintea lumii întregi, absurditatea sistemului politic ce ne tirăneşte. Sîntem excluşi din viaţa constituţională a patriei. Ei bine, sala tribunalului din Cluj va fi pentru noi Areopagul constituţional în care ne vom apăra drepturile noastre naţionale, onoarea noastră cetăţenească, patriotismul nostru superior"[99].

Într-o atmosferă plină de agitaţie, la 7 mai 1894, în Cluj, s-a deschis istoricul proces al *Memorandului*. 20 000 de ţărani îmbrăcaţi în costume naţionale au venit să-şi manifeste solidaritatea, să-i apere pe conducătorii iubiţi: Raţiu, Lucaciu, Coroianu, Gheorghe Pop şi pe ceilalţi. „Leul de la Şişeşti" a ţinut o cuvîntare înflăcărată în grădina Bánffi, a liniştit poporul iritat de brutalitatea jandarmilor, iar în sala de dezbateri a cerut ca apărarea să se facă în limba maternă. Blamarea de către un reprezentant al tribunalului a mulţimii adunate în oraş, în jurul celor împrocesuaţi, Lucaciu o consideră ca o ofensă la adresa poporului, de care P.N.R. se simţea strîns legat: „Ei sînt prietenii noştri, sînt conaţionalii noştri, sînt oamenii care simt alăturea şi la fel cu noi şi care au venit să manifesteze simpatiile lor pentru cauza noastră, care este şi a lor, pentru persoanele noastre care îi reprezintă". Manifestarea măreaţă şi spontană de pe străzile Clujului „a fost o satisfacţie dată celui mai sfînt adevăr, celei mai sfinte cauze şi ne-a dat o dovadă că noi şi ei una sîntem, că noi, ca cetăţeni liberi nu ne mişcăm singuri pentru interesele şi libertăţile noastre şi că în această mişcare suntem întovărăşiţi de masa întreagă a întregului popor"[100].

Avocaţii depunîndu-şi la 10 mai mandatele, memorandiştii rămîn fără apărători în faţa justiţiei. În cursul procesului Raţiu, Lucaciu, Coroianu pledează pentru acţiunea pe care au înfăptuit-o, pentru programul P.N.R., pentru lupta constituţională. În zadar încerca guvernul să-i considere pe cei 25 de semnatari ai *Memorandului* ca simpli „agitatori", să-i izoleze de poporul român; *Memorandumul*, afirmă răspicat Lucaciu, este „opera întregei naţiuni române". Considerat ca autor moral al acestui act istoric, Lucaciu a fost condamnat în numele majestăţii-sale regelui, la pedeapsa cea mai aspră, 5 ani temniţă de stat[101]. Dar alături de condamnaţi se

[99] Ibidem.
[100] Ibidem.
[101] *Procesul Memorandumului românilor din Transilvania, Acte şi date*, vol. II, Cluj, 1934, p. 325.

găseau întregul popor român și opinia progresistă din Europa. Ziarul „Hazánk" constata, în numărul său din 13 mai 1894, că la Cluj justiția a suferit un fiasco[102].

După ce adresează o amplă „Epistolă publică către Hieronymi", ministrul de interne al Ungariei, în care subliniază încă o dată voința românilor din Transilvania de a trăi ca națiune, „cu toate atribuțiile acestui enuncial politic" și că propovăduiește „*libertate, egalitate și frățietate între popoare*" [103], în 27 iulie 1894 Lucaciu este arestat. Împreună cu Rațiu și Coroianu, va ispăși condamnarea la Seghedin.

În istoria luptei burgheziei democrate române din Transilvania, anul 1894 și în bună parte și 1895 au o semnificație deosebită. Este perioada de apogeu a solidarității în acțiune, a unității de vederi a conducătorilor P.N.R., cînd președintele I. Rațiu nota cu satisfacție în Însemnările sale: „Azi solidaritatea noastră este perfectă și nu e român care să cuteze a ne sparge rîndurile", „încetul cu încetul se vor convinge stăpînii noștri că nu noi mergem înainte, ci poporul ne mînă să mergem înainte" [104]. Referindu-se la aceiași ani, într-un manuscris redactat mai tîrziu, secretarul general al P.N.R., Vasile Lucaciu, scria: „Ne-am prezentat dinaintea lumii cu puteri unice și acele momente rămîn pentru totdeauna neuitate în istoria luptelor noastre politice. Toată suflarea românească a fost concentrată asupra mișcării noastre naționale" [105].

Într-adevăr, toate eforturile guvernului de la Budapesta de a obține de la memorandiști declarații de loialitate n-au avut succes. Lucaciu a respins oferta făcută prin Denes Pázmándy, care îi vizitează la Seghedin, de a fi numit episcop, tot așa cum Rațiu a refuzat o funcție în înalta magistratură [106]. Zadarnice s-au dovedit și instrucțiunile secrete comunicate directorului închisorii de stat din Seghedin, Hatzinger Sándor, prin care se încerca frîngerea solidarității conducătorilor români, izolarea lor. Potrivit unui raport din 8 octombrie 1894, înaintat Ministerului de Interne, referitor la legăturile politice ale condamnaților în procesul *Memorandului*, Rațiu, Lucaciu, Coroianu nu puteau fi împiedicați „să conspireze", deoarece

---

[102] *Apud* Șt. Pascu, *Memoire et protestations des Roumains de Transylvanie et de Hongrie de 1791 a 1892*, București, 1939, p. 25.

[103] „Tribuna", XI (1894), nr. 166 din 6/18 august.

[104] *Apud.* M. Constantinescu și G. Penelea, *Însemnările din închisoarea de la Seghedin ale doctorului Ioan Rațiu*, în „Studii", t. 18, 1965, nr. 2.

[105] M. P. Cosmuța, *lucr. cit.*, p. 44.

[106] I. Georgescu, *Ioan Rațiu*, Sibiu, 1928, p. 163.

Scanned with OKEN Scanner

aveau același drum spre biserica unde se săvîrșea liturghia pentru greco-catolici și deci puteau conversa între ei în limba română sau franceză. Din același act mai știm că numai în perioada 28 iulie — 8 octombrie 1894 deținuții politici români au fost vizitați de 420 de persoane, mulți din România [107]. Printre cei care l-au vizitat și cu care Lucaciu a avut convorbiri îndelungate s-a aflat și B. Șt. Delavrancea, venit, desigur, de la București cu o misiune de informare. Obiectul discuțiilor nu putea fi altul decît problema națională, atitudinea viitoare a memorandiștilor, politica P.N.R. Pe Lucaciu îl interesa înainte de toate — după cum îi scria și lui Eugen Brote în 19 martie 1895 — reluarea cu vigoare a luptei pentru drepturi naționale : „Eu nu pot trăi în nelucrare cînd văd neamul meu înlănțuit"[108]. Despre convorbirea cu Delavrancea l-a informat în același an, printr-o scrisoare, pe I. Bianu. Lucaciu a vorbit „deschis", „fără rezervă, descoperindu-i situațiunea pînă în părțile sale cele mai ascunse și în toate referințele sale, încă și personale. Conversațiunea noastră a durat o zi întreagă. Eu îi făceam expunerile cu scop ca să vi le comunice și îl rugam să însemneze cîte ceva, ca informațiunile să fie cît se poate mai exacte. La asta îmi reflecta că el garantează că nici o vorbă nu se pierde și tot ce spun eu rămîne imprimat în sufletul lui și vă va raporta despre toate, ca cetind din carte"[109].

În urma presiunii opiniei publice interne și internaționale și, desigur, a guvernului din București, la 15 septembrie 1895, prin grațierea acordată de Francisc Iosif, memorandiștii au fost eliberați. Lucaciu, după ce se oprește la Budapesta, pleacă, împreună cu soția, la Roma pentru a obține din partea papei reabilitarea și pentru a fi repus în drepturile sale de paroh la Șișești. Se pare că autoritățile, de teama izbucnirii unor tulburări între românii care îl idolatrizau, ar fi insistat ca Lucaciu să nu se mai reîntoarcă acasă.

Din corespondența cu Ioan Bianu cunoaștem pe larg activitatea pe care a desfășurat-o timp de trei luni, pînă în decembrie 1895, în capitala Italiei în interesul național. Totodată ne sînt dezvăluite mobilurile personale care i-au îndreptat pașii spre Italia. Astfel la 16 noiembrie 1895 Lucaciu îl informează pe Bianu „despre faptul și sensul petrecerii mele în Roma" : „Pe fiul meu nu-l văzusem de 8 ani deja. Am dorit să-l văz, să-l liniștesc... că... trăim și suntem tari pentru continuarea luptei, pînă cînd va întra și el în șirele noastre.

[107] Kemény G. Gábor, *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*, II, 1892—1900, Budapesta, 1956, p. 270—271.
[108] Bibl. Centr. Univ., S. II. 243, ms. 4 020.
[109] Bibl. Acad. R.S.R., *Coresp.*, inv.57 681.

Scanned with OKEN Scanner

Apoi lupta şi procesul meu cu Szabo. Cauza e aici şi se va decide definitiv sub ochii Pontificelui. Szabo a pus în mişcare tot ce putea : diplomaţia, autoritatea ierarhică, sprijinul clerului înalt din Ungaria. Toate maşinaţiunile aceste s-au pus la cale din partea lui Szabo, cu guvernul maghiar, ca să înfrîngă judecata adusă de Forul Suprem de (a) 3-(a) instanţă, în care, absolvit fiind eu de toate acuzele aduse în contra mea, mi se dă o satisfacţie plină, pentru procesul intentat contra mea, fără bază şi fără drept din partea ep(iscop)-ului. Prezenţa mea a fost necesară, a produs efectul cel mai salutar . . .” [110].

Un alt motiv, tot atît de important, al şederii sale la Roma era „continuarea cît de intensivă a operei mari, de a înforma străinătatea asupra naturii chestiunei noastre naţionale”, de „a pregăti cabinetele marilor puteri, ca chestiunea noastră transilvană să se pună în discuţiune cu ocaziunea primului congres european, ce e în prospect să se ţină”[111]. Lucaciu a luat contact cu personalităţile politice italiene şi străine, informîndu-le despre situaţia românilor din Transilvania. Ministrul afacerilor externe al Italiei avînd nevoie de „un rezumat şi (de) colecţiunea literaturii existente”, Lucaciu îl roagă pe Bianu să-i trimită lucrările însemnate, în mai multe exemplare, ca să le poată oferi „şi altora, care asemenea s-ar interesa”. El plănuia să plece în zilele următoare tot în scopuri propagandistice şi la Paris, dar pentru aceasta avea nevoie de sprijin material, pe care de altfel îl şi solicită.

În scrisoarea amintită dezvăluie şi intenţia de a se reîntoarce în România şi manifestă interes pentru „reîmprospătarea” activităţii Ligii culturale, al cărei membru activ era încă din 1891. Trebuie, îi scrie Lucaciu, „să aflăm modul şi calea, ca afirmîndu-ne cu toată solidaritatea, ca fraţi care îşi pricep poziţia şi-şi susţin cu demnitate legăturile strînse şi sfinte de frăţietate, să demascăm, să înfrîngem cauzele duşmanilor” [112].

O altă scrisoare, trimisă din Roma în 4 decembrie 1895, confirmă acţiunea propagandistică iniţiată de Lucaciu în Italia : „Eu continuez lucrarea în sensul indicat în epistola adresată ţie (I. Bianu. — *n.n.*) şi încă cu deplin succes, aşa că ambele puteri au promis sprijinul lor moral în cauza noastră, aflînd-o justă şi vrednică de a fi sprijinită. Numai noi să fim destul de oameni, a o susţine după cum

---

[110] Ibidem.
[111] Ibidem.
[112] Ibidem.

Inv. 192828

Scanned with OKEN Scanner

se presupune în lumea cultă, că o susţinem" [113]. În sfîrşit, la 7 decembrie îl informează pe Bianu, dintr-un birou al Camerei italiene unde avea o consultare „intimă" cu mai mulţi fruntaşi politici, că a primit cărţile trimise — între altele lucrările lui Brote şi Djuvara — şi că „acţiunea politică", despre care l-a încunoştinţat în corespondenţa anterioară, „promite succese frumoase"[114].

Obţinînd importante succese politice şi cîştig de cauză în conflictul cu Szabo, Lucaciu se reîntoarce în ţară, oprindu-se mai întîi la Bucureşti, unde este sărbătorit ca un erou naţional [115]. În capitala ţării a avut contacte cu mai multe personalităţi politice. Din nefericire, au urmat ani grei atît în viaţa lui, cît şi în activitatea partidului burgheziei române din Transilvania, a cărui activitate era interzisă prin lege.

După cum este cunoscut, la sfîrşitul secolului al XIX-lea, Partidul Naţional Român trece printr-o perioadă de frămîntări acute, cu consecinţe nefaste asupra luptei maselor populare din Transilvania. În studiul nostru dorim să relevăm doar cîteva aspecte în legătura cu atitudinea lui V. Lucaciu în această perioadă, poziţia pe care s-a situat în conflictul izbucnit în cadrul P.N.R.

Divergenţele au început să se manifeste încă din 1895, din timpul detenţiunii de la Seghedin, într-un moment de intensificare a presiunilor de tot felul exercitate de autorităţile guvernamentale pentru spargerea unităţii mişcării naţionale româneşti. Credem că lipsa de coeziune în P.N.R. s-a accentuat datorită deosebirilor de vederi dintre adepţii tacticii pasiviste de luptă şi promotorii „noului activism", care se impunea tot mai mult în noile condiţii istorice. Adepţii acestui din urmă curent, reprezentat îndeosebi de tineri, vor căuta să preia coducerea mişcării naţionale româneşti din Transilvania. Pe de altă parte, principala cauză de ordin extern este influenţa şi amestecul determinat de interese politice de moment, al politicienilor liberali, în frunte cu D.A. Sturdza, în problemele interne ale mişcării românilor ardeleni, care a dăunat mult acesteia mai ales în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea [116]. „Tribuna", organul P.N.R., este ameninţată la un moment dat de a se transforma în exponentul intereselor partidului liberal. Sintetizînd o realitate, Raţiu nota în însemnările sale de la Seghedin : „Cei de dincolo se folosesc de cauza noastră, unii ca să se susţină la putere, alţii şi mai vîrtos

[113] Ibidem, *Coresp.*, inv. 57 684.
[114] Ibidem, *Coresp.* inv. 57 683.
[115] I. Georgescu, *op. cit.*, p. 170.
[116] Vezi M. Constantinescu şi G. Penelea, *st. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

ca să ajungă la putere" [117]. Astfel se ajunge la „greva" redactorilor de la „Tribuna", la opoziţia făţişă între conducătorii P.N.R., în primul rînd I. Raţiu şi „tribunişti" (I. Slavici, I. Rusu Şirianu. E. Brote, Tit. L. Albini). Lucaciu este însă supus şi el unei campanii de discreditare încă din ultimele luni ale detenţiunii. Întristat profund de această situaţie, îi scrie în 19 martie 1895, de la Seghedin, lui E. Brote: „Cu durere văd că lupta ce s-au dezlănţuit e pusă la cale anume ca să ne zăpăcim, să fim jigniţi în lucrarea noastră naţională" şi continuă: „Mare pagubă că taci şi tu şi nu dai de gol metehnele aceste, prin o declaraţiune formală şi categorică. Pe mine nici Comşa, nici Rusu nu m-au informat despre nimic. Trebuie să rectifici în public informaţiile false şi să dovedeşti că nici o iotă nu te depărtezi de la programul naţional, care este baza acţiunei noastre politice..." [118]. Lucaciu refuza să accepte pasiv noua situaţie: „Tu zici să aşteptăm, eu simţesc că arde pămîntul sub picioarele noastre, aşteptarea poate să fie moartea aspiraţiunilor noastre, poate să producă confuziune ireparabilă" [119]. În timp ce Eugen Brote va trece în solda lui D. A. Sturdza, Lucaciu refuză să servească interesele acestuia, atît de schimbătoare, rămînînd la început alături de I. Raţiu. Este momentul cînd preşedintele P.N.R. află, din anturajul lui I. Rusu Şirianu, că Sturdza la mînie „va sfărîma pe dr. Raţiu şi pe Lucaciu" [120]. Din nefericire însă, în 1896 cei doi conducători nu s-au mai situat pe o poziţie comună, solidară, astfel că disensiunile au luat o formă gravă, care aveau să pericliteze succesul cauzei naţionale. Lucaciu va scrie mai tîrziu: „Nu se poate să nu te pătrundă săgeţi de durere cînd cugeţi la cele ce-au urmat, nu se poate să nu ţi-se întunece soarele de sentimentele amarului cînd reflectezi la cele ce au urmat la Sibiu şi aiurea de la (sic) decembrie 1895" [121]. Divergenţele dintre autoritarul Raţiu şi dinamicul Lucaciu au fost, desigur, alimentate de către D.A. Sturdza. Totuşi Lucaciu, fără îndoială influenţat de către acelaşi, cu care a avut contacte personale şi a purtat corespondenţă, n-a acţionat şi nu s-a conformat întocmai dorinţelor şefului Partidului liberal, ajuns la putere în România burghezo-moşierească [122]. Lucaciu, după o scurtă perioadă de expectativă şi ezitări, a continuat să promoveze acţiunea deschisă de împotrivire faţă de tendinţele de dezna-

---

[117] *Ibidem*, p. 357.
[118] Bibl. centr. Univ., S. II. 243, ms. 4 020.
[119] Ibidem.
[120] M. Constantinescu şi G. Penelea, *st. cit.*., p. 357.
[121] *Apud* M. P. Cosmuţa, *lucr. cit.*, p. 44.
[122] Bibl. Acad. R.S.R., *Coresp.*, 126.843—126 845.

Scanned with OKEN Scanner

ționalizare din monarhie. De asemenea, a militat pentru refacerea unității P.N.R. pe baza programului formulat în Conferința din 1881.

Pentru prima oară divergențele dintre membrii comitetului P.N.R. având ca motiv declarat problema proprietății „Institutului tipografic" și a celor două organe editate de acesta — „Tribuna" și „Foaia poporului" — s-au manifestat în Conferința de la Sibiu din 15—16 noiembrie 1895, la care Lucaciu, fiind plecat în Italia, nu a participat. O nouă conferință, la care a fost prezent, s-a întrunit în 10 și 11 ianuarie 1896 tot la Sibiu. Atitudinea și poziția pe care s-a situat V. Lucaciu le putem cunoaște din „Protestul" pe care l-a semnat, împreună cu V. Fodor, G. Tripon, N. Cristea, D. Comșa, D. P. Barcianu, în 11 ianuarie 1896 [123]. Lucaciu „a propus restabilirea statutului-quo ante în redacția foilor naționale sus amintite" („Tribuna" și „Foaia poporului". — *n.n.*). El considera că această propunere „în întregimea ei conținea un remediu potrivit pentru salvarea situațiunii, fără jignirea vreunei considerațiuni", luînd astfel apărarea foștilor redactori ai „Tribunei", G. Bogdan Duică, I. Rusu Sirianu și Tit. L. Albini. Propunerea a fost însă „înlăturată de prezidiu, fără ca membrii consultării să-și dee părerea", ceea ce constituia mai mult decît „un regretabil abuz de puterea prezidențială". „Tribuna" remarca, între altele, tonul aspru al „protestului" și termenii „care nu corespund unei dispoziții de a salva pe cale pașnică situațiunea gravă....".

La 23 ianuarie 1896 V. Lucaciu îi adresează, din Șișești, o scrisoare publică lui I. Rațiu, în care constată că „tot ce s-a făcut de la 16 novembre 1895 în chestiunea națională s-au făcut fără știrea, fără învoirea, fără autorizarea din partea comitetului național, ma, în contra spiritului de conciliațiune, ce s-a arătat în sînul comitetului național cu ocaziunea ședințelor din 10—11 ianuarie a.c....". Secretarul general al P.N.R. considera „că un singur mod ne mai rămîne pentru salvarea situațiunei : convocarea imediată a membrilor comitetului național la o ședință plenară, ca să-i dee declarațiunea sa asupra situațiunei, să iee măsurile necesare pentru salvarea onoarei naționale, pentru vindecarea ranelor deschise..." [124].

Apelul a rămas fără rezultat. Lucaciu refuză să semneze „Manifestul" celor șapte membri ai conducerii Partidului Național Român (I. Rațiu, G. Pop de Băsești, I. Coroianu, T. Mihali, R. Patița, G. Domide, P. Barbu) [125], iar în martie 1896 „Tribuna" publică „Decla-

[123] Vezi „Tribuna", XIII (1896), nr. 6 din 10(22) ianuarie.
[124] „Gazeta Transilvaniei", LIX (1896), nr. 11 din 16 (28) ianuarie.
[125] „Tribuna", XIII (1896), nr. 27 din 6/18 februarie.

Scanned with OKEN Scanner

rațiunea părintelui dr. Vasile Lucaciu". „Credeul (= crezul) meu politic — arată parohul Șișeștilor — este programul național de la 1881. Spiritul și direcțiunea lucrării mele politice sînt rezoluțiunile conferențelor naționale și enunciațiunile politice ale comitetului național"[126]. Polemica se întețește și în acest timp de dezorintare, Lucaciu este atacat de mai multe periodice, printre care și „Tribuna". Învinuit de alianță cu „tinerii", era considerat ca principalul vinovat pentru sciziunea din partid. În acea perioadă, „Tribuna" scria: „Părintele Lucaciu, recunoaștem cu dragă inimă, a fost cea mai iubită figură a poporului nostru, pentru că prin farmecul entuziasmului său a știut să ridice la conștiința națională un corn de țară, a știut să electrizeze pe toți, a știut să ne răpească și să ne stăpînească prin cuvîntul său calm și pătrunzător, prin ținuta sa de luptător întreprit și neșovăitor, prin înfruntarea cu bărbăție a atîtor suferințe.. s-a făcut idol al tuturor, fără considerații la hotarele politice. Dar într-un moment critic, la un punct marcant al vieții noastre politice.... s-a pus de partea celor care reprezentau răsturnarea disciplinei, nimicirea organizațiunii de partid... s-a făcut comandatul și conducătorul acestui curent anarhic". Fără a diminua limitele serioase ale activității sale din acești ani, faptul că a suferit influența politicienilor liberali, credem că acuzația este unilaterală. Om politic extrem de activ, de dinamic, Lucaciu a descifrat întotdeauna sensul evenimentelor politice, a formulat mijloace adecvate de împotrivire, s-a situat, ca și celălalt mare patriot, Rațiu, în fruntea luptei maselor populare, conducîndu-le pe acest drum, care trebuia să ducă de la lupta pentru libertatea și egalitatea națională, la lupta pentru desăvîrșirea unității statal-politice a poporului român.

O înțelegere între Lucaciu și Rațiu se realizează la sfîrșitul anului 1896. În fața juriului numit de comitetul național al P.N.R., V. Lucaciu declară: „Eu stau pe baza programului național din 1881 și a concluzelor conferințelor naționale și a enunciațiunilor comitetului, *nu sunt și nu am fost angajat cu nici un partid politic afară de patrie.* Din lămuririle și declarațiunile date aceluiași juriu de onoare, de dr. Ioan Rațiu și Iuliu Coroianu, am primit convingerea și certitudinea că dumnealor stau pe aceleași baze politice și asemenea nu sînt angajați cu nici un partid politic afară de patrie.

---

[126] În primăvara aceluiași an, V. Lucaciu participă la serbarea „felibrilor" din Montpellier. La 4 mai 1896 a ținut o conferință despre *Chestiunea Orientului român.* (cf. Cl. Isopescu, *Despre părintele Lucaciu în Provența*, în *Omagiu lui Constantin Kirițescu*, București, 1937, p. 610).

Așa între noi nu există nici o diferență principală în cauza națională. Astfel fiind constatat lucrul, declar că, apărîndu-mă de atacurile nedrepte și nebazate apărute în «Tribuna», la adresa caracterului meu național, sub presiunea indignațiunii juste, m-am folosit de afirmațiuni și expresiuni vătămătoare la adresa numiților domni (I. Rațiu și I. Coroianu), pe care cu regret le consider prin aceasta de neavenite și le revoc'' [127]. La rîndul lor, Rațiu și Coroianu își exprimă regretele pentru ,,vătămările cele scrise în «Tribuna»'' [128]. Înțelegerea realizată la 15 octombrie 1896 n-a avut încă rezultatele scontate.

O bogată activitate publicistică a prestat Lucaciu în coloanele ziarului ,,Tribuna poporului'', care apare la Arad în ianuarie 1897. Semnînd numeroase articole politice, n-a ezitat să susțină în permanență necesitatea refacerii unității partidului, să sprijine lupta națională.

În organul menționat, Lucaciu publică *Un cuvînt către poporul român*, unul din cele mai însemnate articole politice apărute în presa ardeleană a anului 1897, cu larg ecou și dincolo de hotarele Transilvaniei [129]. Esența lui a fost consemnată de funcționarul G. Kodra în scrisoarea din 17 noiembrie 1897 adresată comitelui suprem al județului Szolnok-Dobîca, baronul Bornemissza Károly: ,,Lucaciu nu vrea altceva, decît ca noul comitet național, împreună cu toate comitetele românești, să preia din nou lupta pentru obținerea drepturilor naționale răpite'' [130]. Într-adevăr, autorul *Cuvîntului* ... pleda insistent pentru reluarea activității P.N.R. ,,din momentul și de la locul unde și cînd s-a rupt''. Lucaciu dorea o acțiune hotărîtă și imediată: ,,Frați români care avem la inimă programul Partidului național, libertatea și independența noastră națională, să ne strîngem rîndurile în fapte, în ființă, iar nu în cuvinte deșarte'' [131]. O conferință națională urma să se pronunțe ,,asupra situațiunei, asupra continuării luptei noastre, asupra mijloacelor de întrebuințat''. Încrezător în acceptarea de către toți fruntașii politici a unicului program național și a direcției solidare pentru realizarea lui, Lucaciu sfîrșea apelul printr-o chemare patetică: ,,Cauza națională mai presus de toate! Pe cîmpul de luptă, de lucrare să ne grăbim cu toții'' [132].

---

[127] ,,Gazeta Transilvaniei'' LIX. (1896), nr. 222 din 8 (20 octombrie)
[128] Ibidem.
[129] ,,Tribuna poporului'', I (1897), nr. 204 din 26 octombrie/7 noiembrie.
[130] Kemény G. Gábor., *op. cit.*, p. 676.
[131] ,,Tribuna poporului'', nr. cit.
[132] Ibidem.

Scanned with OKEN Scanner

La 11 noiembrie 1897 s-a întrunit o conferință la Clui, fără a avea însă rezultatele așteptate. Lucaciu a insistat și a convocat, împreună cu V. Mangra, o nouă consfătuire pe data de 23 decembrie la Arad [133]. Conferința a fost însă suspendată de autorități.

În această perioadă, Lucaciu s-a interesat în permanență și de propaganda protransilvăneană din România, cu atît mai mult cu cît îl îngrijora atenuarea acesteia în timpul guvernării liberale[134]. Răspunzînd în 5 martie 1898 numeroaselor adrese primite la Șișești din partea tinerimii de dincolo de Carpați, își dezvăluie sentimentul de neliniște în corespondența cu I. Bianu : „Vă mulțumesc și doresc ca lupta noastră nobilă să vie în sfîrșit în brazda trasată de tradițiunile istorice, impusă de spiritul timpului și dorită de toate mințile și inimile nepreocupate" [135]. Cu acest gînd întreprinde în 1898 o nouă călătorie la București.

În 1898, V. Lucaciu, parohul Șișeștilor, publică în „Tribuna poporului", apoi în broșură, *Epistola publică către rectorul Universității din Budapesta, dr. Michael Herczegh.* Acesta din urmă, adresîndu-se tineretului universitar nemaghiar, căuta argumente de ordin istoric, juridic și sociologic, menite să justifice renegatismul. Răspunsul lui Lucaciu este prompt, luînd apărarea „tinerilor, floarea inteligenței popoarelor, azi oprimate, flori crescute la sîn de mama română, sîrbă sau slovacă, susținuți în școli prin munca grea și sudori crunte ale noastre, ale părinților care în ciuda sistemului jertfim pentru creșterea fiilor noștri" [136]. Autorul cere, potrivit egalei îndreptățiri, crearea unei universități naționale, combate ideile de „hegemonie", „rasă dominantă", „toleranță politică", „mărinimie declarată" : „Noi am fost și suntem fiii unor națiuni în deplină conștiință a libertăților sale naționale, cu originea, limba, cultura, individualitatea noastră națională. Pretindem drepturile noastre naționale, ne luptăm pentru ele și ne vom lupta chiar și cu jertfirea vieții, pînă cînd le vom dobîndi" [137]. Broșura apără libertatea națională, egalitatea și frățietatea popoarelor, respinge teoria „imigrațiunii" românilor, „invențiunea roesleriană", care a constituit un fiasco în lumea științifică modernă. Existența noastră pe teritoriul cucerit de Traian, limba și obiceiurile populare și mai ales numirea genetică

---

[133] Kemény G. Gábor., vol. III, p. 507.
[134] Bibl. Acad. R.S.R., *Coresp.* inv. 126 840.
[135] Ibidem, *Coresp.* inv. 126.846.
[136] V. Lucaciu, *Epistolă publică către rectorul Universității din Budapesta, dr. Michael Herczegh,* Baia Mare.
[137] *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

„sînt documente vii şi elocvente că noi sîntem moştenii legiunilor şi ale coloniilor traiane", fapt recunoscut şi de o serie de învăţaţi străini. Sîntem deci „în patria noastră, *pe pămîntul nostru strămoşesc* (*subl. V.L.*), care a fost o parte din Dacia Traiană". Netemeinicia teoriei fiind dovedită, Lucaciu reafirmă dorinţa de pace, bună înţelegere, iubire între popoare. Dar trebuia schimbat sistemul politic şi satisfăcute drepturile românilor preconizate în programul din 1881, în *Memorialul* lui Bariţiu, în *Memorandumul* din 1892, în „Die Romanische Frage", în programul Congresului naţionalităţilor din 1895, în „enuncialmentele" conferinţelor naţionale din anii 1881—1894, în proiectele de rezoluţie ale Conferinţei din Arad, preconizată să aibă loc în decembrie 1897, în Protestul naţionalităţilor din 1898 şi în alte documente importante [138].

Autorităţile n-au rămas nepăsătoare la activitatea intensă depusă de Lucaciu în ultimii ani ai secolului trecut şi au reluat cu aceeaşi cerbicie prigonirile în contra sa. Guvernul şi episcopul Szabo îl şicanau în permanenţă[139]. De aceea este nevoit să ia drumul Romei : „Mă vei întreba ce fac eu pe aici ! —, îi scrie în 13 mai 1899 lui I. Bianu. — Cerc dreptatea, frate, pentru mine şi pentru poporul meu credincios şi, vai, greu este a dezgropa sfînta dreptate"[140]. Trebuie să precizăm că, în timpul pontificatului lui Leon al XIII-lea, Lucaciu s-a bucurat de sprijinul Vaticanului.

La un moment dat Lucaciu se gîndea să rămînă în Italia pentru o perioadă mai îndelungată şi solicită Academiei Române, apoi guvernului din Bucureşti, să-i acorde misiunea de a cerceta prin arhivele, bibliotecile şi muzeele din Roma, Viena şi Budapesta documente referitoare la istoria poporului român [141]. Totodată, avînd printr-un onorariu asigurată existenţa, i s-ar crea o „stare independentă" şi s-ar putea „dedica cu toată puterea activităţii pentru promovarea cauzei naţionale" [142]. Planul negăsind înţelegerea necesară, Lucaciu se reîntoarce la Şişeşti, localitate care, în pofida măsurilor restrictive luate de guvernul C. Széll, rămîne un centru de rezistenţă naţională[143].

La începutul secolului al XX-lea, sistemul dualist austro-ungar intră într-o criză acută, care favorizează dezvoltarea mişcării naţionale a românilor. P.N.R., grupare politică a burgheziei române,

---

[138] *Ibidem*, p. 17.
[139] Bibl. Acad. R.S.R., *Coresp.*, inv. 126 845.
[140] Ibidem, *Coresp.*, inv. 57 690.
[141] *Corespondenţa cu I. Bianu, D. A. Sturdza şi Carol I* la Bibl. Acad. R.S.R.
[142] Promemoriul adresat în 15 noiembrie 1901 din Roma (cf. *Coresp.*, inv. 126 841).
[143] Kemény G. Gábor, *op. cit.*, passim.

Scanned with OKEN Scanner

desfășoară o activitate mai intensă atît în viața parlamentară, cît și în rîndurile țărănimii și ale micii burghezii, antrenîndu-le în lupta împotriva oligarhiei dominante[144]. Comitetul „reconstruit" și reîntregit cu puteri noi, tinere, întrunit la Cluj în 4—5 septembrie 1901, stabilește atitudinea față de alegerile parlamentare. În „Apelul către alegătorii români", publicat la 5 septembrie și semnat de Lucaciu, după o analiză temeinică a politicii reacționare promovate de cercurile guvernamentale, se declara că „poporul românesc din Transilvania și Ungaria, ținînd la demnitatea ființei sale naționale, persistă solidar pe lîngă pasivitatea sa generală față cu alegerile dietale și față cu întregul sistem de guvernare ce atentează la însăși existența sa națională, ia atitudinea rezistenței care se impune de împrejurările politice și de instinctul conservării sale naționale"[145]. Alături de pasivitatea parlamentară, se impunea o activitate intensă pe celelalte planuri.

Treptat, activismul a cîștigat teren, astfel Conferința de la Sibiu din ianuarie 1905 a adoptat definitiv această tactică de luptă, impusă de noile împrejurări [146]. Vasile Lucaciu a candidat din partea P.N.R. și a fost ales în 1907, în timpul guvernului Wekerle, deputat al circumscripției Beiuș în parlamentul din Budapesta, pentru o perioadă de 4 ani [147].

Ca reprezentant al orientării burghezo-democrate, a militat pentru autonomia Transilvaniei, a criticat exploatarea țăranilor români, legile școlare Apponyi și alte proiecte reacționare, s-a situat pe o poziție înaintată. Sînt demne de remarcat critica virulentă la adresa societății exploatatoare și felul în care a explicat prioritatea pe care a acordat-o luptei pentru libertate națională : „Noi, luptînd pentru eliberarea națiunilor subjugate, luptăm și pentru dezrobirea claselor exploatate, căci se va schimba întregul sistem. Căci individul este așa cum l-a creat societatea. Numai o societate cu sistem hrăpăreț poate crea indivizi exploatatori și exploatați, acaparatori și sărăciți, hoți și păgubași. Un sistem social bazat pe dreptate, egalitate și fraternitate, în care proprietatea individuală este redusă la strictul necesar, va crea indivizi altruiști, iubitori de aproapele și care găsesc o perfectă armonie între interesele lor personale și cele

---

[144] Vezi I. Cicală, *Aspecte ale luptei naționale a românilor din Transilvania (1900—1914)*, în „Anuar. Inst. de ist. din Cluj", I (1967), p. 221—251.

[145] T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele naționale ale românilor de sub coroana ungară*, VIII, Sibiu, 1915, p. 92.

[146] *Ibidem*, p. 165—171.

[147] T. Neș, *Oameni din Bihor, 1848—1918*, Oradea, 1937, p. 405 și urm.

publice generale"[148]. Fără îndoială că în concepţia lui Lucaciu se resimte influenţa gîndirii revoluţionare [149].

După expirarea mandatului de deputat, în urma unor maşinaţiuni politice, Lucaciu n-a mai fost reales în parlament. Din activitatea sa neobosită, în preajma izbucnirii războiului, mai reţinem participarea la Congresul de la Londra, în 1911, călătoria în anul următor la Roma, pentru a-i înainta lui Pius al X-lea protestul românilor împotriva Episcopiei greco-catolice de Hajdu-Dorog şi, în fine, prezenţa activă la tratativele iniţiale în 1913—1914 de guvernul de la Budapesta.

La 13 decembrie 1915, într-o conferinţă ţinută la Galaţi, Vasile Lucaciu se destăinuia unui auditoriu însetat de dreptate : „Aveam şi eu un vis dulce, fericitor, farmec al zilelor mele din tinereţe... născut dintr-un dor tainic al inimii", „era dorul de a vedea fericit, mulţumit, cult şi glorios neamul nostru românesc"[150]. În numele acestui ideal îşi sacrificase „Leul de la Şişeşti" anii tinereţii, făcuse temniţă grea înainte şi după *Memorandum*, luase drumul Bucureştilor şi al străinătăţii.

Desigur, cercetarea activităţii depuse pe parcursul a mai bine de trei decenii, între anii 1881 şi 1914, de luptă neobosită pentru drepturile şi libertatea naţională a românilor ardeleni, pentru apropierea momentului desăvîrşirii unităţii statale surprinde numeroase limite, asupra cărora n-am insistat, determinate în parte de o viziune unilaterală, de formaţiunea sa, ca şi de condiţii istorice specifice, dar tot atît de adevărat este că inima lui a bătut la unison cu aceea a poporului din care se trăgea şi că în toamna anului 1914, cînd trecea munţii, venea de fapt să-şi împlinească ultima misiune a vieţii sale, aceea de a întări frontul format din personalităţile vieţii politice şi culturale din România, care prin viu grai şi prin scris, răspunzînd intereselor majore ale naţiunii române, o mobilizau spre împlinirea deziderateului multisecular. Demisionînd la 23 decembrie, împreună cu O. Goga, din Comitetul executiv al Partidului Naţional Român din Transilvania şi Ungaria pe motivul că în noile împrejurări programul partidului nu mai corespundea exigenţelor naţionale, Lucaciu era conştient că sosise vremea realizării unităţii politice-statale depline şi în această direcţie trebuia acţionat [151].

---

[148] T. Albani, *op. cit.*, p. 176.
[149] Cf. V. Achim şi A. Socolon, *Dr. Vasile Lucaciu*, Bala Mare, 1968, p. 92.
[150] *Conferinţele părintelui Vasile Lucaciu*, Bucureşti 1916, p. 3.
[151] Şt. Pascu, *Marea adunare naţională de la Alba-Iulia*, Cluj, 1968, p. 255.

Scanned with OKEN Scanner

Simbolic, la 14 decembrie 1914, cînd, în urma declanșării primului război mondial imperialist, printr-un congres extraordinar, „Liga pentru unitatea culturală a românilor" își stabilește poziția față de evenimente și se hotărește schimbarea denumirii ei în „Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor", Lucaciu este ales cu unanimitate de voturi președinte al noului comitet de conducere[152]. Referindu-se la acest eveniment, ziarul „Epoca", în numărul său din 16 decembrie, nota : „Cu o unanimitate care dă alegerii de ieri mărimea și înălțarea de care era nevoie, Liga culturală a făcut din desemnarea noului ei comitet o puternică și fecundă manifestație națională. Găsim în noii conducători ai Ligii pe cei mai mulți din acei fruntași ai neamului, care în mod public și-au închinat energia, activitatea și entuziasmul pentru triumful unității românilor ... în frunte este părintele V. Lucaciu, a cărui haină preoțească nu l-a împiedicat a dovedi că cea mai frumoasă religie este iubirea de patrie și cea mai nobilă credință jertfa pentru binele ei"[153].

Dintre numeroasele conferințe pe care le-a ținut străbătînd orașele și așezările importante ale României, împreună cu N. Iorga, N.Filipescu, S. Mîndrescu, Take Ionescu, B. Șt. Delavrancea, N. Titulescu, O. Goga, amintim pe cele de la Galați în 13 decembrie 1915, Turnu-Severin în 11 februarie 1916, București în 3 și 28 mai 1916, cu ocazia aniversării revoluției de la 1848 din Transilvania, și la mitingul din fața statuii lui Mihai Viteazul. Conferințele sale, alături de alte materiale, au fost adunate și tipărite în 1916, sub egida Ligii, într-o broșură răspîndită în întreaga țară.

V. Lucaciu continua și în acei ani, neabătut, activitatea și ideile Școlii ardelene, potențate de experiența veacului al XIX-lea și începutul celui următor. Ideilor de latinitate și continuitate, de drepturi firești ale poporului le adăuga tradițiile luptei revoluționare pentru emanciparea socială și națională ; ca un corolar rezulta necesitatea desăvîrșirii procesului istoric ireversibil de dezvoltare a națiunii române moderne, prin crearea cadrului politic-statal unitar. Era „un lucru mîndru și înălțător pentru noi să putem spune că, de cînd a dispărut Dacia Felix de pe harta Europei orientale, n-a încetat un moment revendicarea dorinței noastre de a ne vedea încă o dată

---

[152] V. Netea și V. Curticăpeanu, *Contribuția societăților cultural-patriotice românești la realizarea unității naționale*, în „Anal. Inst. de ist. șt. și soc.-pol.", 1969, nr. 2—3, p. 170.

[153] I. Burlacu și Tr. Rus., *Contribuții documentare privind rolul Ligii culturale în făurirea statului național român*, în „Rev. arhivelor", XI (1968), nr. 2. p. 117—118.

întruniți iar laolaltă în Dacia Felix''[154]. Avînd originea, limba, obiceiurile și tradițiile comune, o cultură unitară, formînd ,,românii de pretutindeni... o națiune una și nedespărțită'', acest popor are drept la unitate politică. Sînt deci ,,pe deplin justificate aspirațiunile noastre naționale : datorința noastră este să realizăm unitatea patriei tuturor românilor... Iată misiunea istorică, ce avem de împlinit, dacă voim să trăim cu cinste în concertul popoarelor''. Dînd glas voinței mulțimilor, Lucaciu afirma răspicat : ,,Vrem înfăptuirea idealului nostru național ! Vrem unirea tuturor românilor'' [155]. Aceleași cuvinte le-a rostit, probabil, și în Italia, unde face o scurtă vizită în ianuarie 1915 [156]. Preconizînd acțiunea, fiind tribunul unor idei îmbrățișate de masele largi de dincolo și de dincoace de Carpați, Lucaciu realmente a zguduit cu avîntul lui de retor adunările populare și a contribuit din plin la insuccesul propagandei străine și al adepților intrării României în război alături de Tripla Alianță [157]. Acestea erau așa-zisele ,,acte fățișe de trădare'' pe care le săvîrșea și pentru care ministrul Tisza, sub nici o formă, nu l-ar fi amnistiat în cazul reîntoarcerii sale în Transilvania [158].

Pe lîngă meritele menționate, trebuie să remarcăm că uneori Lucaciu, referindu-se la conflictul mondial, n-a sesizat caracterul imperialist al participării la acesta a tuturor marilor puteri, nu numai a celor care formau Puterile centrale. De asemenea, în anii 1914 — 1916, luptătorul a neglijat abordarea problemelor sociale care frămîntau societatea românească.

În toamna anului 1915 reprezentanții diferitelor asociații patriotice, reexaminînd atitudinea guvernului Ion I. C. Brătianu, pentru a spori presiunile asupra lui și în vederea intensificării acțiunii în mase, hotărăsc la 18 septembrie crearea ,,Federației unioniste'', sub președinția lui Nicolae Filipescu [159]. Vicepreședinții erau Take Ionescu și Simion C. Mîndrescu, iar membri în comitet : Delavrancea, I. Grădișteanu, C. Olănescu, N. Cantacuzino, C. Disescu, dr. C. Istrati, O. Goga și V. Lucaciu [160].

Ca reprezentanți ai Federației, Lucaciu și Goga candidează în alegerile din iarna anului 1915 : cel dintîi la Galați, iar al doilea

---

[154] Al. Ciura, *op. cit.*, p. 70—71.
[155] *Conferințele..., op. cit.*, p. 19.
[156] A. Iuga, *op. cit.*, p. 383.
[157] O. Goga, *Mustul care fierbe*, p. 303.
[158] A. Iuga, *op. cit.*, p. 383.
[159] V. Netea și V. Curticăpeanu, *lucr. cit.*, p. 173.
[160] *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

la Caracal, dorind să folosească și tribuna parlamentului în scopul influențării politicii oficiale românești, în sensul acțiunii pentru realizarea unității statale. Gălățenii îl cunoșteau pe Lucaciu de mulți ani și aveau încredere în el : „Am fost și sîntem convinși pe deplin că părintele Lucaciu n-a venit între noi ca om de partid, declară fruntașii gălățeni. El este trimisul Ardealului... ca să primească de la noi mandatul patriotic". Aceiași, în apelul către alegătorii colegiului II de cameră, declarau public : „Lăsăm la o parte orice interes de partid politic și ne grupăm cu toții, așa cum poruncește patriotismul adevărat în jurul reprezentantului idealului național" [161]. Cu toată obstrucția lui Brătianu, care acționa sub presiunile reprezentanților Puterilor centrale la București, Lucaciu ajunge la balotaj. Era un succes incontestabil [162]. Dar în urma protestului energic al ministrului Austro-Ungariei, contele Czernin, și al reprezentantului Germaniei, Waldburg, care au dat de înțeles că alegerea lui Goga și Lucaciu în Cameră va fi considerată ca un act ostil, guvernul a pus la cale retragerea candidatului, păstrîndu-se victoria morală obținută[163].

După cum este cunoscut, în 1916, după doi ani de neutralitate, România burghezo-moșierească s-a alăturat coaliției imperialiste a Antantei, care promitea satisfacerea deziderатului unității statal-politice [164]. În acele momente, refugiații ardeleni din țară își manifestă dorința ca guvernul din București să organizeze regimente de voluntari, dîndu-le astfel posibilitatea de a-și aduce nemijlocit contribuția la realizarea unirii. În numele lor, V. Lucaciu, I. Nistor, Oct. C. Tăslăuanu, I. G. Toma. D. Marmeliuc, V. C. Osvadă, On. Ghibu și alții s-au adresat, în septembrie 1916, Consiliului de Miniștri : „Dorința noastră — susțineau semnatarii scrisorii — ar fi ca onor. Consiliul de Miniștri să încuviințeze organizarea de regimente ardelene și bucovinene care să se compună din foștii soldați români ai armatei austro-ungare, veniți în România în cursul războiului și din prizonierii români din Rusia ... În orice formă, voim să ne îndeplinim datoria ..." [165]. Se mai făceau propuneri în speranța că cercurile

[161] *Conferințele...*, p. 31—32.

[162] N. Polizu-Micșunești și Niculae Filipescu, *Însemnări. 1914—1916*, București, 1926, p. 181.

[163] *Ibidem*; cf. și R. Seaton Watson, *Histoire de Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, 1937, p. 545.

[164] Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, în idem, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I, București. Edit. politică, 1968, p. 349.

[165] Al. Ciura, *op. cit.*, p. 71—78.

conducătoare ale ţării vor găsi soluţia potrivită pentru determinarea rolului pe care trebuiau să-l aibă refugiaţii ardeleni în evenimentele în curs de desfăşurare [166]. Insuccesul intervenţiilor îl decepţionează pe fostul memorandist.

După invadarea teritoriului României de către trupele germane, emigraţia română din Transilvania îşi continuă activitatea pe lîngă guvernul stabilit la Iaşi. Deşi în vîrstă, Lucaciu ia din nou drumul străinătăţii, pentru a propaga în S.U.A., apoi în Franţa, Italia şi Elveţia, justeţea luptei românilor pentru unire, pentru crearea unei opinii favorabile ţării noastre[167].

O misiune patriotică naţională, din care făceau parte V. Lucaciu, conducătorul ei, V. Stoica şi alţii, a părăsit, la sfîrşitul lunii aprilie 1917, Iaşul cu destinaţia Statele Unite [168]. În drum, membrii delegaţiei s-au oprit la Darniţa, lîngă Kiev, unde erau concentraţi sute de gradaţi şi mii de prizonieri români, foşti soldaţi în armata austro-ungară, care aşteptau să plece în Moldova, la luptă împotriva armatelor invadatoare. În timpul celor două zile de popas, tabăra de la Darniţa s-a transformat într-un adevărat focar de conştiinţă patriotică [169]. Luînd cu ei proclamaţia de la Darniţa din 26 aprilie, membrii misiunii s-au îndreptat spre S.U.A. [170]. După o călătorie de două luni, prin Rusia şi Japonia, la 29 iunie au sosit la Washington [171]. Scopurile misiunii erau: cîştigarea opiniei publice americane în favoarea năzuinţelor legitime ale românilor şi formarea unei legiuni române care să lupte împotriva Puterilor Centrale [172].

Pentru îndeplinirea cu succes a obiectivelor propuse, Lucaciu şi Stoica intră în contact cu înalte personalităţi politice americane, cu secretarul Departamentului de stat Robert Lansing, cu Newton Backer, ministrul de război, cu ambasadorul Franţei Jules Jusserand. De asemenea, în august au o întrevedere cu fostul preşedinte Theodore Roosevelt. În convorbiri, ca şi în cuvîntările pe care le-a

---

[166] *Ibidem*, p. 77.

[167] Cf. *Destrămarea monarhiei austro-ungare (1900—1918)*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1964, p. 151.

[168] Cf. V. Stoica, *În America pentru cauza românească*, Bucureşti, 1926.

[169] V. Stoica, *O şedinţă a Societăţii Petru Maior în Darniţa*, în „Almanahul Societăţii Academice «Petru Maior»", Cluj, 1929, p. 76.

[170] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 273.

[171] V. Lucaciu, *The Roumanian patriotic national mission to the United States of America*, 1917, p. 4.

[172] Vezi V. Stoica, *op. cit.*

rostit la mitingurile din Youngstown în 3 septembrie, Washington în 15 septembrie, Cleveland, Detroit în 16 septembrie, Canton în 16 decembrie 1917, Lucaciu, dincolo de încrederea exagerată în bunăvoința S.U.A., face cunoscută situația anacronică din Imperiul austro-ungar, înăbușirea dorințelor de libertate ale popoarelor asuprite. Singura rezolvare, socotea el cu îndreptățire, era destrămarea monarhiei : „Este imposibil a avea o pace onestă și dreaptă în centrul Europei fără dezintegrarea Austro-Ungariei, fără eliberarea popoarelor asuprite, a cehilor, a slovacilor, a polonezilor, a italienilor, a iugoslavilor, a românilor" [173]. Dorința acestora din urmă de a se uni cu țara era firească : „Noi, românii din provinciile neizbăvite avem tot dreptul la unitatea noastră națională, aspirațiile către România sînt pe deplin justificate"[174]. Acțiunii neobosite care va da rezultate în anul următor îi urmează o perioadă de relativ repaus, Lucaciu retrăgîndu-se la Trenton, la fiul său Epaminonda, președintele Ligii Naționale Române.

În vara anului 1918 Lucaciu ia drumul Parisului, întărind rîndurile emigrației române din capitala Franței, care trece la o activitate mai organizată [175]. Colaborează la ziarul „La Roumanie", organizează adunări pentru lămurirea opiniei publice străine (după încheierea păcii de la Buftea-București) asupra intereselor reale ale poporului român etc. În scopul creării unui consiliu național român, care să lucreze sistematic și cu deplină responsabilitate și autoritate, convoacă, împreună cu dr. Ioan Cantacuzino, în lunile august și septembrie 1918, mai multe întruniri [176]. V. Lucaciu milita neabătut pentru unitatea de acțiune a tuturor emigranților în lupta pentru realizarea unității politice de stat românești : „Noi trebuie să ne prezentăm uniți în gînduri și în jurul unicului program politic și național, care consistă în realizarea idealului nostru : unirea tuturor românilor..."[177]. Astfel, la 3 octombrie 1918 se constituie Consiliul național al unității românești, sub președinția lui Take Ionescu și avînd printre vicepreședinți și pe V. Lucaciu [178]. Printr-o scrisoare adresată către

---

[173] V. Lucaciu, *The Roumanian...*

[174] *Ibidem*, p. 12—18.

[175] *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, Edit. Academiei, 1968, p. 187.

[176] G. Moroianu, *Les Luttes des Roumains Transylvains pour la liberté et l'opinion Européenne*, Paris, 1933, p. 218—219.

[177] *Desăvîrșirea unificării...*, p. 192—193 ; cf. Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 311 și urm.

[178] O.Tafrali, *Propaganda românească în străinătate*, Craiova, 1920, p. 58.

V. Lucaciu la 12 octombrie, S. Pichon încunoștința recunoașterea oficială a noului organ de către guvernul francez, care îi oferea „întregul său concurs". Mai tîrziu consiliul este recunoscut și de guvernul S.U.A. la 6 noiembrie și de cel englez la 11 noiembrie 1918 [179]. Apoi, Vasile Lucaciu, care manifesta tendințe republicane în ceea ce privea viitoarea organizare a statului român [180], pleacă în 14 noiembrie în fruntea unei delegații, care mai cuprindea pe N. Titulescu, D. Ghica, I. Ursu, C. Mille și alții, în Italia [181]. La Roma, președintele Italiei, Orlando, primește delegația și o asigură de sprijinul necesar[182].

În timp ce la Alba-Iulia se hotăra unirea Transilvaniei cu patria-mamă, Vasile Lucaciu sărbătorește marele eveniment alături de legiunea română din Italia. Apoi pleacă în Elveția și în mai 1919 ia cuvîntul la Geneva, la o conferință a Ligii Națiunilor, susținînd același drept la libertate și unitate statal-politică a poporului român[183]. În sfîrșit, „leul" se reîntoarce în România, la a cărei întregire își adusese din plin contribuția. S-a stins din viață la 28 noiembrie 1922.

К ИСТОРИИ ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВАСИЛЕ ЛУКАЧИУ (1852—1922)

РЕЗЮМЕ

Автор описывает главные этапы жизни и деятельности одного из выдающихся румынских трансильванских буржуазно-демократических борцов за национальные и общественные права, активного участника Меморандума 1892 г. — Василе Лукачиу.

Помимо уже известной литературы, автор использовал значительный неопубликованный документальный материал: корреспон-

---

[179] Textul integral al scrisorii vezi în V. Th. Cancicov, *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României*, vol. II, București, 1921, p. 673.

[180] C. Nuțu, *Partidul Național Român din Transilvania și problema unirii*, în „Studii", t. 21, 1968, nr. 6, p. 1 033; cf. N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 288.

[181] Dr. V. Pop, *La légion Roumaine d'Italie*, București 1921, p. 462.

[182] I. R. Abrudeanu, *România și războiul mondial*, București, 1921, p. 462.

[183] Vezi *Un peuple martyr*, 1919.

Scanned with OKEN Scanner

денцию В. Лукачиу, хранящуюся в Библиотеке Академии СРР в Бухаресте, статьи, в соответствующей по времени периодике, без подписи или под псевдонимом, идентифицированные теперь впервые.

Автор выявляет неустанную борьбу Василе Лукачиу в защиту национальных прав румын в Трансильвании в конце XIX-го и начале следующего столетия, его богатую публицистическую деятельность, связанную, в частности, с газетой « Observatorul » (« Наблюдатель »), издававшейся в г. Сибиу, раскрывает его связи с деятелями политической и культурной жизни в Трансильвании и в особенности в старой Румынии. В статье также описано ходатайство В. Лукачиу перед итальянским правительством в 1895 г. за оказание поддержки румынскому делу, определена его позиция в диспутах передовых румынских деятелей Трансильвании в 1896—1900 гг. и представлена выдающаяся пропагандистская деятельность В. Лукачиу, прозванного «Лев из Сисешти», развернувшаяся в 1914—1919 гг. как внутри страны, так и за рубежом: в США, Франции, Италии, Швейцарии — за освобождение Трансильвании и ее объединение с отечеством.

Scanned with OKEN Scanner

DEMASCAREA AGRESIUNILOR FASCISTE ÎN PAGINILE REVISTEI „KORUNK" (1935—1940)

MARIA TURZAI

Revista teoretică „Korunk" („Epoca noastră"), care a apărut în condiţii legale la Cluj, între februarie 1926 şi septembrie 1940[1], se integrează în mod organic în istoria presei progresiste şi antifasciste apărute în România între cele două războaie mondiale. Reprezintă o tradiţie valoroasă a culturii socialiste din ţara noastră. Alături de publicaţiile ilegale editate de P.C.R., ca „Scînteia", „Lupta de clasă", „Cazarma", „Tînărul leninist", „Brazda" etc. şi legale, ca „Arena", „Clopotul", „Critica", „Ecoul",„Era nouă", „Raza", „Reporter" etc., revista „Korunk" aducea o contribuţie însemnată la lupta poporului român şi a naţionalităţilor conlocuitoare împotriva pericolului fascist, pentru apărarea independenţei şi a suveranităţii naţionale.

Revista „Korunk" a fost întemeiată de intelectualul progresist, profesorul universitar Dienes László [2]. În mai multe oraşe din ţară, în Bucureşti, Cluj, Braşov, Oradea, Tîrgu-Mureş, Arad etc., din iniţiativa şi sub organizarea Partidului Comunist Român, au luat fiinţă cercuri de prieteni ai revistei [3], care au sprijinit şi au răspîndit publicaţia. Revista „Korunk" a avut, de asemenea, o largă răspîndire şi printre unele elemente progresiste, de stînga şi antifasciste din

---

[1] Titu Georgescu — Mircea Ioanid, *Presa P.C.R. şi a organizaţiilor sale de masă. 1921—1944*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1961, p. 101—102.

[2] Nicolae Kallós, *Revista „Korunk" şi animatorul ei Gaál Gábor*, în „Lupta de clasă", 1964, nr. 6.

Dienes László a fost participant activ în revoluţia proletară din Ungaria din 1919, iar după înăbuşirea revoluţiei emigrează în România, unde se încadrează în mişcarea revoluţionară. În anul 1928, din cauza prigoanei autorităţilor împotriva luptătorilor revoluţionari, este nevoit să părăsească România, stabilindu-se în U.R.S.S.

[3] Tóth Sándor, *A Korunk és Gaál Gábor hagyatékának tudományos feldolgozása* (Revista „Korunk" şi prelucrarea ştiinţifică a moştenirii lui Gaál Gábor), în „Korunk", nr. 2—3, 1957.

Scanned with OKEN Scanner

Ungaria, Cehoslovacia, Iugoslavia, Franţa, cele două Americi etc. [4]. Din cauza poziţiei sale antirevizioniste, în Ungaria horthistă, difuzarea revistei a fost interzisă de către guvernul reacţionar, totuşi numeroase exemplare circulau fără copertă, în mod clandestin [5].

Publicaţia „Korunk", încă de la începutul apariţiei sale, în anii 1926—1928 [6], cînd încă nu se afla sub influenţa directă a P.C.R., a publicat o serie de articole şi studii de orientare marxistă, semnate de intelectuali progresişti, revoluţionari, care au adus o contribuţie importantă la propagarea ideilor înaintate şi revoluţionare în România. În aceşti ani însă, cînd revista încă era influenţată în mare măsură de radicalismul burghez, în paginile sale se oglindeau aproape toate curentele spirituale mai de seamă din Europa [7].

Sub îndrumarea Partidului Comunist Român, această revistă teoretică, cu preocupări filozofice, ideologice, sociale, politice, literare şi de artă, în anii 1929—1933 a devenit, treptat, un organ ideologic marxist-leninist [8], care răspîndea concepţia marxistă despre lume, promova literatura şi arta progresistă, a luat poziţie critică împotriva ideologiei reacţionare, revizioniste şi fasciste maghiare, a militat pentru unitatea forţelor progresiste, fără deosebire de naţionalitate.

În clarificarea şi maturizarea ideologică şi politică a revistei, un loc de frunte l-a ocupat eminentul critic literar marxist Gaál Gábor *, care, alături de Dienes László, începînd din anul 1929 devine coredactor, iar din anul 1931 redactor-şef [9], preluînd întreaga muncă de redactare şi conducere a revistei. În aceşti ani, Partidul Comunist Român a stabilit legături strînse cu colaboratorii revistei şi cu redactorul-şef Gaál Gábor, determinînd orientarea tot mai pronunţat de stînga, marxistă, a publicaţiei. Ca urmare, sub îndrumarea directă a P.C.R., revista s-a încadrat tot mai mult în frontul ideoloic al mişcării muncitoreşti revoluţionare din ţara noastră.

---

[4] N. Kallós, *loc. cit.*

[5] *Ibidem.*

[6] Bányai László, *A huszas évek és a Korunk indulása* (Anii 1920 şi pornirea revistei „Korunk"), în „Korunk", 1966 nr. 2.

[7] N. Kallós, *loc. cit.*

[8] Balogh Edgár, *A „Korunk" eszmei kiforrása 1930—1933-ban* (Maturizarea ideologică a revistei „Korunk" în anii 1930—1933); în „Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények", 1968, nr. 2.

* Gaál Gábor a fost participant activ la revoluţia proletară din Ungaria din 1919; după înfrîngerea acesteia, trăieşte ca emigrant un timp în Austria, Cehoslovacia şi apoi în Germania weimariană. În 1926 se stabileşte definitiv în România, pe care o consideră patria sa proprie pînă la moarte (1954).

[9] N. Kallós, *loc. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

Faptul că revista „Korunk" s-a transformat şi a devenit un organ ideologic marxist-leninist tocmai în anii crizei generale a capitalismului nu este întîmplător. Criza generală a capitalismului, care cuprindea toate domeniile de activitate a lumii capitaliste, ascuţea la maximum toate contradicţiile sociale, punea o serie de probleme politice şi ideologice care trebuiau explicate cititorilor. Marile frămîntări sociale au dus la o polarizare şi radicalizare între intelectualii din România, care, în acei ani, trebuiau să decidă asupra locului pe care îl vor ocupa în lupta claselor sociale. În acest proces a avut loc şi radicalizarea concepţiilor sociale şi ştiinţifice a colaboratorilor, a intelectualilor care s-au grupat în jurul organului de presă „Korunk". Fundamentarea filozofică marxist-leninistă a problemelor dezbătute în aceiaşi ani în coloanele revistei dovedeşte orientarea definitivă materialist-istorică a acestei publicaţii [10].

Datorită consolidării orientării marxist-leniniste a revistei între anii 1930 şi 1933, respectiv în momentul ajungerii la putere a hitlerismului, un grup însemnat de intelectuali maghiari care căutau platformă comună de luptă cu aripa antifascistă a intelectualităţii române au combătut tendinţele agresive, revizioniste ale fascismului, au militat împotriva oricărei manifestări a ideologiei fasciste.

Începînd cu anul 1934 şi pînă la interzicerea sa de către autorităţile ocupante horthyste, caracterul său antifascist, antirevizionist devine tot mai accentuat. Chiar în anii 1934—1935 se poate constata mobilizarea în jurul revistei a unei tot mai însemnate părţi a intelectualităţii maghiare, scriitori, savanţi, profesori, gazetari, artişti de frunte, majoritatea cărora au fost sau au devenit fervenţi militanţi ai mişcării antifasciste din România şi de peste hotare. Astfel, între anii 1934 şi 1940, în paginile revistei „Korunk" au fost publicate materiale ieşite de sub condeiul lui Balogh Edgár, Bányai László, Brassai Sámuel, Csehi Gyula, Gáll Ernő, Korvin Sándor, Kovács-Katona Jenő, Méliusz József, Nagy István, Salamon Ernő şi alţi colaboratori permanenţi ai revistei. Patru dintre cei amintiţi (Brassai Sámuel, Korvin Sándor, Kovács-Katona Jenő, Salamon Ernő) au fost răpuşi de fascişti în anii ocupaţiei horthiste. Revista a sprijinit, de asemenea, formarea şi creaţia scriitorilor Asztalos István, Bözödi György, Endre Károly, Horváth Imre, Kacsó Sándor, Kovács György, Szemlér Ferenc, Szentimrei Jenő etc. În paginile sale, şi compozitorul Bartok Béla a publicat o serie de articole cu caracter estetic.

[10] Balogh E., *loc. cit.*

Revista „Korunk", situîndu-se pe principiile internaţionalismului proletar, a luat poziţie atît împotriva aţîţărilor revizioniste ale naţionalismului burghez maghiar, cît şi împotriva provocărilor şi exceselor naţionaliste ale unor elemente de extremă dreaptă ale burgheziei române. Pentru această atitudine, revista „Korunk" a fost apreciată şi de cei mai de seamă exponenţi ai literaturii progresiste, ai intelectualităţii democratice române, cehoslovace, iugoslave etc.[11], care, de asemenea, au folosit această revistă ca o tribună de exprimare pentru afirmarea şi realizarea scopurilor comune ale popoarelor conviețuitoare în bazinul dunărean.

Revista „Korunk" a urmărit îndeaproape viaţa literară românească, a desfăşurat o activitate meritorie pe tărîmul transpunerii în limba maghiară şi popularizării literaturii române progresiste. A publicat studii prin care s-au analizat cele mai bune opere ale lui Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Cezar Petrescu, N. D. Cocea; traduceri din creaţiile lui M. Eminescu, G. Topîrceanu, G. Bacovia, E. Isac, A. Sahia, V. Eftimiu, Geo Bogza şi alţii. Rubricile speciale „Poeţi români contemporani" şi „Din poeziile lui Tudor Arghezi" au fost, de asemenea, folosite în vederea popularizării vieţii literare române. Revista a acordat o deosebită atenţie cercetărilor sociologice conduse de profesorul D. Gusti, a publicat articole de publicistul antifascist Ilie Cristea.

Revista „Korunk" a oferit cititorilor o vastă informaţie asupra literaturii universale, a asigurat o tribună pentru cei mai buni reprezentanţi ai literaturii militante de stînga din ţările capitaliste. A publicat, în mod regulat, poezii şi scrieri ale lui Romain Rolland, Heinrich Mann, Bertolt Brecht, Ana Seghers, Egon Erwin Kisch, Jiri Wolker etc. Scriitorii progresişti din Ungaria horthistă erau prezenţi prin Veres Péter, Reményik Zsigmond, Illyés Gyula, Darvas József, József Jolán, precum şi prin scriitori marxişti care trăiau în emigraţie ca Bölöni György, Déry Tibor etc. Printre colaboratorii permanenţi ai revistei se înşiră şi Fábry Zoltán, scriitor şi publicist antifascist din Cehoslovacia.

Revista a consacrat un interes deosebit popularizării scrierilor reprezentanţilor noii literaturi a primei ţări socialiste. Prin intermediul revistei, cititorii de limba maghiară puteau face cunoştinţă cu operele lui Şolohov, Esenin, Fedin, Ehrenburg, Gorbatov etc.

★

[11] Balogh Edgár, *Új humanizmus őrhelyén* (De pe poziţia umanismului nou), în „Korunk" 1957, nr. 1.

Revista „Korunk", aflată sub îndrumarea P.C.R., ca şi întreaga presă revoluţionară, democratică şi antifascistă românească, semnala cu deosebită tărie pericolul fascismului încă din primele momente ale instaurării dictaturii hitleriste în Germania, demasca înarmarea [12] şi planurile agresive expansioniste şi revizioniste ale militarismului german, italian şi din alte ţări. S-a ridicat cu hotărîre împotriva demagogiei revizioniste horthiste încurajate de fascismul italian şi de imperialismul german hitlerist.

Revista a atras cu perseverenţă atenţia celor mai diferite categorii sociale asupra pericolului fascismului european şi chema la acţiune comună atît împotriva organizaţiilor fasciste şi profasciste din România, cît şi împotriva agresivităţii Germaniei, Italiei, a revizionismului Ungariei horthiste. În paginile revistei au apărut o serie de studii şi articole ale unor scriitori şi gazetari comunişti, antifascişti, democraţi de seamă, prin care aceştia aduceau o contribuţie valoroasă la contracararea propagandei fasciste, prohitleriste, hitleriste, revizioniste şi rasiste făcute de diverşi reprezentanţi ai fascismului.

Revista „Korunk", pe lîngă faptul că a demascat acţiunile expansioniste, planurile revizioniste ale fascismului din diferite ţări, a informat şi asupra succesului forţelor antifasciste, democratice din Spania, Franţa etc. A arătat că bararea ofensivei şi a acţiunilor expansioniste ale forţelor fasciste se putea înfăptui numai prin închegarea unui larg şi puternic front antifascist al maselor din diferite ţări, indiferent de apartenenţa lor socială şi de convingerile politice.

În revista „Korunk" au văzut lumina tiparului multe articole, în care se arăta că frontul popular antifascist trebuie să se bazeze pe Frontul unic muncitoresc, în jurul căruia urmau să fie polarizate acele pături şi categorii sociale, grupări şi partide politice, asociaţii profesionale, pacifiste etc. care erau interesate în apărarea libertăţii maselor împotriva pericolului fascist şi în apărarea şi menţinerea suveranităţii ţărilor ameninţate de acţiunile revizioniste şi expansioniste ale fascismului european.

În revistă s-au publicat o serie de articole adresate tuturor forţelor internaţionaliste, progresiste, iubitoare de pace, care erau chemate să bareze ofensiva fascismului şi militarismului german şi

---

[12] Szalay István, *A fegyverkezés mai állása* (Situaţia înarmărilor în prezent), în „Korunk", nr. 1 din ianuarie şi nr. 2 din februarie 1935.

Scanned with OKEN Scanner

italian în Europa şi japonez în Orient. Autorii articolelor îşi exprimau solidaritatea lor cu popoarele care luptau împotriva fascismului în propriile ţări şi cu acelea care erau ameninţate de agresiunea ţărilor fasciste. Ei au relevat şi condiţionarea reciprocă a fascismului şi a războiului în epoca imperialistă nu numai în ajunul izbucnirii războiului, ci cu mai mulţi ani înainte.

*

La începutul anului 1935, în centrul preocupărilor revistei „Korunk" au stat acele evenimente ca anexarea Saarului, introducerea serviciului militar obligatoriu în Germania etc.[13], care semnalau cît se poate de evident pregătirea imperialismului german în vederea declanşării unui nou război. A demascat atitudinea binevoitoare a cercurilor progermane din Anglia şi Italia, faţă de anexarea, la 1 mai 1935, a Saarului de către Germania, pe baza rezultatului plebiscitului[14]. „Victoria lui Hitler — citează revista „Korunk" din ziarul german „Das Neue Tagebuch" — a fost posibilă pentru că au stat în spatele lui aliaţi puternici, cele mai mari puteri ale lumii". Într-o serie de materiale preluate din ziare germane democratice, antifasciste sau burgheze, ca „Die Wahrheit", „Neue Weltbühne", „Das Neue Tagebuch", „Europäische Hefte", „Neue Deutsche Blätter" etc.[15], de revista „Korunk" s-a arătat că încadrarea Saarului în graniţele statului german a contribuit, într-o măsură foarte mare, la consolidarea potenţialului militaro-economic al Germaniei şi la întărirea regimului fascist din această ţară. În articolul *După Conferinţa de la Stresa*[16],scris de Neufeld Béla, om de ştiinţă, colaborator din Cehoslovacia al revistei „Korunk", se demonstrează că, în pofida faptului că delegaţii Franţei, Angliei şi Italiei întruniţi în aprilie 1935 la Conferinţa de la Stresa, în mod oficial au condamnat acţiunea Germaniei, în realitate însă cele trei guverne, cu toate contradicţiile dintre ele, duceau o politică de compromisuri şi de încurajare a agresorului. La Conferinţa de la Stresa, reprezentanţii acestor state, situîndu-se pe drumul încurajării tendinţelor agresive şi revizioniste, au făcut chiar un nou pas înainte, ei s-au declarat în

---

[13] Gilbert Badia, *Histoire de l'Allemagne contemporaine. 1933—1962*, vol. II, Paris, Editions Sociales, 1962, p. 38.

[14] *Hitler győzelme* (Victoria lui Hitler), în „Korunk", 1935, nr. 2.

[15] *Ibidem.*

[16] Neufeld Béla, *A stressai konferencia után* (După Conferinţa de la Stresa), în „Korunk" nr. 5 din mai 1835.

principiu pentru reînarmarea Austriei, Ungariei şi Bulgariei [17]. Autorul articolului arată, în continuare, că la această conferinţă poziţia delegaţiilor Franţei, Angliei şi Italiei de a cere pedepsirea Germaniei pentru încălcarea unilaterală a condiţiilor prevăzute în tratatul de la Versailles, în mare măsură, a fost doar formală. Eforturile au fost depuse nu atît pentru sancţionarea Germaniei, cît pentru a îndrepta planurile agresive ale acesteia spre răsăritul Europei. „Politicienii englezi de extremă dreaptă, în frunte cu Rothermere şi adepţii lui — se scrie în articol — , precum şi o parte a liberalilor... ar vedea cu satisfacţie îndreptarea expansiunii în direcţia Răsăritului" [18]. În articol se subliniază rolul şi răspunderea ce reveneau Angliei în vederea barării drumului agresorului şi în asigurarea securităţii popoarelor din Europa, „fapt relevat şi de Stalin în faţa lui Eden"[19]. După semnarea tratatului sovieto-francez, guvernul englez însă, în loc să fi luat măsuri hotărîte împotriva pregătirilor de război ale Germaniei, a încheiat la 18 iunie 1935, cu aceasta, un tratat naval, prin care a deschis Germaniei largi posibilităţi în ceea ce priveşte creşterea şi întărirea flotei de război. Prin semnarea acestui pact fără cunoştinţa şi avizul guvernului francez, Anglia urmărea şi subminarea potenţialului naval al Franţei. Politica dusă de Anglia, în această privinţă, a fost privită cu îngăduinţă şi de către cercurile conducătoare din S.U.A., considerînd-o ca pe un pas important de încercuire a Uniunii Sovietice de către Germania hitleristă [20].

★

Presa antifascistă românească, ca şi întreaga presă antifascistă democratică şi progresistă din Europa din anii 1935—1936, a susţinut cu fermitate lupta popoarelor etiopian şi spaniol pentru libertate, democraţie şi independenţă naţională, contribuind la mobilizarea oamenilor muncii din ţara noastră la acţiuni de sprijinire a popoarelor ameninţate de cotropire de către agresorii fascişti italieni şi germani.

Manifestările în spiritul internaţionalismului proletar ale clasei muncitoare din România reflectate în presa muncitorească şi antifascistă cu ocazia invadării în anii 1935—1936 a Etiopiei de către Italia fascistă reprezintă o pagină de cinste şi onoare a întregului popor român.

---

[17] *Ibidem.*

[18] *Ibidem.*

[19] K. R., *Anglia külpolitikai törekvései* (Aspiraţiile politicii externe a Angliei), în „Korunk", nr. 7—8 din iulie-august 1935.

[20] *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

Partidele şi organizaţiile muncitoreşti, în frunte cu Partidul Comunist Român, au făcut o vie propagandă în favoarea independenţei poporului etiopian. La îndemnul P.C.R., oamenii muncii din ţara noastră s-au ridicat în apărarea poporului etiopian cînd Italia fascistă a invadat Etiopia. În octombrie 1935, o delegaţie din partea miilor de muncitori ceferişti din Bucureşti [21] şi una a intelectualilor antifascişti români, în frunte cu Petre Constantinescu-Iaşi [22], au înmînat reprezentantului Etiopiei, Marcos Berhane, sosit în România din Ankara, „un mesagiu de simpatie şi de solidaritate". Numeroşi cetăţeni români şi-au manifestat dorinţa de a pleca ca voluntari în Etiopia. Unii medici au şi reuşit să ajungă în Etiopia, unde s-au încadrat în detaşamente sanitare[23].

Guvernul român, sub presiunea maselor populare şi datorită poziţiei ferme a lui Nicolae Titulescu [24], pe atunci ministru de externe a ţării, a hotărît, la 19 octombrie 1935, aplicarea imediată de sancţiuni împotriva agresorului italian [25].

Prin luare de poziţie împotriva agresorului, Nicolae Titulescu a atras împotriva sa furia presei fasciste de pretutindeni şi îndeosebi pe aceea a presei italiene. Ziarele fasciste „Giornale d'Italia" şi „Lavora Fascista" au atacat atitudinea adoptată de N. Titulescu. Împotriva atacurilor presei fasciste din Italia, ca şi din alte ţări, N. Titulescu a protestat energic, luînd, în acelaşi timp, măsuri de interdicţie a pătrunderii în România a acelor organe de presă care îl calomniau pentru atitudinea sa antifascistă [26].

Presa muncitorească, antifascistă, democratică din România, în frunte cu „Scînteia" [27], şi chiar o parte a presei burghezo-democratice din anii 1935—1936 au susţinut cu fermitate lupta poporului etiopian şi au contribuit, în mare măsură, la crearea opiniei publice împotriva agresorului. Aceste organe de presă au condamnat agresiunea fascismului italian împotriva Etiopiei şi au atras atenţia asupra

---

[21] „Valul" din 21 octombrie 1935.
[22] Ibidem; „Torţa" din 1 noiembrie 1935.
[23] I. Babici, *Actions de solidarité du peuple roumain avec la lutte héroïque du peuple d'Éthiopie contre l'agression fasciste (1935—1936)*, în „Revue Roumaine d'histoire", t. VI, 1967, nr. 2.
[24] Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1966, p. 306—317.
[25] Dr. Nicolae Copoiu şi dr. Ion Babici, *Manifestări internaţionaliste ale proletariatului din România*, în „Analele Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.", an. XIV, nr. 5 din 1968, p. 53.
[26] Ion M. Oprea, *op. cit.*, p. 316—317.
[27] „Scînteia" din ianuarie 1936.

Scanned with OKEN Scanner

necesității de a se lua măsuri corespunzătoare pentru a preîntîmpina transformarea acestui conflict într-un război mondial.

Revista „Korunk" a dedicat un spațiu însemnat demascării acțiunii agresive a Italiei fasciste, care, bazîndu-se pe situația internațională favorabilă și pe politica de neamestec și cedare a marilor puteri, a declanșat la 3 octombrie 1935 agresiunea împotriva Etiopiei.

În articolele intitulate *Abisinia și situația europeană* [28] și *Italia și Abisinia* [29] au fost demascate, încă de la început, pregătirile fascismului italian pentru ocuparea Etiopiei, care urma să fie o bază de plecare pentru înfăptuirea întregului plan al lui Mussolini de cucerire de noi colonii. Se arăta că fasciștii italieni au fost atrași atît de resursele de materii prime ale Etiopiei, cît și de poziția strategică a acesteia. Prin ocuparea Etiopiei, Italiei i se crea posibilitatea de a-și uni coloniile din Africa și a-și asigura o bază de atac împotriva coloniilor engleze din Africa, amenințînd drumul maritim al Angliei spre India. În aceste articole se făcea o analiză profundă a factorilor politici existenți atunci în Europa care au creat condiții prielnice pentru punerea în aplicare a planurilor agresive ale fascismului italian în Africa. Se arăta că realizarea acestor planuri era în mare parte condiționată de poziția guvernelor Angliei și Franței, care însă au dat dovadă de toleranță față de pregătirile de agresiune ale Italiei. Anglia, încă la Conferința de la Stresa, s-a declarat de acord cu pretențiile guvernului de la Roma de a ocupa acest teritoriu, fiind convinsă că ocuparea Etiopiei nu va contraveni intereselor imperialismului englez. Guvernul francez, prin Laval, de asemenea și-a dat adeziunea sa, asigurîndu-l pe Mussolini că Franța nu va pune piedici Italiei în realizarea intereselor sale în Etiopia. Guvernul american, fiind de acord cu răpirea independenței Etiopiei, a luat totuși o serie de măsuri formale de sancționare ca să demonstreze așa-zisa neutralitate a S.U.A. În realitate însă vindea armament agresorului, la fel ca și Germania nazistă. „Scopul Italiei — se spune în primul articol — este cucerirea economică și politică a ultimului stat independent din Africa, Abisinia..." [30]. După relatarea presei fasciste, „Italia nu face altceva decît ce a făcut Anglia în India, în Africa de Sud și în Egipt. La fel și Italia, se pregătește doar să cucerească cu arme

---

[28] K.R., *Abesszinia és az európai helyzet* (Abisinia și situația europeană), în „Korunk", nr. 9 din septembrie 1935.

[29] Garvai Jenő, *Olaszország és Abesszinia* (Italia și Abisinia), în „Korunk", nr. 10 din octombrie 1935.

[30] „Korunk", nr. 9, din septembrie 1935.

o țară care constituie pentru ea un cîștig prețios"[31]. Autorii articolelor arătau că Mussolini, pentru a se justifica, recurgea la o demagogie neruşinată, argumentîndu-şi politica de cotropire chiar cu unele prevederi ale statutului Ligii Națiunilor [32], după care „bunăstarea şi dezvoltarea popoarelor care nu sînt încă în stare să se conducă singure în condiții deosebit de grele ale lumii moderne constituie o misiune sfîntă de civilizare. Cea mai bună metodă pentru realizarea acestor principii este să se încredințeze dreptul de tutelă acelor popoare dezvoltate care, datorită resurselor, experienței sau poziției lor geografice, sînt cel mai bine plasate pentru această răspundere" [33]. Potrivit acestei justificări, se spune în articol, fascismul italian nu va face altceva prin cotropirea Etiopiei decît să îndeplinească „o misiune sfîntă de civilizare", să desființeze sclavia ce mai există în această țară [34]. Politicienii italieni însă au trecut cu vederea faptul că în imediata vecinătate a Etiopiei, în Eritrea şi în Somalia — colonii italiene —, exista în continuare sclavia [35].

În articolul intitulat *Mişcarea paneuropeană şi pacifismul* [36] se arată că Mussolini, pentru a justifica atacarea Etiopiei, s-a folosit şi de cunoscuta teorie antiştiințifică a lui Malthus a „suprapopulației". Autorul atrage atenția că această teorie primejdioasă, care a fost preluată de către Hitler în *Mein Kampf* şi a fost promovată şi răspîndită de o serie de organe de presă burgheze şi cu caracter fascist, a fost folosită pentru justificarea, în fața propriilor popoare şi a opiniei publice mondiale, a acțiunilor agresive de cotropire.

În articolul intitulat *Războiul din Africa*[37] este demascat fără cruțare caracterul imperialist şi de colonizare al agresiunii Italiei împotriva Etiopiei, care în fapt însemna un capitol din viitorul război mondial, în stadiul de declanşare.

Consiliul Ligii Națiunilor, sub presiunea opiniei publice mondiale, a luat o hotărîre de a sancționa din punct de vedere economic şi financiar Italia agresoare. Această hotărîre însă a fost sabotată de marile țări capitaliste. Germania nazistă, care, în acest timp, se

---

[31] Ibidem.
[32] Eduard Herriot, *Pagini de jurnal*, București, Edit. politică, 1968, p. 291.
[33] *Ibidem.*
[34] „Korunk", an. X, nr. 9 din septembrie 1935.
[35] Ibidem.
[36] Neufeld Béla, *Páneurópa és a pacifizmus* (Mişcarea paneuropeană şi pacifismul.), în „Korunk", nr. 10 din octombrie 1935.
[37] K. R., *Az afrikai háború* (Războiul din Africa), în „Korunk", nr. 11 din noiembrie 1935.

Scanned with OKEN Scanner

pregătea intens pentru anexarea Austriei, a dat un însemnat ajutor economic şi în armament Italiei fasciste [38]. Ca urmare, la sfîrşitul anului 1935, Italia, pînă atunci duşman al Germaniei, a trecut definitiv de partea lui Hitler [39]. În cursul anului 1936, Consiliul Ligii Naţiunilor, care s-a dovedit lipsit de autoritate şi în problema Etiopiei, a ridicat sancţiunile luate împotriva agresorului italian. Această hotărîre a Ligii Naţiunilor însemna — după cum releva revista „Korunk" — nu numai încurajarea şi susţinerea agresorului italian, ci şi întărirea în mare măsură a forţelor şi poziţiilor fascismului în Europa.

În urma acţiunii agresive a fascismului italian însă, a avut de suferit nu numai poporul etiopian, ci şi poporul italian. Sub titlul satiric *Avantajele sancţiunilor* [40], pe baza unor citate reproduse din ziarele italiene „Popolo D'Italia" şi „L'Illustrazione Italiana", revista „Korunk" demonstra că actul de agresiune al fascismului italian, în frunte cu Mussolini, nu a adus altceva poporului italian decît mizerie, foamete şi teroare şi mai sălbatică. Prin materiale preluate din ziarele germane „Das Neue Tagebuch", „Die Neue Weltbühne", „Sozialistische Warte" şi „Europäische Hefte" [41], revista demasca fără cruţare adevăratul scop al agresiunii fasciştilor italieni în Etiopia, politica antipopulară a lui Mussolini şi a unor politicieni italieni, poziţia îngăduitoare şi şovăielnică a puterilor occidentale, care au contribuit la realizarea planului de invadare a Etiopiei.Citînd din ziarul „Europäische Hefte" despre Laval pe atunci colaborator al fasciştilor germani se arată că „adevăratele mari victorii în războiul contra Abisiniei, Mussolini le obţine la Paris. Numele celui mai capabil general al lui este Pierre Laval... El serveşte interesele fascismului internaţional, în loc să fie preocupat de apărarea intereselor Franţei. Acest mic-burghez francez este capabil pentru gloria lui Mussolini să sacrifice a treia Republică"[42].

În seria articolelor consacrate de „Korunk" demascării agresiunii fascismului italian împotriva poporului etiopian, articolul *Mussolini a învins* [43], apărut în numărul 5 al revistei din anul 1936, este din

---

[38] Enzo Collotti, *A náci Németorszag* (La Germania nazista), trad. în lb. maghiară, Giulio Einaudi editore, S.p.A. Torino, 1962, p. 188—189.

[39] *Ibidem.*

[40] *A szankciók előnyei* (Avantajele sancţiunilor), în „Korunk", nr. 1 din ianuarie 1936.

[41] *A fasizmus háborúja* (Războiul fascismului), în „Korunk" nr. 1din ianuarie 1936.

[42] *Ibidem.*

[43] Neufeld Béla, *Mussolini győzött* (Mussolini a învins), în „Korunk", nr. 5 din mai 1936.

punctul de vedere al cunoaşterii situaţiei şi al clarviziunii politice, al forţei demascatoare cel mai valoros dintre articolele publicate în această problemă. „Mussolini a învins în război şi va învinge şi la Geneva, constată articolul. Pe cîmpul de luptă a învins colaborarea eficientă a tehnicii de luptă mai superioară, a avioanelor, a tancurilor şi a gazelor otrăvitoare, iar la Geneva a triumfat spiritul de neînţelegere, ale cărui roade le-a cules tot Mussolini"' [44]. Autorul articolului demonstrează prin fapte concrete că trupele lui Mussolini, în numele civilizaţiei, au folosit împotriva poporului etiopian metode şi mijloace barbare, interzise de dreptul internaţional. Au bombardat oraşe, spitale şi puncte de crucea roşie, au folosit împotriva populaţiei paşnice şi a armatei etiopiene, înzestrată cu o tehnică incomparabil inferioară celei a armatei fasciste italiene, bombe şi gaze otrăvitoare. „Realitatea este — constată cu indignare autorul articolului — că fascismul italian a triumfat. Cei învînşi sînt: Etiopia, Geneva şi nu în ultimul rînd civilizaţia, în sensul cel mai adevărat şi mai uman al cuvîntului...". Liga Naţiunilor a dat faliment. Aceasta a fost prima încercare în istoria omenirii cînd majoritatea statelor s-au întrunit pentru sancţionarea agresorului ca, prin acţiune colectivă, să creeze un exemplu pentru viitor. A fost o iniţiativă promiţătoare şi însufleţitoare, dar cu atît mai mult a fost mai ruşinos şi mai decepţionant falimentul ei. Unde se află greşeala? Răspunsul este evident: „În afară de U.R.S.S., nici un stat nu a dorit eşuarea radicală a acţiunii fascismului italian"[45]. Concluzia finală a autorului este că falimentul Ligii Naţiunilor, în această problemă, a dovedit lipsa de autoritate a acestei organizaţii, iar poziţia luată de aceasta n-a făcut altceva decît să încurajeze fasciştii italieni şi germani pentru punerea în aplicare a planurilor lor agresive. „Interesele contradictorii ale imperialiştilor — se spunea în articol — au sfărîmat unitatea Ligii Naţiunilor, făcînd-o inaptă scopului ei. Nu a avut forţa necesară pentru frînarea agresorului, iar atitudinea lipsită de energie a încurajat pe agresori. Bilanţul a fost negativ, iar şansele viitorului nu sînt liniştitoare" [46].

★

În ultima fază a războiului italo-etiopian, în prima jumătate a anului 1936, situaţia internaţională a cunoscut un nou moment

---

[44] *Ibidem.*
[45] *Ibidem.*
[46] *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

de agravare, ca urmare a ocupării şi a remilitarizării zonei rhenane de către Germania hitleristă.

Ocuparea şi remilitarizarea zonei rhenane, care a întărit poziţia strategică şi militară a Germaniei hitleriste, au produs o adevărată stupefacţie şi în rîndurile opiniei publice româneşti. Spiritul de ostilitate faţă de noua acţiune a fasciştilor germani a cuprins marea majoritate a cercurilor politice româneşti, în frunte cu Nicolae Titulescu[47]. O asemenea stare de spirit a manifestat şi presa românească de diferite nuanţe şi orientări, cu excepţia celei fasciste[48].

Revista „Korunk", situîndu-se pe o poziţie fermă antihitleristă, a considerat ocuparea şi remilitarizarea Rhenaniei de către fasciştii germani ca o nouă lovitură împotriva securităţii colective din Europa, ca un atac împotriva libertăţii şi independenţei popoarelor de pe acest continent. În articolul intitulat *Cum vrea Germania pacea*[49], revista „Korunk" constată că prin intrarea trupelor germane în zona rhenană demilitarizată, încălcînd tratatele de la Versailles şi acordul de la Locarno, fascismul german s-a autodemascat din nou[50], planurile lui agresive s-au conturat şi mai mult. Liga Naţiunilor a primit o nouă şi grea lovitură, care a slăbit destul de serios autoritatea şi eficacitatea sa. Pentru toate acestea, vinovate erau, în primul rînd, Anglia şi Franţa, care au manifestat o poziţie de compromis şi cedare în faţa agresorului. Autorul articolului arată că cea mai condamnabilă era poziţia laşă şi de trădare a intereselor poporului francez de către guvernul său, deoarece acest pas al hitleriştilor ameninţa, în primul rînd, suveranitatea şi integritatea teritorială a Franţei[51]. Această politică de trădare a politicienilor francezi era cu atît mai regretabilă şi de neiertat, cu cît în acel moment potenţialul militar al Franţei ar fi fost suficient pentru oprirea şi izgonirea agresorului german. Această greşeală fatală a guvernului francez a fost recunoscută încă în acel moment de politicianul Paul Boncour, care a spus că „realitatea brutală este că Franţa s-a dovedit incapabilă să-şi apere interesele sale vitale atunci cînd era în stare să o facă"[52].

---

[47] Ion M. Oprea, *op. cit.*, p. 319.

[48] *Ibidem.*

[49] Neufeld Béla, *Ahogyan Németország a békét akarja* (Cum vrea Germania pacea), în „Korunk", nr. 4 din aprilie 1936.

[50] *Ibidem.*

[51] *Ibidem.*

[52] Geneviève Tabouis, *20 de ani de tensiune diplomatică*, Bucureşti, Edit. politică, 1965, p. 289.

Scanned with OKEN Scanner

Autorul articolului sus-amintit atrage atenţia că drumul agresorului se poate bara numai prin întărirea luptei comune a popoarelor europene împotriva fascismului, pentru pace, libertate şi independenţă naţională. Pentru stăvilirea ascensiunii fascismului — sublinia autorul— , mijlocul cel mai eficace este făurirea Frontului popular în fiecare ţară. Ralierea tuturor forţelor antifasciste şi antihitleriste era o necesitate arzătoare, urgentă — se sublinia în articol —, deoarece Hitler, încurajat de victoria politică şi armată cu ocazia ocupării Rhenaniei, a început să dea pe faţă planurile sale agresive din viitorul apropiat. Hitler a început să repete tot mai des lozinca „spaţiului vital" al Germaniei aducînd în sprijinul acestei „teorii" faptul că unui german îi revine de 18 ori mai puţin teritoriu decît unui rus[53]. Concluzia acestei teorii, după Hitler, era simplă, menirea celui de-al treilea Reich a fost să asigure „spaţiu vital" Germaniei printr-o agresiune împotriva Uniunii Sovietice. Situaţia este cu atît mai periculoasă — se arăta în articol —, cu cît unele cercuri conducătoare ale unor ţări apusene fac totul ca să canalizeze atenţia agresorului hitlerist spre răsăritul Europei.

Revista „Korunk" a atribuit o mare atenţie modului cum au reacţionat şi celelalte organe de presă româneşti la ocuparea şi remilitarizarea Rhenaniei de către Germania hitleristă. Sub titlul *Ecoul pasului lui Hitler în presa românească*[54] se reproduc pasaje din publicaţii de diferite orientări pe baza cărora se demonstrează poziţia acestora în problema Rhenaniei. Demască afirmaţiile ziarului „Porunca vremii", organ al Gărzii de fier — coloana a V-a a Germaniei fasciste în România —, după care, „o alianţă cu Germania puternică ne-ar fi numai de folos". De asemenea condamnă atitudinea ziarelor de extremă dreaptă, „Vestitorii" şi „România creştină", care făceau propagandă acţiunilor agresive ale hitleriştilor. Lua atitudine faţă de afirmaţiile ziarului „România creştină"[55], în care se scriau următoarele: „Pacea se află la Berlin şi la Roma, nu la Geneva. Cine vrea în mod sincer pacea, trebuie să păşească pe drumul Romei şi al Berlinului. Liga Naţiunilor este lipsită de autoritate şi e de prisos. Războiul — care în cazul de faţă stă la poartă — poate fi împiedicat numai printr-un acord între Germania, Franţa, Italia şi Anglia şi nicidecum printr-o alianţă cu Franţa şi cu bolşevicii". Iată sensul

---

[53] „Korunk", nr. 4 din aprilie 1936.
[54] Ibidem.
[55] Ibidem.

adevărat al politicii fasciste şi antinaţionale urmărită de grupările de extremă dreaptă, politică condamnată nu numai de revista „Korunk", ci şi de întreaga presă muncitorească, antifascistă, democratică şi progresistă şi chiar şi de marea majoritate a presei burgheze române din acea vreme.

În continuare, revista aducea citate din ziarele burgheze „Adevărul", „Universul", „Credinţa" şi „Vremea"[56], care, ca şi publicaţia „Korunk", au condamnat ocuparea Rhenaniei de către trupele germane fasciste. Publicaţia „Korunk" a respins şi a demascat politica revanşardă a Germaniei hitleriste, care a devenit principalul susţinător al agitaţiei revizioniste a cercurilor conducătoare ale Ungariei horthiste, alături de vechii lor protectori, fasciştii italieni, care erau interesaţi în slăbirea sistemului de securitate în estul şi sud-estul Europei. Situîndu-se pe această poziţie de a susţine şi a aproba politica antihitleristă şi antirevizionistă a statelor participante la Mica Înţelegere şi Înţelegerea Balcanică, revista „Korunk" a redat următoarele fraze din ziarul „Adevărul" : „Politica externă nazistă din nou se află sub semnul « Drang nach Osten ». România rămîne credincioasă acelui sistem de colaborare interstatală la care aparţine în prezent şi care este determinat, în mod imperativ, de situaţia sa geografică, precum şi de toate interesele sale vitale"[57].

Antihitlerismul şi antirevizionismul marelui istoric român Nicolae Iorga[58], de asemenea, erau apreciate şi demonstrate în această revistă. Publicaţia sublinia că N. Iorga lega nemijlocit calea spre agresiuni militare şi revanşism de extinderea rolului Germaniei hitleriste în viaţa internaţională şi de asocierea altor ţări la această politică primejdioasă pentru soarta popoarelor mici, a căror independenţă şi hotare deveniseră obiectivul principal al celei mai feroce şi mai reacţionare forţe a contemporaneităţii. În acest sens, în „Korunk" era redat un fragment din „Neamul românesc", în care N. Iorga declara următoarele : „Hitler a ridicat sabia însîngerată a lui Barbarossa. Dacă însă în dorinţele de stăpînire asupra Europei aruncă în faţa lumii mănuşa barbarismului nebunesc, atunci această provocare va fi acceptată de toţi acei care sînt apărătorii libertăţii popoarelor"[59].

★

[56] Ibidem.
[57] Ibidem.
[58] Titu Georgescu, *Nicolae Iorga împotriva hitlerismului*, în „Studii", 1965, nr. 6.
[59] „Korunk", nr. 4 din aprilie 1936.

Scanned with OKEN Scanner

Dezlănțuirea la 17 iulie 1936 a rebeliunii contrarevoluționare de către reacțiunea militaro-fascistă spaniolă cu scopul înlăturării guvernului Frontului popular, instaurat la conducerea Spaniei la începutul anului 1936, și sprijinirea rebelilor franchiști de către Germania și Italia fascistă au stîrnit ura și protestul opiniei publice și al presei antifasciste și democratice din întreaga Europă.

Presa vremii oglindește în mod fidel evenimentele dramatice desfășurate în Spania între anii 1936 și 1939, care au avut un viu ecou și în România. Forțele democratice și patriotice s-au situat în mod hotărît de partea luptei eroice a poporului spaniol împotriva agresiunii fasciste, pentru libertate, democrație și independență națională[60]. În toamna anului 1936, la București, Cluj, Ploiești, Arad, Iași, Timișoara, Bacău, Tîrgu-Mureș și în alte localități au luat ființă comitete pentru ajutorarea Spaniei republicane[61].

Sute de patrioți și antifasciști români au plecat în Spania ca voluntari pentru a lupta cu arma în mînă, alături de republicanii spanioli și de fiii altor națiuni, împotriva agresiunii fasciste. Participarea voluntarilor români a avut un puternic ecou și pe plan internațional[62]. Luigi Longo, care a făcut parte din comandamentul brigăzilor internaționale, sublinia că antifasciștii români „au dat, alături de ceilalți voluntari din brigăzile internaționale veniți din toate țările lumii, un strălucit exemplu de solidaritate internațională”[63].

Lupta eroică de apărare a republicii spaniole împotriva rebelilor franchiști și a intervenționiștilor germani și italieni a fost remarcată și de Nicolae Titulescu, care a felicitat călduros regimentul de artilerie comandat de Valter Roman după victoria de la Guadalajara[64]. La rîndul lor, voluntarii români din brigăzile internaționale și-au exprimat adînca recunoștință față de intervenția lui N. Titulescu prin care s-au cedat armatei republicane spaniole tunurile și avioanele construite inițial pentru România în uzinele franceze[65].

---

[60] I. Babici, *Solidaritatea poporului român cu războiul național-revoluționar din Spania*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.”, 1966, nr. 4.

[61] Ibidem.

[62] Dr. N. Copoiu și dr. I. Babici, *loc. cit.*, p. 53—54.

[63] Luigi Longo, *Brigăzile internaționale în Spania*, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 7.

[64] Lt.-colonel Valter Roman, *U.R.S.S. în război*, Edit. „Dacia Traiană”, 1946, p. 12.

[65] „Gazeta românească” din iunie 1937; Ion M. Oprea, *op. cit.*, p. 324—325.

Scanned with OKEN Scanner

Publicistica antifascistă românească a deschis o largă tribună în apărarea poporului spaniol, lovit de politica agresivă a statelor fasciste. Pe lîngă organele centrale de presă ale P.C.R. în publicaţiile „Stînga", „Reporter", „Clopotul", „Atlas", „Cuvîntul liber", „Manifest", „Proletarul", „Societatea de mîine", „Korunk", „Új Szó", „Glasul nostru", precum şi în „Adevărul", „Dimineaţa" etc., publicişti antifascişti români, maghiari, germani etc. protestau împotriva sprijinului dat de Italia fascistă şi Germania hitleristă bandelor fasciste care luptau împotriva Spaniei republicane. Petre Constantinescu-Iaşi, N. Popescu Doreanu, Leonte Răutu, Geo Bogza, Valter Roman, Miron Constantinescu, Scarlat Callimachi, Octav Livezeanu, Zaharia Stancu, Aurel Baranga, Józsa Béla, Gaál Gábor, Ladislau Bányai[66] şi alţi publicişti, scriitori, oameni de ştiinţă, artă şi cultură, luptători antifascişti, au atras atenţia asupra pericolului hitlerist care ameninţa popoarele şi au relevat necesitatea solidarităţii internaţionale a poporului român cu poporul spaniol, care a devenit victimă a agresorului şi a fascismului.

Revista „Korunk", de asemenea, s-a încadrat în rîndul acelor publicaţii care au dezbătut pe larg evenimentele războiului naţional-revoluţionar din Spania şi şi-a exprimat solidaritatea cu lupta eroică şi plină de jertfe pe care o ducea poporul spaniol nu numai împotriva forţelor reacţionare interne, ci şi împotriva trupelor intervenţioniste ale Italiei fasciste şi Germaniei hitleriste[67].

Declarîndu-şi deschis solidaritatea cu Spania republicană, mulţi scriitori, publicişti, colaboratori ai revistei şi-au pus condeiul în slujba apărării cauzei poporului spaniol. Ca o expresie semnificativă de solidaritate a fost faptul că, în a doua jumătate a anului 1936, în revistă s-au publicat o serie de versuri şi lucrări de autori spanioli, avînd ca temă realităţile din Spania. Printre aceşti autori se află şi numele lui Manuel Azaña, prim-ministru şi apoi preşedinte al Spaniei republicane, figură marcantă a Frontului popular spaniol. Sub titlul *Refugiaţii*, revista „Korunk" a reprodus un fragment din piesa intitulată *Coroana*, scrisă de Manuel Azaña[68].

Revista „Korunk" a descris pe larg desfăşurarea evenimentelor din Spania. Articolul intitulat *Forţele de clasă ale războiului civil*

---

[66] Titu Georgescu, *Intelectuali antifascişti în publicistica românească*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1967, p. 364—384.

[67] „Korunk", nr. 9 din septembrie 1936.

[68] Manuel Azaña, *Menekülők* (Refugiaţii), în „Korunk", nr. 9 din septembrie 1936.

Scanned with OKEN Scanner

din Spania[69] a redat, într-o analiză profundă, polarizarea forţelor de clasă participante în războiul naţional-revoluţionar din Spania şi a condamnat cu asprime intervenţia armată a fascismului german şi italian, care a întărit forţele rebelilor franchişti.

Într-un articol publicat la rubrica *Situaţia internaţională*, revista demasca politica guvernelor acelor state apusene care, în mod formal, au consimţit la înţelegerea internaţională realizată la 19 august 1936 cu privire la înfiinţarea „Comitetului de neamestec", dar, în realitate, au dovedit în scurt timp că nici pe departe nu erau hotărîte să aplice în mod eficient politica de neamestec. Se demonstrează că guvernele francez, englez şi american, situîndu-se pe poziţia aşa-zisei „politicii de neamestec", loveau de fapt în forţele revoluţionare şi patriotice spaniole, fiindcă Germania şi Italia, cu toată adeziunea formală, de altfel, la convenţia internaţională a neintervenţiei, au participat în permanenţă la război alături de clica rebelilor fascişti Franco şi Mola[70].

În problema organizării şi popularizării mişcării de solidaritate cu Spania republicană, revista „Korunk" s-a condus după indicaţiile Comitetului Central al P.C.R. din august 1936, care arătau că „evenimentele ce se petrec în Spania ... *dovedesc încă o dată că fascismul internaţional este duşmanul de moarte al tuturor popoarelor din întreaga lume* ... Ridicîndu-ne toţi ca unul pentru ajutorarea şi sprijinirea poporului spaniol şi a guvernului său legal, noi, poporul român, luptăm în acelaşi timp şi contra asupritorilor noştri, pentru *muncă*, *pîine*, *pămînt*, *pace* şi *libertate*"[71]. În acest spirit, autorul articolului sus-amintit sublinia că evenimentele din Spania au creat o adevărată primejdie pentru pacea lumii întregi, deoarece în războiul naţional-revoluţionar din Spania forţele democratice şi antifasciste din lume se luptau împotriva fascismului şi reacţiunii internaţionale[72]. Caracterul şi însemnătatea internaţională a evenimentelor din Spania au fost foarte bine înţelese de forţele fasciste şi reacţionare din Europa şi tocmai de aceea au căutat să asigure un ajutor cît mai eficace rebelilor franchişti[73].

În numerele din anii 1936—1939 ale revistei „Korunk" au văzut lumina tiparului articole în care se popularizau acele reforme

---

[69] „Korunk", nr. 9 din septembrie 1936.
[70] Ibidem.
[71] *Documente din istoria Partidului Comunist din România 1934—1937*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1957, p. 471—472.
[72] „Korunk" nr. 9, din septembrie 1936.
[73] Ibidem.

Scanned with OKEN Scanner

înfăptuite de poporul spaniol care au făcut ca Spania să se transforme într-o republică democratică de tip nou. Printre evenimentele luptelor dintre republicani şi rebelii fascişti, revista relata despre a patra ofensivă a franchiştilor împotriva Madridului, cu ocazia căreia efectivele mari ale rebelilor, ajutaţi de întregul corp intervenţionist italian şi de tancurile şi aviaţia germană, timp de două săptămîni nu au reuşit să cucerească Madridul. La luptele de apărare a Madridului, care s-au încheiat cu victoria strălucită a armatei republicane, a participat şi un divizion de artilerie a voluntarilor români[74]. În „Korunk" au fost descrise operaţiile de pe frontul Estremadura, unde a luat parte, în lupte, grupul de artilerişti „Gheorghe Gheorghiu-Dej". De asemenea, s-a scris şi despre bătăliile de la Brunete, Zaragoza, pe Ebru, în Catalonia, unde, încadraţi în brigăzile internaţionale, au participat la acţiunile forţelor armate republicane spaniole şi voluntari români[75].

Campania de solidaritate, lupta pentru salvarea Republicii Spaniole, luarea de poziţie a presei muncitoreşti, democratice şi antifasciste româneşti împotriva intervenţiei fascismului italian şi german în Spania şi exprimarea solidarităţii cu lupta curajoasă a poporului spaniol pentru republică reprezintă file de glorie în istoria Partidului Comunist Român şi a poporului român. Sprijinul neprecupeţit dat de poporul român poporului spaniol se integrează, în acelaşi timp, în mişcarea antifascistă internaţională de solidaritate cu Spania republicană.

★

În a doua jumătate a anului 1936, în atenţia vieţii politice, a opiniei publice şi a presei de toate nuanţele stătea înţelegerea încheiată la 26 octombrie 1936 la Berlin între guvernul german şi cel italian, prin care statele semnatare îşi împărţeau sferele de influenţă economică în ţările central-europene şi sud-est europene.

Presa progresistă, antifascistă şi democratică din diferite ţări denunţa că Germania nazistă, încurajată de politica pasivă şi de cedare a guvernelor francez şi englez, la sfîrşitul anului 1936 şi în 1937 a trecut în mod intens la înjghebarea unui sistem de alianţă politică ce avea menirea să contribuie la realizarea, în viitorul apropiat, a planurilor sale agresive. În acest sens, la 25 noiembrie 1936,

---

[74] Ion Babici, *Solidaritatea poporului român...*, p. 108.
[75] *Ibidem.*

guvernul german a semnat la Berlin pactul cu Japonia — pactul anticomintern—, la care, peste un an, în 6 noiembrie 1937, s-a alăturat şi Italia. Pactul anticomintern valabil pentru o durată de 5 ani, cu toate că avea un caracter pronunţat antisovietic, nu prevedea imediata atacare a Uniunii Sovietice.

Întreaga presă muncitorească, antifascistă şi democratică din lume semnala că denumirea pactului nu exprima scopul şi conţinutul lui adevărat, care, în realitate, nu era altceva decît o înţelegere asupra reîmpărţirii sferelor de interes între cele trei ţări semnatare. Germania tindea ca prin folosirea agresiunii să-şi asigure dominaţia în Europa centrală, sud-estică şi apuseană, Italia dominaţia în Mediterană şi în nordul Africii, iar Japonia urmărea dominaţia în Pacific dorind, de asemenea, să-şi asigure mînă liberă pentru intervenţia sa în China[76].

Aceste planuri agresive, care loveau în mod direct şi în interesele naţionale ale poporului român, au fost respinse şi demascate de întreaga presă muncitorească, antifascistă, democratică, democrat-burgheză din România. Condeierii presei antifasciste şi patriotice, în ziarele „Reporter", „Arena", „Atlas", „Korunk", „Glasul nostru", „Lumea românească" etc., au dezvăluit opiniei publice că ţinta Germaniei hitleriste era ori ocuparea României prin forţa armelor, ori subordonarea ei politică şi economică prin mijlocirea organizaţiilor fasciste, agenturi ale Gestapo-ului care acţionau cu scopul de a distruge sistemul de alianţe şi pacte central-europene şi sud-est europene. S-a arătat că şi încercările guvernului maghiar de a încheia acorduri bilaterale cu statele Micii Înţelegeri, cu scopul de a slăbi sau a destrăma această organizaţie interstatală, făceau parte integrantă din politica Germaniei naziste. Publiciştii antifascişti români atrăgeau atenţia poporului că planurile agresive ale lui Hitler ameninţă pacea, independenţa şi hotarele naţionale ale ţării. Ziarul „Arena" din 28 mai 1936 scria că frontul agresorilor „cuprinde Berlinul şi Roma, trece prin Varşovia, Budapesta, avînd drept scop final atacarea Uniunii Sovietice. Acest lucru priveşte direct România, primejduieşte direct însăşi fiinţa României"[77]. „Planul obiectiv al acestei expansiuni este bazinul dunărean", preciza profesorul Ladislau Bányai[78].

---

[76] Gilbert Badia, *op. cit.*, p. 288—299.
[77] „Arena" din 28 mai 1936.
[78] „Korunk", nr. 7—8 din iulie-august 1938.

Scanned with OKEN Scanner

În articolul intitulat „*Mitteleuropa*" *germană şi coaliţia din bazinul dunărean*[79], Ladislau Bányai — pe atunci secretar general al Madosz-ului — combătea teoria germană fascistă a aşa-zisei „Mitteleuropa", care stătea la baza politicii Germaniei hitleriste în vederea asigurării dominaţiei ei în Europa centrală şi de sud-est.

În a doua jumătate a anului 1936 şi în tot cursul anului 1937, Germania depunea eforturi tot mai evidente pentru pregătirea expansiunii sale în această parte a Europei. Pentru realizarea acestor scopuri, fascismul german recurgea la tot felul de măsuri economice, politice, precum şi la finanţarea sau acordarea unui sprijin material şi moral organizaţiilor fasciste sau profasciste din diferite ţări. Demascînd adevăratul sens al acestor scopuri, L. Bányai, în articolul amintit, atrăgea atenţia popoarelor din bazniul dunărean asupra pericolului grav care ameninţa suveranitatea şi existenţa acestor state. „Expansiunea economică — preciza autorul — reprezintă un sistem iscusit de pregătire a terenului în domeniul politic. O dată cu aceasta, grupările politice de orientare progermană încep să profite şi de sprijinul cercurilor economice indigene interesate. Cu ajutorul acestor grupări politice, Germania va submina, în caz de nevoie, ordinea internă a acelui stat care va manifesta rezistenţă faţă de planurile sale de dominaţie ... Ea tinde, în general, la ascuţirea contradicţiilor din bazinul dunărean, ca nu cumva să ia fiinţă o coaliţie de state care, eventual, să i se opună sub forma unui cartel economic sau politic"[80]. Autorul articolului atrăgea atenţia că expansiunea Germaniei fasciste poate fi împiedicată numai prin lupta comună a tuturor popoarelor din bazinul dunărean: „Ungaria, Cehoslovacia, România şi Iugoslavia reprezintă, împreună, chiar şi fără Austria, mai mult de trei sferturi de milion de kilometri pătraţi şi 50 de milioane de locuitori, o adevărată mare putere faţă de Germania, cu un teritoriu de jumătate de milion de kilometri pătraţi şi 70 milioane de locuitori"[81].

Creşterea vertiginoasă a politicii agresive a Germanie ihitleriste, care constituia un mare pericol pentru ţările din estul şi sud-estul Europei, precum şi politica de cedare în faţa agresorului dusă de Anglia şi Franţa constituiau temele mereu prezente în numerele din 1937 ale revistei „Korunk" şi ale întregii prese antifasciste şi democratice din ţara noastră. Discuţiile purtate între Hitler şi delegatul

[79] Ladislau Bányai, „*Mitteleuropa*" *germană şi coaliţia din bazinul dunărean*, în „Korunk", nr. 7—8 din iulie-august 1938.

[80] L. Bányai, „*Mitteleuropa*" *germană*..., p. 678.

[81] *Ibidem.*

guvernului englez Halifax, ca şi cele care au avut loc între reprezentanţii Angliei şi Franţei în cursul lunii noiembrie 1937 la Londra, au fost comentate şi urmărite cu mare interes de presa românească. Din comentarii rezulta că aceste convorbiri dintre marile puteri nu au avut alt rezultat decît înrăutăţirea şi mai mult a situaţiei ţărilor din sud-estul Europei din cauza încurajării şi aprobării de către unele puteri a planurilor expansioniste ale Germaniei referitoare la ocuparea Austriei şi a Cehoslovaciei, a căror invadare a fost pregătită, în mod minuţios, în cursul anului 1937.

★

Anexarea Austriei de către Germania hitleristă în martie 1938 a provocat în rîndurile opiniei publice din România — la fel ca şi în alte ţări — o puternică indignare şi îngrijorare. Ziarul „Pravda", comentînd ocuparea Austriei, scria: „Cucerirea capului de pod austriac de către Germania fascistă duce la creşterea tensiunii în Europa, apropie şi mai mult pericolul războiului general european"[82].

Partidul Comunist Român a desfăşurat o intensă activitate de protest împotriva agresiunii fasciste, subliniind pericolul mare care plana asupra ţărilor Europei, asupra independenţei şi suveranităţii României. Presa legală şi ilegală de partid, cea antifascistă şi democratică au luat atitudine fermă de condamnare a acestui act de samavolnicie săvîrşit de fascismul german asupra Austriei. „Acum, după ocuparea Austriei de către Germania hitleristă — sublinia revista „Lupta de clasă" —, numai orbii şi vînduţii nu pot vedea ce pericol ameninţă independenţa poporului român ... România va deveni pradă imperialismului german, iar independenţa poporului român va rămîne numai o amintire din trecut"[83]. Marele istoric român Nicolae Iorga, îngrijorat de evoluţia evenimentelor politice, scria: „Austria nu este hotar cum nici nu poate admite doctrina nazistă care leagă drepturile statului german asupra oricărei ţări de prezenţa, acolo, a unei populaţii germanice numeroase sau mai puţin numeroase, întinzînd astfel o linie de culoare neagră pînă peste România.... Austria este un popas pe o linie de înaintare pregătită cu cea mai mare grijă ... Austria este un punct de plecare. Este ... o poartă către Răsărit"[84].

---

[82] „Pravda" din 22 martie 1938.
[83] „Lupta de clasă", nr. 2 din 1938.
[84] „Timpul" din 23 mai 1938.

Scanned with OKEN Scanner

Revista „Korunk" a acordat, de asemenea, o atenţie majoră desfăşurării evenimentelor legate de invadarea Austriei de către fasciştii germani. Situîndu-se pe o poziţie patriotică şi internaţionalistă, şi-a exprimat solidaritatea faţă de poporul austriac înrobit.

În articolul intitulat *Românii şi ideea alianţei dunărene*[85], scris de Gáll Ernő, se atrăgea atenţia opiniei publice asupra agravării situaţiei politice din Europa în urma ocupării Austriei de către Germania hitleristă. De asemenea, este subliniată necesitatea unirii tuturor forţelor antirăzboinice, democratice, pentru apărarea păcii şi securităţii internaţionale. „După ce a avut loc Anschluss-ul — scria Gáll Ernő —, teoriile pangermane ale ideologiei germane romantice încep să tindă spre realizare. Anschluss-ul este doar o introducere în şirul evenimentelor în evoluare a *Drang nach Osten*-ului"[86]. Autorul subliniază faptul că, prin ocuparea Austriei, Germania a reuşit să ocupe noi poziţii strategice în centrul şi sud-estul Europei. Această afirmaţie o documentează printr-un citat luat din ziarul „Deutsche Wehr", după aprecierea căruia ocuparea Austriei de către Germania înseamnă „tăierea în două a Micii Antante şi pregătirea terenului favorabil pentru atacarea statelor sud-est europene"[87]. În articol sînt reproduse unele fragmente din organul comandamentului militar suprem german „Militär-Wochenblatt", din care reieşau planurile agresive ale Germaniei de cotropire a ţărilor sud-est europene. „Calea ferată Bagdad — se scria în „Militär Wochenblatt" —, dominată de o Germanie puternică, n-ar însemna numai dominaţia Germaniei asupra sud-estului Europei, ci ar asigura posibilitatea exploatării economice a întregului Orient Apropiat şi ar deschide, în continuare, perspective nemaipomenite"[88].

Într-un alt articol publicat la rubrica „Situaţia internaţională"[89], semnat de psihologul cehoslovac Neufeld Béla, este demascată poziţia adoptată de marile puteri, care se reducea la proteste formale, şi nu la acţiuni hotărîte şi colective împotriva agresorului german. „Realitatea este — se spune în articol — că focarul agresiunii imperialiste este « Germania mare ». Forţele imperialismului german se îndreaptă azi spre Răsărit şi în direcţia sud-estului Europei şi

---

[85] Gáll Ernő, *A románság és a dunai szövetség eszméje* (Românii şi ideea alianţei dunărene), în „Korunk", nr. 5 din mai 1938.

[86] *Ibidem.*

[87] „Deutsche Wehr" din 3 octombrie 1935.

[88] Gáll Ernő, *A románság és a dunai szövetség*..., p. 455.

[89] „Korunk", nr. 6 din iunie 1938.

urmăresc obţinerea hegemoniei europene"[90]. Autorul articolului demonstrează cît de formale şi demagogice erau asigurările date de Hitler, imediat după intrarea trupelor germane în Austria, Cehoslovaciei şi Iugoslaviei, cu privire la respectarea suveranităţii şi integrităţii teritoriale a acestora. „Exemplul Austriei — se arată în articol — este o dovadă clasică a valorii acordurilor bilaterale. Nu întîmplător ţine atît de mult Hitler la ele şi le preferă acordurilor colective de pace. Acordurile colective asigură ca, în cazul unei agresiuni, statele interesate să dea sprijin celui atacat, astfel că agresiunea este riscantă. În cazul acordurilor bilaterale, statele mai slabe sînt puse la cheremul celui puternic, iar statele din afară sînt puse în situaţia de a fi simpli spectatori. Acorduri bilaterale, „război localizat", acestea sînt cele mai specifice principii ale lui Hitler, pe care practica le-a dovedit a fi folositoare. Iată exemplul Austriei"[91].

În continuare, autorul articolului arată că după anexarea Austriei a crescut pericolul invaziei germane pentru Cehoslovacia: „Republica democratică Cehoslovacă, care este legată de Franţa şi de Uniunea Sovietică prin acorduri de ajutor reciproc, stă în calea invaziei germane. Cehoslovacia este un pod între Uniunea Sovietică şi Franţa şi, pînă cînd acest pod nu este distrus, drumul Berlin-Bagdad şi Viena-Odesa este barat pentru Germania. Cehoslovacia este nodul gordian. Cehoslovacia stă în centrul atenţiei politicii mondiale"[92].

Aprecierea situaţiei politice mondiale de către autor s-a dovedit a fi justă, fiindcă ocuparea Austriei de către Germania fascistă la începutul anului 1938 a avut grave repercusiuni asupra evenimentelor ulterioare, ea a marcat un pas însemnat în pregătirea şi dezlănţuirea celui de-al doilea război mondial. În această configuraţie a Europei, securitatea Franţei s-a micşorat în mod simţitor: Cehoslovacia era strînsă ca în chingi de frontierele Germaniei. Reichul căpăta frontiere comune cu Italia şi obţinea noi poziţii în bazinul dunărean, care vizau direct independenţa ţărilor din această parte a Europei. Astfel, Anschluss-ul a întărit în mod însemnat poziţiile strategice, economice şi politice ale celui de-al treilea Reich. Hitler putea să continue punerea în aplicare a planurilor sale agresive în condiţii şi mai favorabile.

*

[90] Ibidem.
[91] Ibidem.
[92] Ibidem.

Scanned with OKEN Scanner

În fața primejdiei grave și a amenințării ce se crease pentru libertatea și independența popoarelor din Europa după ocuparea Austriei de către Germania hitleristă, Anglia și Franța au pășit și pe mai departe pe calea concesiilor și compromisurilor cu Germania hitleristă. Pentru „salvarea păcii" și preîntîmpinarea războiului, după părerea cercurilor celor mai reacționare, alternativa cea mai bună era înțelegerea cu Hitler.

Îngrijorat de soarta poporului nostru, de pericolul care amenința integritatea și independența României, Partidul Comunist Român, într-o declarație intitulată „După Austria, Cehoslovacia", dezvăluind gravele pericole create de expansionismul hitlerist, favorizat de politica conciliatoristă a puterilor occidentale, a lansat un vibrant apel pentru sprijinirea Cehoslovaciei „în lupta de apărare a integrității ei naționale și a independenței ei"[93].

În urma acordului de la München dintre Anglia și Franța, sprijinite de S.U.A., pe de o parte, și Germania și Italia, pe de altă parte, acord intervenit la sfîrșitul lunii septembrie 1938, Cehoslovacia a fost dezmembrată. Ea a fost obligată să cedeze Germaniei, în termen de 10 zile, regiunea sudetă și să satisfacă în decurs de trei luni pretențiile teritoriale ale Ungariei și Poloniei.

Dezmembrarea și subjugarea întregii Cehoslovacii, în martie 1939, au dezlănțuit o uriașă mișcare de protest în România[94]. La București, în fața Ambasadei cehoslovace, multe mii de cetățeni aparținînd celor mai diferite categorii sociale și-au manifestat solidaritatea și simpatia față de poporul cehoslovac, iar apoi, regrupîndu-se, au pornit spre Legația germană, protestînd cu vehemență în fața ei. „O ură formidabilă s-a dezlănțuit contra lui Hitler", consemna darea de seamă a direcției generale a poliției pe luna martie 1939[95].

Mișcarea de solidaritate a poporului român cu poporul cehoslovac a îmbrăcat variate forme, mitinguri și demonstrații, conferințe publice, editarea și difuzarea de manifeste, desfășurarea unei susținute campanii de presă, trimiterea de scrisori și mesaje Ambasadei cehoslovace din București etc.[96].

---

[93] Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., cota Ab. XXII—5/1007.

[94] Gh. Matei, *Solidaritatea poporului român cu poporul cehoslovac împotriva agresiunii hitleriste*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.", 1966, nr. 5, p. 69—72.

[95] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 41, dosar nr. 4/707, fila 96.

[96] Gh. Matei *art. cit.*, p. 96.

Scanned with OKEN Scanner

Mişcarea de solidaritate a poporului român cu poporul cehoslovac, grav încercat, a fost susţinută de întreaga presă românească, de cele mai diferite nuanţe, cu excepţia ziarelor fasciste. În publicaţiile „Lumea nouă", „Timpul", „Lumea românească", „Ştiri", „Dacia nouă", „Korunk", „Universul" şi altele au apărut o sumedenie de articole care exprimau simpatia şi solidaritatea cu poporul cehoslovac.

Revista „Korunk" a acordat o mare atenţie lămuririi şi explicării complexităţii situaţiei internaţionale şi a evenimentelor legate de acţiunile care au dus la dezmembrarea şi subjugarea întregii Cehoslovacii de către fascismul german. În revistă au apărut articole şi materiale care au redat unele aspecte legate de solidaritatea poporului român şi a naţionalităţilor conlocuitoare cu poporul cehoslovac, greu încercat.

În revistă s-a publicat un articol despre politica externă a României în cadrul evenimentelor internaţionale din acea perioadă, scris de marele sociolog român D. Gusti, articol care a fost publicat şi în „L'Esprit International". În acest articol, autorul arată, printre altele, că „unul dintre principiile de bază ale politicii externe româneşti este recunoaşterea statu-quo-ului, care corespunde cerinţelor istorice ale românilor şi care, în acelaşi timp, asigură menţinerea păcii. Acest (principiu) a determinat România să devină membră a Ligii Naţiunilor şi să sprijine în continuu organizaţia de la Geneva. România constată cu regret că activitatea din prezent a Ligii Naţiunilor îngreuiază eforturile depuse pentru menţinerea păcii şi ar accepta cu satisfacţie orice schimbări care ar interveni în această direcţie". Articolul subliniază, de asemenea, activitatea diplomatică a României şi importanţa pe care o au sistemele de alianţă în situaţia expansiunii celui de-al treilea Reich în Europa de sud-est. În faţa acestei primejdii care ameninţă toate popoarele din bazinul Dunării există doar o singură salvare : „unirea forţelor"[97].

La o lună după ocuparea regiunii sudete de către Germania, în numărul din octombrie al revistei „Korunk", a fost publicat *Apelul scriitorilor cehi şi slovaci către opinia publică a lumii*[98], semnat de 29 membri ai Asociaţiei scriitorilor cehoslovaci. În acest apel adresat către scriitorii din toate ţările, către opinia publică, scriitorii cehoslovaci solicită sprijinirea luptei poporului din ţara lor împotriva cotropitorilor fascişti germani. În acest apel se arată că

---

[97] „Korunk", an. XIII, nr. 12 din decembrie 1938.

[98] *Apelul scriitorilor cehi şi slovaci către opinia publică a lumii*, în „Korunk", an. XIII, nr. 10 din octombrie 1939, p. 865.

Scanned with OKEN Scanner

poporul cehoslovac luptînd pentru libertatea lui şi independenţa naţională a Cehoslovaciei, luptă totodată şi pentru apărarea comorilor spirituale ale tuturor popoarelor libere şi dornice de pace. Semnatarii apelului atrag atenţia tuturor că nimeni nu poate să închidă ochii asupra faptului că după Cehoslovacia urmează alte ţări şi alte popoare[99]. Chiar de aceea toţi care sprijină lupta poporului cehoslovac căzut victimă agresorului german — subliniază revista „Korunk" — luptă totodată şi pentru salvarea independenţei şi integrităţii patriei lor.

Demascîndu-se adevăratul scop şi înţeles al politicii münchineze a marilor ţări apusene, în „Korunk" se arată că „pacea münchineză prin faptul că sporeşte în mare măsură potenţialul statelor războinice şi le asigură acestora drum liber spre pieţele Europei răsăritene şi sud-est europene — serveşte mai mult războiului decît cauzei păcii"[100]. Tot în legătură cu acordul de la München, în recenzia cărţii intitulate *Focarul* a lui Simonis Henrik se subliniază că „la München nu ideea autodeterminării a fost pusă în aplicare, pentru că în regiunea sudetă nu poporul a hotărît asupra soartei sale, ci imperialismul mondial a împins în beznă ultimul punct de lumină al democraţiei europene"[101].

Într-o serie de articole apărute în numele revistei „Korunk" din a doua jumătate a anului 1938 era condamnată politica revizionistă a Ungariei horthiste, care, în urma primului dictat de la Viena (octombrie 1938), a invadat în cursul lunii noiembrie teritoriile din sudul Cehoslovaciei. Acest fapt a determinat o creştere a tensiunii politice din această parte a Europei, încurajînd în acelaşi timp pretenţiile revizioniste ale guvernului de la Budapesta.

★

După dezmembrarea şi subjugarea întregii Cehoslovacii de către Germania hitleristă, din cauza ciocnirilor intereselor contradictorii ale principalelor puteri mondiale în Europa s-a creat o situaţie explozivă. Statele fasciste Germania şi Italia au căutat, şi de data aceasta, să profite de evoluţia situaţiei internaţionale. Italia fascistă, cu toate că în martie 1936 a semnat un acord cu Albania[102],

---

[99] *Ibidem.*

[100] „Korunk", an. XIII, nr. 11 din noiembrie 1938, p. 976.

[101] Simonis Henrik, *A gyujtópont* (Focarul) , în „Korunk", an. XIII, nr. 12 din decembrie 1938.

[102] „Korunk", nr. 12 din decembrie 1936.

Scanned with OKEN Scanner

în aprilie 1939 a invadat şi a cotropit această ţară. Această agresiune a fost pusă la cale de către fasciştii italieni care doreau să pună stăpînire pe resursele economice ale ţării şi, în principal, să acapareze petrolul albanez pentru a obţine o bază strategică importantă, care să fie un punct de plecare pentru realizarea planurilor agresive italiene în Balcani.

Poporul român, alături de celelalte popoare iubitoare de pace, libertate şi independenţă naţională, a protestat în primăvara anului 1939 împotriva agresiunii săvîrşite de Italia fascistă, împotriva Albaniei. Personalităţi de seamă ale vieţii politice româneşti, cercuri largi progresiste şi democratice, numeroase ziare şi reviste şi-au exprimat solidaritatea frăţească cu lupta dreaptă a poporului albanez. Organul Comitetului Central al P.C.R., „Scînteia", releva faptul că, în ciuda ocupării Albaniei de către trupele fasciste italiene, „poporul albanez n-a încetat lupta pentru eliberarea sa de sub cotropirea mussoliniană. Lupta înarmată a albanezilor continuă şi se desfăşoară în diferite părţi ale Albaniei"[103].

În revista „Korunk", încă din anul 1936, găsim articole în care erau arătate scopurile pe care le urmărea fascismul italian prin subjugarea acestei ţări. „În afară de importanţa strategică, petrolul este cel care atrage capitalul italian în Albania"[104], preciza publicaţia.

În rubricile „Situaţia internaţională"[105] din revista „Korunk" s-a arătat că acţiunile fascismului italian, în realizarea scopurilor sale în Balcani, au fost sprijinite în cadrul „Axei Berlin-Roma-Tokio" de Germania hitleristă. Acest sprijin dat de fascismul german Italiei la ocuparea Albaniei a fost stabilit pe baza „principiului intereselor comune pentru reîmpărţirea imperialistă a lumii"[106], după cum subliniază revista.

*

Analizînd înrăutăţirea situaţiei politice internaţionale în urma acţiunilor agresive ale fascismului german şi italian, mulţi publicişti antifascişti, oameni de ştiinţă au ridicat cuvîntul în revista „Korunk" pentru unirea tuturor forţelor antifasciste, antihitleriste şi patriotice din ţările sud-est europene ameninţate îndeaproape de agresiunea puterilor fasciste. Arătînd necesitatea arzătoare a ralierii tuturor

---

[103] „Scînteia", din 1 iunie 1939.
[104] „Korunk", nr. 12 din decembrie 1936.
[105] „Korunk", nr. 4 din aprilie 1939.
[106] Ibidem.

Scanned with OKEN Scanner

forţelor democratice din România şi din ţările sud-est europene împotriva primejdiei fascismului şi a agresiunii hitleriste, scriitorul Balogh Edgár, publicist antifascist, militant neobosit al apropierii şi înfrăţirii popoarelor din sud-estul Europei, scria în „Korunk": „Luptăm pentru independenţa tuturor popoarelor din bazinul dunărean, din răsăritul Europei şi afirmăm cu convingere că apărarea comună nu este numai o necesitate istorică ci şi o posibilitate istorică"[107]. Această luare de poziţie coincidea întru totul cu linia politică a P.C.R. care arăta că în condiţiile de atunci era o necesitate imperioasă şi pentru România „de a duce o politică de securitate colectivă, în alianţă cu statele democratice în frunte cu marea ţară socialistă — U.R.S.S., o politică de transformare a Înţelegerii Balcanice într-un bloc de apărare împotriva agresorilor"[108].

În perioada următoare, revista „Korunk", apărînd interesele vitale ale poporului român, s-a situat pe platforma *Rezoluţiei plenarei a VI-a a C.C. al P.C.R. din iulie 1939*, care sublinia că „primejdia dezmembrării şi ocupării României de către Germania fascistă şi statele revizioniste a crescut enorm în urma ocupării Cehoslovaciei, Albaniei, Memelului, în urma aderării Ungariei la pactul anticomintern şi a creşterii influenţei fascismului german în Bulgaria şi Iugoslavia"[109].

O influenţă defavorabilă asupra evoluţiei situaţiei internaţionale a avut nerealizarea unui acord între puterile occidentale şi Uniunea Sovietică, împotriva agresorilor fascişti germani şi italieni. Revista „Korunk" a tratat pe larg motivele care au dus la eşecul tratativelor anglo-franco-sovietice din vara anului 1939 şi din care cauză U.R.S.S., la 23 august, a încheiat tratatul de neagresiune cu Germania. Pactul de neagresiune sovieto-german — se scrie în „Korunk" — este consecinţa directă a aceleiaşi politici care, în anul anterior, a determinat catastrofa de la München, adică a sacrificat agresiunii imperialiste germano-italiene, Austria, Cehoslovacia şi Albania"[110]. În articol se arată că pentru nereuşita tratativelor anglo-franco-sovietice vina revine guvernelor Angliei şi Franţei, care şi la München au jertfit principiul securităţii colective în speranţa că vor putea să abată agresiunea germano-italiană în spre

---

[107] „Korunk", nr. 5 din mai 1939.
[108] *Rezoluţia plenarei a VI-a a C.C. al P.C.R.*, în „Scînteia" din 26 iulie 1939.
[109] *Ibidem.*
[110] *A német orosz megállapodás* (Pactul de neagresiune sovieto-german), în „Korunk", nr. 9 din septembrie 1939.

Scanned with OKEN Scanner

răsărit. „Chiar însuşi cadrul şi condiţiile, — se scrie în articol — în baza cărora s-au desfăşurat tratativele anglo-sovieto-franceze au avut mai mult un caracter antagonist decît amical. Primele condiţii prezentate de englezi (ajutor sovietic fără obligaţii similare) au revoltat chiar şi pe politicieni ca Eden şi Churchill, care-şi puneau întrebarea dacă ţinta diplomaţiei anglo-franceze nu era numai să arunce praf în ochii opiniei publice din propriile lor ţări pentru a cîştiga timp pentru înarmare şi, în acelaşi timp, să intimideze şi să determine puterile axei să înceapă război împotriva acelora cu care ei (Anglia şi Franţa) duc tratative de front comun de pace (cu Uniunea Sovietică)"[111].

În sfîrşit, tratativele au eşuat şi în problema principală, aceea de a asigura garanţii ţărilor baltice. Faptul că Anglia, prin ţările baltice, a vrut să asigure şi pe mai departe posibilitate pentru agresiunea germană şi pentru războiul împotriva Uniunii Sovietice, a lămurit pe toţi că în politica ei a persistat mai departe speranţa münchineză că aceste tratative vor convinge ţările axei să păşească pe drumul dorit de ele[112].

*

Parte indisolubilă a mişcării antifasciste internaţionale şi a mişcării antifasciste din ţara noastră îl constituie protestul vehement al poporului român faţă de agresiunea Germaniei naziste împotriva Poloniei. La 1 septembrie 1939, Germania hitleristă a atacat Polonia, dezlănţuind cel de-al doilea război mondial. Forţele democratice şi patriotice din ţara noastră, întreaga presă a vremii au condamnat invadarea Poloniei vecine de către nazişti şi s-au situat, de la început, de partea luptei poporului polonez pentru apărarea independenţei şi suveranităţii naţionale. În articolul intitulat *Pentru apărarea Poloniei*, ziarul „Scînteia" sublinia: „Comuniştii din România înfierează agresiunea ucigătoare a lui Hitler contra poporului polonez şi vor lupta ... contra Germaniei fasciste"[113].

În noua conjunctură internaţională, ţinînd seama de interesele vitale ale poporului român, de acţiunile agresive ale fascismului german, P.C.R. a subliniat din nou pericolul pe care-l prezenta Reichul hitlerist pentru independenţa naţională a României: „Partidul Comunist Român — se arăta într-un manifest din septembrie 1939 — vă atrage din nou atenţia asupra pericolului principal, asupra fascismului

[111] *Ibidem.*
[112] *Ibidem.*
[113] „Scînteia" din 8 septembrie 1939.

şi asupra reprezentantului lui cel mai barbar şi sîngeros, Germania hitleristă, care, după cotropirea Poloniei, ameninţă România" [114].

Revista „Korunk", ca şi celelalte organe de presă progresiste, antifasciste şi democratice din România, a condamnat ocuparea Poloniei de către Germania hitleristă şi a exprimat solidaritatea cu lupta poporului polonez care a căzut victimă agresorului. În articolul intitulat *Războiul fulger germano-polonez*[115] sînt înşirate acele considerente din cauza cărora agresorul german a reuşit să ocupe în trei săptămîni o ţară cu o suprafaţă de aproape 400 000 km², şi cu o populaţie de 34 de milioane[116]. În articol se condamnă politica antinaţională a guvernului polonez, care, bazîndu-se pe tratatele Poloniei cu Franţa şi cu Anglia, a refuzat să ducă tratative cu Uniunea Sovietică, care în momentul acela putea să-i asigure un ajutor real[117]. Tot guvernului polonez i se poate atribui greşeala fatală că, în cunoştinţa planurilor agresive ale Germaniei hitleriste, în această parte a Europei, care nu au constituit un secret în faţa nimănui, nu a asigurat capacitatea de apărare a armatei poloneze.

Peste cîteva zile după invadarea Poloniei de către Germania, guvernele francez şi englez, determinate în mare măsură de presiunea maselor populare din propriile ţări, au declarat la 3 septembrie 1939 război Germaniei. A început astfel cel de-al doilea război mondial, care a avut profunde consecinţe pentru destinele a numeroase popoare.

În prima parte a anului 1940, Germania hitleristă a trecut la invadarea ţărilor vest-europene. Evenimentele se petreceau într-un ritm dramatic. În aprilie 1940 au fost cotropite Danemarca şi Norvegia, nu peste mult timp Olanda, Belgia şi Luxemburgul. Între timp Germania şi-a continuat ofensiva în Franţa. Forţele expediţionare engleze aflate în Franţa şi Belgia au fost înfrînte; mare parte a acestora s-a evacuat precipitat în Anglia. La 10 iunie 1940 Italia a declarat război Franţei şi Angliei. La 22 iunie 1940 Franţa a capitulat, iar Anglia, rămasă singură, ducea lupta în condiţii deosebit de grele împotriva Germaniei hitleriste.

---

[114] Arhiva Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., cota A.XXII-22, nr. inv. 1 043 (manifest editat de C.C. al P.C.R. în septembrie 1939 cu prilejul atacării Poloniei).

[115] *A német-lengyel villámháború* (Războiul fulger german-polonez), în „Korunk", nr. 10 din octombrie 1939.

[116] *Ibidem*, p. 893—894.

[117] A. Loghin şi D. Tuţu, *Sprijinul acordat de România refugiaţilor polonezi în anii celui de-al doilea război mondial*, în „Analele Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.", 1968, nr. 4, p. 40—50.

Scanned with OKEN Scanner

Evenimentele internaţionale de la începutul anului 1940 au fost urmărite cu cea mai mare îngrijorare şi atenţie de opinia publică, de presa progresistă, democratică şi antifascistă românească. Aceste ziare — puţine la număr, şi care apăreau în condiţii extrem de grele — au condamnat acţiunile cotropitoare ale hitleriştilor împotriva Belgiei, Olandei etc. Înfrîngerile militare ale Franţei, de asemenea, au provocat o mare consternare în rîndul poporului român. După intrarea Italiei în război, masele populare, presa românească şi-au exprimat solidaritatea cu popoarele Iugoslaviei, Greciei, Albaniei şi ale celorlalte ţări cotropite de germani şi italieni.

În primul număr din anul 1940 al revistei „Korunk" au fost comentate declaraţiile contelui Ciano privind politica externă a Italiei în noua situaţie internaţională. În cuvîntarea sa, ministrul de externe al Italiei declara în mod făţarnic că Italia n-ar avea interese expansive în Balcani şi în ţările bazinului dunărean[118]. Sublinia încă o dată că Italia consimte la planurile agresive ale Germaniei hitleriste împotriva ţărilor apusene şi aprobă politica lui Hitler în privinţa încălcării şi nerespectării prevederilor tratatelor de la Versailles [119].

Trecînd în revistă noile evenimente ale războiului dintre Germania, Anglia şi Franţa, revista „Korunk" condamnă poziţia guvernelor franceze şi engleze, care, dacă s-ar fi înţeles cu Uniunea Sovietică şi ar fi semnat acordul militar anglo-franco-sovietic, ar fi putut evita izbucnirea celui de-al doilea război mondial[120].

*

După prăbuşirea Franţei în iunie 1940, Germania hitleristă a devenit stăpînul aproape întregii Europe. Soarta ţărilor mici care mai încercau să reziste agresorilor a fost pecetluită. În această perioadă, agresivitatea naziştilor şi presiunile asupra României s-au intensificat. În august, Hitler, care dobîndise importante succese pe frontul apusean, a purces la totala revizuire a tratatelor. Ca urmare, în baza dictatului de la Viena din 30 august 1940, nord-vestul Transilvaniei a fost cedat Ungariei horthiste. Prin protocolul „arbitrajului" semnat de Ribbentrop, Ciano, Csáki şi Manoilescu, a fost răpită României o parte a teritoriului său naţional, în suprafaţă de 43 492 km² şi cu o populaţie de 2 667 007 locuitori, dintre care mai mult de jumătate erau români.

---

[118] *Világszemle* (Situaţia internaţională), în „Korunk", nr. 1 din ianuarie 1940.
[119] *Ibidem.*
[120] *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

Răpirea nord-vestului Transilvaniei prin dictatul fascist de la Viena a provocat un puternic val de ură și de revoltă a poporului român. Întreaga presă din România a condamnat acest act arbitrar al fascismului german și s-a adresat tuturor forțelor antifasciste și patriotice să se opună odiosului dictat al lui Hitler și Mussolini, prin care imperialismul german hitlerist a urmărit să răsplătească și să lege mai strîns de planurile lui regimul horthist din Ungaria, să instaureze în România o dictatură fascistă deschisă, care să servească intereselor Reichului. Revista „Korunk" demasca și respingea această hotărîre a puterilor fasciste de la Viena, care, pe lîngă că știrbea teritoriul național al României, era împotriva intereselor maselor populare din Transilvania. Poziția revistei față de acest dictat odios era exprimată într-un articol apărut într-unul din ultimele numere ale publicației și semnat de redactorul-șef, în care se spune următoarele: „Noi totdeauna am spus: viața noastră trebuie să o rezolvăm împreună cu aceia cu care convietuim".

În luna septembrie 1940 a apărut ultimul număr al revistei „Korunk", deoarece, în septembrie, autoritățile horthiste, printre primele lor măsuri represive, au interzis și această publicație progresistă, antifascistă. După interzicere, mulți dintre redactorii și colaboratorii ei au fost prigoniți și arestați.

Activitatea revistei poate fi considerată una din tradițiile spirituale valoroase, pline de semnificații ale mișcării muncitorești revoluționare din țara noastră. Tomurile voluminoase care însumează numerele apărute în cei 15 ani de existență a revistei „Korunk" conțin un material documentar de mare valoare pentru cercetătorii din domeniul istoriei științelor filozofice, istorice, social-politice și literare din România.

DIE ENTLARWUNG DER FASCHISTISCHEN AGGRESSIONEN IN DEN SEITEN DER ZEITSCHRIFT „KORUNK" (1935—1940)

ZUSAMMENFASSUNG

Die zwischen Februar 1926 und August 1940 in Cluj (Klausenburg) erschienene Zeitschrift „Korunk", nahm einen bedeutsamen Platz in der Geschichte der fortschrittlichen und antifaschistischen

Scanned with OKEN Scanner

Presse aus Rumänien ein. Durch ihren ideologischen, politischen und literarischen Charakter, wurde sie unter der Leitung der Rumänischen Kommunistischen Partei ein Organ marxistisch-leninistischer philosophischer Einstellung. Die um die Zeitschrift gruppierten Intellektuellen suchten eine gemeinsame Kampfplattform mit den rumänischen, tschechoslowakischen, jugoslawischen antifaschistischen Intellektuellen.

Die Zeitschrift „Korunk", die auch einen ausgesprochenen antifaschistischen Charakter hatte, bekämpfte den inneren und auswärtigen Faschismus, der für die Unabhängigkeit und Staatssouveränität Rumäniens eine unumgängliche Gefahr bildete. Sie entlarvte die aggressive Tätigkeit Deutschlands und der Länder, die dieses umgeben schon zur Zeit der Machtergreifung Hitlers. In den Seiten der Zeitschrift erschienen Abfassungen und Artikel von Wissenschaftlern, Schriftstellern, kommunistischen Journalisten, Antifaschisten, bedeutenden Demokraten, durch welche diese einen bedeutenden Beitrag zur Entkräftung und Bekämpfung der faschistischen, hitleristischen, revisionistischen und Rassenpropaganda brachten, die die verschiedenen Vertreter und Anhänger des Faschismus trieben.

Vorliegende Arbeit beweist die in dieser Zeitschrift widerspiegelte Solidarität des rumänischen Volkes, mit den Völkern, die in ihren eigenen Ländern gegen die drohende Ausdehnungsgefahr der faschistischen Aggressoren kämpften.

Scanned with OKEN Scanner

ORGANIZAREA ŞI LUPTA FORŢELOR DEMOCRATICE ÎN UNELE CENTRE DIN NORDUL TRANSILVANIEI PENTRU INSTAURAREA PUTERII DEMOCRAT-POPULARE

S. FUCHS — L. VAJDA

I

Conţinutul istoric principal al perioadei cuprinse între 23 August 1944 şi 6 Martie 1945 constă în lupta forţelor democratice şi patriotice, sub conducerea P.C.R., pentru instaurarea puterii democrat-populare în ţara noastră. Insurecţia armată antifascistă şi de eliberare naţională a descătuşat forţele revoluţionare ale maselor populare. Victoria insurecţiei şi eliberarea patriei, sprijinite de întregul popor, au creat condiţii favorabile pentru întărirea rapidă a forţelor democratice şi patriotice şi strîngerea lor într-un front de luptă comună împotriva reacţiunii, care căuta să stăvilească dezvoltarea regimului democratic. Ieşirea din ilegalitate a P.C.R., reorganizarea şi întărirea lui, precum şi a tuturor organizaţiilor democratice, s-au desfăşurat în procesul luptelor istorice revoluţionare de transformare democratică a ţării. „În această perioadă de intensă luptă politică se manifestă cu putere bogata experienţă dobîndită de partidul nostru în timpul bătăliilor antifasciste, forţa organizatorică, prestigiul, autoritatea şi influenţa sa politică în mase", arată tovarăşul Nicolae Ceauşescu în expunerea sa ţinută la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea Partidului Comunist Român. Referindu-se la condiţiile reorganizării partidului în noile condiţii de legalitate, constată: „Bizuindu-se pe zecile de mii de membri de partid şi simpatizanţi care luptaseră în ilegalitate sub conducerea sa, partidul reuşeşte să-şi organizeze în scurt timp forţele în principalele întreprinderi industriale, la sate, în instituţii de cultură şi învăţămînt, în toate centrele ţării"[1].

[1] Nicolae Ceauşescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România*, în idem, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. I, Bucureşti, Edit. politică, 1968, p. 382, 383.

Scanned with OKEN Scanner

P.C.R., al cărui prestigiu şi a cărui influenţă în sînul maselor creşteau pe zi ce trecea, avea misiunea să iniţieze crearea şi reorganizarea organizaţiilor de masă ale clasei muncitoare, ale ţărănimii muncitoare, ale intelectualităţii şi păturilor mijlocii patriotice, ale oamenilor muncii din rîndul naţionalităţilor conlocuitoare şi să le îndrumeze activitatea. Dintre primele sarcini, cea mai importantă era refacerea mişcării sindicale pe baza principiilor revoluţionare ale unităţii muncitoreşti, ale luptei de clasă şi internaţionalismului proletar. În noua perioadă, pe lîngă sarcinile din trecut, sindicatelor le revenea un rol nou, important: mobilizarea clasei muncitoare pentru sprijinirea frontului antihitlerist, refacerea economică a ţării, sprijinirea luptei ţărănimii pentru pămînt. Sindicatele aveau un rol deosebit de important în mobilizarea maselor muncitoare în lupta pentru cucerirea de poziţii democratice în aparatul puterii locale de stat, pentru instaurarea regimului democratic şi în pregătirea noilor cadre muncitoreşti pentru noul stat democrat-popular.

Rolul conducător şi coordonator al partidului l-au simţit din plin organizaţiile tineretului şi femeilor, Frontul plugarilor, Apărarea patriotică, Uniunea patrioţilor, Uniunea populară maghiară şi diferite alte organizaţii democratice.

Oamenii muncii din ţara noastră, sub îndrumarea neobosită a comuniştilor, s-au organizat într-un ritm rapid şi au demonstrat prin fapte hotărîrea lor de a instaura şi consolida orînduirea democratică.

Forţele patriotice, democratice luptau unite pe baza programului elaborat de P.C.R. încă în luna septembrie 1944, adoptat de Partidul Social-Democrat şi de toate organizaţiile democratice de masă, conţinut în *Proiectul platformă-progam al Frontului Naţional Democrat din România* [2].

Justeţea deziderатului proiectului platformei F.N.D. a înlesnit cristalizarea în conştiinţa maselor populare a obiectivelor de luptă din perioada respectivă. Întocmit pe baza unei analize ştiinţifice a condiţiilor şi a raporturilor dintre clasele sociale aflate în luptă, proiectul de platformă de fapt corespundea în general programului minimal al P.C.R., conţinînd căile de rezolvare politice, sociale şi economice ale desăvîrşirii revoluţiei burghezo-democratice din ţara noastră. Proiectul de platformă a F.N.D. a contribuit la închegarea

[2] „Scînteia" din 26 septembrie 1944.

Scanned with OKEN Scanner

tuturor forţelor democratice, inclusiv ale naţionalităţilor conlocuitoare, interesate în democratizarea reală a ţării. Platforma a stabilit ca obiective principale de luptă: un guvern democratic, care să reprezinte cele mai largi mase populare, mobilizarea tuturor resurselor materiale şi a forţelor materiale în vederea efortului cerut de război alături de Uniunea Sovietică şi a eliberării ţării, exproprierea moşierilor şi împărţirea pămîntului lor ţăranilor fără pămînt şi cu pămînt puţin, democratizarea ţării, abolirea măsurilor fasciste şi rasiale, pedepsirea criminalilor de război[3].

★

Insurecţia armată victorioasă a produs o impresie deosebit de adîncă asupra populaţiei din nordul Transilvaniei subjugate de fascismul horthist şi hitlerist. Numeroase documente oficiale ne înfăţişează panica în rîndurile fasciştilor surprinşi de victoria insurecţiei şi de bucuria ce a cuprins masele largi populare. Insurecţia nu s-a putut extinde pe acest teritoriu vremelnic ocupat, însă efectul ei puternic s-a manifestat prin ridicarea impetuoasă a luptei de eliberare a maselor largi populare de sub stăpînirea fascistă-horthistă.

Partidul Comunist Român, o dată cu începerea luptei trupelor române şi sovietice pentru eliberarea părţii de nord a Transilvaniei, a adresat în septembrie 1944 o înflăcărată chemare maselor populare din acest teritoriu cotropit de trupele fasciste, îndemnîndu-le la acţiuni hotărîte împotriva duşmanului: „Patrioţi români din Ardealul cotropit! Distrugeţi căile de comunicaţii în spatele cotropitorilor, dezarmaţi-i, predaţi-i Armatei Române şi Armatei Roşii sau nimiciţi-i. Ţărani români şi maghiari, nu daţi vite şi căruţe pentru retragerea hitleriştilor, nu-i găzduiţi în satele voastre, loviţi-i din toate părţile"[4].

Oamenii muncii, români, maghiari şi de alte naţionalităţi din oraşele şi satele din nordul Transilvaniei au răspuns cu acţiuni hotărîte chemărilor la luptă împotriva ocupanţilor horthisto-hitlerişti, dînd grele lovituri maşinii de război fasciste şi contribuind la eliberarea acestor meleaguri ale patriei noastre.

---

[3] N. Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. I, Bucureşti, Edit. politică, 1968, p. 382 şi urm.

[4] Arhiva Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., cota A XVIII–24.

Documentele autorităţilor semnalează atitudinea populaţiei din nordul Transilvaniei sub efectul insurecţiei armate, organizarea unor acţiuni de rezistenţă antifasciste[5].

Sub impulsul hotărîtor al insurecţiei armate şi pe baza necesităţilor vitale ale populaţiei s-a intensificat reorganizarea forţelor patriotice antifasciste şi pe teritoriul nordului Transilvaniei. În fruntea maselor acţionau comuniştii. „Comuniştii erau pretutindeni — citim într-o amintire —, şi 23 August i-a mobilizat la noi acţiuni nu doar pe ei, ci chiar şi în cele mai largi mase muncitoreşti s-a redeşteptat ceea ce au auzit şi învăţat de-a lungul anilor a peste două decenii de la Partidul Comunist Român. Şi nici măcar nu era nevoie să fie comunist cel ce din spiritul simplu al omului truditor îşi întoarce faţa spre Răsărit, aşteptîndu-şi eliberarea din infernul fascismului şi al războiului. Români, maghiari s-au strîns laolaltă, ajutîndu-se reciproc, şi rezistenţa căpăta astfel desfăşurări tot mai largi ...”[6]. În perioada dintre 23 august şi 25 octombrie 1944 — a eliberării teritoriului cotropit — s-au desfăşurat o serie de acţiuni, îmbrăcînd forme de luptă dintre cele mai diverse, adecvate situaţiilor concrete pentru apărarea intereselor vitale ale populaţiei, periclitate de fascişti, pentru alungarea lor şi sprijinirea armatelor române şi sovietice eliberatoare[7].

O dată cu apropierea armatelor eliberatoare, rezistenţa maselor împotriva măsurilor luate de fascişti s-a intensificat, transformîndu-se în multe cazuri în acţiuni făţişe şi armate. Au luat amploare nesupunerile la ordinele de mobilizare date de comandamentul armatei horthiste, fuga în munţi a celor vizaţi de a fi trimişi la muncă

---

[5] Astfel, la şedinţa Consiliului de miniştri horthişti din 8 septembrie 1944 se raportează că „în Transilvania toată lumea este convinsă că jocul este pierdut, că acest război a fost pierdut de nemţi şi împreună cu ei şi de noi... sînt convinşi de reprimirea nordului Transilvaniei” (de către România), în *Magyarország és a Második világháború* (Ungaria şi cel de-al doilea război mondial), Budapesta, 1959, p. 474—475.

[6] A. Balogh, *Fenséges erök mozdulàss* (Pornirea forţelor măreţe), în „Korunk”, iulie—august 1959, p. 982.

[7] Vezi F. Pârcălab şi Gh. Timofi, *Din lupta muncitorilor din Cluj şi împrejurimi, sub conducerea comuniştilor, pentru apărarea de distrugere şi evacuare de către fascişti a întreprinderilor şi instituţiilor în perioada de 23 august — 12 octombrie 1944*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.”, nr. 4/1959, p. 92—106; Gh. Bodea, *Din acţiunile populaţiei regiunii Maramureş pentru eliberarea întregului teritoriu al patriei şi zdrobirea fascismului (23 august 1944 — 25 octombrie 1944)*, în „Acta Musei Napocensis”, III/1966, p. 354; L. Fodor, *Unele acţiuni ale maselor din judeţul Bihor în sprijinul luptei de eliberare a părţii de nord-vest a României de sub jugul fascist*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai”, series Historia, fasc. 1, 1969, p. 103—104.

Scanned with OKEN Scanner

în Germania, dezertări din armata horthistă, precum şi evadarea în masă a celor încadraţi în detaşamentele de muncă [8].

S-au desfăşurat numeroase acţiuni organizate sau spontane, caracteristice formaţiilor patriotice şi grupărilor de partizani, împotriva trupelor şi cetelor hitleriste şi horthiste în retragere după înfrîngerile suferite în Podişul Transilvaniei, „dînd duşmanului din spate lovituri grele"[9]. Astfel de acţiuni avînd un caracter militar special s-au petrecut în raza comunelor Remeţi-Săpînţa, Bicsad-Certeza, Cean-Cehăluţ, pe linia Tisei, în jurul oraşelor Baia Mare, Sighetul Marmaţiei, Satu-Mare, Baia Sprie, pe valea Firizei, în Munţii Blidarului etc.[10], în Bihor, în oraşul şi împrejurimile Oradiei[11], în judeţul Bistriţa-Năsăud, precum şi în raza localităţilor Tăşnad, Marghita, Suplacu de Barcău, Zăuani şi Şimleu Silvaniei, Salva, Rodna Veche, în judeţul Cluj în Luna de Jos etc.[12]. Locuitorii satelor au sprijinit prin cele mai diverse modalităţi activitatea formaţiilor patriotice şi a grupărilor de partizani.

În nenumărate cazuri, trupele române şi sovietice eliberatoare au fost substanţial sprijinite de populaţie prin participarea directă la luptă, prin transporturi de muniţii şi aprovizionare, furnizare de informaţii, precum şi prin indicarea poziţiei şi forţei inamicului, călăuzire la trecerea munţilor şi fluviilor, refacerea podurilor etc.[13].

Forţele populare au crescut şi s-au unit pe baza năzuinţei comune a eliberării de sub jugul fascist, a nimicirii odiosului dictat de la Viena, pentru convieţuirea şi conlucrarea paşnică a populaţiei Transilvaniei în cadrul unei Românii noi, libere şi independente. „...Se pare că există posibilităţi pentru ca în orice împrejurări popoarele noastre să se apropie unul de altul — scria ziarul „Keleti Ujság" în articolul intitulat *Maghiari şi români*. — Fiecare popor trebuie să ajungă o dată ca să înţeleagă —, şi ştim că în rîndul unor pături largi ale maghiarilor din Transilvania această predispoziţie este deosebit de prezentă — că trebuie să trăim unii lîngă alţii, că trebuie să ne înţelegem reciproc. Orice neînţelegeri s-ar ivi între noi, nu putem nega că sîntem fraţi de lapte : soarbem laptele unei singure

---

[8] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 29, dos. 8 867, filele 4, 19, 27, 32, 33, 69, 70, 142, 154 ; vezi şi Gh. Bodea, *op. cit.*, p. 354—355.

[9] „Poporul" (Sighetul Marmaţiei) din 1 februarie 1945.

[10] *Contribuţia României la victoria asupra fascismului*, Bucureşti, 1965, p. 61.

[11] L. Fodor, *op. cit.*, p. 104—105.

[12] I. Iacoş — N. Condurache, *Acţiuni ale patrioţilor maramureşeni împotriva ocupanţilor fascişti (1940—1944)*, în „Analele Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.", nr. 4/1962, p. 82—92.

[13] Gh. Bodea, *op. cit.*, p. 359—363 ; L. Fodor, *op. cit.* p. 99—103.

Scanned with OKEN Scanner

sorţi, şi aceasta se reflectă în asemănările străduinţelor noastre sociale, politice şi economice ... Şi a sosit timpul suprem ca acum, la sosirea amuţitului glas de arme, punînd la o parte orice ură, orice rană dureroasă, să procedăm la construirea viitorului comun"[14]. În lupta de rezistenţă a oamenilor muncii români, maghiari şi de alte naţionalităţi, în frunte cu comuniştii, împotriva ocupanţilor horthisto-hitlerişti s-a consolidat în continuare unitatea de acţiune a muncitorimii, întărirea prieteniei de nezdruncinat dintre poporul român şi masele populare ale naţionalităţilor conlocuitoare şi unirea tuturor forţelor progresiste şi patriotice.

Lupta comună a ostaşilor români şi sovietici, sprijinită de masele populare, a izgonit pe ocupanţii horthişti şi hitlerişti, dezrobind nordul Transilvaniei. În ziua de 25 octombrie 1944 s-a încheiat eliberarea României, Armata română continuînd mai departe, alături de Armata sovietică, războiul pentru nimicirea completă a fascismului. Izgonirea trupelor fasciste şi eliberarea teritoriului de către Armatele române şi sovietice a însemnat sfîrşitul ocupaţiei şi dominaţiei fasciste odioase, urîtă de masele populare. Trupele eroice eliberatoare au fost primite pretutindeni cu nespusă bucurie. Ele au fost întîmpinate ca salvatori ai vieţii şi avuţiei populaţiei, ai întreprinderilor şi oraşelor, ca eliberatori de sub jugul ocupaţiei străine şi fasciste. „Tribuna Ardealului", primul ziar apărut la Cluj după eliberare (Clujul s-a eliberat la 11 octombrie), relatează: „Bucuria este mare în întreaga ţară. Dar ea este şi mai mare în sînul populaţiei de aici. Cei care şi-au petrecut ultimii patru ani în acest oraş se bucură că au ajuns şi ei ziua mare a libertăţii"[15].

II

Cotitura istorică a ţării începută prin victoria insurecţiei armate antifasciste, scoaterea României din războiul antisovietic, la care a participat fiind constrînsă de hitlerişti şi cei aserviţi lor din ţară, întoarcerea armelor împotriva hitleriştilor şi eliberarea patriei au ridicat enorm prestigiul şi influenţa Partidului Comunist Român. Prin organizarea şi conducerea insurecţiei armate victorioase din august 1944 s-a deschis o eră nouă în istoria poporului român, marcînd începutul procesului revoluţionar neîntrerupt, care a schimbat

[14] „Keleti Újság" („Gazeta răsăriteană") (Cluj) din 19 septembrie 1944.
[15] „Tribuna Ardealului" (Cluj) din 18 octombrie 1944.

din temelii viaţa patriei noastre. Partidul Comunist Român a dovedit în faţa întregului popor că a fost singura forţă politică reală care, însufleţită de patriotism fierbinte, s-a ridicat în apărarea independenţei şi suveranităţii României, situîndu-se în fruntea marilor bătălii de clasă pentru instaurarea puterii populare, pentru refacerea şi dezvoltarea economiei naţionale şi, apoi, pentru construirea socialismului.

Comuniştii din centrele acestei părţi a ţării noastre începînd cu luna septembrie — o dată cu apropierea armatelor eliberatoare — au ieşit din ilegalitate, cei arestaţi şi reţinuţi la Cluj, în urma acţiunilor întreprinse de mişcarea de rezistenţă s-au eliberat, revenind în localităţile de domiciliu. Ei au trecut imediat la refacerea organizaţiilor de partid şi de mase lovite extrem de grav de autorităţile horthiste între anii 1941 şi 1944. În oraşele Cluj, Oradea, Satu-Mare, Tîrgu-Mureş etc. au fost constituite comitetele provizorii ale Partidului Comunist Român[16].

Comitetele provizorii de partid de pe teritoriul nordului Transilvaniei au socotit ca primă sarcină reluarea legăturilor cu C.C. al P.C.R. S-au trimis imediat delegaţi la Bucureşti pentru a fi recunoscute comitetele provizorii ca organe de partid şi a primi instrucţiuni din partea conducerii centrale a partidului. Primul care a acţionat în această privinţă a fost Comitetul provizoriu de partid din Cluj. Acesta, pe baza structurii organizatorice anterioare a P.C.R., şi-a asumat un rol de conducere regională. Comunicatul apărut în presa locală, încă la 21 octombrie 1944, numai după zece zile de la eliberarea oraşului, cînd încă războiul continua în apropiere, anunţa: „Partidul Comunist din Ardealul de nord a reluat legătura sa, întreruptă în 1940, cu Comitetul Central al Partidului Comunist Român şi începînd cu ziua de astăzi, el formează o parte integrantă a Partidului Comunist Român. Denumirea sa este: Partidul Comunist Român, regiunea Cluj. În linia şi activitatea sa, el urmează Comitetul Central al Partidului Comunist Român"[17]. Comitetele provizorii de partid din Tg.-Mureş şi Oradea, tot în cursul lunii octombrie, prin delegaţi trimişi la Bucureşti, au restabilit legăturile lor cu conducerea centrală a partidului[18]. Astfel, masele populare din

---

[16] Arhiva Comitetului judeţean P.C.R. Cluj, fond. nr. 1, dos. nr. 1, fila 89; Arhiva Comitetului judeţean P.C.R. Mureş, fond nr. 1, dos. nr. 11. fila 63; Arhiva Consiliului judeţean Bihor, dos. nr. 2 100, fila 56, 134.

[17] „Világosság" („Lumină)", Cluj, din 27 octombrie 1944.

[18] Arhiva Comitetului judeţean P.C.R. Mureş, fond nr. 2, dos. nr. 11, fila 63; Arhiva Consiliului judeţean Bihor, dos. nr. 2 100, fila 52.

Scanned with OKEN Scanner

teritoriul recent eliberat s-au putut încadra în mod organizat în lupta revoluționară a întregului popor din țara noastră.

Din primul moment de la formarea lor, comitetele provizorii de partid s-au situat în frunte pentru a mobiliza mase tot mai largi în sprijinul înfăptuirii sarcinilor de însemnătate istorică ce stăteau în fața întregului popor muncitor după eliberare[19].

Pe baza documentelor și îndrumărilor primite de către C.C. al P.C.R., comitetele provizorii de partid au luat imediat o serie de măsuri pentru întărirea propriilor organizații și a organizațiilor de masă democratice. Comitetele locale de partid au acordat o atenție primordială organizării partidului, prin care clasa muncitoare își exercită rolul său de organizator și conducător al tuturor forțelor democratice și patriotice.

În condițiile unei activități politice deosebit de intense, ale luptei pentru putere, ale refacerii economice și ale mișcării democratice, s-au desfășurat reorganizarea partidului, călirea unei noi generații de luptători și crearea a noi organizații de bază (celule). Raportul prezentat la conferința Comitetului regional Cluj, desfășurată în luna august 1945, referitor la problemele organizatorice, constată următoarele : „Într-un scurt timp am reușit să adunăm în jurul partidului nostru, atît la Cluj, cît și în celelalte județe, elementele cele mai hotărîte ale clasei muncitoare...”[20].

Au fost refăcute celule de partid și au fost create noi organizații în sectoarele cele mai importante ale reconstrucției și aparatului de stat, la C.F.R., întreprinderile comunale, între muncitorii constructori, mineri, în fabricile producătoare de articole de larg consum, precum și în mica industrie. Comuniștii desfășurau o largă muncă de lămurire și se bucurau tot mai mult de o puternică influență și autoritate politică în fața maselor muncitoare, care îi urmau cu încredere.

---

[19] Comitetul de partid din Tîrgu-Mureș, de exemplu, la 3 octombrie 1944 (orașul a fost eliberat la 28 septembrie) făcea apel către populația orașului prin următorul manifest :

„Orașul nostru s-a eliberat de ocupație ... Armata Roșie colaborînd cu cea Română a pus capăt asupririi hitleriste ...”.

„O parte din edificiile publice și locuințe stau în ruine și uzinele comunale sînt de asemenea distruse. Noi însă dorim să trăim și porunca vieții ne cere să ne apucăm imediat de lucru, să reconstruim totul. Muncim cu toată puterea noastră să realizăm cît de curînd acest scop. Chemăm pe toți cetățenii, muncitorii și intelectualii democrați să ne dea tot sprijinul pentru eliminarea ruinelor ...” (Muzeul județean Mureș, nr. inv. 1 210).

[20] Arhiva Comitetului județean P.C.R. Cluj, fond nr. 1, dos. nr. 1, filele 89, 90.

Scanned with OKEN Scanner

Numărul membrilor partidului a crescut repede. În orașul Cluj, în luna ianuarie 1945, numărul membrilor de partid a depășit circa cu 300% pe cel al membrilor de partid din luna octombrie 1944, iar la sfîrșitul lunii martie 1945 cu 487% numărul membrilor din luna ianuarie[21]. În urma creșterii atît de rapide a numărului membrilor de partid în orașul Cluj, celulele au fost refăcute și s-au creat numeroase noi celule, în fabrici, în instituții și în cartiere. Celulele partidului comunist au fost cele mai numeroase și puternice la C.F.R. și la „Dermata", unde numărul comuniștilor a depășit cifra de 570. La Fabrica „Unirea", la Fabrica de tutun, la Fabrica de porțelan „Iris", la întreprinderea electrică, la clinici etc. celulele partidului comunist cuprindeau de asemenea mulți membri de partid[22]. Creșterea numărului membrilor de partid a fost însemnată și în celelalte orașe. A fost intensificată munca de refacere și extindere a organizațiilor de partid la sate, pentru cucerirea principalului aliat al proletariatului, masele de bază ale țărănimii, și pentru încadrarea în rîndurile partidului a elementelor celor mai înaintate, mai combative din rîndurile țărănimii muncitoare, a acelor elemente care se aflau în primele rînduri ale luptei împotriva moșierilor, pentru un regim democratic. Dacă luăm județele Someș, Turda, Bistrița-Năsăud, Mureș, Odorhei și Ciuc, care din punct de vedere organizatoric aparțineau Comitetului regional al P.C.R., aflăm că rîndurile comuniștilor au fost întărite zi cu zi, cu elemente devotate cauzei partidului. Majoritatea membrilor de partid, și anume 72% erau muncitori, iar 19% țărani și 9% intelectuali și funcționari, raportîndu-se la numărul total al membrilor partidului comunist de pe teritoriul regiunii de partid Cluj[23].

Printr-un asemenea proces au trecut și organizațiile de partid de pe teritoriul regiunii P.C.R. Oradea, care a cuprins județele Bihor, Satu-Mare și Maramureș. Întărirea celulelor de partid a constituit o preocupare permanentă a comitetelor județene de aici. Ca rezultat al muncii politice și organizatorice desfășurate putem aminti faptul că la Oradea numai în februarie 1945 au fost primiți în partid peste 200 de oameni ai muncii[24].

Creșterea rîndurilor partidului comunist a constituit o chezășie a întăririi activității organizațiilor de masă, a luptei pentru înfăp-

---

[21] Ibidem, fond nr. 2, dos. nr. 17, fila 1.
[22] Ibidem, fila 31.
[23] Ibidem, fond nr. 1, dos. nr. 1, fila 22.
[24] Arhiva Consiliului județean Bihor, dos. nr. 2 100, fila 50.

Scanned with OKEN Scanner

tuirea sarcinilor de însemnătate istorică ce stăteau în faţa poporului nostru după eliberare, în direcţia transformărilor revoluţionare, a asigurat partidului comunist şi celorlalte grupări democrate care au acţionat alături de el o evidentă superioritate faţă de partidele burgheze, chiar şi în condiţiile cînd numărul membrilor de partid încă era mic, ceea ce a contribuit la schimbarea raportului de forţe în favoarea clasei muncitoare şi a aliaţilor săi[25].

Concomitent cu refacerea organelor locale ale Partidului Comunist Român şi-au reluat activitatea legală şi organizaţiile Partidului Social-Democrat, care de la 19 martie 1944, o dată cu invadarea nordului Transilvaniei de către trupele fasciste germane, se aflau în ilegalitate. Rîndurile organizaţiilor social-democrate s-au întărit cu noi membri, care proveneau din diferite categorii de salariaţi : muncitori, funcţionari, intelectuali, precum şi din mici meseriaşi. Activitatea acestor organizaţii constituia întărirea forţelor democratice, avînd un rol important în mobilizarea maselor la lupta revoluţionară[26].

În desfăşurarea evenimentelor pe linia extinderii şi adîncirii procesului revoluţionar, o însemnătate deosebită au avut unirea forţelor muncitoreşti, strîngerea în jurul clasei muncitoare a celor mai largi pături şi categorii sociale, indiferent de naţionalitate, interesate în democratizarea reală a ţării. Întărirea unităţii de acţiune a muncitorimii şi înfăptuirea Frontului unic muncitoresc erau printre primele preocupări ale organizaţiilor de partid din teritoriile recent eliberate. În înfăptuirea lui, muncitorii au avut marele avantaj că au putut să se sprijine pe experienţa realizării prealabile a F.U.M. în restul ţării de către P.C.R. şi P.S.D., încă în luna aprilie 1944, precum şi pe faptul că se stabilise încă în cursul anilor fascismului horthist o apropiere şi colaborare între muncitorii comunişti şi social-democraţi de stînga, creîndu-se astfel premisele necesare pentru înfăptuirea Frontului unic[27].

Tendinţele sectariste, neînţelegătoare faţă de F.U.M., ale unor comunişti au putut să fie uşor anihilate, iar conducătorii social-democraţi de dreapta, duşmani ai unităţii de acţiune cu comuniştii, în cursul desfăşurării evenimentelor au fost izolaţi şi demascaţi în

---

[25] Cf. A. Petric, Gh. Ţuţui, *Unificarea mişcării muncitoreşti din România*, Bucureşti, 1968, p. 40—41.

[26] „Erdély" („Ardealul") (Cluj) din 11 decembrie 1944.

[27] „Világosság" (Cluj) din 26 octombrie 1944.

Scanned with OKEN Scanner

fața maselor ca susținători ai scindării clasei muncitoare, servind intereselor claselor exploatatoare.

Darea de seamă prezentată la prima conferință a regionalei P.C.R. Cluj aprecia: „...O parte pozitivă a muncii organizațiilor de partid a fost că de la început au înțeles importanța F.U.M.-ului, pe care l-au încheiat acolo unde au existat organizații social-democratice" [28]

La Cluj, în ziua de 21 octombrie 1944, reprezentanții organizației regionalei P.C.R.: Paul Veres, Ludovic Jordáky, Alexandru Jakab și ai organizațiilor P.S.D.: Dr. Victor Pocol, Alexandru Wolff, Francis Bruder și Sabin Solomon au încheiat unitatea de acțiune a celor două organizații de partid consfințită într-un document-program, care cuprindea 18 puncte. Conținutul acestora reflectă dezideratele F.N.D. Se accentuează marea importanță a concentrării forțelor pentru sprijinirea războiului antihitlerist. „Interesul vital al locuitorilor Ardealului și ai întregii Românii — precizează documentul — le impune cu necesitate să se încadreze și să ia parte la lupta dusă împotriva asupritorilor germani fasciști și maghiari de felul lui Szálasi, Imrédi și alții și la lupta dusă pentru nimicirea hitlerismului... Este nevoie de mobilizarea tuturor forțelor poporului și a tuturor resurselor materiale ale Ardealului pentru a sprijini armatele sovietică și română în lupta lor comună dusă împotriva Germaniei hitleriste". În continuare se demonstrează necesitatea democratizării țării prin curățirea aparatului de stat și a administrației publice de la orașe și sate de elementele fasciste și reacționare, abolirea legilor, ordinelor și dispozițiilor antipopulare și fasciste, pedepsirea criminalilor de război, acordarea de drepturi egale tuturor cetățenilor țării, indiferent de naționalitate, reprimarea prin lege a persecuției rasiale, precum și a oricărei activități a dușmanilor fasciști ai poporului, asigurarea libertăților democratice, reorganizarea învățământului în spirit democratic etc. „În vederea unei cît mai grabnice reconstrucții a țării și pentru progresul ei" se prevede „satisfacerea revendicărilor arzătoare și drepte ale țărănimii" sub forma unei largi reforme agrare, etatizarea Băncii Naționale, reorganizarea industriei, naționalizarea întreprinderilor germane și a celor care au colaborat cu germanii, libertatea comerțului și industriei ce a fost încătușată în interesul germanilor, organizarea transporturilor pentru aprovizionare. În vederea îmbunătățirii nivelului de trai, a condi-

[28] Arhiva Comitetului județean P.C.R. Cluj, fond nr. 1, dos. nr. 1, fila 88—89.

Scanned with OKEN Scanner

ţiilor de muncă ale muncitorilor, au fost prevăzute deziderate ca: stabilirea salariului minim, încheierea contractelor colective, măsuri drastice împotriva scumpetei şi speculei etc. Documentul , în încheiere, arată că acest program se poate realiza numai prin munca comună a poporului român şi a tuturor naţionalităţilor conlocuitoare sub un guvern „care reprezintă toate forţele naţionale şi democratice ale ţării şi se bucură de sprijinul activ al maselor largi populare din România"[29].

Toate acţiunile politice şi economice pentru realizarea acestor obiective s-au desfăşurat pe baza Frontului Unic Muncitoresc[30], ceea ce a mărit considerabil capacitatea de luptă a muncitorimii.

Un rol de seamă în întărirea unităţii de voinţă şi acţiune a avut-o reorganizarea mişcării sindicale. Comuniştii şi social-democraţii au înţeles marea importanţă a organizării muncitorimii şi, folosind tradiţia puternică a mişcării sindicale, şi-au concentrat din primul moment eforturile pentru reînfiinţarea acestor organizaţii pe baza unităţii de acţiune a clasei muncitoare, lichidînd scindarea din trecut.

Organizarea muncitorilor în sindicate unite revoluţionare conform liniei politice a P.C.R., avînd sprijinul Comisiei de organizare a Mişcării sindicale unite din România [31], înfiinţată la 1 septembrie, a dat rezultate rapide. Sindicatele, într-un scurt timp, au devenit organizaţii puternice, constituind principalul ajutor al partidului comunist în mobilizarea maselor largi. La Cluj, la 12 octombrie 1944, a doua zi după eliberarea oraşului, a luat fiinţă Comisia locală sindicală, care, în urma înţelegerii dintre comunişti şi social-democraţi, a fost condusă de un secretariat, format din Ludovic Jordáky, Ştefan Lakatos şi Ştefan Dan[32].

Reorganizarea sindicatelor în întreprinderi şi instituţii s-a făcut pe baza tradiţiilor puternice organizatorice şi politice ale solidarităţii proletare. Astfel, la adunarea muncitorilor ceferişti din Cluj, ţinută în ziua de 18 octombrie 1944, la piaţa gării în prezenţa a 1 500 participanţi, Gheorghe Timofi, secretarul comitetului sindical ales, spunea următoarele în cuvîntarea sa: „Noi dorim înfiinţarea sindicatului muncitorilor de la căile ferate din Cluj, iar Consiliul sindical solicită aportul muncitorilor de la căile ferate pentru curăţirea dărîmăturilor lumii vechi şi pentru construirea lumii noi.

---

[29] „Villágosság" (Cluj) din 26 octombrie 1944.
[30] Arhiva Consiliului judeţean Bihor, dos. nr. 2 100, fila 134.
[31] „Szakszervezet" („Sindicat") (Cluj) din ianuarie 1945. p. A.
[32] Ibidem, octombrie 1945, p. 440.

Scanned with OKEN Scanner

Împreună cu ruinele lumii vechi să curăţim şi amintirea urii naţionale, de rasă. Înfiinţarea sindicatului muncitorilor de la căile ferate să servească drept pildă populaţiei din Transilvania, căci, dacă undeva s-a încercat învrăjbirea muncitorimii de diferite naţionalităţi, apoi la căile ferate fasciştii români şi maghiari au dorit întotdeauna aceasta. Acum, la înfiinţarea sindicatului nostru, declarăm că de acum înainte printre noi nu-şi mai are locul ura de rasă şi învrăjbirea naţională. Iată ruinele — sînt roadele învrăjbirii. Toate acestea trebuie să le reconstruim. Şi aceasta o putem realiza numai dacă nu vom sugruma pe nimeni, indiferent că vorbeşte ungureşte sau româneşte ..."[33]. Sentimente asemănătoare a exprimat Blaziu Fodor, unul dintre cei care au luat cuvîntul din partea muncitorimii maghiare în cadrul şedinţei de constituire: „Sarcina noastră acum este să folosim eliberarea noastră politică pentru a ne elibera şi din punct de vedere economic. Român şi maghiar, mînă în mînă, trebuie să lupte în înţelegere frăţească pentru a zdrobi pînă şi rămăşiţele fascismului. În România democratică nu vom mai admite învrăjbire naţională şi de rasă ... Să fim vigilenţi! În rîndurile organizaţiilor noastre democratice se strecoară în chip viclean slugile nemernice plătite care încă ieri muşcau din noi precum animalele sălbatice. Pentru aceştia nu există loc în organizaţiile noastre..."[34].

În ziua de 22 octombrie s-a ţinut şedinţa oamenilor de încredere ai muncitorimii de la „Dermata", aleşi cu cîteva zile în urmă pentru a realiza organizarea sindicatelor pe întreprinderi, care să cuprindă pe toţi salariaţii, indiferent de profesiunea lor, înlăturîndu-se în felul acesta structura şi forma de organizare învechită, pe bresle, care i-a dezbinat[35]; în ziua de 24 octombrie, pe bazele Sindicatelor unite, muncitorii din industria alimentară, funcţionarii particulari şi angajaţii din comerţ au constituit un sindicat al lor[36]. În ziua de 26 octombrie 1944 ia fiinţă sindicatul muncitorilor de la Fabrica de tutun şi sindicatul profesorilor, învăţătorilor şi angajaţilor din învăţămînt[37]. Muncitorii croitori şi frizeri îşi reorganizează sindicatul la 27 octombrie 1944, muncitorii tîmplari la 28 octombrie, muncitorii pantofari la 29 octombrie 1944[38]. La întreprinderile

---

[33] Ibidem, p. 437.
[34] Ibidem, p. 438.
[35] „Világosság" (Cluj) din 24 octombrie 1944.
[36] Ibidem, 24 octombrie şi 4 noiembrie 1944.
[37] Ibidem, 28 octombrie 1944.
[38] Ibidem, 27 octombrie 1944.

Scanned with OKEN Scanner

„Ravag", „Orion", „Erba", „Unirea", „Iris", „Helios", „Ursus" şi altele, muncitorii şi-au organizat sindicatele la sfîrşitul lunii octombrie şi în cursul lunii noiembrie.

Amploarea pe care a luat-o organizarea muncitorimii din Cluj reiese din numărul ridicat al membrilor sindicali. Astfel, la data de 31 decembrie 1944 sindicatele cuprindeau 18 000 de salariaţi, iar la data de 31 martie 1945 peste 22 000 de salariaţi[39]. Influenţa mobilizatoare a sindicatelor întrecea însă cu mult creşterea lor organizatorică. La unele acţiuni iniţiate de F.U.M. pe plan local, din această perioadă, sindicatele au fost în stare să mobilizeze 40 000—50 000 de oameni[40].

S-a pus un deosebit accent pe refacerea unităţii mişcării organizatorice şi la Oradea. În scurt timp după eliberarea oraşului şi-au reînceput activitatea sindicatele, în care s-au înscris tot mai mulţi muncitori şi funcţionari din întreprinderi şi instituţii. Organizarea sindicatelor s-a desfăşurat concomitent cu alegerea comite-

[39] Creşterea numărului membrilor sindicatelor a fost după cum urmează :

Denumirea sindicatului	31.XII. 1944	3.III. 1945
Sindicatul C.F.R.	2 700	3 753
Sindicatul metalo-chimic	1 862	1 852
Sindicatul pielari	2 404	3 682
Sindicatul salariaţi particulari	2 280	2 399
Sindicatul C.A.M.	331	360
Sindicatul îmbrăcăminte şi textile	1 570	1 524
Sindicatul constructori	929	972
Sindicatul salariaţi comunali	608	1 267
Sindicatul ospătari	244	—
Sindicatul tehnicieni	135	—
Sindicatul compactori	106	—
Sindicatul lemnari	540	1 116
Sindicatul alimentaţiei	610	1 133
Sindicatul funcţionarilor particulari	2 792	—
Sindicatul învăţămînt	820	1 766
Sindicatul P.T.T.	300	542
Sindicatul frizeri	230	216
Sindicatul arte grafice	—	249
Sindicatul sanitar	—	291
Sindicatul angajatelor casnice	—	280
Sindicatul ziariştilor	—	112
Sindicatul salariaţilor de stat	—	542

(„Szakszervezet" din ianuarie 1945, p. 38; mai 1945, p. 240).

[40] Ibidem, octombrie 1945, p. 442.

Scanned with OKEN Scanner

telor sindicale pe întreprinderi industriale, în unităţi comerciale şi instituţii[41]. În ziua de 14 octombrie, a doua zi de la eliberare, s-a constituit Comisia locală sindicală[42], coordonatorul pe oraş al acţiunilor sindicatelor, avînd în conducerea ei, printre alţii, pe Gavril Birtaş, Ioan Boroş, Vincenţiu Erdei.

Procesul de organizare a maselor de la Oradea a luat mare amploare. Numărul sindicatelor pe ramuri de producţie s-a ridicat la 18, iar cel al membrilor lor de la 6 000, cîţi existau în luna decembrie 1944, a ajuns în luna ianuarie 1945 la 8 000, iar la sfîrşitul lunii martie la 12 817[43]. Totodată numărul muncitorilor organizaţi în tot cuprinsul judeţului Bihor ajunge la 17 307, dintre care 1 119 la Salonta, 456 la Aleşd, 430 la Pădurea Neagră, 261 la Sălard, 482 la Marghita etc.[44]

---

[41] E. Varga şi V. Spoială, *Din lupta pentru încheganea alianţei muncitorilor şi ţăranilor muncitori în fostul judeţ Bihor*, în *Din lupta P.C.R. pentru încheganea alianţei clasei muncitoare cu ţărănimea muncitoare în bătălia pentru reforma agrară din 1944—1945*, vol. II, Bucureşti, 1958, p. 231.

[42] Arhiva Consiliului judeţean Bihor, dos. nr. 2 100, fila 89.

[43] „Szakszervezet" (Cluj) din ianuarie 1945, p. 5; „Viaţa nouă" (Oradea) din 6 februarie 1945. Numărul muncitorilor organizaţi pe ramură de producţie a fost la 31 martie 1945:

Denumirea sindicatului	Nr. membrilor
Sindicatul metalo-chimic	736
Sindicatul lemnari	461
Sindicatul C.F.R.	2 385
Sindicatul îmbrăcăminte	561
Sindicatul constructori	843
Sindicatul pielari	1 334
Sindicatul arte grafice	216
Sindicatul salariaţi comunali	964
Sindicatul învăţămînt	458
Sindicatul P.T.T.	400
Sindicatul frizeri	146
Sindicatul salariaţilor particulari	1 452
Sindicatul alimentar	1 000
Sindicatul angajatelor casnice	250
Sindicatul funcţionarilor particulari	645
Sindicatul sanitar	446
Sindicatul muncitorilor agricoli	200
Sindicatul transport	320

(„Szakszervezet" (Cluj) din mai 1945, p. 239).

[44] Ibidem.

Organizarea rapidă a muncitorimii în sindicate o înfăţişează şi cifrele din Tîrgu-Mureş. De la eliberare pînă la 28 octombrie, într-o singură lună, 2 600 de salariaţi au devenit membri ai sindicatelor, iar pînă la 26 decembrie au fost înfiinţate 15 sindicate cu 39 de grupe, numărînd în total 5 611 membri[45]. Astfel, într-un timp scurt, şi sindicatele din Tg.-Mureş au devenit organizaţii puternice, contribuind foarte mult la declanşarea forţelor democratice. La Tîrgu-Mureş, prima manifestare de forţă a muncitorimii a fost mitingul din 4 noiembrie, ţinut la Palatul cultural, organizat de Consiliul sindical local, la care au participat peste 2000 de muncitori. De la 1929, cînd au fost interzise de către guvernul burghezo-moşieresc Sindicatele unitare, aceasta a fost prima întrunire liberă a muncitorilor[46].

Însufleţita muncă organizatorică desfăşurată de comunişti şi social-democraţi pentru concentrarea forţelor muncitorimii şi-a arătat roadele pe întreg teritoriul nordului Transilvaniei. Au fost create organizaţii sindicale puternice la Baia Mare, care, la sfîrşitul anului 1944, cuprindeau 7 000 de salariaţi ; la Satu-Mare, care cuprindeau 3 000 de salariaţi ; la Dej, care cuprindeau peste 2 500 de salariaţi etc.[47]. În judeţul Bistriţa-Năsăud, numărul muncitorilor organizaţi ajungea la 1 178 de persoane, dintre care 345 se aflau la Bistriţa, 403 la Rodna Veche, 242 la Bistriţa Bîrgăului, 112 la Ilva Mică etc.[48].

Desfăşurîndu-se în strînsă legătură cu creşterea avîntului de luptă al maselor, reorganizarea mişcării sindicale, restabilirea unităţii ei pe baze revoluţionare şi ale democraţiei muncitoreşti au reprezentat un succes de mare importanţă. În procesul reînfiinţării organizaţiilor sindicale vechi şi al creării de noi sindicate în întreprinderile în care nu existau au triumfat principiile leniniste de organizare pe ramuri de producţie, pe întreprinderi, pe instituţii, asupra metodelor reformiste de organizare a muncitorimii pe meserii în formă de breaslă. Aceste principii reprezentau o bază solidă, care asigura colaborarea strînsă dintre comunişti şi social-democraţi în cadrul sindicatelor şi transformarea lor în organizaţii revoluţionare de masă. În activitatea de zi cu zi a sindicatelor au învins principiile revoluţionare ale luptei de clasă, care au mărit forţa şi capacitatea de luptă

---

[45] Arhiva Comitetului judeţean P.C.R. Mureş, fond nr. 24, dos. nr. 43, filele 1, 17, 44.

[46] „Szabad Szó" („Cuvînt liber") (Tîrgu-Mureş) din 9 noiembrie 1944.

[47] „Szakszervezet" (Cluj), din ianuarie 1945, p. 5.

[48] Ibidem, mai 1945, p. 232.

Scanned with OKEN Scanner

a muncitorimii. Sindicatele au contribuit astfel în mod efectiv la mobilizarea maselor pentru importantele bătălii politice şi economice, care, în cele din urmă, au hotărît soarta luptei pentru putere, precum şi pentru asigurarea rolului conducător al clasei muncitoare în revoluţie.

Muncitorimea din întreprinderi, pe baza Frontului unic muncitoresc, sub conducerea comitetelor de fabrică cuprinzînd muncitori comunişti, social-democraţi şi fără de partid, a dobîndit un rol tot mai însemnat în lupta pentru reorganizarea vieţii economice, pentru mărirea producţiei şi sprijinirea războiului antihitlerist.

Organizaţiile sindicale din nordul Transilvaniei aveau o sarcină importantă în mobilizarea muncitorilor pentru repunerea în funcţiune a fabricilor şi uzinelor în condiţiile cînd mulţi dintre patronii şi tehnicienii acestora, compromişi prin colaborarea cu fasciştii, fugiseră cu trupele de ocupaţie. Sub egida sindicatelor au fost create Comisii economice care au preluat conducerea întreprinderilor părăsite de patroni şi au organizat repunerea lor în funcţiune, precum şi procesul lor de producţie[49].

Muncitorii au depus o muncă eroică, au dat dovadă de multă energie, de spirit de organizare şi de iniţiativă în munca de refacere a întreprinderilor. „Fără bani, 85—90% din marele capital rulant fiind dus, fără căi ferate, fără autorităţi organizate, fără combustibil şi benzină, fără medicamente şi medici, fără ordine, fără personal tehnic specializat şi cu o serie de alte lacune au început partidele şi organizaţiile democratice din nordul Ardealului să rezolve problemele acestei regiuni — scrie ziarul „Viaţa nouă" de la Oradea —. Uzinele mari au fost puse în funcţiune şi lucrează pentru armatele de eliberare. Graţie muncitorilor din Cluj, Oradea şi Satu-Mare, căile ferate şi tunelurile sînt reparate pe traseul Cîmpia-Turzii — Cluj — Oradea — Satu-Mare. Numai la repararea acestei linii au luat parte peste cincizeci de mii de muncitori şi ţărani"[50].

În cele mai multe locuri, muncitorii, fără plată asigurată, prin munci voluntare şi în condiţiile cele mai grele au ridicat întreprinderile din ruine şi au început producţia[51]. Muncitorii din Oradea, sub îndrumarea Comitetului economic înfiinţat pe lîngă Comisia locală sindicală, au repus în funcţiune 11 fabrici de piele şi încălţăminte,

---

[49] Arhiva Comitetului judeţean P.C.R. Mureş, fond nr. 2, dos. nr. 2, fila 6—9.
[50] „Viaţa nouă" (Oradea) din 1 februarie 1945.
[51] Arhiva Comitetului judeţean P.C.R. Cluj, fond nr. 1, dos. nr. 1, fila 89—99.

Scanned with OKEN Scanner

printre care fabricile „Carmen", „We-Go", „Muhari", 14 întreprinderi de textile și îmbrăcăminte, 9 întreprinderi alimentare, mori, fabrici de spirt, ulei etc., avînd o capacitate mică și mijlocie[52]. La Cluj au fost refăcute clădirile avariate ale întreprinderilor „Dermata", „Armătura", „Unirea", „Rendor", Atelierele C.F.R., ale fabricii de gaze, de tutun etc. [53]. La Dej, muncitorii au reclădit rafinăria de petrol, muncitorii de la Baia Mare au pornit producția de la Fabrica „Phoenix", iar cei din Satu-Mare de la Fabrica de vagoane „Unio", Fabrica de vase etc.[54]. La Tg.-Mureș, 70 de întreprinderi și ateliere au fost părăsite de proprietarii lor și închise. Dintre ele, 36 au fost preluate de Comisia economică care activa sub egida sindicatelor. După cum s-a stabilit, sarcinile comisiei erau „... punerea în funcțiune și aprovizionarea întreprinderilor părăsite, încît să asigure posibilitatea de muncă a maselor muncitoare care nu au de lucru". Dintre întreprinderile preluate, 25 au fost puse în scurt timp în funcțiune[55]. O intensă activitate au desfășurat muncitorii forestieri din Valea Mureșului pentru a pune grabnic în funcțiune întreprinderile distruse de hitlerişti. Astfel, au fost reclădite în județul Mureș 9 centre de producție de cherestea, în frunte cu Întreprinderea „Foresta"[56]. Prin munca și abnegația muncitorilor forestieri au fost reclădite și puse în stare de funcționare întreprinderile forestiere din județul Bistrița-Năsăud[57].

Minele de cărbuni din Surduc, Lupoaia și Cruceni (jud. Sălaj), unde lucrau, înaintea aruncării lor în aer de către trupele fasciste în retragere, 1 600 de muncitori, au fost reconstruite cu un elan mereu crescînd de către muncitori, care „au lucrat fără leafă în mijlocul celor mai grele condiții timp de 5 luni"[58]. Reconstrucția minei de cărbuni din Căpeni (județul Covasna) și punerea ei în exploatare a început în noiembrie 1944 tot prin munca colectivă a muncitorilor,

---

[52] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 1, dos. nr. 88, fila 1—2; Arhiva Consiliului județean Bihor, dos. nr. 1 200, fila 134.

[53] Arhiva Comitetului județean P.C.R. Cluj, fond nr. 1, dos. nr. 1, filele 89—99; „Világosság" (Cluj) din 23 noiembrie 1944; 9, 21 ianuarie, 18 februarie 1945; „Erdély Szikra" („Scînteia Ardealului") (Cluj), din 25 ianuarie 1945; „Scînteia" din 14 martie 1946.

[54] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 1, dos. nr. 143, fila 142—144; Arhiva Comitetului județean P.C.R. Bihor, fond nr. 1, dos. nr. 25, filele 2—5.

[55] Arhiva Comitetului județean P.C.R. Mureș, fond nr. 2, dos. nr. 2, filele 6—9; „Szabad Szó" (Tîrgu-Mureș) din 17 noiembrie 1944.

[56] „Scînteia" din 14 martie 1946.

[57] „Adevărul Ardealului" (Cluj) din 11—18 iulie 1945.

[58] Ibidem, 1 iulie 1945.

Scanned with OKEN Scanner

iar în primele luni ale anului 1945 ea producea deja cărbunii necesari C.F.R.-ului, asigurîndu-se astfel transporturile feroviare[59].

„Muncitorimea din nordul Transilvaniei ... se străduia cu toată puterea ca nu numai să pună în funcţiune cît mai repede uzinele, ci să şi mărească ritmul lor de producţie pentru ajutorarea trupelor române şi sovietice aflate în luptă. Muncitorimea din Transilvania de nord şi-a dovedit prin fapte conştiinţa ei de clasă...", constată organul Consiliului sindical din Cluj, „Szakszervezet"[60]. Astfel, de pildă, muncitorii Atelierelor C.F.R. din Cluj, în cursul lunilor noiembrie şi decembrie 1944, au reparat o locomotivă, 26 de vagoane şi 117 maşini-unelte, învingînd lipsa de materiale şi o mulţime de alte greutăţi, în timp ce o parte a muncitorilor se lupta cu ruinele atelierelor pentru a pregăti terenul reconstrucţiilor şi reparaţiilor. Printr-un efort colectiv, muncitorii au biruit toate greutăţile, reparînd, numai în ianuarie şi februarie 1945, 163 de vagoane şi 9 locomotive[61]. „În timp record circulaţia s-a putut restabili — relata gazeta „Făclia" —, a fost prima contribuţie a ceferiştilor din Cluj în războiul glorioaselor Armate sovietice şi române: pentru zdrobirea totală şi definitivă a hitleriştilor"[62]. Muncitorii ceferişti din Tg.-Mureş s-au prezentat la muncă încă din 5 octombrie 1944, în pofida faptului că „pe celălalt mal al Mureşului fasciştii germani bombardau încă aceste locuri". După eliberare ei au continuat să lucreze aproape patru luni fără salariu şi, în urma rezultatelor obţinute, toate podurile, macazurile, intersecţiile, trecătorile, cablurile telegrafice au fost refăcute, servind la aprovizionarea trupelor române şi sovietice de pe frontul antihitlerist, precum şi necesităţilor populaţiei[63]. Realizări impunătoare au obţinut şi muncitorii ceferişti din Dej, Oradea, Baia Mare, Jibou, Carei prin repunerea în circulaţie a căilor ferate din regiune, distruse de fasciştii în retragere[64]. Muncitorii „Dermatei" din Cluj au contribuit prin munca lor la aprovizionarea cu încălţăminte a luptătorilor de pe front. Astfel, dacă în timpul eliberării oraşului fabrica producea zilnic abia 500 de perechi de bocanci, începînd cu ziua de 21 octombrie a produs 800 de perechi de bocanci militari şi 400 de cizme. Între 18 şi 26 ia-

---

[59] „Igazság" („Dreptatea") (Cluj) din 4 septembrie 1946.
[60] „Szakszervezet" (Cluj) din ianuarie 1945.
[61] „Világosság" (Cluj) din 10 iunie 1945.
[62] „Făclia" (Cluj) din 18 aprilie 1945.
[63] „Erdélyi Szikra" („Scînteia Ardealului") (Cluj) din 19 aprilie 1945.
[64] „Adevărul Ardealului" (Cluj) din 17 iunie 1946; „Sătmarul" (Satu-Mare) din 17 august 1946.

Scanned with OKEN Scanner

nuarie s-au produs 870 de perechi de bocanci militari şi 430 de perechi de cizme; între 26 ianuarie şi 2 februarie 950 de perechi de bocanci şi 440 de perechi de cizme; de la 2 februarie pînă la 17 februarie 1 050 de perechi de bocanci şi 450 de perechi de cizme militare[65]. Această ridicare a producţiei, cu toate greutăţile aprovizionării cu materii prime, a fost posibilă datorită muncii depuse de Comitetul de întreprindere, care într-o colaborare strînsă cu conducerea fabricii şi sub îndrumarea celulei de partid a reuşit să mobilizeze toate resursele existente şi prin aceasta să obţină rezultate remarcabile. Muncitorii Fabricii de oţel din Cluj (azi „Unirea") au participat şi ei intens la reorganizarea producţiei. Semnificativ este faptul că, pe cînd în 1943 producţia a fost realizată cu 600 de muncitori, în martie 1945 o producţie ce reprezenta 195% faţă de anul 1943 a fost realizată cu 274 de muncitori[66]. Creşterea continuă a producţiei Fabricii de tutun din Cluj este reflectată de următoarele cifre: în luna octombrie 1944 cantitatea produselor finite pentru nevoile Armatelor sovietice şi române a fost 1 979 000 de bucăţi ţigarete şi 3 152 kg de tutun, iar în luna februarie 1945 ţigările fabricate au ajuns la 8 300 900 de bucăţi, iar tutunul la 17 337 kg[67].

Răspunzînd chemărilor lansate de P.C.R. şi de organizaţiile sindicale, muncitorimea din centrele nordului Transilvaniei, alături de întreaga clasă muncitoare din România, a ridicat treptat nivelul producţiei[68]. Condiţiile în care s-au înfăptuit toate acestea: căile de comunicaţie în mare parte distruse, posibilităţile de aprovizionare reduse, lipsa capitalului, utilaje avariate, nimicite sau luate de horthisto-hitlerişti etc. au cauzat numeroase greutăţi şi lipsuri. Cu toate acestea, oamenii muncii români, maghiari şi de alte naţionalităţi, înţelegînd că trebuie să trăiască în deplină înţelegere, mobilizînd toate energiile pentru refacerea vieţii sociale şi economice, asigurînd ordinea şi legalitatea în spatele frontului, pentru victoria Armatelor sovietice şi române contra forţelor hitleriste, au realizat condiţiile necesare unei dezvoltări economice şi sociale.

Comitetele de fabrică, pe lîngă mobilizarea oamenilor muncii la refacerea întreprinderilor şi la ridicarea producţiei, au trecut, sub

---

[65] „Világosság" (Cluj) din 18 februarie 1945.
[66] „Erdélyi Szikra" (Cluj) din 1 mai 1945.
[67] Ibidem.
[68] Vezi „Maramureşul" (Sighetul Marmaţiei) din 17 decembrie 1944; „Szabadság" („Libertatea") (Carei) din 20 mai 1945; „Sătmarul" (Satu-Mare) din 19 şi 20 iulie, 17 august 1946; „Graiul Sălajului" (Zalău) din 20 octombrie 1946; „Colţ de ţară" (Baia-Mare) din 14 iunie 1946.

Scanned with OKEN Scanner

conducerea comuniştilor, la scoaterea cadrelor conducătoare fasciste din întreprinderi, la descoperirea şi împiedicarea acţiunilor de dezorganizare şi sabotare a producţiei şi repartiţiei produselor, introducînd controlul muncitoresc asupra producţiei şi obligînd pe capitalişti să ţină seama de activitatea comitetelor de fabrică în întocmirea planurilor de producţie şi controlarea înfăptuirii acestora în vederea creşterii producţiei, menită să asigure aprovizionarea frontului şi să îmbunătăţească condiţiile de trai ale oamenilor muncii. În mai multe locuri, în vederea îngrădirii exploatării capitaliste şi pentru îmbunătăţirea condiţiilor de muncă, sindicatele au impus patronilor încheierea contractelor colective de muncă. La Tîrgu-Mureş, de exemplu, în ultimele luni ale anului 1944 au fost încheiate 8 contracte colective pe întreprinderi sau ramuri industriale.

În aceste vremuri foarte grele, cînd probleme multiple îşi cereau rezolvarea şi în domeniul aprovizionării, sindicatele au acţionat energic pentru asigurarea unui minim de existenţă muncitorilor prin asigurarea posibilităţilor de muncă şomerilor şi regim de prioritate, la aprovizionare, în special ceferiştilor şi muncitorilor din fabrici. Partidul comunist, cu ajutorul sindicatelor, a convins pe muncitori că în momentul dat nu se poate trece la mărirea salariilor, însă trebuie menţinute preţurile mărfurilor şi dusă o luptă necruţătoare împotriva speculanţilor.

Prin urmare şi acţiunile duse de sindicate pentru încheierea contractelor colective de muncă urmăreau stăvilirea speculei şi a scumpetei, a agravării consecinţelor economice ale distrugerilor provocate de război şi de jaful hitlerist prin împiedicarea sabotajului din partea capitaliştilor, concentrarea tuturor rezervelor şi forţelor materiale şi umane în vederea refacerii economiei naţionale şi, prin aceasta, îmbunătăţirea condiţiilor de trai ale populaţiei.

Din primul moment al reînfiinţării lor, sindicatele au început o activitate intensă culturală şi sportivă. Au fost adunate cărţile confiscate şi risipite ale vechii biblioteci muncitoreşti şi a reînceput organizarea cursurilor Universităţii libere. S-au reînfiinţat şi cluburile sportive muncitoreşti desfiinţate de fascişti. În căminele muncitoreşti recucerite, create cu sacrificiile muncitorilor în timpul dominaţiei burghezo-moşiereşti, se desfăşura o activitate clocotitoare şi era totdeauna o mare forfotă de oameni.

În dezvoltarea mişcării sindicale, un impuls de seamă au dat lucrările primului Congres general al Sindicatelor unite din România, desfăşurat la Bucureşti între 26 şi 30 ianuarie 1945. Sindicatele au făcut intense pregătiri pentru întîmpinarea acestui eveniment de

Scanned with OKEN Scanner

o mare însemnătate. Pregătirile acestea au însemnat un bun prilej pentru întărirea lor politică şi organizatorică şi pentru combaterea manifestărilor naţionaliste ale unor elemente reacţionare camuflate în sindicate. La acest congres au participat şi delegaţii muncitorimii organizate din centrele mai importante din nordul Transilvaniei[69], aleşi în cadrul adunărilor ţinute pe uzine şi pe ramuri de producţie. Gazeta „Plugarii" din Cluj, relevînd semnificaţia congresului sindicatelor, scrie următoarele :

„Congresul de la Bucureşti, credem, va fi o piatră de hotar în destinele muncitorimii.

Pentru noi, cei din Ardealul de nord, faptul mai are şi o altă semnificaţie. Pentru prima dată după patru ani de înstrăinare şi suferinţe, delegaţii muncitorimii noastre iau contact cu cei din restul României, în cadrele unui congres. Este un prim prilej de a-şi manifesta mulţumirea şi bucuria de a fi fost încadraţi României, căreia de fapt aparţin"[70].

Congresul sindicatelor a demonstrat unitatea clasei muncitoare din România, spiritul ei patriotic şi internaţionalist, forţa mişcării sindicale şi creşterea rolului ei în viaţa politică a ţării. Congresul a stabilit o serie de sarcini de mare însemnătate pentru activitatea sindicatelor, pe care delegaţii reîntorşi le-au făcut cunoscute muncitorimii în cadrul numeroaselor adunări generale ale organizaţiilor sindicale[71]. Aceste adunări au fost un bun prilej de educaţie a muncitorimii în spiritul unităţii proletare şi al luptei de clasă, mijloace eficace la antrenarea muncitorilor neorganizaţi pe calea organizării sindicale. În cadrul acestor adunări, muncitorii au dezbătut pe larg problemele sindicale şi sarcinile trasate de congres, luîndu-se hotărîri concrete pentru transformarea lor în viaţă. Astfel, Consiliul sindical din Cluj, în urma dezbaterilor, a conchis că în faţa sindicatelor stau următoarele sarcini : lupta necruţătoare împotriva rămăşiţelor fasciste, împotriva manifestărilor şovine maghiare şi române : întărirea unităţii sindicale ; educarea maselor în spiritul luptei de clasă ; întărirea spiritului solidarităţii interna-

---

[69] Numărul delegaţilor din diferite oraşe era următorul : Cluj 39, Oradea 22, Dej 3, Şimleu-Silvaniei 3, Bistriţa 2. De asemenea au fost prezenţi la congres delegaţi din Baia Mare, reprezentînd pe cei 7 000 de muncitori organizaţi, din Tîrgu-Mureş, reprezentînd pe cei 6 000 de muncitori organizaţi, din Satu-Mare, reprezentînd pe cei 3 000 de muncitori organizaţi etc. („Szakszervezet" (Cluj) din ianuarie 1945, p. 48).

[70] „Plugarii" (Cluj), din 26 ianuarie 1945.

[71] „Viaţa nouă" (Oradea) din 6 februarie 1945 ; „Szakszervezet" (Cluj) din mai 1945, p. 226.

Scanned with OKEN Scanner

ţionale; lupta pentru ridicarea producţiei, împotriva speculei, pentru dezvoltarea şi întărirea mişcării cooperatiste; aprovizionarea cu materii prime a fabricilor conduse de muncitorime, punerea în funcţiune a întreprinderilor; sprijinirea democratizării organelor administrative judeţene şi orăşeneşti, precum şi a organelor de stat[72].

Sindicatele au îndeplinit un rol activ, deosebit de important în organizarea şi mobilizarea clasei muncitoare pentru înfăptuirea sarcinilor revoluţiei democrat-populare. În lupta economică şi politică dusă de ele, atît în cadrul întreprinderilor şi al instituţiilor, cît şi în afara lor, sindicatele au pregătit un număr însemnat de cadre muncitoreşti, capabile pentru rezolvarea problemelor economice, politice, administrative. Sindicatele au devenit o şcoală de pregătire a clasei muncitoare pentru construirea, în anii viitori, a socialismului.

Comitetele judeţene P.C.R., în vederea strîngerii în jurul lor a tuturor forţelor patriotice-democratice, au desfăşurat o activitate perseverentă la sate pentru cuprinderea organizatorică a maselor ţărăneşti, urmînd să ridice necontenit nivelul lor de organizare, să lege lupta lor de acţiunile revoluţionare întreprinse de clasa muncitoare. În organizarea maselor, comuniştii din judeţele teritoriului eliberat de sub dominaţia horthisto-hitleristă, ca şi cei din întreaga ţară, au pus pe primul plan sarcina de o importanţă hotărîtoare în bătălia împotriva reacţiunii burghezo-moşiereşti,în lupta pentru dezvoltarea democratică a ţării, pentru puterea politică : închegarea alianţei de luptă a clasei muncitoare cu masele de bază ale ţărănimii. Cu ajutorul dat de comunişti, care, în lipsa mijloacelor de transport, au străbătut pe jos satele, într-un timp scurt şi-au reînceput activitatea organizaţiile democratice Frontul plugarilor şi Madosz-ul, transformat în Uniunea populară maghiară.

În această perioadă, cînd lupta de clasă era foarte ascuţită şi cînd forţele reacţiunii încercau să folosească diversiunea naţionalistă în scopul dezbinării unităţii forţelor revoluţionare, Frontul plugarilor şi Uniunea populară maghiară, create şi conduse de partid, erau organizaţii necesare cu menirea de a strînge forţele ţărănimii muncitoare, indiferent de naţionalitate, împotriva reacţiunii. Prin aceste organizaţii, care au adus o contribuţie proprie la procesul de democratizare a vieţii ţării, partidul comunist a reuşit să lărgească şi mai mult legăturile sale cu marea masă a oamenilor muncii de la oraşe şi sate, să le atragă la lupta pentru înfăptuirea sarcinilor

[72] „Szakszervezet" (Cluj) din mai 1945, p. 226.

Scanned with OKEN Scanner

revoluţiei populare. Organele de partid au îndemnat ţărănimea la organizare şi la luptă, în alianţă cu clasa muncitoare, pentru întărirea poziţiei tuturor forţelor democrate, pentru cucerirea puterii politice din mîinile reacţiunii. Ţărănimea muncitoare a fost îndemnată să înceapă, cu de la sine putere, rezolvarea problemelor legate de sate, printre care : democratizarea administraţiei comunale, ocuparea proprietăţilor moşiereşti părăsite şi continuarea muncilor agricole întrerupte din cauza operaţiunilor militare, reînceperea schimbului de mărfuri cu oraşele, începerea învăţămîntului şcolar etc. [73].

Frontul plugarilor şi Uniunea populară maghiară au avut o contribuţie însemnată în mobilizarea maselor la luptă contra fascismului. În adunarea de reconstituire a organizaţiei Uniunii populare maghiare din judeţul Cluj, care s-a ţinut la 23 octombrie 1944, s-a arătat că primul obiectiv de luptă este obţinerea victoriei în războiul drept împotriva Germaniei hitleriste şi curăţirea tuturor urmelor blestematului război hitlerist[74]. Apelul organizaţiei din judeţul Mureş accentua la fel necesitatea sprijinirii armatelor eliberatoare ca să poată stăvili războiul „de jaf al fasciştilor germani şi maghiari", a căror retragere din nordul Ardealului este caracterizată prin distrugeri, jafuri şi deportarea a mii de locuitori. „Şi noi trebuie să luptăm împotriva fascismului — spunea apelul —, trebuie să nimicim orice rămăşiţe, sub orice formă ar apărea"[75]. De asemenea, în rezoluţia adoptată la consfătuirea judeţeană Cluj a Frontului plugarilor se spune, printre altele : „Noi, plugarii din judeţul Cluj, ne luăm angajamentul de a lupta alături de toate forţele democrati-

---

[73] Comitetul judeţean P.C.R. Mureş, la 18 noiembrie 1944, a adresat către ţărănime un manifest care conţinea, printre altele, următoarele : „Să nu-i lăsaţi în fruntea satelor voastre pe servitorii dictaturii odioase. Să vă adunaţi şi să alegeţi comitetul satului, din cei mai buni şi hotărîţi fraţi ai voştri, agricultorii români, maghiari, sau de alte naţionalităţi.

Să cereţi să fie împărţite gospodăriile, pămînturile părăsite de fascişti. Nici o palmă de pămînt roditor să nu rămînă nelucrat. Să-i ajutaţi pe fraţii voştri agricultori, pe care i-au jefuit fasciştii, să-şi reconstruiască gospodăriile. Să pregătiţi şcoala satului pentru începerea anului şcolar. Să daţi ajutor la reconstruirea podurilor, căilor ferate şi drumurilor distruse. Să aduceţi în oraş alimente de vînzare pentru fraţii voştri muncitori.

Pe duşmanii poporului, fascişti, sabotori să-i demascaţi, să-i arestaţi şi să-i predaţi autorităţilor.

Intraţi în organizaţiile ... Frontului plugarilor şi MADOSZ" („Szabad Szó", Tîrgu-Mureş, din 18 noiembrie 1944).

[74] „Világosság" (Cluj) din 24 octombrie 1944.

[75] „Szabad Szó" (Tîrgu-Mureş) din 15 decembrie 1944.

Scanned with OKEN Scanner

ce...pînă la stîrpirea hitlerismului şi a tuturor rămăşiţelor fasciste, prin ridicarea producţiei agricole, sprijinind astfel efortul de război contra Germaniei hitleriste"[76].

Aceste organizaţii, prin mobilizarea membrilor lor, al căror număr creştea din zi în zi — satele înţelegînd cuvîntul care li se vestea prin programele Frontului plugarilor şi Madosz-ului[77] —, au luat parte în mod activ la acţiunile de refacere a economiei, de democratizare a aparatului de stat, la marile demonstraţii, adunări şi mitinguri organizate de P.C.R. împotriva guvernelor cu majoritate reacţionară, pentru realizarea programului de guvernare al F.N.D., care cuprindea şi înfăptuirea neîntîrziată a reformei agrare, pe cale revoluţionară, şi legiferarea ei după instaurarea unui guvern democratic. Consfătuirea organizaţiei Frontului plugarilor din judeţul Cluj, ţinută la sfîrşitul lunii februarie 1945, printr-o rezoluţie de aderare la programul de guvernare al Frontului Naţional Democrat din România, accentua următoarele: „Cerem înfăptuirea imediată a unei largi şi drepte reforme agrare, confiscarea şi împărţirea între plugari a moşiilor părăsite de fascişti, precum şi restituirea pămîntului luat de la ţăranii împroprietăriţi prin vechea reformă agrară, pămînt care i-a fost răpit pe nedrept de către guvernul horthist al moşierilor maghiari ... democratizarea administraţiei comunale, comisii comunale alese pe cale democratică în fiecare sat, refacerea tuturor căilor de comunicaţie în judeţ, aprovizionarea satelor ... cu mărfuri de primă necesitate. Toate aceste revendicări drepte ale ţărănimii, Frontul plugarilor din judeţul Cluj le vede realizate numai prin aducerea la conducerea ţării a unui guvern al Frontului naţional democrat"[78].

Între cele două organizaţii au existat legături frăţeşti. Acest fapt este exprimat şi în salutul conducerii Uniunii populare ma-

---

[76] „Plugarii" (Cluj) din 28 februarie 1945.

[77] De exemplu, în judeţul Mureş, la mijlocul lunii februarie, numărul celor înscrişi în Frontul plugarilor a fost de aproape 10 000 de oameni. Analizînd rezultatele organizării, gazeta „Înfrăţirea" constata următoarele: „Şiragul de sate în care Frontul plugarilor s-a organizat e impunător dacă se ia în considerare faptul că (s-a lucrat numai de) două luni şi în condiţiile cele mai vitrege din cîte se pot închipui" („Înfrăţirea" (Tîrgu-Mureş) din 25 februarie 1945). Gazeta „Plugarii", în legătură cu organizarea ţărănimii, relata următoarele: „Frontul plugarilor în regiunea Cluj cuprinde în cadrele sale multe comune. Plugarii înţeleg rostul vremurilor noi şi se unesc într-o forţă comună, menită să învingă îndărătnicia celor care se pun de-a curmezişul în faţa drepturilor plugărimii" („Plugarii (Cluj) din 11 ianuarie 1945).

[78] „Plugarii" (Cluj) din 28 februarie 1945.

ghiare[79] din judeţul Mureş către conferinţa Frontului plugarilor: „Salutăm cu dragoste organizaţia frate alături de care oamenii muncii maghiari au dus lupta împotriva asupririi, în front comun, mai bine de un deceniu ... Astăzi ne leagă platforma propusă de partidul comunist, pe baza căreia luptăm pentru idealuri comune. Am fost prieteni sinceri şi vom fi şi în viitor ...”[80].

Organizaţiile Frontului plugarilor şi ale U.P.M.-ului au întocmit în multe locuri planuri comune de activitate. Membrii lor se deplasau împreună la sate. În numeroase localităţi aveau sedii comune, activau împreună cu consiliile comunale noi alese, în comisii de împroprietărire şi în gărzile populare[81].

Frontul plugarilor şi U.P.M.-ul, sub îndrumarea partidului comunist, duceau o luptă consecventă împotriva politicii naţionalist-şovine a claselor reacţionare, sprijineau partidul în lupta sa pentru rezolvarea democratică a problemei naţionale, pentru unirea tuturor forţelor poporului român cu cele ale oamenilor muncii din rîndurile naţionalităţilor conlocuitoare. Apelul Comitetului de reorganizare a Madosz-ului, lansat la 28 octombrie 1944, conţinea următoarele: „Lucrătorii maghiari împreună cu poporul român din Transilvania vor să se antreneze... în uriaşul Front unic al tendinţelor democratice din România, ca printr-o voinţă comună să spargă ultimul obstacol în calea împăcării populaţiei din Transilvania: forţa ascunsă a fascismului... Noi dorim ca prin atitudinea noastră demnă şi democratică să obţinem cu un ceas mai devreme angrenarea nordului Transilvaniei în viaţa politică şi economică a României democratice”[82]. Adunarea Frontului plugarilor din Cluj la 12 decembrie 1944 manifesta de asemenea pentru concentrarea forţelor tuturor naţionalităţilor. În moţiunea aprobată în unanimitate la această adunare se arată că participanţii vor „convieţuirea paşnică între toţi locuitorii din Ardeal, prin munca rodnică spre a ajunge la bogăţia materială şi sufletească”[83]. Sentimente ale colaborării strînse, democratice între masele muncitoare române şi cele ale naţionalităţilor conlocuitoare pentru desăvîrşirea unei adevărate şi sincere frăţietăţi au fost exprimate de delegaţii Frontului plugarilor în adunările U.P.M.-ului, ca, de exemplu, de cei din comunele Diosig şi Aleşd

---

[79] La 22 noiembrie 1944, Madosz-ul s-a transformat într-o organizaţie de masă mai largă, cu denumirea „Uniunea populară maghiară”.

[80] „Szabad Szó” (Tîrgu-Mureş) din 31 decembrie 1944.

[81] „Viaţa nouă” (Oradea) din 24, 27 februarie 1944.

[82] „Világosság” (Cluj) din 28 octombrie 1944.

[83] „Plugarii” (Cluj) din 28 decembrie 1944.

Scanned with OKEN Scanner

(judeţul Bihor) [84]. La rîndul lor, organizaţiile U.P.M.-ului chemau la demascarea şi combaterea reacţiunii maghiare din nordul Transilvaniei, care, prin aţîţarea contradicţiilor între români şi maghiari, moştenite în urma dominaţiei fasciste, urmărea discreditarea forţelor democratice române. „Să aveţi încredere în fraţii voştri, oameni democraţi, de altă naţionalitate — scria apelul organizaţiei U.P.M. din judeţul Mureş. — Şi ei luptă ca să trăim împreună în pace, libertate, pe pămîntul scumpului nostru Ardeal" [85].

În primele rînduri ale luptei pentru unirea tuturor forţelor poporului român cu ale oamenilor muncii ai naţionalităţilor conlocuitoare a stat muncitorimea conştientă, în frunte cu partidul ei comunist, continuatorul consecvent al tradiţiilor solidarităţii de luptă împotriva fascismului. Muncitorimea română şi maghiară conştientă era convinsă că reuşita luptei împotriva duşmanului comun : fascismul şi rămăşiţele naţionalismului de orice fel se poate asigura numai prin concentrarea tuturor forţelor populare interesate în democratizarea şi progresul ţării. Astfel, apelul organizaţiei din judeţul Mureş a P.C.R., în cuvinte emoţionante, îndeamnă la luptă comună : „Să dăm mîna cu popoarele cu care trăim împreună, care în mizerie comună... au trăit aici, pe acest pămînt, în timp ce stăpînii noştri se lăfăiau în belşug ... Să dăm la o parte pe aţîţători, fie maghiari, fie români, şi să luăm în mîinile noastre proprii soarta noastră" [86].

Munca de organizare şi de luptă a forţelor democratice a fost susţinută de către tinerii comunişti şi socialişti. Cu sprijinul partidului comunist s-au reînfiinţat organizaţiile Uniunii Tineretului Comunist din România, care, dezvoltîndu-se rapid, au reuşit să cuprindă mase importante ale tineretului. La Cluj, prima şedinţă a U.T.C.-ului a fost ţinută în 22 octombrie 1944 [87]. În judeţul Mureş, la sfîrşitul lunii noiembrie, numărul membrilor U.T.C. a fost de 250 [88], peste cîteva luni de zile însă, acest număr s-a ridicat la peste 3 000 de membri [89]. Rezultate organizatorice din cele mai satisfăcătoare au fost obţinute în mai multe locuri, astfel că la Conferinţa regională din nordul Ardealului al U.T.C. se putea raporta că „Uniunea Tineretului Comunist s-a întărit în toate judeţele şi a reuşit să organizeze cele mai largi mase

---

[84] „Viaţa nouă" (Oradea) din 24, 27 februarie 1944.
[85] „Szabad Szó" (Tîrgu-Mureş) din 15 decembrie 1944.
[86] Ibidem, 14 noiembrie 1944.
[87] „Világosság" (Cluj) din 24 noiembrie 1944.
[88] Arhiva Comitetului judeţean P.C.R. Mureş, dos. nr. 12, filele 48—65, dos. nr. 43, fila 17.
[89] Ibidem, fond nr. 2, dos. nr. 1/1945, filele 4—21.

Scanned with OKEN Scanner

ale tineretului"[90]. De asemenea au fost reînființate în mai multe orașe organizații ale Uniunii Tineretului Socialist. În vederea întăririi muncii politice și educative în masa tineretului din cadrul sindicatelor au fost organizate secții ale tineretului, iar în școli și facultăți s-au înființat organizații democratice ale elevilor și studenților.

Organizațiile tineretului s-au alăturat cu entuziasm tuturor acțiunilor revoluționare. Tinerii au luat parte la diferite munci voluntare pentru sprijinirea armatei, curățirea ruinelor, scoaterea mașinilor și sculelor, adunarea materialelor de sub dărîmături, acțiuni voluntare de reconstrucție, precum și de sporire a producției [91]. Au participat cu combativitate tinerească la toate manifestațiile împotriva reacțiunii, pentru instaurarea unui guvern democrat. S-au preocupat intens de educarea antifascistă, antișovină a tineretului, iar pentru ridicarea cunoștințelor lor profesionale au inițiat diferite cursuri de perfecționare. Organizațiile progresiste ale tineretului au acordat o atenție primordială înfrățirii întregului tineret din țară, fără deosebire de naționalitate. Astfel, din dările de seamă ale trimișilor organizațiilor U.T.C. la prima consfătuire regională din nordul Ardealului reiese că lupta Uniunii Tineretului Comunist pentru democrație, în interesul unui viitor mai fericit al tineretului se desfășura promițător împotriva tuturor celor care căutau să dezbine unitatea tineretului. În concluziile dezbaterilor, această problemă a fost pusă de reprezentantul C.C. al U.T.C. ca o sarcină permanentă organizațiilor județene U.T.C. „Una dintre acțiunile noastre cele mai importante este de a duce mai departe și de a înteți lupta pentru apropierea dintre naționalități. Nu trebuie să ne sperie nici un efort în interesul acestui scop"[92].

Urmînd îndemnul partidului comunist, mulți tineri muncitori, țărani și intelectuali s-au înrolat în armată ca voluntari pentru a contribui cu arma în mînă la zdrobirea hitlerismului și la înfăptuirea României libere, independente și democratice, dînd o înaltă pildă de eroism [93].

Partidul comunist, cu scopul de a strînge în jurul său toate forțele patriotice-democratice, a inițiat înființarea unor organizații

---

[90] „Adevărul Ardealului" (Cluj) din 28 aprilie 1945.

[91] Arhiva Comitetului județean P.C.R. Mureș, fond nr. 2, dos. nr. 11, fila 64; „Erdélyi Szikra" (Cluj) din 14 martie 1945.

[92] „Érdelyi Szikra" (Cluj) din 15 martie 1945.

[93] „Scînteia Ardealului" (Cluj) din 8 martie 1945. „Érdelyi Szikra" (Cluj), din 8, 23 și 29 martie 1945.

Scanned with OKEN Scanner

de masă inexistente pe teritoriul eliberat de sub ocupaţia horthistă. Vitalitatea forţelor democratice, patriotice şi-a găsit expresia în strîngerea rapidă a rîndurilor lor. Au luat fiinţă organizaţiile locale ale femeilor democrate, cuprinzînd ţărănci, muncitoare din fabrici şi ateliere, liber-profesioniste, profesoare, învăţătoare, studente, casnice etc., care participau în mod activ şi în centrele din nordul Transilvaniei la lupta pentru înlăturarea fascismului, pentru emancipareа femeilor, pentru ridicarea maselor de femei atît din punct de vedere cultural, cît şi politic şi social, pentru a crea o lume mai bună şi mai fericită pentru mame şi pentru copii. N-a existat o acţiune publică, socială, economică, culturală şi îndeosebi caritabilă la care să nu fi participat în mod activ aceste organizaţii democratice ale femeilor [94].

La Cluj, Oradea, Tg.-Mureş etc., încă din luna octombrie sau în prima parte a lunii noiembrie au început să ducă o activitate intensă organizaţiile Apărării patriotice. În prima chemare a acestei organizaţii din Cluj, înfiinţată la 22 octombrie, se spunea: „Dacă în timpul dictaturii fasciste Apărarea patriotică a ajutat ilegal luptătorii antifascişti, astăzi Apărarea patriotică are misiunea de a sprijini şi a ajuta întreaga armată luptătoare împotriva fascismului”[95]. Ziarul „Szabad Szó” din Tg.-Mureş a publicat istoricul Apărării patriotice, elogiind activitatea ei în ilegalitate şi în timpul insurecţiei armate, arătînd sarcinile noi în condiţiile luptei pentru instaurarea puterii democrat-populare [96].

Tînăra organizaţie democratică Apărarea patriotică, bazată pe devotamentul, stăruinţa, priceperea şi spiritul de sacrificiu al membrilor săi, mobiliza cetăţenii din centrele nordului Transilvaniei pentru a ajuta ostaşii de pe frontul antihitlerist, familiile martirilor căzuţi victimă terorii fascismului horthist şi Gestapo-ului, răniţii, pe cei nevoiaşi fără cămin, organizînd din medici, lucrători sanitari şi surori echipe sanitare pentru evitarea epidemiilor. Ducea o muncă de lămurire în rîndurile maselor celor mai largi, împotriva otravei rămăşiţelor fascismului, împotriva şovinismului, pentru solidaritatea frăţească a populaţiei din Ardeal. La îndemnul Apărării patriotice din Oradea, oamenii muncii din judeţul Bihor, de exemplu, au colectat peste 30 000 kg de alimente, care au fost trimise pînă la linia frontului sau dăruite ostaşilor bolnavi aflaţi în spitalele din Oradea.

---

[94] „Világosság” (Cluj) din 10 noiembrie 1944, 22 februarie 1945.
[95] „Plugarii” (Cluj) din 5 noiembrie 1945.
[96] „Szabad Szó” (Tîrgu-Mureş) din 14 noiembrie 1944.

Scanned with OKEN Scanner

Pachetele erau însoţite de înflăcărate scrisori în care populaţia îşi exprima sentimentele de dragoste faţă de luptătorii de pe frontul antihitlerist [97]. Soldaţii răniţi români şi sovietici care se aflau în spitalele din Cluj au fost ajutaţi de Apărarea patriotică, care le procura săptămînal ţigări, ziare, cărţi, alimente etc. Ajutorul dat răniţilor se cifra la suma de 880 000 de lei [98].

Apărarea patriotică, deşi a avut de luptat cu greutăţi nespus de mari, datorită atît situaţiei rămase de pe urma frontului,cît şi prejudecăţilor şi opoziţiei elementelor fasciste sabotoare, reacţionare, a reuşit să realizeze sarcinile în faţa cărora era pusă, după odioasa perioadă de dictatură fascistă, pentru progresul acestui frămîntat colţ de ţară.

Printre organizaţiile de masă care şi-au reluat activitatea găsim şi Uniunea patrioţilor. La Cluj, bazele acestei organizaţii au fost puse în luna octombrie 1944 prin constituirea unui comitet de iniţiativă condus de profesorul Tudor Bugnariu. Programul de luptă al Uniunii patrioţilor din Cluj — aşa cum îl publica la începutul lunii noiembrie — avea drept obiectiv „libertatea tuturor cetăţenilor din Transilvania de nord şi integrarea lor în România democratică, liberă şi independentă". Pentru desăvîrşirea acestor deziderate mult dorite, organizaţia din Cluj a Uniunii patrioţilor printr-o chemare arăta că datoria supremă a patrioţilor români democraţi este de a duce mai departe bătălia împotriva hitlerismului, a reacţiunii şi şovinismului cu toate mijloacele care stau la îndemînă, fără cruţare şi fără răgaz, pînă la definitiva distrugere nu numai a armatelor hitleriste şi horthiste, ci şi a tuturor uneltelor în slujba fascismului [99]. La Oradea, organizaţia a luat fiinţă la 22 noiembrie 1944 [100]. Tot în luna noiembrie s-a constituit organizaţia locală la Tîrgu-Mureş [101].

Rîndurile organizaţiilor locale ale Uniunii patrioţilor s-au întărit în scurt timp prin atragerea maselor democratice române şi de alte naţionalităţi. Membrii cei mai activi ai acestei organizaţii au fost intelectualii, urmaţi de muncitori, comercianţi, industriaşi, meseriaşi, ţărani.

Alături de celelalte organizaţii democratice, Uniunea patrioţilor duce o luptă susţinută pentru curăţirea aparatului de stat şi

---

[97] Arhiva Consiliului popular judeţean Bihor, dos. nr. 2 100, fila 100.
[98] „Făclia" (Cluj) din 6 iulie 1945.
[99] „Plugarii" (Cluj) din 5 noiembrie 1944.
[100] Arhiva Comitetului judeţean P.C.R. Bihor, fond nr. 2, dos. nr. 24, fila 7.
[101] „Szabad Szó" (Tîrgu-Mureş) din 30 noiembrie 1944.

Scanned with OKEN Scanner

a vieții publice și economice de elementele fasciste și reacționare, pentru democratizarea țării; ea mobiliza la refacerea și dezvoltarea economiei naționale distruse, sprijinirea armatelor eliberatoare române și sovietice; milita ca poporul român să se bucure de toate drepturile și libertățile sale cucerite prin actul de înaltă înțelepciune politică de la 23 August 1944, care a rupt lanțurile dictaturii fasciste a lui Antonescu — ce ținea încătușată voința populară românească —, precum și prin luptele eroice duse de armata română pe cîmpul de luptă împotriva Germaniei hitleriste. Organizațiile Uniunii patrioților, prin activitatea lor de educare a maselor, urmăreau să imprime în conștiința cetățenilor acel spirit de adevărat patriotism, care duce la realizarea unei lumi noi în cadrul României democratice, libere și independente. Desfășurarea activității organizațiilor democratice de mase, sub îndrumarea politică a partidului comunist, a asigurat orientarea lor pe linia intereselor revoluției populare.

Munca vastă de organizare dusă de către comuniști în rîndurile celor mai largi mase ale oamenilor muncii a avut un succes remarcabil. „În decurs de cîteva luni după 23 August, partidul a reușit să cîștige de fapt majoritatea poporului, să făurească un larg front democratic, care cuprindea pe muncitori, țărani, intelectuali, păturile mijlocii de la orașe, masele de femei și tineret, oamenii muncii aparținînd naționalităților conlocuitoare”[102].

Aceste organizații de masă și-au îndeplinit rolul de curele de transmisie a cuvîntului partidului comunist în rîndurile clasei muncitoare și ale aliaților săi. Ele au contribuit ca păturile mijlocii să se debaraseze treptat de influența demagogiei șovine, reacționare a partidelor burgheze, dușmane transformării democratice a țării. În primele luni de după eliberare, aceste organizații democratice, concomitent cu îndeplinirea rolului special ce le revenea, au propagat programul Frontului Național Democrat din România și au mobilizat masele la lupta pentru realizarea lui.

III

Constituirea organelor Frontului Național Democrat din România a avut loc în centrele din nordul Transilvaniei începînd cu luna octombrie, realizînd unirea tuturor forțelor democratice antifasciste interesate în înfăptuirea sarcinilor revoluției populare.

---

[102] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări. 1959—1961*, București, Edit. politică, 1961, p. 12.

La Cluj, în ziua de 21 octombrie 1944, numai 10 zile după ce victorioasele armate sovietice şi române au eliberat oraşul s-a ţinut prima întrunire publică cu scopul de a se constitui, pe baza proiectului de platformă a Frontului Naţional Democrat, organul de conducere regională pentru nordul Transilvaniei, care se intitula Comitetul democrat din Ardealul de nord. Primul act programatic al comitetului „salută cu bucurie eliberarea Clujului şi Ardealului de sub ocupaţia forţelor de teroare hitleristo-horthiste" şi „îşi exprimă mulţumirea şi recunoştinţa armatelor sovietice şi române".

În privinţa reintegrării nordului Ardealului în viaţa „unei Românii democratice, libere şi independente", comitetul proclamă următoarele principii călăuzitoare:

„1. Necesitatea colaborării tuturor forţelor democratice şi patriotice din Ardealul de nord pentru refacerea grabnică şi democratică a acestei regiuni şi pentru distrugerea tuturor rămăşiţelor hitleriste, horthiste, imrediste, antonesciene, legionare, crucile cu săgeţi (salasişti) şi fasciste de orice fel.

2. Coalizarea tuturor energiilor necesare pentru continuarea războiului şi îndeplinirea sinceră a condiţiilor de armistiţiu.

3. Colaborarea cu toate forţele democratice din întreaga România"[103].

Înfiinţarea Comitetului democratic, compus din reprezentanţii Partidului Comunist Român, Partidului Social-Democrat, Frontului plugarilor, Uniunii patrioţilor, Uniunii populare maghiare, Sindicatelor unite şi Grupării evreieşti antihitleriste, a constituit un succes de mare însemnătate al forţelor democratice, conduse de partidul comunist, şi a însemnat totodată un pas important spre încadrarea organizatorică în mişcarea revoluţionară din toată ţara.

Comitetul democrat s-a transformat în curînd, la 27 noiembrie 1944, în Consiliu al Frontului Naţional Democrat, manifestînd, după cum şi denumirea lui arată, aderarea fără rezervă la platforma politică a Frontului Naţional Democrat din România şi în acest fel asigurarea colaborării în modul cel mai strîns cu forţele democratice din România[104]. Platforma Frontului Naţional Democrat cuprindea cerinţele fundamentale ale forţelor sociale progresiste, revendicările cele mai arzătoare ale maselor celor ce muncesc şi astfel a constituit o bază solidă pe care s-a unit întregul nostru popor, făurind un front

[103] „Plugarii" (Cluj) din 5 noiembrie 1944.
[104] „Világosság" (Cluj) din 2 decembrie 1944.

Scanned with OKEN Scanner

larg democratic, interesat în înfăptuirea sarcinilor revoluției populare. Documentul-program al Consiliului Frontului Național Democrat din Cluj, elaborat la prima sa ședință de constituire, prevedea, pe lîngă însușirea platformei, și diferite sarcini specifice nordului Transilvaniei, mai ales în privința lichidării rămășițelor fasciste și provocărilor șovine, direct răspunzătoare de situația grea de aici [105].

Consiliul Frontului Național Democrat din Cluj, sub îndrumarea Consiliului național al F.N.D., a dus o activitate intensă politică, economică, administrativă și de educare a maselor în spirit democratic. Își dovedea cu fiecare zi capacitatea de activitate politică, de organizare la luptă a maselor populare pentru democratizarea vieții publice, pentru lichidarea rămășițelor fasciste, pentru instaurarea puterii democrat-populare.

Conținutul principal al luptei dintre forțele democratice și forțele reacționare l-a constituit problema puterii politice. Clasele exploatatoare reacționare — moșierimea și burghezia —, partidele lor politice — Partidul național țărănesc și Partidul național liberal —, precum și cercurile legate de monarhie se opuneau cu înverșunare cerințelor obiective ale dezvoltării țării, căutînd să oprească avîntul revoluționar în creștere. Elementele reacționare din cele trei guverne prezidate de generalii C. Sănătescu și N. Rădescu se împotriveau cu îndărătnicie reformelor revoluționare, în primul rînd democratizării reale a țării. Masele însă, sub conducerea comuniștilor, se opuneau ferm, ofensiv puterii vechi, organelor centrale și locale reacționare, înlăturau elementele fasciste din aparatul de stat, izgoneau prefecții, primarii și alți funcționari reacționari, în unele locuri chiar cu jertfe omenești, înlocuindu-i cu elemente democrate, alese din mijlocul lor, ducînd o luptă revoluționară în necontenită creștere pentru instaurarea puterii democrat-populare [106].

În nordul Transilvaniei, în această privință s-au creat condiții specifice datorită faptului că problema aparatului de stat a fost legată de lupta pentru eliberarea de sub jugul fascist-horthist. În urma alungării trupelor fasciste de către trupele sovietice și române, aparatul de

---

[105] Ibidem. Vezi S. Cicală, *Contribuția oamenilor muncii din regiunea Cluj la lupta condusă de P.C.R. pentru instaurarea unui guvern democratic (23 August 1944 — 6 Martie 1945)*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", IV/1961, p. 207.

[106] D. Turcuș, *Din lupta condusă de P.C.R. pentru demascarea și scoaterea elementelor fasciste din aparatul de stat, instituții și întreprinderi (23 August 1944 — 6 Martie 1945)*, în *Studii și materiale de istorie contemporană*, vol. II, București, 1962, p. 306—369.

stat horthist s-a descompus fiindcă marea majoritate a funcţionarilor au fugit [107]. A devenit necesară formarea imediată a unui aparat de stat local, de organe administrative, economice, financiare, juridice, organe de apărare înarmate. Crearea acestor organe locale de stat, democratice era un proces rapid, revoluţionar, datorită luptei maselor mobilizate de comunişti. Aceste organe şi-au desfăşurat activitatea conform programului şi sub îndrumarea Frontului Naţional Democrat [108].

În judeţele Cluj, Bihor, Mureş, Ciuc, Someş, Bistriţa-Năsăud, forţele democratice, conduse de organizaţiile partidului comunist,avînd încrederea şi sprijinul maselor, au reuşit să cucerească toate poziţiile cheie din aparatul de stat. În fruntea prefecturilor acestor judeţe, precum şi în fruntea primăriilor oraşelor Cluj, Dej, Bistriţa, Tg.-Mureş etc. au stat prefecţii, respectiv primarii reprezentanţi ai forţelor democratice. În fruntea majorităţii comunelor de asemenea au fost aleşi în cadrul unor mari adunări populare reprezentanţi ai maselor muncitoreşti [109].

Astfel, sub îndrumarea partidului comunist, al cărui prestigiu creştea rapid în rîndurile oamenilor muncii, Frontul Naţional Democrat a exercitat un rol de conducere a organelor de stat. Un eveniment important în această direcţie a fost constituirea Colegiului central consultativ din Cluj pentru nordul Transilvaniei al Frontului Naţional Democrat din România, cu participarea tuturor organizaţiilor politice democratice[110]. La şedinţa de constituire din 24 noiembrie 1944, Colegiul consultativ din Cluj a precizat într-un document-program aderarea lui la platforma politică a Frontului Naţional Democrat din România şi hotărîrea lui de a colabora strîns cu forţele democratice din România. Colegiul consultativ urgentează energic curăţirea vieţii publice a nordului Transilvaniei de elementele fasciste sau profasciste, maghiare sau române [111].

---

[107] Arhiva Comitetului judeţean P.C.R. Cluj, fond nr. 1, dos. nr. 1, filele 89—99 ; Arhiva Comitetului judeţean P.C.R. Mureş, fond nr. 2, dos. nr. 11, fila 63.

[108] Arhiva Comitetului judeţean P.C.R. Cluj, fond nr. 1, dos. nr. 1, fila 90.

[109] Gh. Adorian şi V. Pogăceanu, *op. cit.*, p. 154—155.

[110] Colegiul consultativ avea următoarea componenţă : Partidul Comunist Român, Partidul Social-Democrat şi Consiliul sindical cu cîte 6 membri, Uniunea democrată română cu 12 membri, Uniunea populară maghiară cu 6 membri, Frontul plugarilor cu 4 membri, Uniunea democratică populară evreiască, Uniunea patrioţilor, Apărarea patriotică cu cîte doi membri („Világosság" (Cluj) din 2 decembrie 1944).

[111] Ibidem.

Scanned with OKEN Scanner

În vederea rezolvării sarcinilor politice, economice, administrative, financiare şi culturale, în cadrul colegiului central consultativ au fost înfiinţate şapte comisii de diferite specialităţi [112]. Sfera de activitate a comisiilor s-a extins pe întreg teritoriul nordului Transilvaniei „ca printr-o colaborare strînsă" cu organele locale de stat colegiul consultativ să poată duce o luptă „pentru nimicirea definitivă a fascismului şi pentru reconstrucţia teritoriilor eliberate "[113]. Colegiul central consultativ din Cluj în realizarea hotărîrilor aduse s-a sprijinit pe comisiile judeţene ale Frontului Naţional Democrat, organizate în mod asemănător [114]. Aceste comisii, cu ajutorul larg primit din partea Frontului unic muncitoresc şi în special de organele judeţene ale P.C.R, s-au străduit să rezolve toate problemele care s-au ivit în raporturile dintre organele militare cu atribuţii de controlul administraţiei şi cele ale populaţiei locale, situîndu-se pe poziţia că Frontul Naţional Democrat din România „este chemat la rezolvarea oricărei probleme administrative, economice, financiare şi politice, de a hotărî în aceste privinţe şi a executa hotărîrile aduse"[115].

Organele democratice de stat comunale, orăşeneşti şi judeţene, sprijinindu-se pe masele de oameni ai muncii, au desfăşurat o susţinută luptă pentru traducerea în viaţă a platformei Frontului Naţional Democrat privind desfascizarea aparatului de stat, a întregii vieţi publice şi democratizarea organelor administrative şi economice. Colegiul central consultativ din Cluj pentru nordul Transilvaniei al Frontului Naţional Democrat din România a stabilit principiile şi formele organizatorice ale acţiunii de verificare a tuturor lucrărilor din aparatul de stat, din întreprinderi, instituţii, şcoli etc., menite să epureze elementele fasciste şi criminalii de război din viaţa publică[116].

Printre primele măsuri ale consiliilor Frontului Naţional Democrat a figurat transpunerea în viaţă a anulării tuturor dispoziţiilor impuse de legislaţia regimului de ocupaţie horthistă. De asemenea, au fost anulate sentinţele tribunalelor fasciste, prin care regimul horthist a smuls din mîna ţăranilor puţinul pămînt primit prin reforma agrară din 1921 [117]. A fost reorganizată justiţia, care a început să

---

[112] Comisiile erau următoarele: administrativă, juridică, financiară, învăţămînt şi religie, economică şi de forţe de muncă, îndrumate de o preşedinţie.
[113] „Világosság" (Cluj) din 2 decembrie 1944.
[114] „Viaţa nouă" (Oradea) din 20 şi 31 ianuarie 1945.
[115] Arhivele Comitetului judeţean P.C.R. Bihor, fond nr. 2, dos. nr. 3, filele 6—8.
[116] „Szakszervezet" (Cluj) din octombrie 1945, p. 446.
[117] I. Cicală, *op. cit.* p. 208.

Scanned with OKEN Scanner

acţioneze pe baza unor normative democratice[118]. Neexistînd organe de ordine publică pentru executarea sarcinilor imediate, ca strîngerea armelor risipite de fascişti şi aflate la populaţie, paza întreprinderilor distruse sau părăsite, apărarea avutului obştesc, urmărirea şi arestarea fasciştilor şi sabotorilor, criminalilor de război şi altor duşmani ai poporului, înfrînarea bandelor de fascişti şi hoţi care operau în diferite părţi, asigurarea îndeplinirii măsurilor luate de către organele de stat şi pentru rezolvarea altor probleme, au fost înfiinţate gărzi populare. Membrii ei permanenţi şi un număr însemnat de voluntari au fost recrutaţi în mare majoritate dintre muncitori, de către sindicate [119]. Această formaţie înarmată reprezenta un element al forţei publice a noului aparat de stat democratic, constituia un sprijin înarmat de nădejde al revoluţiei populare. Toate aceste măsuri exprimau extinderea procesului revoluţiei populare pe teritoriul eliberat de sub cotropirea fascistă-horthistă.

Noilor organe administrative le-a revenit sarcina de a organiza aprovizionarea oraşelor. Din cauza nimicirii şi jefuirii de către fasciştii în retragere a rezervelor mărfurilor de primă necesitate, a distrugerii căilor de comunicaţii şi a întreprinderilor, a dezorganizării schimbului dintre oraş şi sat, situaţia aprovizionării era dezastruoasă. Pentru exemplificarea situaţiei e deajuns să arătăm că oraşul Tîrgu-Mureş şi regiunea lui nu aveau nici o posibilitate de transport de cale ferată. După o muncă eroică de refacere, primul tren a putut să intre în gara oraşului — dinspre Războieni — numai după patru luni, la 12 ianuarie 1945 [120].

Autorităţile democratice, sprijinindu-se pe organizaţiile de masă, au luat o serie de măsuri democratice, menite a normaliza viaţa economică, socială şi culturală. Printre preocupările economice au figurat : punerea în funcţiune a întreprinderilor industriale, redeschiderea magazinelor, înfiinţarea unor magazine de consum, stimularea dezvoltării schimbului de produse dintre oraşe şi sate, demascarea speculanţilor etc. Pe tărîm administrativ amintim : stabilirea preţurilor unor mărfuri de primă necesitate, fixarea chiriilor, organizarea serviciului de pompieri, salvare, salubritate, schimbarea numelor unor străzi. Cea mai importantă sarcină a noilor consilii orăşeneşti era reconstrucţia întreprinderilor şi a instituţiilor comunale distruse, fără de care un oraş nu poate exista.

---

[118] „Szabad Szó" (Tîrgu-Mureş) din 15 şi 25 noiembrie 1944.

[119] Arhiva Consiliului judeţean Bihor, fond nr. 2 100, fila 126/a ; „Szakszervezet" (Cluj) din octombrie 1945, p. 435.

[120] „Szabad Szó" (Tîrgu-Mureş) din 14 ianuarie 1945.

Scanned with OKEN Scanner

Organele locale județene și cele orășenești au luat măsuri importante și pe tărîm cultural. Astfel, într-un timp relativ scurt au fost deschise școlile, bibliotecile, cinematografele, s-a trecut la reînființarea și crearea teatrelor. S-au redeschis Teatrul Național și Opera din Cluj.

Epopeea reconstrucției constituie un capitol strălucit al acestei perioade.

În urma rezultatelor obținute, s-a consolidat unitatea de acțiune a partidelor și organizațiilor de masă din Frontul Național Democrat și rolul conducător al P.C.R. În rîndurile maselor largi ale populației s-a produs o maturizare politică rapidă. Masele, dîndu-și seama din ce în ce mai mult că forțele progresiste patriotice unite în Frontul Național Democrat, în frunte cu Partidul Comunist Român, duc o luptă în interesul și spre binele lor, s-au alăturat luptei revoluționare.

Lupta maselor s-a concentrat în primul rînd asupra realizării instaurării unui guvern democratic în România și astfel asupra reîncadrării nordului Transilvaniei în unitatea administrativă a statului. Forțele democratice erau conștiente de importanța luptei comune din toată țara pentru instaurarea unui guvern democratic. Ziarul „Szabad Szó", organul Uniunii populare maghiare din Tîrgu-Mureș, declara : „Forțele democratice din nordul Transilvaniei trebuie să ia parte la bătălia pentru democratizarea României ... și în lupta comună pentru un guvern al Frontului Național Democrat" [121]. Voința maselor în acest sens a fost exprimată prin numeroase și puternice mitinguri, demonstrații de stradă și adunări populare. Șirul lung al acestor acțiuni de masă din centrele din nordul Transilvaniei s-a început la Cluj în ziua de 29 octombrie 1944 cu o puternică demonstrație de stradă a muncitorilor ceferiști, urmată de adunări populare în cinci locuri diferite, împotriva uneltirilor antidemocratice, criminale ale reacțiunii. La cele cinci acțiuni populare organizate la inițiativa Comitetului regional al Partidului Comunist Român de către forțele democratice au luat parte peste 15 000 de oameni ai muncii români, maghiari și de alte naționalități, manifestînd într-o unitate frățească. Participanții au votat o „rezoluție populară", în care, exprimîndu-și indignarea față de provocările fasciste, declară că vor duce „o luptă neînduplecată împotriva tuturor rămășițelor fascismului și criminalilor de război, fără deosebire de naționalitate..." Muncitorii sînt convinși, arată rezoluția, că „numai un guvern democrat poate asigura în România drepturi egale naționalităților conlocuitoare și

[121] Ibidem, din 14 februarie 1945.

o convieţuire frăţească, paşnică". Oamenii muncii din Cluj „se alătură în unanimitate la lupta maselor concentrate în Frontul Naţional Democrat. Se alătură acelei mişcări care luptă pentru un guvern al tuturor forţelor democratice sub preşedinţia lui Petru Groza". Adunarea condamnă activitatea guvernului Sănătescu ca fiind„... o sabotare a luptei comune împotriva hitlerismului". În continuare, participanţii declară că „salută cu însufleţire şi recunoştinţă Armata Roşie şi Armata română, eliberatoare". Declară că „atît în uzine, cît şi în toate domeniile vieţii de fiecare zi, prin munca sa va da tot sprijinul pentru ca fiara fascistă să fie nimicită în propriul ei bîrlog". Adunarea generală a salutat Frontul unic muncitoresc realizat, precum şi principiile politice de bază ale activităţii sale. „Declară în numele muncitorilor organizaţi, al funcţionarilor şi intelectualilor din Cluj că va lupta pentru realizarea cît mai grabnică a acestor principii fundamentale". Rezoluţia a fost încheiată cu lozincile : „Jos guvernul reacţionar !", „Jos cu teroarea legionarilor, fasciştilor şi gărzilor lui Maniu !", „Cerem un guvern al Frontului Naţional Democrat în frunte cu Petru Groza !"[122].

Populaţia din nordul Transilvaniei s-a încadrat în torentul revoluţionar al tuturor forţelor democratice din România, conduse de P.C.R., pentru propria lor putere revoluţionară, prin instaurarea guvernului lor. Lozinca „Vrem guvern F.N.D. !" conţine în sine esenţa tuturor revendicărilor importante ale vremii. Ea era formulată în tot cuprinsul ţării, era scandată la fiecare miting şi demonstraţie sau adunare a maselor, era cerută cu hotărîre în toate acţiunile desfăşurate în ţară [123].

În Oradea, Tîrgu-Mureş, Dej şi în alte localităţi, toate adunările populare, sindicale şi ale tuturor organizaţiilor democratice de masă se concludeau în manifestarea vehementă a voinţei de instaurare a unui regim democratic, pe baza programului Frontului Naţional Democrat.

În condiţiile intensificării luptei maselor populare împotriva forţelor reacţionare, la sfîrşitul lunii ianuarie 1945 a fost dat publicităţii Programul de guvernare al F.N.D., elaborat pe baza proiectului partidului comunist. Lansînd programul de guvernare al F.N.D., partidul comunist a concentrat lupta tuturor forţelor democratice n vederea rezolvării imediate a principalei probleme a revoluţiei

[122] „Világosság" (Cluj) din 31 octombrie 1944.
[123] V. A. Varga, *Din lupta maselor conduse de P.C.R. pentru instaurarea regimului democrat-popular (ianuarie — 6 martie 1945)*, în *Studii şi materiale de istorie contemporană*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 353.

Scanned with OKEN Scanner

populare, problema puterii politice [124]. Astfel, bătălia pentru cucerirea puterii prin formarea unui guvern cu adevărat democratic, reprezentînd forţele unite în Frontul Naţional Democrat, sub conducerea Partidului Comunist Român, a intrat în faza hotărîtoare.

Programul a fost publicat şi popularizat de toate ziarele democratice, exercitînd o puternică influenţă asupra desfăşurării luptei revoluţionare, pentru instaurarea imediată a unui guvern democratic, pentru înfăptuirea reformei agrare, lichidarea resturilor fascisto-hitleriste, democratizarea aparatului de stat, înfăptuirea unei politici democrate de înfrăţire a poporului român cu naţionalităţile conlocuitoare, pentru participarea cu maximum de efort la războiul antihitlerist [125].

Colegiul central consultativ din Cluj pentru nordul Transilvaniei al Frontului Naţional Democrat din România, din iniţiativa Comitetului regional P.C.R., între 12 şi 14 februarie 1945, a convocat o conferinţă regională, la care au participat consiliile F.N.D., prefecţii şi subprefecţii din cele zece judeţe din nordul Transilvaniei. Conferinţa s-a desfăşurat sub semnul luptei împotriva reacţiunii, atît a celei române, cît şi a celei maghiare, manifestînd înfrăţirea poporului român şi a naţionalităţilor conlocuitoare. Conferinţa s-a declarat pentru înfăptuirea măsurilor cuprinse în programul de guvernare al F.N.D., a condamnat politica reacţionară a lui Rădescu şi a cerut instaurarea unui guvern democratic. S-a elaborat un plan concret de aplicare în practică a revendicărilor şi măsurilor cuprinse în programul de guvernare al F.N.D. pe care printr-un apel l-a dat publicităţii, arătînd : „Conferinţa pentru nordul Ardealului a Frontului Naţional Democratic din România şi-a spus, în unanimitate, cuvîntul :

Aderă cu însufleţire la programul de guvernare al Frontului Naţional Democratic din România şi a hotărît în unanimitate, pe baza celor discutate şi admise în rezoluţiile comisiilor de specialitate, imediata sa înfăptuire...

Pentru rezolvarea problemelor expuse în acest program, probleme vitale pentru ţară şi popor, Frontul Naţional Democrat chea-

---

[124] Al. Gh. Savu, *Lupta maselor populare pentru instaurarea guvernului democrat (23 August 1944 — 6 Martie 1945)*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.", nr. 4/1961, p. 81.

[125] P. Nichita, *Activitatea desfăşurată de Partidul Comunist Român în primele luni ale anului 1945 în vederea lărgirii bazei de masă a Frontului Naţional Democrat şi întăririi influenţei sale politice*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.", nr. 5/1963, p. 5—6.

Scanned with OKEN Scanner

mă pe toţi patrioţii, toţi democraţii sinceri, toate grupările politice şi profesionale să adere la programul său de guvernare şi să intre în rîndurile sale.

În această privinţă, Comitetul din nordul Transilvaniei al Frontului Naţional Democrat din România se îndreaptă către acei intelectuali, învăţători şi preoţi cinstiţi şi democraţi, către acei membri ai partidelor naţional-ţărăniste şi liberale care se găsesc încă în afara rîndurilor sale să adere cu toţii la programul său...

Frontul Naţional Democrat va păşi în nordul Ardealului, în primul rînd, la realizarea reformei agrare, pentru ca pînă-n primăvară plugarii noştri şi în linia întîia cei loviţi de fascişti (deportaţii sau familiile lor) să înceapă munca pe pămîntul lor.

Cetăţeni ! Prieteni ! Tovarăşi !

Luptaţi cu toţii pentru îndeplinirea programului Frontului Naţional Democrat, pentru formarea unui guvern F.N.D. !

Trăiască convieţuirea frăţească a locuitorilor ardeleni !

Trăiască Armatele de eliberare române şi sovietice !

Comitetul executiv pentru nordul Ardealului al Frontului Naţional Democrat din România compus din reprezentanţii : Frontului unic muncitoresc (Partidul comunist, Partidul social-democrat, Sindicatele unite), Frontul plugarilor, Uniunea populară maghiară, Uniunea patrioţilor, Apărarea patriotică şi Comunitatea democratică evreiască" [126].

Apelul a fost semnat de T. Vescan şi L. Jordáky, preşedinţi, St. Lakatos şi V. Moldovan vicepreşedinţi, N. Goldberger, secretar general, E. Balogh, L. Biró, P. Bojan, O. Budişan, Fr. Bruder, T. Bugnariu, A. Csillag, I. Demeter, A. Demeter, N. Drentea, N. Medrea, I. Neumann, V. Pocol, V. Pogăceanu, I. Sós, I. Szilágyi şi Gh. Timofi, membri ai Comitetului executiv.

În ultima zi a conferinţei, 30 000 de oameni ai muncii au demonstrat în Piaţa Libertăţii din Cluj împotriva guvernului Rădescu, pentru un guvern F.N.D., pentru suveranitatea statului român asupra nordului Transilvaniei şi reîncadrarea definitivă a acestui teritoriu într-o Românie democrată, pentru înfăptuirea imediată a reformei agrare, împotriva agenţilor fascismului şi reacţiunii, pentru frînarea scumpetei şi a speculei, împotriva provocatorilor fascişti, pentru o viaţă omenească liberă şi paşnică [127].

---

[126] „Plugarii" (Cluj) din 21 februarie 1945.
[127] Ibidem, din 18 februarie 1945 ; „Vilagosság" (Cluj) din 16 februarie 1945.

Scanned with OKEN Scanner

În focul luptei pentru realizarea sarcinilor programului de guvernare al F.N.D., care a luat un caracter de masă, s-au întărit tot mai mult organizaţiile partidului comunist, şi-au îmbogăţit experienţa în îndeplinirea cu cinste a rolului de organizator şi de conducător al acţiunilor oamenilor muncii. Unitatea de acţiune a clasei muncitoare, realizată în cadrul Frontului unic muncitoresc, s-a dovedit a fi un factor deosebit de important în luptele revoluţionare hotărîtoare. O puternică dezvoltare au luat organizaţiile de masă. De exemplu, pînă în aprilie 1945, numărul membrilor Frontului plugarilor a ajuns în judeţul Cluj la 10 800, în judeţul Someş la 17 800, în judeţul Bistriţa-Năsăud la 13 280, în judeţul Sălaj la 17 160, în judeţul Satu-Mare la 30 000. Uniunea populară maghiară a cuprins în rîndurile sale 14 880 de membri în judeţul Cluj, 6 000 în judeţul Someş, 14 300 în judeţul Sălaj.Totodată, Apărarea patriotică avea în judeţul Cluj 3 850 de membri [128]. Ele şi mai ales Sindicatele unite şi U.T.C.-ul au devenit principalul ajutor al partidului comunist în mobilizarea maselor muncitoreşti. S-a consolidat unitatea de acţiune a partidelor şi organizaţiilor de masă democratice în cadrul Frontului Naţional Democrat, sub hegemonia clasei muncitoare şi sub conducerea Partidului Comunist Român. Toate acestea au avut ca rezultat accelerarea procesului de slăbire a influenţei partidelor burghezo-moşiereşti în rîndurile ţărănimii, micii burghezii, intelectualilor, ba chiar destrămării tot mai frecvente a organizaţiilor locale a partidelor naţional-ţărănesc şi naţional-liberal sau aderării acestora la programul de guvernare al F.N.D., cum s-a întîmplat în judeţele Cluj, Dej, Bistriţa, Satu-Mare, Tg.-Mureş etc., manifestîndu-şi nemulţumirea lor faţă de politica antipopulară promovată de vîrfurile conducătoare ale acestor partide burgheze [129].

Păturile largi ale ţărănimii treceau tot mai hotărît de partea clasei muncitoare, acţionînd sub conducerea ei pentru înfăptuirea principalelor obiective ale programului de guvernare al forţelor democrate : realizarea reformei agrare şi instaurarea unui guvern democratic.

Lupta pentru ocuparea pămînturilor moşiereşti, începută în toamna anului 1944, a luat un nou avînt datorită faptului că, la iniţiativa partidului comunist, la 10 februarie 1945, C.C. al Frontului plugarilor a îndemnat ţărănimea la împărţirea pămînturilor moşie-

[128] Arhiva Comitetului judeţean P.C.R. Cluj, fond nr. 1, dos. nr. 1, filele 2 şi 29.

[129] „Scînteia Ardealului" (Cluj) din 8 martie 1945 ; „Plugarii" (Cluj) din 21 martie 1945.

reşti [130]. La fel s-a hotărît şi Conferinţa pentru nordul Ardealului a Frontului Naţional Dmocrat din România ţinută între 12 şi 15 februarie 1945. În a doua parte a lunii februarie, Comitetul regional P.C.R. Cluj, sub îndrumarea delegatului C.C., a ţinut o şedinţă cu activul de partid, cu cel al Frontului plugarilor şi al Uniunii populare maghiare în oraşele Dej, Bistriţa, Tg.-Mureş, Baia Mare, Satu-Mare şi Carei, în care problema discutată a fost înfăptuirea reformei agrare. Pe baza hotărîrilor luate, muncitorii mobilizaţi de către organele locale de partid, sub îndrumarea unui grup de activişti cu experienţă trimişi de Comitetul Central al P.C.R., şi-au început munca în sate la data de 17 februarie [131]. Astfel, actul revoluţionar de ocupare cu forţa a moşiilor chiar înainte de răsturnarea guvernului cu majoritate reacţionară a avut un caracter organizat şi de masă. Ajutorul activ politic şi organizatoric dat pe teren de muncitori a determinat creşterea conştiinţei maselor ţărăneşti, a constituit un factor extrem de important în procesul închegării rapide a alianţei dintre clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare cu asigurarea rolului conducător al clasei muncitoare.

Acţiunile de masă ale ţărănimii pentru înfăptuirea reformei agrare s-au contopit organic cu lupta revoluţionară pentru cucerirea puterii de către masele muncitoare. Demonstraţiile şi adunările pentru instaurarea unui guvern al Frontului Naţional Democrat au luat proporţii nemaiîntîlnite pînă atunci în toată ţara, inclusiv pe teritoriul nordului Transilvaniei. În zilele de 23 şi 24 februarie, în oraşele din nordul Transilvaniei au avut loc mari adunări şi manifestaţii cerînd cu hotărîre demiterea guvernului N. Rădescu şi instaurarea unui guvern democratic [132].

Concomitent cu uriaşa demonstraţie istorică a maselor muncitoare din Bucureşti, care a şi dus la prăbuşirea guvernului Rădescu, un număr cu mult peste 10 000 de oameni, muncitori, ţărani, intelectuali, păturile mijlocii etc. din Cluj s-au adunat la 5 martie într-un miting însufleţit şi au cerut „înlăturarea imediată a lui Rădescu, asasinul muncitorimii" [133]. În acelaşi sens au manifestat la adunările populare iniţiate de organizaţiile de masă din Oradea [134], Tîrgu-Mureş şi din alte centre din nordul Transilvaniei.

---

[130] „Scînteia" din 11 februarie 1945.
[131] P. Nichita, *op. cit.*, p. 9.
[132] „Plugarii" (Cluj) din 25 februarie 1945; „Scînteia" din 27 februarie 1945.
[133] „Szakszervezet" (Cluj) din mai 1945, p. 266.
[134] „Viaţa nouă" (Oradea) din 6 martie 1945.

Scanned with OKEN Scanner

La 6 martie 1945, ca rezultat al luptei revoluționare a maselor conduse de Partidul Comunist Român, s-a format primul guvern de largă concentrare democratică din istoria României, condus de dr. Petru Groza, patriot de seamă, eminent om politic și de stat, guvern care a fost primit de popor cu un entuziasm de nedescris, manifestat prin sute de mitinguri și manifestații de adeziune.

„Instaurarea primului guvern din istoria țării în care clasa muncitoare are rolul conducător a constituit o mare victorie a luptei revoluționare din România, asigurînd dezvoltarea democratică și progresistă a societății noastre" [135].

Instaurarea guvernului democratic a înlăturat obstacolele din calea reintegrării complete a nordului Transilvaniei în corpul țării. Lupta de eliberare de sub jugul fascist horthistohitlerist a nordului Transilvaniei, continuată cu bătălia instaurării puterii populare, a fost un proces unic în toată România, inclusiv nordul Transilvaniei. Masele populare, partidele clasei muncitoare, coalizate în Frontul unic muncitoresc, organizațiile de masă democratice și Frontul Național Democrat din România au luptat în toată țara cot la cot pentru înfăptuirea acelorași năzuințe.

Cu instaurarea guvernului democratic sub președinția dr. Petru Groza, nordul Transilvaniei a reintrat oficial și definitiv în corpul țării. „Poporul român din nordul Ardealului — scria gazeta „Făclia" în articolul intitulat *La Cluj populația română și maghiară și-au exprimat în cadrul unei grandioase manifestații dorința de a trăi în cadrele României democratice* — și-a văzut visul împlinit, vis natural și firesc, acela de a se vedea din nou în granițele României.... Sărbătoarea de ieri n-a fost una numai a românilor. A fost sărbătoarea tuturor locuitorilor ardeleni, locuitori cu un destin comun, cu interese comune" [136]. La rîndul său, ziarul „Szabad Szó", arătînd însemnătatea reîncadrării nordului Transilvaniei în granițele statului român, scria: „... Drumul poporului român și maghiar s-a înlănțuit și bătălia finală, dusă pentru fericirea comună, va găsi alături pe aceste două popoare, trecute prin multe suferințe" [137].

Într-un cadru impozant, cu participarea delegațiilor de masă din toate județele nordului Transilvaniei, a fost sărbătorită la Cluj, în ziua de 12 martie 1945, reîntoarcerea definitivă a nordului Tran-

---

[135] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 54.
[136] „Făclia" (Cluj) din 15 martie 1945.
[137] „Szabad Szó" (Tîrgu-Mureș) din 19 martie 1945.

Scanned with OKEN Scanner

silvanei în corpul țării. Festivitatea acelui eveniment de la 12 martie 1945 a demonstrat marea satisfacție și bucurie a maselor populare, care prin lupta lor, sub conducerea Partidului Comunist Român, au eliberat țara de sub jugul fascist și au instaurat regimul de democrație populară.

DIE ZUSAMMENSCHLIESSUNG UND DAS RINGEN DER DEMOKRATISCHEN KRÄFTE UNTER DER LEITUNG DER RKP UM DIE ENTSTEHUNG DER VOLKSDEMOKRATISCHEN MACHT IN EINIGEN ZENTREN DES NÖRDLICHEN TEILS VON SIEBENBÜRGEN

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie befaßt sich mit den Geschehnissen in den von der horthystisch-hitleristischen Unterdrückung befreiten Teilen Nordsiebenbürgens in der Periode nach den Befreiung bis zum 6. März 1945 — der Machtergreifung der unter der Ministerpräsidentschaft Dr. Petru Grozas stehenden demokratische Regierung—, als die demokratischen Kräfte den Kampf um die Entstehung des volksdemokratischen Regimes führten. Die Gebiete Nordsiebenbürgens befanden sich in einer spezifischen Situation: an Stelle des infolge der Befreiung aufgelösten horthystischen Staatsapparates trat eine neue demokratische Administration, die sich nach dem Programm der nationalen demokratischen Front Rumäniens richtete.

Die Studie erörtert den revolutionären Prozeß der Organisierung der demokratischen, antifaschistischen Kräfte, wirft ein Licht auf solche bedeutende Ereignisse wie z.B. die Unterstützung der antihitleristischen Front, die Restaurierung der von den fliehenden Faschisten zerstörten Betriebe und der Einrichtungen öffentlicher Institutionen, die demokratische Organisierung des Staatsapparates, die Bodenreform, usw.

Infolge der chauvinistischen Hetze der Faschisten, ihrer Provokationen und die nationalen Diskriminierungen betreffenden Maßnahmen hatte der Kampf gegen den bis zur Extremität verschärften Chauvinismus, sowie das Bemühen um die brüderliche Zusammenfassung der Miteinanderlebenden eine spezielle Situation geschaffen, die bei der Lösung sämtlicher Fragen in Betracht gezogen werden mußte.

Scanned with OKEN Scanner

Die endgültige Rückkehr des befreiten Nordsiebenbürgens zum rumänischen Staat wurde von den Manövern der Reaktion gestört. Die blutigen Provokationen der Reaktion erweckten Unruhe auf diesem der Front nahen Gebiet und störten die Versorgung der Front. Die von der Sănătescu-Regierung zurückbeordeten, alten reaktionären Staatsbeamten und die blutvergießenden Maniu-Garden mußten sich aus den befreiten nördlichen Teilen Siebenbürgens zurückziehen.

Im nördlichen Teil Siebenbürgens entstanden provisorisch selbständige örtliche Machtorgane, die auf der Basis des Programmes der demokratischen Front Rumäniens wirkten.

Die demokratischen Kräfte des rumänischen Volkes und der mit ihm zusammenlebenden Nationalitäten schalteten sich organisch in den das ganze Land umfassenden Kampf gegen die reaktionäre Regierung, um die Bildung des demokratischen Systems ein.

Die mächtigen Aktionen der kämpfenden Volksmassen für die Verwirklichung des NDF-Programms brachten die unter der Ministerpräsidentschaft Dr. Petru Grozas entstandene demokratische Regierung zur Macht, und dadurch wurde jedes Hindernis abgewehrt und die totale und endgültige Rückkehr Nordsiebenbürgens zum rumänischen Staat verwirklicht.

Scanned with OKEN Scanner

KOVÁSZNAI SÁNDOR, GHEORGHE ŞINCAI MAROSVÁSÁRHELYI PROFESSZORA

LÁSZLÓ KOCZIÁNY

1803-ban, a váradi unitus püspök, Ignatie Darabant ,,tusculanumában'' a magyar nemességtől és az egyházi köröktől egyaránt üldözött Gh. Şincai, a ,,jakobinus'', rövid időre megpihenve mintegy számot vet addigi életével. E l e g i a címen önéletírásszerű versben összefoglalja emlékeit. Az Al. Papiu-Ilarian által kiadott első Şincai-életrajz szövegében 1766—1768-ra a következő sort olvashatjuk:

,,...*Nutriit me Agropolis gemina me postea messe...*''

(Két aratás idején táplála Vásárhely engem...)

A sorhoz fűzött jegyzetében Gh. Sincai részletesebben is beszél erről a két esztendőről:

,,*In hac urbe apud Reformatos prima elementa Linguarum Latinae et Hungaricae non sine notabili progressu solidius excolere coepi operam ad meam culturam plurimum tunc conferente vivo doctissimo, professore Alexandro Kovásznai, qui quantus humanista fuerit, serae etiam posteritati non dabunt oblivioni eius Carmina Exequialia et Paucula quaedam alius argumenti, Trajecti Batavorum, A. 1782 typis expressa.*''

(Ebben a városban a reformátusoknál kezdtem el alaposabban művelni magamat a latin és magyar nyelv elemeiben nem jelentéktelen előmenetellel. Műveltségemhez akkor a legtöbb fáradozással az igen művelt férfiú, K. S. professzor járult, akiről, hogy mekkora humanista volt, nem fog elfeledkezni a késő utókor Carmina ... című kötete alapján.)

A jegyzet és Şincai életadatai alapján a következőket állapíthatjuk meg: az ifjú a sámsondi iskolából 1766 őszén [2] került a maros-

[1] Al. Papiu-Ilarian, *Viaţa, operele şi ideile lui Georgiu Şincai din Şinca*, Bucureşti, 1869, 106 és 111 l.

[2] Gheorghe Şincai, *Opere* I. *Hronica Romanilor*. Tom. I. Manole Neagoe előszavával. EPL, Bucureşti, 1967, XXII 1,.

inv. 192828

Scanned with OKEN Scanner

vásárhelyi református hollégiumba, ahol két, úgy nevezett „aratáskori exament" tett le, vagyis két egész tanévet lehallgatott. Az anyakönyvek hiánya miatt azonban nem derül ki, hgy milyen osztályokba járhatott. Különösebbképpen azzal sem igazít el Şincai, amit a latin és magyar nyelv elemeinek tanulmányozásárol ír. A magyar nyelvet ugyanis ekkor még nem tanították hivatalosan az iskolákban; szavai tehát inkàbb arra utalnak, hogy a tanulói közösségben kívánta a nyelvet gyakorolni.

Ami a latin tanulását illeti, a tizenhárom éves ifjú aki előzőleg már a szabédi. majd a sámsondi iskolában tanult — valószínűleg nem kezdő osztályba lépett, hanem az úgynevezett rudimentába, és az utána következő syntaxis-osztályba (a régi középiskola I. illetve II. osztályába). Kolozsvárott ugyanis már a poétikába jár. Arra gyakran akadt példa, hogy az elemi latin ismeretekben jártasabb tanulót az előzetes vizsgálat sikere esetén a neki megfelelő osztályba engedték. Ezekben az osztályokban a tanulók áttanulmányozták az egész latin nyelvtant, és a stilisztikát írásban és szóban gyakorolták. Tanultak ezen kívül bibliai, egyetemes és hazai történelmet is [3].

Az alsóbb osztályos kollégiumi tanulókkal ekkoriban elsősorban az idősebb tanulók köréből kikerült praeceptorok foglalkoztak: ők vezették a gyakorlatokat, a munka gépies részét; a professzorok az elméleti tárgyakat adták elő és a vizsgákat tartották. 1764 januárjától a vásárhelyi kollégiumban a klasszika — filológia, valamint a történelem tanára, vagyis éppen Şincai osztályvezető tanára, Kovásznai Sándor volt.

Gb. Şincainak tanáráról elmondott dicsérete arra a következtetésre vezet, hogy tanár és tanítványa között nem a szokványos, hanem hosszú időn át tartó jó viszony lehetett, túl az iskola keretén. Éppen ezért szükségesnek látszik, hogy Kovásznai professzor életével, munkásságával, eszméivel behatóbban foglalkozzunk.

Kovásznai Sándorról mindeddig nem jelent meg összefoglaló életrajz, bár tanítványai, kortársai, munkatársai nagyra becsülték tudományát és a magyar iodalomtörténetírás egyik úttörőjét tisztelheti benne. Kéziratai: önéletírása, levelezésének nagy része, iskolai előadásai, prózai és verses műveinek fogalmazványai és kiadásai nagyrészt együtt, a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Dokumentációs Könyvtárban találhatók. A szinte két évszázados hallgatás oka az lehet, hogy Kovásznai a kollégium konzervativ-klerikális légkörében a maga demokratikus, racionalista eszméivel az ellentmondást

[3] Koncz József, *A marosvásárhelyi evang. Reform. kollégium* története, Marosvásárhely, 1896, 571—572 l.

képviselte; sajátos egyéniségével, emberkerülésével, szatirizáló hajlamával, s néha nagyon szembeszökő hibáival viszont sokszor éppen azokat riasztotta el magától, akik emlékét megörökíthették volna. Sorsa ilyen vonatkozásban sokban a Şincaiéra emlékeztet.

Kovásznai Sándor 1730-ban született egy nyárádmenti falucskában, református papi családból[4]. Nagyatyja még jobbágy volt (Tót családnévvel) a háromszéki Kovásznán és csak élete vége felé, amikor fia már régen pap volt, tudott a jobbágyi köteléktől megszabadulni. A gyermek Kovásznai előbb az apja keze alatt tanult, majd tizenkét éves korában a vásárhelyi kollégiumba került egyenesen a syntactica classisba. A kollégiumban tizennégy eszendőt töltött részben mint tanuló, részben mint praeceptor. Ezekről az évekről kéziratban fennmaradt önéletírása bőséges beszámolót nyújt.

Tanulmányaiban mindig kitünő előmentelt mutatott. Ezért már felsőbb osztályos korában rábízták a kisebbek tanítását. Előbb latint, majd görögöt és hébert tanított, később a matematika és geometria alapjait is, nagy sikerrel. A filozófiában is kiváló volt, mert a kálvinisták évenkénti zsinatain szokásos teológiai vitákon gyakran képviselete a kollégiumot. E téren elért sikerei biztosították neki számos főúr támogatását, köztük a gróf Lázár Jánosét is.

Az iskolai évek — bár Kovásznai sokat panaszkodik önéletírásában meddőségük miatt — részben hasznára voltak a törekvő, nagy tehetségű ifjúnak. Tudásszomját mégis csak kielégíthette a professzoraitól hallottakkal, a pátronusaitól, kollégáitól kölcsönzött könyvekkel. Igy tanult meg görögül, majd héberül, így ismerkedett meg behatóbban a latin klasszikus auktorokkal, a matematika és geometria alapjaival.

Az oktatás akkori főcélja azonban a papképzés volt, ahogy azt a racionalista erdélyi professzor, Huszti András 1731- ben Berlinben megjelent tanulmányában írja:..." a tantárgyak úgy vannak elrendezve, hogy a szent ministeriumra, mint egyetlen célra egyenesen irányuljanak"[5]. Néhány évtízeddel később maga Kovásznai is ugyanígy panaszkodik. Ezért a fejlődő, egyre több tudnivágyással telt ifjú felügyelet, irányítás nélkül botladozott az iskola kereteit

[4] *Kovásznai Sándor életének rövid leirása*, Kézirat, Mvh, Teleki Kt. MS 204, /Rj : 1519 e/

[5] Huszti András, *De origine, incremento, fatis et statu hodierno Gymnasiorum Transilvanorum*, a tanulmány 1731-ben E. P. Jablonski berlini udvari lelkész történeti művéhez nyújtott dokumentációt, Az idézet Török István, *A kolozsvári ev. reg. collegium története*, II. Kolozsvár, 1905, 23—24 l1.

jóval túlhaladó tanulmányaiban és sokszor csupán a véletlenen vagy tehetségén múlt, hogy tudása hézagait sikerült áthidalnia.

Első professzora, aki a szűkreszabott iskolai keretekből segitett neki kitörni Nádudvari Sámuel volt.[6] Erről az emberről a kollégium történetírója a legrosszabbakat mondja. nyilván klerikális beállítottsága miatt. Kovásznai azonban önéletírásában dicsérettel, majd távozása után sajnálattal beszél róla és olyan vonásait sorolja el, amelyek alapján az eddigi egyetlen értékelést módosítanunk kell.

Elég csak annyit elmondanunk Nádudvariról, hogy Marburgban Chr. Wolff tanítványa volt, és tanára eszméit előbb Enyeden majd az itteni papság vádjai nyomán elűzve Vásárhelyen hirdette, olyan meggyőző erővel, hogy emiatt mindkét várost, sőt vallását is kénytelen volt elhagyni[7]. Jellemző, hogy Nádudvari az enyedi egyházi vezetőkkel való konfliktusa után a vizsgálat vádjaira többek között — a lelkiismeret szabadsága nevében — igy válaszolt: „*Coacta religio non est religio, libera ea est, et quae imperari nec potest, nec debet...*" (A kényszerített vallás nem vallás, csak az szabad, amelyet nem lehet és nem kell parancsolni.)

1741—1746 között a tudós professzor Marosvásárhelyt tanított. Sokirányú érdeklődésére jellemző egy 1744-ből származó, Teleki Sándorhoz, a kollégium főgondnokához intézett levele, amelyben arról ír, hogy a főúr rábízott fiát arithmetikára, geographiára, historiára, militaris és civilis architecturára tanította[8]. Ezekből készült és még más, Wolff alapján álló jegyzete ma is megtalálható a Teleki-Bolyai Könyvtárban[9].

Kovásznai mindezekből a tudományokból, mint nyílvános tanuló, nem részesülhetett, mégis feljegyzi, hogy Nádudvaritól kapott ösztönzést a filozófia tanulására; a wolffi filozófiát általa ismerte és szerette meg anyira, hogy „*egész deákságába majd egyebet nem tanol olyan szorgalmatossággal*"; majd népszerűségét így magyarázza meg: „*Nádudvari mindörökké ujságokat és úgy tanít vala, hogy hallgatói előtt kedves lehessen*"[10]. Végűl az is kiderül Kovásznai

---

[6] Koncz, *i. m.*, 186—194 1., és Kovásznai önéletirása, 26—27 1.

[7] Hermányi Dienes József, *Nagyenyedi Demokritus*, I—II. kiadja Guörgy Lajos, Kolozsvár, 1943. I. 178—179 1. és Koncz, *i.m.*, 192 1.

[8] Nádudvari S. levele Teleki Sándorhoz 1744 dec. 21-én, Országos Levéetár Budapest, Teleki Család Levéltára, új rendezés, P. 658, III. 2663 sz.

[9] Jegyzetei: Mvh. Bolyai Kt. Trigonometria, 1743. *Elementa opticae wolfianae*, é.n., *Elementa catoprtricae Wolffii*, 1741, *Elementa archielecturae civilis, Elementa architecturae militaris*, 520 sz.

[10] Kovásznai, önéletírása, 26 1.

önéletírásából, hogy Nádudvari gyökereztette meg a vásárhelyi kollégiumban a kottaolvasást, valamint a kóruséneklést.

Nem csoda, hogy amikor Nádudvarianak elmaradt fizetése miatt összezilált anyagi helyzete és felbomlott hásassága következtében távoznia kellett a városból, Kovásznai őszinte fájdalommal búcsúztatja.

Korántsem volt ilyen jó viszonyban másik két professzorával. Técsi Sámuel is Wolff tanítványa volt és Lomonoszov hallgató társa [11], Incze István is a wolffi filozófiát tanította a kollégiumban [12]. De mivel mindketten óvakodtak élbe kerülni a vaskalapos helyi egyázi vezetőséggel (amely így is csak késésekkel adta fizetésüket), valamint távol éltek a tanulók világától, Kovásznai nem lelkesedett érettük.

Amint Kovásznai kiemeli, első tanulóéveinek legnagyobb élménye a wolffiánus filozófiával való megismerkedése volt. Christian Wolff előbb a hallei, majd marburgi professzor Leibniz tanításának rendszerezésével, gyakorlati alkalmazásával és népszerűsítésével a kora felvilágosodás jelentős európai harcosává vált. Az erdélyi magyar értelmiségiekre, akik közvetlenül vagy közvetve tanítványai voltak, elsősorban valláserkölcsi és művelődési nézeteivel hatott.

Valláserkölcsi téren Wolff azt tanította, hogy cselekedeteink irányítója az ész, a ráció, amelytől a jó származik; a rossz forrása a tudatlanság. Amikor 1721-ben Halleban rektor lesz, Wolff beköszöntő beszédét a német pietisták nagy megbotránkozására Konfutse etikájáról tartja, és kifejti, hogy a kinai filozófus minden isteni kinyilatkoztatás nélkül, pusztán a ráció segítségével jutott el magasrendű erkölcsi elveihez. Wolffnak ez a tanítása ellenfelei részéről a naturalizmus, majd az atheizmus vádját vonta maga után és elűzetését Halleből Marburgba [13].

Az erdélyi magyar wolffiánusok nem mertek ennyire messze menni mesterük útján. Teológiai téren megelégedtek annak hírdetésével, hogy az isten — természet az emberiséget, az ész adományán keresztül egyetemes kegyelemben részesíti; következésképpen kétségbevonták az eredeti bűn, a praedestináció (eleve elrendelés) dogmáját, mint amelyek tagadják a természetes ész ítélőképességét, a lelkiis-

[11] Koncz, *i.m.*, 195—198 l. és Eduard Winter, *Frühaufklärung*, Akad. Verlag Berlin, 1966, 314 l.

[12] Koncz, *i.m.*, 198—100 l.

[13] E. Winter, *i.m.*, 83 l. és Sándor Pál, *A filozófia története*, Ak. Kiadó, Budapest, 1965, 439—440 l.

Scanned with OKEN Scanner

meret szabadságát a jó és rossz eldöntésében. Morális téren viszont gyümölcsöző volt az a gondolatuk, hogy a művelődés terjesztésével a rosszat ki lehet küszöbölni.

Ezen eszmék miatt egyes erdélyi magyar wolffiánusok, mint Huszti András kolozsvári professzor, az imént említett Nádudvari Sámuel oly élesen szembe kerültek az egyházzal, hogy szakítottak vele [14]. Nagy részük azonban a morális wolffiánizmus s így a művelődés tetjesztésének híve lett, mint Técsi Sámuel, Incze István marosvásárhelyi professzorok, Verestól György püspök, Lázár János, a reformátusok országos főgondnoka.

Tevékenységüket főleg művelődési reformokra korlátozták s így érdemük a református hollégiumokban a tudományos gondolat úttörése. A matematika, fizika, geometria, földrajz, csillagászat, a klasszika — filológia, a történet és jogtudomány rajtuk keresztül vált a kollégiumok tanítási anyagává.

Kovásznai Sándor is a kollégiumban tanított wolffi filozófia nyomán jutott el a felsőbb matematikáig, a természettudományokig. De a rendszeres irányítás, és a jó könyvek hiánya károkat is okozott fejlődésében. Minden újabb eszmével, tanítással, könyvvel való találkozása a felfedezés mámorával hatott lekére,s nem egy esetben kritikátlanul elfogadta őket, ami energiáját és érdeklődését folyton szétszórta. Az, hogy életműve nem válhatott átütő erejüvé, részben ennek a szétszórtságnak az eredménye.

A kollégiumi évek Kovásznai egyénisége kibontakozása szempontjából negatív hatásúak voltak. Tulérzékeny, szeretetre vágyó lelkébe a kollégiumi nevelés durva eszközei számos gátlást, előítéletet oltottak belé, illetve emberkerülővé tették. Hiába volt a kollégium egyik legkiválóbb tanulója, már ekkor meggyőződhetett, hogy alacsonyabb társadalmi származása miatt meg kell elégednie a második-harmadik hellyel, vagy, ami még rosszabb, hallgatnia kell vágyairól véleményéről.

A praeceptorok durvasága, a mindennapos „plága", veszszőzés valósággal idegbeteggé tette, s ha mindjárt kezdetben apja és bátyja közbe nem lép, helyzete súlyosbodott volna. Később, amikor jómaga is praeceptor lett, egy ideig egykori tanítói példáját követve maga sem használt különb fenyítő esközöket, de amikor külföldi

[14] Török, *i.m.*, 13—20 l. és 23 l.

útja után öntudatra ébredt, következetesen harcolt a humánus elvek alkalmazásáért a nevelésben.

1755-ben akarata ellenére gróf Lázár János Imre nevű fiának lett a házitanítója. Életének Lázár udvarában töltött öt esztendeje mélyen befolyásolta további fejlődését. Bár a társadalmi különbség és szegénység tudata végigkísérte itt is, és később sem tudta felejteni keserűségét, magát Lázár Jánost emberi ideáljának, második atyjának tekintette s ez magyarázza Lázár politikai hibáival szembeni elfogultságát.

Gróf Lázár János[15] 1750—1765 közt Erdély egyik legmagasabb pozicióban lévő államférfia volt. Mint az országgyűlés elnöke, a kormányszék tanácsosa az erdélyi református egyházi főtanács elnöke nagy tekintélynek örvendetk mind Bécsben, mind Szebenben, mind az egyháziak, mind a világiak előtt. Óvatos de határozott, diplomatikusan tapintatos de erélyes magatartásával a legnehezebb helyzetekből is kivágta magát, a súlyosnak látszó kérdéseket megoldotta. Kétségtelen érdemeket szerzett az adókivetés emberies végrehajtásában, az oktatási reformok senkit nem sértő bevezetésében, a személyi sérelmek megoldásában. Csupán 1763—1764-ben került végzetes feladat elé, amikor nagy részben magára vállalta a székely határőr szervezet megalakításának gondját. A madéfalvi vérengzésért való felelősséget azonban kizárólag ráhárítani igazságtalanság volt, de az udvariak, a kancellária és a konzervativ nemesség is szívesen rágalnazták, mivel így a racionalizmus és vallási tűrelem egy kiváló harcosát hitelét vesztetté lehetett tenni, s könnyen félreállítani az útból.

A művelődés terén tevékenykedő Lázár egyike volt az akkori Erdély legműveltebb koponyáinak. Nemcsak hogy tökéletesen beszélt és írt anyanyelvén, azon kivül németül, franciául, latinul, de ezeken a nyelveken fordított, sőt eredeti költői vagy tudományos műveket is alkotott. Román nyelvtudásáról éppen Kovásznai tervezett de soha meg nem jelent Lázár kiadása emlékezik meg : elmondja, hogy mint az adóügyi bizottság feje Lázár az akkori közéletben szokatlan módon a hozzá forduló panaszosokat anyanyelvükön hallgatta ki, illetve válaszolta meg.[16]

---

[15] Kovásznai önéletirása, 66 sk. l., Magyarázó jegyzetek Lázár János műveihez Kovásznai Sándortól, Kézirat : *Charlophylacium Miscellaneorum*, Mvh, Tel. Kt. MS 160 (Rj 836 m) Folio, 251—286 l. ; Teleki Domokos, *Erdély három államférfia a XVIII. században*, „Budapesti Szemle", új folyam, 1868, 3—72 l.

[16] *Charloph. Misc.* 255 l.

Lázár János Leibniz és Wolff odaadó tanítványa, racionalizmusuk első népszerűsítője volt Erdélyben. Leibnizet, mint egyik levele bizonyítja, „szent atyám"-nak nevezte s eszméit életfilozófiája forrásának [17].

Wolff *Metafizikájának* és *Etikájának* általa készített latin fordítását maga a német tudós nézte át; ezenkivül Lázár a maga használatára lefordította Wolff *Politikáját* is. A művek csak kéziratban maradtak fenn, kiadásuktól — úgy látszik — Bécsre illetve egyházára való tekintettel lemondott. Sokkal jelentősebb, hogy Lázár mint gyakorlati wolffiánus a református egyház világi fejeként a kollégiumi oktatásba bevitte a természettudományok, és a papképzést szolgáló tárgytól eltérő humán szakok oktatását, a konzervativ erőkkel szemben támogatta a wolffiánus professzorokat s soraikat számos külföldi ösztöndíjassal szaporította. A kisebb tanulók számára földrajz könyvet írt. Wolff magas matematikájának kitűnő ismerője volt; szerette a geometriát és Kovásznai feljegyzi róla, hogy „ejusque doctrinae culturam primus in Transilvania e Germania traduxerat" [18]. (E tan művelését elsőnek hozta át Németországból Erdélybe.) A *Ratio Educationist* megelőző bécsi tanügyi reformokat egyháza maradi köreivel szemben áterőszakolta még akkor is, ha emiatt a rossz református vádjával illették.

Emellett mélyrehatóan ismerte Lázár a francia felvilágosult irodalmat is. Fiának német nyelvi oktatását *Fénelon* államregényének, a *Télémaque*-nak német fordításával kezdi; könyvtárában használta Bayle *Dictionnaire Philosophique*-ját, ő maga Voltaire-nek két művét, a *Traité sur la tolérance*-ot egészében, az *Essai sur l'histoire générale*-ját pedig részleteiben latinra fordítja/ ez utóbbit éppen akkor. amikor Kovásznai udvarában tartózkodik./ Mindkét mű a Habsburgok által szorongatott protestánsok védelmére készült. Céljuk a vallási tűrelem hangoztatása volt, s így — mint Lázár egyik méltatója találóan írta — nem az igazi, hanem inkább a „megszűrt" Voltairet közvetítette [19]. Sajnos, ezek a művei is kéziratban maradtak.

Ezeken kívül Lázár latin és magyar verseket is írt, amelyek sorából kiemelkedik egy 1763-ban írt versfüzére. Ebben mélyen demokratikus gondolkodásának adja tanubizonyságát:

---

[17] *u.o.* 272 l.
[18] *u.o.*, 260 l.
[19] Tolnai Gábor, *Gróf Lázár János, a Voltaire fordító*, „Erdélyi Múzeum", 1942, 3 sz. 391—386 l.

Scanned with OKEN Scanner

„...Mely sok szép eszűek szántnak barázdákat,
Mely sok balgatagok laknak palotákat..."

— elmélkedik a társadalmi egyenlőtlenségről, majd a jakobinusok gondolatát is megfogalmazza ekként:

„...Paraszt ember szerzi az urak vagyonját,
S alig kapja azok morzsa hagyományát..."[20]

Tragédiája volt, hogy éppen neki kellett kora egyik legantidemokratikusabb vérengzéséhez nevét adnia.

Az udvari tanító Kovásznai számára Lázár impozáns egyénisége, tudományokban való alapos jártassága örök élményt jelentett és késő öregségében is elismeréssel ír róla. Amellett, hogy itt, Lázár környezetében tanult meg jól németül és franciául, itt vált igazán vérévé a racionalista gondolkodás, a bíráló magatartás az elavult társadalmi intézményekkel, egyházzal és egyháziakkal szemben. Végül tudását is itt rendszerezte annyira, hoggy külföldi tanulmányútra indulhatott.

1760 őszétől 1763 nyaráig Kovásznai Sándort a leydeni egyetemen találjuk. Leghiresebb tanára kétségtelenül Muessenbroeck, kora egyik nagy matematikusa volt, aki azonban öregsége miatt már alig tud tanítani és hamarosan meghal. Sokat tanult Kovásznai Albert Schultenstől, a keleti nyelvek professzorától. Ezeken kívül azonban más kiváló professzora nem volt, és így nem csodálatos, ha a Leydenbe készülő Teleki Sámuelt, a későbbi könyvtáralapítót lebeszéli az oda való iratkozásról s inkább Utrechtet javasolja neki, amiért Teleki örökké hálás lesz neki[21].

A Telekivel ekkor szövődő barátság emlékét őrzi Kovásznai ébredező történelmi érdeklődését tükröző lengyel krónikamásolata[22], amely Erdély és Moldva történetéből érdekes adatokat közöl. (Kár, hogy Şincai nem láthatta ezt a Moldva középkori történetére vonatkozó ismeretlen forrást, mert krónikájában bizonyosan felhasználhatta volna).

1764 januárban Kovásznai Sándor Lázár János pártfogásával elnyeri a marosvásárhelyi kollégium klasszika-filológia és

---

[20] *Charloph. Misc.* 384 és 390 l.

[21] Biás István, *Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár utinaplója, (1759—1763)*, Marosvásárhely, 1908, Bevezette Imre Sándor, LIX—LX, és 74—82 l.

[22] *Excerpta ad Historiam Poloniae pertinentia* ... Kézirat, Mvh, Tel. Kt. MS 337 (Rj. 999 c).

Scanned with OKEN Scanner

egyetemes történelem katedráját s ettől kezdve huszonnyolc éven át itt tanít. Keserű szívvel foglalta el a katedrát, amelyre más is pályázott. Ugyanekkor a helyi egyházi hatóságok is számos akadályt gördítettek kinevezése elé [23].

Ezek a rossz emlékek végigkisérték Kovásznai egész kollégiumi működését. Gyakran szívesen szabadult volna Vásárhelytől, ha pártfogói engedték volna. Igy tanári működését megkeserítették az egyházi tanáccsal, a gondnokkal folytatott küzdelmei, akik nem egyszer feljelentették Szebenbe szokatlan öltözetéért, magatartásáért; a kollégáival folytatott vitái, humánus nevelési elvei miatt. Állandóan baja volt a helybeli jezsuitákkal is, akik népszerű, a városiak által látogatott történelem leckéit figyeltették, s ha nem szájuk íze szerint szólt, feljelentették. De ő is sok esetben hibázott: nehezen fért össze kartársaival, kicsinyes féltékenységgel szemlélte sikereiket, s adott esetben a tanulók előtt is kifigurázta őket. Különösen szembeötlő volt a nagytudású, külföldi pályadíjakat nyert filozófussal, Fogarasi Pap Józseffel szembeni rosszindulata [24]. Súlyosan érintette 1785-ben egy tanítványának ellene írt gúnyirata, amelyért az illető nem hogy büntetést kapott volna, hanem éppen a kollégium gondnokának ajánló levelével Kolozsvárra menekült át [25].

Igy élete utolsó évtizede lelki válságban, betegeskedésben telt el s ekkor írt latin verseiben nem győz eleget panaszkodni magányossága, tanítványainak hálátlansága miatt. Pedig érezhette volna tanítványai szeretetét és megbecsülését, ami kézzelfoghatóan ugyancsak halála után nyilatkozott meg: Aranka György 1793-ban az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságban nagy tisztelettel emlékezik meg tudományáról, és 1796-ban kiadja egy — igaz, hogy nevéhez méltatlan — magyar epikus művét; Zilai Sámuel a „Bécsi Magyar Kurirban" írt magasztalást róla halála után; Teleki Sámuel és fia, Domokos — bár élete vége felé nem volt éppen zavartalan a viszonyuk — mindhalálig gondját viselték: búzával

---

[23] *Kovásznai Miscellanea*, Kézirat, Mvh. Tel. Kt. MS 326 (Rj 3587 f2) 4 csomó.

[24] Fogarasi Sámuel naplójából idézi Koncz, *i.m.*, 201 l. „A patriae historiából mindent bátran kibeszéllett, még revocáltatták is vele a cathedrából sok szavait, amelyet így szokott vala véghez vinni: „Nékem a gubernium parancsolja ezen s ezen szavaimat visszamondani, imé most előttetek vissza is mondom, ne légyen úgy, amint volt. „Ezen historiáját hallgatni még a városiak is feljártak az auditoriumba, s a pápista papok árulkodtak ellene,"

[25] *Kovásznai Sándor Magyar Versek külömböző matériákra.* Kézirat. Mvh. Tel Kt. Ms autogr. 309 (Rj : 679 d) 169—171 l.

és borral dotálták, és halála után megmentették hagyatékát az elkallódástól; Gh. Şincai véleményét már ismerjük; Antal János püspök pedig negyven évvel halála után, hálája jeléül, sírkövet állíttatott neki [26].

Ezt a megkeseredett szívű, köszvényben gyötrődő, nagytudású, de sokszor érthetetlenül kicsinyes embert mégis lázas tevékenység jellemezte élete végéig. A felvilágosítók előfutáraihoz méltóan szinte minden humán tudományszakban alapvető munkát végzett.

Tevékenységének első területe az iskolai szükségleteket kielégítő tankönyvek írása volt. Igy a hazai történelem tanításához 1766-ban lefordítja a brassói szász tudós, Haner Jeremiás *Királyi Erdély*-ét [27], amely Erdély történetét 1541-ig, az önálló fejedelemség megalakulásáig tárgyalja. Şincai ebből a könyvből hallotta először hazája történelmét, s hogy később is használta, azt krónikája bizonyítja.

Ugyancsak 1766—1768 között lát hozzá Kovásznai többezer oldalt kitevő, sűrűn teleírt *Historia Universalis* jegyzetének összeállításához [28], amely a világ történelmét a XVII. század közepéig kíséri nyomon.

1767-ben kezd önálló *Magyar Historia* [29] jegyzetéhez, amelyben saját kutatásainak eredményét, valamint Pray György 1763-ban megjelent történelmi művéhez fűzött kritikai megajegyzéseit közli. E művét, bár többször hozzáfogott, sohasem tudta befejezni, így a huszitizmus történetével záródik a jegyzet. Ezen műveknél hosszabban kell időznünk, mert a fiatal Şincai történelmi érdeklődésének felébresztéséhez feltétlenül hozzájárultak.

A *Historia Universalis* nem kiegyensúlyozott mű: míg az ókor történetére szinte másfél kötet jut. addig a római birodalom bukásától a XVII. századig terjedő rész csak fél kötetnyi. Valószínű, hogy míg az antik historiából rendelkezésre állottak régebbi művek, jegyzetek, az újabb korok történelméhez akkor kellett sebtében anyagot gyűjtenie. Igy is meglep a jegyzethez felhasznált hatalmas méretű bibliográfia, valamint a szerző állandó kísérlete az önálló forráskritikára.

---

[26] Jancsó Elemér, *Az erdélyi Magyar Nyelvmivelő Társaság iratai*, Ak. Kiadó, Bukarest, 1955, 138 l. Zilai S. nekrológját idézi Koncz, *i.m.*, 203 l. és 206i

[27] *Királyi Erdély, melyet lerajzolt ... Haner Jeremiás ... most pedig ...magyarra fordittatott K. S. 1766-dik esztendőben*, Kézirat. Mvh., Tel. Kt. MS 51 (Rj: 47/GBS).

[28] *Historia Universalis ab Alex. Kovásznai*, MS autogr. I, 1766, II. (1768), Mvh, Tel. Kt. Ms 57 (3003 d1 d2x).

[29] *Magyar Historia*, Mvh, TelKt, MS 48 (Rj 1445).

Scanned with OKEN Scanner

A részletekbe elvesző antik történelmi események közt azonban nem kerülhették el Şincai figyelmét a dákok és rómaiak harcával, illetve a román nép kialakulásával foglalkozó passzusok, amelyekből néhány sort érdemes idéznünk Kovásznai objektivitásra törekvő történetszemléletének illusztrálására :

„Nam ego memorabo tantum bellum illud, quod contra Dacos, incoles hujus nostrae patriae, gessit (i.e. Domitianus). Nam per id tempus maximum bellum fuit Romanorum cum Dacis, qui has terras, ubi nunc Transsilvania et Valachia sita est, habitabant..." [30].

(Most arról a háborúról emlékezem meg. amelyet /Domitianus/ a dákok, hazánk lakosai ellen viselt. Mert ebben az időben igen nagy háborúskodás folyt a rómaiak és dákok közt, akik azokat a területeket, ahol most Erdély és Valachia elterül, lakták...)

— kezdi a dák háborúk leírását Suetonius, Dio Cassius,Eutropius és mások nyomán. Eközben megjegyzi, hogy Sarmizegethusa a mai Várhelynek, a Sargetia flumen a mai Sztrigynek felel meg. Majd Traianus győzelme után Decebal és Dácia sorsáról ezeket mondja:

„...Caput Decebalis... Romam perlatus est, et Dacia in potestatem venit populi Romani ; in eamque Traianus coloniam deduxit (quae a quibusdam origo hodiernorum Vlachorum existimatur). Sic nostra patria quoque quae ad Daciam pertinebat, tum primum provincia facta est ; quam Traianus stupendis operibus ornavit, quorum vestigia, viae nempe strate cis Bethlenium, et alibi passim non sine admiratione conspiciuntur. Unde Vlachi nostri aggeres et vias stratas *troian* vocant..." [31]

(Decebal fejét Romába vitték, és Dácia a római nép birtokába jutott ; Traianus ide coloniát telepített / amelyet egyesek a mai románok őseinek tartanak/. Igy hazánk is, amely Dáciához tartozott, akkor először tartomány lett, amelyet Tr. csodálatos művekkel ékesített. Ezeknek nyomai, tudniillik a kővel kirakott utak Bethlenen túl és másutt szerte megcsodálhatók. Innen a mi románjaink a töltött utakat és kirakott utakat troian-nak nevezik ...)

Végül felhívja hallgatói figyelmét a dák háborúk emlékét őrző római Traianus-oszlopra, amelyet részletesen ismertet Cicarella *Vita Sixti* V. című műve nyomán. Lehetetlen, hogy a Rómában tanuló Şincai ne emlékezett volna egykori mestere szavaira, amikor az emlékművet szemlélte.

---

[30] *Hist Univ.* II, 85 b lev.
[31] *u.o.* 87 b lev.

Külön érdekességet jelentett mind a tanulóknak, mind a városból becsődült hallgatóságnak Kovásznai Sándor *Magyar Historiája*, amely a bőséges dokumentáció mellett a szerző saját véleményét is tartalmazta egyes balhiedelmekkel, legendákkal kapcsoltaban. Amikor például Pray György nyomán ismerteti Imre herceg egy csodatételét, gúnyosan megjegyzi:

„Most ezt a hazug haszontalanságot elhagyván hasonlót említek Pray miatt, aki oly tudós ember lévén, mint Bonfin, majd olyan babonás"[32].

Amikor a magyar koronával kapcsolatban II. Szilveszter pápa oklevelét tárgyalja, hivatkozik Kollár Jánosnak, bécsi császári könyvtárosnak, egyébként jó barátjának két, ezidőben megjelent, a nemesség és egyháziak által egyaránt üldözött és betiltott könyvére. Az egyik a *De jure patronatus regum Hungariae*, a másik a *De potestate legislatoria circa Sacra*, amelyekben Kollár a klérus által akkoriban kidolgozott szent korona-tan ősiségét cáfolta és támadta, rámutatván arra, hogy a tan alapjául szolgáló Szilveszter-oklevél XVIII. század eleji jezsuita koholmány. Kovásznai a hamisítás bebitonyítása után így zárja mondanivalóját:

„Ezeket jóllehet talám hosszason, de kívánám írni, hogy lássa meg kiki, miképpen lehessen hinni ő atyaságoknak a diplomák dolgában, és kivált azokért, akik a tudós jezsuitának, Pray Györgynak magyar históriáját, mint derék és tudós könyvet, olvasni fogják"[33].

Ez a bíráló, racionalista hang kísért Şincai krónikájában is, feltehetően egykori tanárának előadási modora nyomán.

Ugyanebben az időszakban Kovásznai hozzálát a tananyag és a nevelés reformálásához is, amit felettese, Lázár János nyomban méltányol. A bécsi kormány ugyanis véget akarván vetni az erdélyi református iskolákban uralkodó oktatási tervszerűtlenségnek, a nevelésben uralkodó embertelen módszereknek, elrendeli, hogy a tananyagot egységesíteni kell, az iskolai rendtartást az emberség követelményei szerint szabályozni, s az egészet jóváhagyás végett Bécsbe kell küldeni. A terveket kidolgozó közösségnek, a „litteraria commissio"-nak, amely a kolozsvári, enyedi, udvarhelyi és vásárhelyi professzorokból áll, az utóbbiak kerülnek az élére. Kovásznai

---

[32] *M. Hist.* 105 l.
[33] *u.o.* 100—101 l.

Sándor irásainak ismeretében kimondhatjuk hogy az oktatás általános irányvonalait tárgyaló bevezetésben, valamint a kötelező tankönyvek kijelölésében teljesen az ő ízlése, szelleme érvényesül.

„A köztanítókat ... ha pedig alkalmatlanok, vagy pedig dörgő-morgó durva természetökre nézve irtóznak tőle a tanulóifjak, tehát az ilyeneket időközben is, a kartársak egyetértésével változtathatják a tanvezetők ...[34]", írja a szabályzat, mintegy Kovásznai önéletírásának a praeceptorokról szóló bírálatát idézve. Ugyanígy az ő elképzelése nyomán kerültek a tankönyvek sorába Cicero levelei, a klasszikus latin auktorok általában, Wolff matematikai compendiuma, Pasor kis görög szótára, a wolffiánus Baumester logikája, ontológiája és definitivája. A rudimenta osztály részére tankönyvül szolgáló Cellarius grammatikáját pedig maga Kovásznai dolgozta át és jelentette meg 1771-ben Kolozsváron.

Şincai tehát, ha egyebet nem is, de 1768-ban magával vitte Kolozsvárra egy sokban felvilágosult gondolkodású, lázasan tevékeny professzor emlékét, aki mind tudományosságával, mind nevelési elveivel példaképül szolgálhatott későbbi tevékenységében.

Lázár János 1772-ben bekövetkezett halála után Kovásznai Sándor patrónusa, anyagi és erkölcsi támasza gróf Teleki Sámuel lett. A patronátus az anyagi előnyök mellett sok hátránnyal is járt a pártfogoltra nézve. Huszti András előbb említett tanulmánya a patronátus súlyos következményeit így fogalmazta meg:

„... A theologusok nem saját költségükön jelennek meg a külföldi egyetemeken, hanem vagy az előkelők, vagy a nemesek, vagy a polgárok különös támogatása mellett küldetnek ki, s ha volnának oly bátor lelkek, kik más tudományhoz ragaszkodnának, alig találnának támogatókra..."[35].

Bár ez az idézet a tanulókra vonatkozik, de érvényes volt valamennyi patronátus alatt élő értelmiségire. Jól bizonyítja ezt Kovásznai sorsa, aki Lázár támogatásával csak Leydenben tanulhatott, hiába vágyott a közeli Utrechtbe, akinek matematika helyett teológiát kellett hallgatnia, aki kénytelen volt Marosvásárhelyhez ragaszkodni, mert patrónusa ezt kívánta tőle. Sorsa ebben is hasonlított a Wass patronátusa alatt élő Şincaiéhoz.

Kovásznainak Teleki Sámuel-lel való kapcsolata még praeceptor koráig nyúlt vissza, de igazában csak Leydenben való

[34] Koncz, *i.m.*, 573 l.
[35] Török, *i.m.*, 24 l.

Scanned with OKEN Scanner

találkozásuk alkalmával mélyült el. Teleki ekkor már érdeklődéssel fordult a könyvgyűjtés felé és Kovásznaiban különösen jó történeti szaktanácsadót és lelkes barátot kapott, aki a könyvritkaságok és kéziratok felkutatásában, néha másolásában is nagy segítségére volt. Telekiben ekkor érlelődött meg annak a gondolata, hogy Janus Pannonius XV. századi magyar humanista költő hagyatékát a maga teljességében, hibáit kiküszöbölve a világ elé bocsátja[36]. 1771-ben Kovásznai belekapcsolódott ebbe a munkába, s míg a gróf összegyűjtötte a nehezen hozzáférhető régi kiadásokat, kódexek másolatait, a vásárhelyi tanár a szövegösszehasonlítást, és korrigálást, kommentálást végezte. A hatalmas munkába még számosan belekapcsolódtak, így Wesseling és Saxe utrechti professzorok, Kollár Adám és Cornides Dániel bécsi könyv-, illetve levéltáros, Erdélyből pedig Kováts József enyedi, Zilai Sámuel vásárhelyi professzor (ez utóbbi ekkor még Kovásznai tanítványa, aki majd leydeni ösztöndíjasként a kiadás nyomdai munkálatait végzi). A munkatársak, mint Teleki és Kovásznai levelezéséből kitűnik, az anyag felkutatásában, egy-egy fogasabb probléma megoldásában működtek közre, az oroszlánrész Kovásznaira hárult. A vásárhelyi professzor nyolc évi aprólékos munkával öt kötet jegyzetet[37] készített. Teleki ezt a hatalmas anyagot kirostálta, és a kiadás költségeit fedezte, ebben állt az ő — korántsem lekicsinylendő — érdeme. A megjelent Janus-kiadás[38] az első magyar kritikai kiadás, amely a modern filológia eszközeivel helyreállította a századok különböző kiadásai során megromlott Janus-szövegeket.

A magyar irodalomtörténetírás a Janus-kiadást Teleki érdemeként tartja nyilván. Maga Teleki Sámuel azonban a hozzá érkezett dicséretekre elhárítólag válaszolt, így többek között Batthyány Ignác erdélyi püspöknek így ír: „...editionis ... novae qualiscunque gloria ad alios ertinet"[39], vagy Horányi Eleknek, a tudós történésznek így határozza meg a maga szerepét: „plusque in agendo, quam scribendo operae ponere debui"[40]. „Az új kiadás bármilyen dicsősége másokra hárul ..." illetve: „inkább az ügy intézésben mint az írásban járultam hozzá a munkához".

---

[36] TS levelei Kollarhoz, Klimo Györgyhöz 1784-ből, *Epistolae Variorum Eruditorum* c. misc-ból, Mvh, TelKt. MS 285, 12, 13 sz.

[37] *Adnotationes in Janum Pannonium ab Alex. Kovásznai*, Mvh, TelKt, MS 185 (I, II, III), 327 (IV), 184 (v.)

[38] *Jani Pannonii ... Poemata*, Trajecti ad Rhenum, 1784.

[39] *Epist. Var. Erudit, TS* levele 1785 szept. 25.

[40] *u.o.*, TS levele 1785 aug. 12-ről.

Ugyanekkor Kovásznai a grófi könyvtár fejlesztésében is lelkesen dolgozott, s közben levelezésbe került számos európai hírű tudóssal, bibliofillel, így Schwartz Godofred rintelni bizantinologus professzorral, Koppi Károly kolozsvári majd később pesti egyetemi tanárral, a már említett Kollárral és Cornidessel és másokkal, akiktől értékes kéziratokat, könyvleírásokat kapott, vagy maga küldött nekik efféléket.

A Janus-kiadás munkálatai közben Kovásznai időt szakított magának más jellegű munkákra is, aminek eredményeképpen számos műve jelent meg : így 1782-ben Kolozsváron kiadta Plautus és Terentius egy-egy drámáját magyar nyelven[41]. Teleki Domokosnak, Sámuel fiának ajánlva ; ugyanekkor és ugyanitt megjelenteti egy Cicero-fordítását[42], Telekinének dedikálva ; ugyanebben az évben, Utrechtben eredeti műveinek, a Şincai által dicsért *Carminanak* kiadása jelenik meg, Teleki Sámuelnek szóló ajánlással[43], valamint egy kis versgyűjteménye II. József tiszteletére írt versekkel[44].

1784 után patrónus és pártfogoltja között mintha elhidegülne a viszony. Ennek többféle oka lehetett : talán az, hogy a Janus-kiadás Kovásznai nevének említése nélkül jelent meg, talán az, hogy a kötet élére szánt Kovásznai-verset Teleki kihagyatta[45], talán az, hogy Kovásznai második Cicero fordítását, amelyet előzőleg Telekinének akart ajánlani, más főrangú asszonynak dedikilta, s erre a kiadás érthetetlenül megakadt. Kovásznai egy későbbi megjegyzése, hogy a kéziratot „az irigység erőszakoson eltartotta"[46], valamint az, hogy a mű később, Kovásznai halála után, Teleki pártfogásával mégis megjelent[47], arra mutat, hogy a patrónus büntetni akarta pártfogoltja hűtlenségét.

Viszonyuk — amely ezentúl néhány levélváltásra, ajándék küldésére szorítkozott — elhidegülésének oka azonban másutt ke-

---

[41] *Két komédia ...*, Kolosváratt, 1782.
[42] *M. T. Ciceronak nagyobbik Catoja ...*, Kolosváratt, 1782.
[43] *Carmina Exequialia ...*, Trajecti Batavorum, MDCCLXXXII.
[44] *Nuperae Res Viennenses*, Carmine elegiaco conscripto a Philalethe Trajecti ad Rhenum, é.n.
[45] KS levele Zilai Sámuelhez Utrechtbe, 1783 szept. 24, Koncz, *i.m.*, 203
[46] *Kovásznai Sándor, A Gyöngyösi István megéledett Phoenixének ... jegyzések által valo magyarázatja*, TelKt, MS 31 (Rj 681 c3) 600 l.
[47] *M. T. Ciceronak Az embernek tisztéről és kötelességéről ... irt három könyvei*, Magyarra fordította Kovásznai Sándor ..., kiadta Engel Krisztián János Posonyban, 1795.

resendő: mégpedig kiélesedő társadalmi-politikai nézeteltérésükben. 1784-től ugyanis Kovásznai magatartásában határozott radikálizálódást figyelhetünk meg. Ő, aki a 70-es években nem fogyott ki az uralkodóház és a főnemesség dicséretéből, amint arról beszédei, lakodalmi köszöntői, halotti bucsúztatói tanuskodnak, 1785 után ilyen vonatkozásban többé semmit nem ír. Sőt, megszaporodnak a főnemességet támadó versei. Nem nehéz kitalálnunk, hogy ezt a változást a Horea-felkelés, illetve a főnemességnek II. József császár intézkedéseivel szemben mutatott negativ magatartása váltotta ki.

Kovásznai Sándor, mint sok felvilágosult értelmiségi II. Józsefben azt az uralkodót köszöntötte, aki az ész segítségével kormányozza alattvalóit, politikájában az elnyomottak felemelését, a békességet, a művelődés terjesztését tűzte ki céljául. Mikor József még társuralkodó volt anyja mellett, főleg humanizmusát, a vallás terén mutatott türelmességét, a tetteit irányitó racionalizmusát ünnepelte. Később, egyeduralma idején már szociális intézkedéseiért rajongott. 1781-ben Teleki Sámuelhez így ír:

„Tegnap olvastuk a novellát, amelyben leírja, (t.i. a Császár) hogy a könyvek iránt micsoda cenzúrát akar felállítani. Ó teli örömmel! Most kezdem már érteni, mit teszen az, amint némelyek szokták volt Öfelségit nevezni németül: Erhabner Josef! Igen az, hogy ugyan valósággal erhabner, mert feljebb jár az esze minden ember elméjénél. Megértük azt, hogy egy pápista király a rationak enged. Inkább örvendek neki, mint valamennyi protestáns uralkodó van ma a világon. Kár volna mostanság meghalnunk, mert csak három-négy esztendő múlva más világot látunk. Nem gondolkozik egyébről, hanem hogy miképpen használjon, hol van a seb, és azt orvosolni kívánja. Ó csak éljen az Erhabner Josef!"[48].

A türelmi rendelet, majd a nemesség megadóztatása a császár iránti lelkesedésre készteti, de a nemesség magatartása a szociális reformokkal, főleg pedig a Horea-felkeléssel szemben óvatosságra intik, s ezért ilyen irányú megnyilatkozásai mind kéziratban maradtak fenn.

Kovásznai írásaiban közvetlenül egyetlen szót sem találunk a Horea-felkelésről. Annál több figyelmeztetést, oktatást, fenyegetést, sőt szidalmat intéz azonban a nemességhez, amellyel egyideig még azonosítja magát, de aztán szakít vele.

---

[48] OL. TelCslt, P 661, Tel. Sánd. Oszt. 3/b miss, 1084, 1781 márc. 19.

1785 június 15-ről való az a verse, amely a Horea felkelés székelyföldi visszhangját rögzíti így:

... Plebs contra proceres opressa vere tumultus
Cogitabat, ut possit resque movere novas.
Servitio exire parat, dominisque necandis
Triste putat collo pellere posse jugum.
Ulterius se velle negat servire tyrannis,
Malle mori potius turba rebellis ait.
Ac nisi respiciat coelo nos numen ab alto,
Cecidimus, nec spes ulla salutis adest,
Quippe sumus nulli, plane et periisse putandi,
Auxilio nobis si neget esse Deus...[49]

(„Az elnyomott nép méltán gondol a rendek elleni felkelésre, hogy új dolgokat hozhasson mozgásba. Készül a szolgaságból kilépni és hiszi, hogy urai megölésével levetheti igáját. Elkeseredve megtagadja, hogy tovább szolgáljon a zsarnokoknak, azt mondja a lázadó nép, hogy inkább meghal. Ha nem tekint ránk magasá-ból az isten, elpusztulunk, szabadulásra nincsen remény. Mert semmik vagyunk. különösen ha isten pusztulásra ítélve megtagadja tőlünk segítségét...")

Nem sokkal utóbb, junius 24-én *De dissensionibus civilibus* címen arról ír, hogy a császár politikájával elégedetlen nemesség hiába kíván esküszegést tőle, ő mindenben helyesli II. József intézkedéseit.

...Ut sim perjurus, proceres, optatis an illud
Turpiter ut causam nobilitatis agam?[50]

(Talán azt kivánjátok, urak, hogy aljasul esküt szegjek, és a nemesek ügyét szolgáljam?) — kérdi s válaszul örök hűséget igér esküjéhez.

1787-ben, mikor II. József rendelete a jobbágyok védelmére és a nemesi birtok megadóztatására Erdélyben is érvénybe lépett, Kovásznai újból alkalmat talál véleményét versbe önteni ilyen formán:

„... Dum facit aequales quantum pote, quos regit omnes
Aequalem Caesar se facit ipse Deis.
Non ita terra polo distat, neque tartara terris
Dissita tam vasta sunt regione procul;

---

[49] Kovásznai Sándor, *Carmina ad àiversas materias* latine scripta, Mvh, TelKt, Ms autogr. 283 (Rj : 1486 b2) 44 l. 1785 jun. 15.
[50] *u.o.* 273 l. 1785 jun. 24.

Quantum patricio vulgaris ab ordine plebes
Sub pede pro certo spreta jacebat humi.
Immiti procerumque tyrannide fessa gemiscens
Servitii poterat vix grave ferre jugum.
Nunc Caesar populi sortem miseratus iniquum
Mancipii iussit jura valere nihil[51].

(Míg a lehetőség szerint mindenkit egyenlővé tesz, akin uralkodik, a Császár magát az istenekkel teszi egyenlővé. Nincs oly távol az ég a földtől, sem a messze vidékre vetett oly nagy pokol a földtől, mint az előkelők rendjétől a köznép. A megvetett nép biztos talajként feküdt lábuk alatt, és az urak kegyetlen zsarnokságába belefáradva nyögött, alig bírta elviselni a szolgaság nehéz igáját. A népnek e rossz sorsát a Császár megszánván parancsolta, hogy a tulajdonjogok nem érnek semmit).

Kovásznainak ez a meggyőződéses jozefinizmusa — amely a nyelvrendelet elleni zsörtölödést kivéve mindent helyeselt — az ő körülményei között a leghaladóbb álláspont volt; ettől már csak egy lépés hiányzott a forradalmi jakobinizmusig. A lépést azonban nem tette meg. Egyre fojtogatóbb társtalansága, tanítványai elmaradozása óráiról, az irodalom és történelem órák átruházása Zilai Sámuelre, segédtanárára, pártfogóinak távozása Erdélyből, betegségének fokozódása, a társadalmi kérdések iránti érdeklődés helyébe lassan az öreges önmagába fordulást, megcsontosodott konzervatizmust, a halálvágyat állította.

Itt is meg kell jegyeznünk azonban, hogy kiábrándultságát, életkedvének csökkenését föltétlenül jozefinizmusával kell összekapcsolnunk. Amint verseiből sejteni lehet, jozefinizmusáért valamilyen tudományos, vagy tanügyi kitüntetést remélt. A valóságban az történt, hogy míg ő változatlanul a helyén maradt, az előléptetést, kitüntetést azok kapták, akik akár nyiltan, akár titokban már József rendeletei ellen dolgoztak, köztük Teleki Sámuel is, aki előbb bihari kormánybiztos, majd alkancellár lett Bécsben, vagy Teleki József, aki pécsi tankerületi főigazgató lett. A politikai életnek ez az ellentmondásossága vezethette leginkább a rációban, a jozefinizmus politikai eszményeiben való csalódáshoz.

Ha Kovásznai és Şincai kapcsolata csupán az iskolában töltött két évre korlátozódott volna, nehezen érthetnők meg megemlékezését róla szinte negyven év után. Hiszen ez a negyven év Şincainak is fájdalmas emlékektől volt terhes: megaláztatások, hi-

[51] *u.o.* 61 l. 1785 jun.

vatalától való megfosztás, anyagi és erkölcsi megtorlások az egyház és a nemesség részéről jellemezték, különösen élete utolsó tíz évét. Fel kell tehát tételeznünk, hogy kapcsolataik időközben sem szakadtak meg, vagy legalább is egy időre felújultak.

Gh. Şincai 1782-ben tért vissza Balázsfalvára krónikájának egyre szaporodó adathalmazával, sok energiával, ráváró feladattal. Ezek közül a legelső az iskolai szükségletek kielégítése volt. Tankönyvei közül a *Prima principia latinae grammaticae* ... Balázsfalva, 1783 összeállításához, lehet, hogy igénybe vette Kovásznai átdolgozott *Cellariusát*, s ennek kapcsán újulhatott fel ismeretségük.

Ugyanekkor, mint az erdélyi román iskolák tanfelügyelője, hatalmas szervező munkába is kezd: háromszor is beutazza az országot, miközben szinte háromszáz új román iskolát szervez. 1784-ben megszabadul a szerzetesi kötöttségtől, ami még több mozgási lehetőséget biztosít neki.

Igy több alkalma van szülei meglátogatására Sámsondon, tudományos kutatásokra Teleki József és Teleki Sámuel könyvtáraiban, ami mind feltehetővé teszi, hogy Marosvásárhelyen is megfordult. Hogy ez így is volt, arra bizonyság a Bécsben élő Cornides Dánielhez, Teleki József titkárához intézett egy levele, akinek útján könyvhöz akar jutni. A közvetítő Ion Bob, marosvásárhelyi lelkész, a későbbi püspök, ekkor még Şincai bartja[52]. Teleki Sámuel könyvtárához, amely ekkor még Sáromberkén van, Kovásznain vezet az út, aki 1784-ben készíti el a gróf könyvtárának első katalogusát és írja meg az erdélyi könyvtárügy történetét.

Találkozásuk tehát 1784—1785 táján lehetett. Ezt még az is valószínűvé teszi, hogy éppen ekkortájt jelent meg Kovásznai *Carmina*-ja, s a szerző — mivel a könyvet nem árulták — barátait, ismerőseit megajándékozta a kötettel. Igy juthatott Şincai is a könyv tulajdonába.

Bár a kötet tartalmát tekintve furcsa keveréke a barokk retorizmusnak, a Janus Pannonius hatására utoljára fellángoló humanista klasszicizmusnak és a modern költészet felé mutató személyes hangvételnek — s így inkább a múlt ízlését elégíti ki, — mégsem vonhatjuk kétségbe, hogy nemes veretű latinsága, a helyenként felvillanó haladó gondolatok, illetve emberi érzések megragadták az egykori tanítvány figyelmét.

---

[52] Gh. Şincai, *Opere* I. XXVII—XXXI l. és Popa, Traian, *Monografia orașului Tîrgu-Mureș*, Tîrgu-Mureș, 1932, 272—275 l.

Scanned with OKEN Scanner

Bár Kovásznainak az uralkodókról és főnemesekről mondott alkalmi beszédei a kor divatja szerint mitológiai párhuzamokban és végnélküli dicséretekbe merülnek, 1782-ben, a kollégium auditoriumának avató beszéde hangvételével, birálatával és humánus nevelési elveivel megnyerhette a hasonló viszonyokat tapasztalt Şincai tetszését:

„Quis est qui plagosos ignorat Orbilios, qui nescio quo jure potestatis, imaginario certe, intumescentes, sicuti reges sine sceptro, ita sine ferula nullos esse pedagogos opinantur, nec alia re praecepo,-tores, quam puerorum candidorum et in aetatem infirmam saeviendi libidine metiuntur, suamque negligentiam sic emendare volunt, ut non facere discipuli quae recta sunt, cogantur, sed cur non fecerint immani quadam atque barbara crudelitate puniantur"[53].

(Ki ne ismerné azokat a verekedő Orbiliusokat, akik mint valami jogar nélküli királyok, a hatalomnak nem tudom milyen, valószínűleg képzelt, jogán felfuvalkodva, senkit nem tartanak vessző nélkül pedagógusnak, és a tanítókat nem más mértékkel mérik, mint a gyenge gyermekekkel és zsenge korral szembeni dühöngés szenvedélyével; hanyagságukat azzal akarják kárpótolni, hogy a tanulókat nem arra tanítják, ami jó, hanem valami szörnyű és barbár kegyetlenséggel azért büntetik, hogy mért nem cselekszik a jót).

Kovásznai a „verber-ostorcsapás", és „verba-szavak" szerinti nevelés perspektíváját vázolja fel és a nevelőnek kötelességévé teszi a szép szóval, meggyőzéssel való nevelést.

Bár a kötet verseinek javarésze az ünnepi beszédekhez hasonlóan patetikusan terjengős dícshimusz, mégis akad köztük néhány személyes élményből fakadó vers, mint a gyermekkora emlékeit felelevenítő vagy a nagynénje halálára írt elégiája- illetve a feleséget kommendáló vénasszonyról, a hoppon maradt leányról, vagy a romlott ifjakról szóló szatirája.

Şincainak talán legjobban mégis a József császárt ünneplő versek tetszettek, amelyekben a felvilágosult elvek megtestesítője, a vallási türelem támasza kapott dicséretet. Ha pedig a mellékletként kinyomtatott *Res nuperae Viennenses*-t, ezt a kis füzetkét is megkapta Kovásznaitól, lelki rokonságuk még hatványozottabban hangsúlyozódott általa. Mert például a türelmi rendelet kiadása alkalmából vert éremre — amelynek egyik oldalán a császár képe,

---

[53] *Carmina Exequialia*, 237 l.

a másik oldalán Luther és Kálvin közt VI. Pius képe volt látható — Kovásznai ezt írta:

O si tres uno copulantur ut orbe figurae,
Sic aliquis vellet jungere corda Deus[54]" !

(Ó, ha ez a három figura a világban is eggyeolvadna, valamilyen isten így akarná összekötni a szíveket!)

Nem lehet kétséges, hogy a Horea-felkelés visszhangja is mindkettőjükben azonos volt. Kovásznaiban a nemesi nacionalista elfogultság még nem választotta külön a román jobbágy sorsát a magyarétól. Sok megnyilatkozása arra mutat, hogy a román lakosság helyzetével tisztában volt, ismerte nagyjait, és érdeklődött irántuk. Bár történeti jegyzeteiben sok esetben hitelt ad a korabeli történetírás egyoldalú szemléletének, ferdítéseinek, de más helyeken tárgyilagos képet rajzol. Amikor például 1774-ben id. Vargyasi Dániel István halotti versezetében felidézi annak egykor, a kurucok követségében tett útját, Const. Brîncoveanu vajdáról, de különösen a nagyműveltségű, hatalmas könyvtárral rendelkező Const. Cantacuzino-ról elismeréssel szól[55].

Vagy „Magyar historiá" — jában a magyaroknak a Kárpát-medencébe nyomulásáról szólván tárgyilagosan elmondja, hogy a magyarok itt nagyszámú szláv lakosságot találtak, akiket leigáztak: „úgy hogy a Kunságot, Jászságot, Szabolcs, Bihar és Zaránd vármegyéket kivévén nincs egy is, akiben sclavus nemzet ne laknék ma is: nevezetesen Trencsén, Árva, Turóc, Zólyom és más vármegyék is egészen a tótságból állanak, egy-egy magyar úr akadván meg közöttök, mint nálunk az oláhok között"[56].

Ha ehhez még hozzá vesszük egyetemes történetének már idézett részleteit, az 1785—1787 közt írt verseket, a nemességgel szembeni magatartását, joggal elmondhatjuk — bár írásos bizonyítékunk egyelőre még nincs rá —, hogy találkozásaik alkalmával tanár és tanítványa számos politikai, társadalmi és tudományos kérdésben egyet értett.

És még összeköthette őket valami.

Şincai *Elegiá*-ja jegyzetében néhány elismerő szót mond a marosvásárhelyi Aranka György táblabíró által vezetett Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságról, valamint a Teleki Sámuel

---

[54] *Res . . . viennenses.* 1. sz.
[55] KS *Magyar Versek,* 160 l.
[56] *MHist,* 895—896 l.

féle könyvtárról, Véleménye arra mutat[57], hogy az intézményeket közelebbről is ismerte. Bár a Nyelvmívelő Társaság megalakulása és tevékenysége 1792 második felétől kezdődött, de előkészítő munkálatai 1791-ben már folytak. Ugyanígy, jóllehet a Teleki-könyvtár hivatalosan csak 1799-ben kezdte meg munkáját, de 1780 közepétől Sáromberkén hozzáférhető volt. Kovásznai, aki mindkét intézmény megalakulásában szerepet játszott, feltehetően a jozefinista Şincait támogatta, vagy ha másként nem, hozzásegítette megismerésükhöz.

Ezt az teszi valószínűvé, hogy Şincait, a *Supplex Libellus Valachorum* egyik szerzőjét 1791 végétől a magyar nemesi társadalom nem nézi jó szemmel, egyházi felettesei viszont meggyőződéses józefinizmusa miatt üldözik, ami 1794-ben állásának elvesztéséhez, majd letartóztatásához, a jakobinizmus vádjához vezet[58]. Lehetetlen tehát, hogy kapcsolatot talált volna ez intézmények bármelyikéhez.

De amíg a hatvan esztendős tanárt már megtörik az üldözések, a tanítvány Şincaiban ott lobog az energia, amely minden nehézség ellenére krónikája megírására serkenti.

Kovásznai 1789-től a múlt felé fordul. Irodalomtörténészi érdeklődése amely már Lázár János műveinek kiadási tervénél, kommentálásánál, majd a Janus-kiadás jegyzetelésében megmutatkozott, most a XVIII századvég nemesi költőjéért, Gyöngyösi Istvánért lelkesedik. A köznemesi politikai állásfoglalás és ízlés számára Gyöngyösi István mintegy jelkép volt[59]: akár sorsát tekintve u.i. köznemesből megyei alispánságig emelkedett, akár költői műveinek erkölcsi magatartását tekintve(ui. magas szintre akarta emelni a köznemesség öntudatát a főnemesi önteltséggel szemben). De a történész érdeklődése is jelentkezik Kovásznainál: Gyöngyösinek Kemény János erdélyi fejedelemről írott epikai költeményét veszi elő, amely az ország történetében nagy szerepet játszó tanácsúr és 1661-ben rövid időre fejedelem életét és tragikus sorsát mutatja be. A költeményt hatalmas jegyzet apparátussal készül kiadni: az egykori kiadványok szövegéből rekonstruálja az eredeti, romlatlan szöveget, a jegyzeteket pedig mintegy 700

---

[57] Papiu-Ilarian, *i.m.* 111 l.

[58] Gh. Şincai, *Opere*, I. XXXIII l.

[59] Agárdi Péter, *Gyöngyösi István és a középrendi nemesség*, „Irodalomtörténeti Közlemények", Budapest, 1968 2. sz. 125—152 l.

lapon csatolja.[60]. Ez a monstruózus jegyzet anyag Kovásznai enciklopédikus tudásának mintegy a foglalata: etimológiai, nyelvtani, stilisztikai és poétikai, népnyelvi és etnográfiai, történeti és művelődéstörténeti tájékozottságának olyan arzenálját vonultatja fel, amely, ha rövidítéssel megjelenhetett volna, a korabeli magyar irodalmi szövegkiadások terén egyedül állott volna.

Ezt a művét közvetlenül halála előtt fejezte be s kiadásra felajánlotta az akkor már Bécsben tartózkodó Teleki Sámuel kancellárnak[61]. A kancellárt azonban valószínűleg a hatalmasra duzzadt kötet elriasztotta a kiadás költségeitől, s így a kézirat könyvtárába került, ahol mindmáig feldolgozatlanul hever.

Ugyanekkor Kovásznai új baráti kapcsolatot épít ki gróf Ráday Gedeonnal, a magyar irodalom akkori legjobb ismerőjével, s tőle a XVII. század magyar irodalmának adatait kéri, nyilván abban a reményben, hogy e korszak irodalomtörténeti emlékeit közkinccsé teheti. Levelezésük legalább is ezt bizonyítja. De levélváltásuk azt is tanusítja, hogy Kovásznai az akkori magyar irodalomba is be akart kapcsolódni, Ráday közvetítésével egy művével felkeresi Kazinczyék „Kassai Magyar Muzeum" -át, sikertelenül. A mű, amelyet közlésre küldött, már nem az új magyar irodalom terméke; a múltat képviseli[62].

Egyik utolsó levelében, amelyet Teleki Sámuel fiához, Domokoshoz intézett, az irodalmi sikerekről lemondva visszatér a történelemhez:

„Historia certe est clavis, aut lumen humanae cognitionis et scientiarum ... — írja in meispso quotidie sentio, quicquid ego scio, quod perexiguum, est, sed in omne illud me historiae receptum referre.." [63].

(A történelem minden bizonnyal megvilágositója minden emberi ismeretnek és tudománynak ..., magamon mindennap érzem, hogy mindaz, amit tudok, bármennyire kevés is, de mindenkor a történelemből tanultakkal áll vonatkozásban...)

Kovásznai Sándor 1792 márciusában halt meg. Tanítványa és munkatársa, Zilai Sámuel a következőket írta róla a „Bécsi Magyar Kurir" c. lapban:

---

[60] *Porábul megéledett Phoenix* ... (a—1 elöljáró beszéd, 1—205 szövegközlés, 1—717 magyarázatok/TelKt MS 31.

[61] Teleki S-nak Bécsbe, 1789 dec. 13, OL, 1090 sz.

[62] *A kutyáknak a macskák felett való dicsérete*, Megj. az Erd. Magyar Nyelvmivelő Társaság munkáinak első darabjában, Szeben, 1796.

[63] *Kovásznai Miscellanea*, levél Teleki Domokoshoz Bécsbe, 1791 vége felé, 6. csomó.

Scanned with OKEN Scanner

„A régi nyelveket, zsidót, görögöt, deákot az ezekhez tartozó régiségekkel és historiákkal együtt nagy előmenetellel tanította ... Az említett három régi nyelven írott könyveket tökéletesen értette és magyarázta. Oly tiszta deáksággal élt munkáiban, mintha Ciceronál és az ő ideje körül virágzott római íróknál soha semmit egyebet nem tanult, nem olvasott volna. A régiségnek semmi rejtekhelyei nem voltak előtte elrejtve, azokat mind felbukálta, és az azokban talált kincseket úgy megőrízte emlékezetében, hogy azokat mikor helye és ideje volt, mindjárt elő mutathatta. Az universa, ekklézsiai, magyar historiákot úgy eszében tartotta, mintha azoknak a régi történeteknek maga is csak tegnapi szemlélője lett volna. Emellett nagy filozófus, nagy matematikus, nagy rhetor, nagy poeta egy szóval: minden nagy volt Elvesztette őkegyelmében a mi országunk a legnagyobb literátort[64]".

A kegyelet és a vidékies szemlélet túlzásától el kell tekintenünk e nyilatkozat értékelésénél. Mert ekkor már megszületett a felvilágosult magyar irodalom, a magyar nyelvű tudományosság, a latin költészet és tudomány viszont elvesztette jelentőségét. Kovásznai Sándor pedig ez utóbbi területen volt nagy.

Kazinczy Ferenc, az új magyar irodalom atyja is így értékelte őt. Magyar írásainak nyelvét, régiességét keményen megbírálta, de tudományát, már amit ismert, nem vonta kétségbe. „Tudós ember volt, de izlése nem volt" — írta róla[65].

Az igazságot talán akkor közelítjük meg legjobban, ha azt mondjuk, hogy Kovásznai volt az utolsó magyar humanista — amint Gh. Şincai találóan nevezte. Amikor Kovásznai latinul írt vagy verselt, költészete magas színvonalat képviselt. Amikor magyarul írt, a XVII. század avultnak érzett nyelvét és műformáit, a diák-költészet sokban alantas, csiszolatlan nyelvét, bőbeszédűségét, és az új ízlés számára nevetséges tematikát használta.

Utat tört a felvilágosodásnak, az újnak, de idejét múlt eszközei, a kisvárosi elszigeteltség, az átalakuló társadalommal, irodalommal való kapcsolatai hiánya miatt a megszülető új nem vette be, és a nagyobb célok felé való útján elfeledte.

Ezért volt Gh. Şincai megemlékezése róla a hálás tanítvány nemes gesztusa.

---

[64] Koncz, *i.m.*, 202—203 l.
[65] Váczy János, *Kazinczy levelezése*, II. Budapest, 1891, 212 l.

Scanned with OKEN Scanner

ALEXANDER KOVÁSZNAI, DER PROFESSOR VON GHEORGHE ŞINCAI IN TÎRGU-MUREŞ

ZUSAMMENFASSUNG

Der junge Gh. Şincai besuchte das Kollegium der Reformierten von Tîrgu-Mureş in den Jahren 1766 bis 1767. Sein Professor für lateinische Sprache und Geschichte war A. Kovásznai, der zu der Zeit an diesen Lehrstuhl berufen wurde und damals begann, seine Vorträge über die siebenbürgische und die Weltgeschichte zu sammeln.

Der Verfasser analysiert gewisse Texte seiner Voträge, besonders diejenigen, die sich auf die Geschichte der Daker und auf den Ursprung des rumänischen Volkes beziehen, die allem Anschein nach den jungen Şincai besonders beeindruckt hatten. Ferner befaßt sich der Verfasser mit dem Leben und der Tätigkeit des Professors Kovásznai, wobei sich eine Menge gemeinsamer Züge im Leben und Wirken des Professors und seines Schülers feststellen ließen. Der Autor schlußfolgert, daß die Verbindung zwischen Lehrer und Schüler weiterbestand auch nachdem Şincai die Stadt verlassen hatte. In den achtziger Jahren besuchte Şincai oft die rumänischen Schulen des Komitats, wo er in den verschiedenen Bibliotheken die historischen Handschriften und Dokumente des rumänischen Volkes studierte. Es ist wahrscheinlich, daß Professor Kovásznai, der sich auch mit diesen Problemen beschäftigte, seinem ehemaligen Schüler noch oft begegnete. Ihre freundschaftlichen Beziehungen beruhten auch darauf, daß beide Anhänger der Wolfschen Philosophie und des Kaisers Josef II. waren. In dieser Zeit schenkte Kovásznai seinem Freunde seine Gedichtesammlung. Dieser Band wurde nach dem zehn Jahre später, erfolgten Tode des Professors von Şincai mit besonderer Liebe erwähnt und der Verfasser der Gedichte als „großer Humanist und Gelehrter" bezeichnet.

Scanned with OKEN Scanner

CONTRIBUȚIE LA VALORIFICAREA ACTIVITĂȚII FILOLOGICE ȘI ISTORICE A LUI TIMOTEI CIPARIU

VALERIU NIȚU

Perioada pînă la 1848 atestă o creştere accentuată a conştiinţei naţionale, ca o tendinţă generală de afirmare a burgheziei pentru cîştigarea şi exercitarea drepturilor sale politice.

După 1848, revendicările de ordin economic şi social au fost numai parţial satisfăcute, prelungindu-se astfel situaţia precară a poporului român în condiţiile economiei agrare cu multe rămăşiţe feudale. Burghezia din Transilvania manifesta preocupare pentru înlăturarea îngrădirilor feudale care au persistat cîteva secole, spre a-şi putea consolida poziţiile în viaţa publică şi de stat, spre a promova ştiinţa şi cultura care să corespundă epocii.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, lupta pentru unirea naţională a poporului român devine mai pronunţată în Transilvania. Dar în 1867, „... prin alipirea Transilvaniei la Ungaria, aşa cum prevăzuse şi revoluţionarul democrat rus M. G. Cernîşevski, se ridica o nouă barieră în calea unirii unei treimi a poporului român cu celelalte două treimi ale sale, care se constituiseră stat naţional în 1859”[1].

În aspectul dublu — social şi naţional — pe care îl are lupta burgheziei române din Transilvania se încadrează preocupările filologice-istorice, cu pronunţat caracter militant, ale intelectualităţii române din Transilvania. Problema originii latine a poporului român a constituit pentru această intelectualitate o preocupare pasionată, împinsă uneori pînă la exagerări. Excesul nu trebuie judecat numai ca o continuare, sub alt aspect şi în alte condiţii, a ideilor difuzate

---

[1] *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a II-a, Bucureşti, Edit. Academiei R.P.R., 1963, p. 197.

de premergătorii Micu, Șincai, Maior. Reacția cu exagerări latiniste, pînă la „purismul" lingvistic, corespunde unei anumite laturi în dezvoltarea burgheziei din Transilvania, încît fără o raportare la această dezvoltare, istoric determinată, nu se pot aprecia real fenomenele culturii române din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului următor, studiul limbii române ocupă un loc însemnat în cultura noastră, deoarece limba constituia nu numai un mijloc de comunicare pentru întregul popor, ci și un document viu, util spre a determina originea și continuitatea poporului român pe teritoriul colonizat de romani, după cucerirea Daciei. Deși punctele de vedere sînt deosebite, atît reprezentanții Școlii ardelene din Transilvania, cît și ai culturii din celelalte provincii locuite de români, manifestă interes pentru vestigiile istorice, lexicografie, întocmirea unor gramatici normative. Printre deschizătorii de drumuri în studiul limbii române s-au remarcat: S. Micu și Gh. Șincai (*Elementa linguae dacoromanae sive valachicae*, 1780), Ienăchiță Văcărescu (*Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și orînduelilor gramaticii românești*, 1787), P. Iorgovici (*Observații de limbă românească*, 1799), I. Budai-Deleanu (*Temeiurile gramaticii românești*, 1812), P. Maior (*Dialog pentru începutul limbii române între nepot și unchi*, 1819), Iohannes Alexi (*Grammatica Daco-Romana sive Valachica, latinitate donata, aucta et in hoc ordine redacto ...*, 1826), I. Heliade-Rădulescu (*Gramatica românească*, 1828), M. Kogălniceanu (*Limba și literatura română sau valachică*, 1837), Gh. Asachi (*Gramatica româno-latină*, 1840) etc. Aceste preocupări au inițiat studiul limbii în direcția investigației limbii naționale unitare. De la stadiul argumentelor și controverselor pe tema originii sau ortografiei limbii române, trebuia să se treacă la cercetarea ei sistematică, în adîncime, sub raportul dezvoltării în decursul secolelor.

Timotei Cipariu (21 februarie 1805 — 3 septembrie 1887), „părintele filologiei române", cum l-a numit Sextil Pușcariu [2], continuă activitatea Școlii ardelene în ultima fază, extinde studiile de limbă pe baza unei bogate documentări științifice, aplică pentru întîia oară metoda istorică-comparativă în lingvistica română, acordă o mare atenție dezvoltării limbii române, îmbinînd argumentul

[2] Sextil Pușcariu, *Timotei Cipariu*, în „Luceafărul", Budapesta, IV (1905), nr. 15—16, p. 315—320.

istoric cu cel lingvistic. După o etapă de pasionate cercetări în biblioteci şi arhive, îşi conturează concepţia lingvistică şi este în curent cu ceea ce i se pare mai valoros în studiile filologice din Europa, existente la vremea sa. În 1828 cercetează biblioteca lui S. Teleki din Tîrgu-Mureş, de unde extrage date privind istoria popoarelor din Balcani, remarcîndu-se printre precursorii studiilor asupra dialectelor transdanubiene ale limbii române[3]. La Blaj, începînd cu numărul 4 din 25 ianuarie 1847, în ziarul său „Organul luminării" (continuat sub titlul „Organul naţional"), publică fragmente din lucrarea *Principii de limbă şi scriere*, unde se pot distinge punctele de vedere deosebite ale filologului şi o bogată documentare în studiul istoric al limbii[4]. Aceste fragmente sînt reunite şi completate în volumul din 1866. Alături de G. Bariţiu, cu „Gazeta Transilvaniei", Cipariu desfăşoară în anul revoluţiei din 1848 o vie activitate pentru promovarea drepturilor românilor din Transilvania de a vorbi şi a scrie în limba română. Pentru acest scop publică *Punctele de petiţiune din partea naţiunii române*, unde menţionează că „naţiunea română cere libertatea de a vorbi, de a scrie şi a tipări fără de nici o cenzură", cere „libertate tiparului pentru orice publicare de cărţi, de jurnale şi de altele fără sarcina cea grea a cauţiunei"[5]. Aceste deziderate corespund programului revoluţiei din 1848 şi ele continuă să rămînă în atenţia filologului prin stimularea preocupărilor pentru dezvoltarea limbii naţionale în cadrul activităţii pe care o desfăşoară, apoi, ca vicepreşedinte al Societăţii „Astra". În prima parte dintr-un *Proiect de statut pentru Societatea literară pentru limba şi literatura română* (23 octombrie 1860), pe care-l trimite în Sibiu, lui P. Vasici, arată că scopul acestei societăţi ar fi „promoţiunea literaturii române prin formarea limbii ei pe bază naţional-istorică şi prin lăţirea acestei literaturi"[6] în patrie şi în străinătate.

---

[3] Géza Blédy, *Contribuţii la istoria filologiei române, Tînărul Cipariu cercetînd la Biblioteca „Teleki" din Tîrgu-Mureş*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan. Cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, Edit. Academiei R.P.R., 1958, p. 81–84.

[4] (Timotei Cipariu), *Principia de limba şi scriptura*, în „Organulu luminarei, Gazeta Besericésca, Politica e Literaria", Blaj, I (1847), p. 16, 20, 26, 32, 35–36, 47–48, 52, 56, 59–60, 70, 76, 82, 87–88, 94, 106, 112, 130, 136, 142, 148, 154, 166, 172, 178, 184. 190, 196, 238, 250, 261–262, 273–274, 280, 285–286, 292; I (1848), p. 314, 320, 326, 332, 338, 341, 344, 356.

[5] *Punctele de petiţiuni din partea naţiunii române*, în „Organulu Naţionale, Gazeta Besericéscă, Politica e Literaria", Blaj, I (1848), nr. 2 (19 mai).

[6] T. Cipariu, *Proiect de statut pentru Societatea literară pentru limba şi literatura română* (23 octombrie 1860), Arhivele statului. Serviciul judeţean Sibiu, Ms. Fond „Astra".

Scanned with OKEN Scanner

Operele publicate la Blaj după 1848 însumează efortul filologului ardelean în studiul limbii române sub diverse aspecte : dialectal (*Elemente de limba română de pe dialecte și monumente vechi*, 1854), gramatical (*Compendiu de gramatica limbii române*, 1855), istoric (*Crestomație sau analecte literare*, 1858), stilistic (*Elemente de poetică*, 1860) etc. Cu „Archivu pentru filologia și istoria" (1 ianuarie 1867), prima revistă de preocupări filologice în limba română, Cipariu adînceşte studiul istoric al limbii, aplică metoda istorică-comparativă şi foloseşte un bogat material documentar, îmbinînd argumentul filologic cu documentul istoric[7]. Intenționează să dovedească latinitatea limbii române pe baza studiului aprofundat al vechilor mărturii scrise, menționînd că, în acest sens, a parcurs operele unor autori antici latini, a cercetat vechi inscripții latine, unde „se află multe ce pot interesa pe un filolog român şi ilustrează multe puncte din formele limbii române[8]". Cercetările sale nu se mărginesc însă numai la formele limbii latine asemănătoare cu cele pe care le semnalează în *Crestomație sau analecte literare*, prima noastră antologie de texte după tipăriturile vechi românești din secolele XVI şi XVII. Filologul urmărește atent, *paralel cu formele vechi ale limbii române în decursul secolelor*, *aspectele limbii vorbite de popor*, căci, după cum menționează în revista sa, „încă şi călătoriile prin provincii şi ținuturi românești, contactul cu oameni din toate laturile românimei şi alte mijloace de asemenea natură, îmi dădură ocazie de a observa şi formele limbii române de acum, nu numai cum se află în cărțile bisericești mai noi, ci şi în uzul poporului român în toate părțile românimei, nu numai după formele şi nuanțele pronunțării de astăzi, ci şi după materialele limbii române"[9]. Prin metoda de cercetare aplicată, Cipariu deschide largi perspective studiului istoric al limbii române *din toate provinciile vechii Dacii*, împreună cu dialectele transdanubiene, aduce o contribuție importantă în studiile de gramatică istorică şi dialectologie. Dezvoltarea istorică a limbii române este urmărită în conexiune cu influențele pe care le-au exercitat limbile altor popoare dar, în esență, constatările sale subliniază caracterul latin al limbii române.

---

[7] Valeriu Nițu, *O sută de ani de la apariția revistei „Archivu pentru filologia și istoria"*, în „Astra", Brașov, I (1967), nr. 1 (ianuarie).

[8] (T. Cipariu), *Principia-le de limba și de scriptura*, în „Archivu pentru filologia şi istoria", Blaj, 1867, nr. V (15 mai), p. 82.

[9] *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

Cipariu consideră că „limba română, în fundament, după materie şi formă, e însăşi limba latină vulgară a coloniştilor romani aduşi în Dacia" şi că „în decursul atîtor secole de la Traian pînă astăzi a păţit multe schimbări fonetice, a pierdut multe cuvinte şi forme romane şi a cuprins în sineşi nenumărate cuvinte străine şi foarte puţine forme, din cauza conlocuirii cu alte ginţi de altă origine şi limbă, precum s-a întîmplat şi nu poate să nu se întîmple şi cu alte limbi"[10]. Urmărind aceaste „multe cuvinte şi forme romane" apropiate de limba latină, Cipariu ilustrează caracterul latin al limbii române. În cercetarea vechilor forme de limbă dă interpretări fonetice, morfologice, lexicale variate, deseori ingenioase, alteori eronate, spre a demonstra latinitatea limbii române în structura ei internă. Dar tendinţa de a aplica principiul etimologic în ortografie l-a determinat să fie în contradicţie cu dezvoltarea limbii literare unitare, să nu accepte împrumuturi din alte limbi atunci cînd textele vechilor tipărituri româneşti atestă corespondenţe fonetice şi lexicale pe care încearcă să le pună în circulaţie. Cipariu cunoaşte legile fonetice şi istorice ale limbii, compară aspectele limbii române în diferite momente ale dezvoltării ei şi tocmai de aceea i se pare neverosimilă aplicarea unor semne deosebite în ortografia cu litere latine. Deoarece vocala *a* în poziţie nazală devine în limba română *î*, aceasta trebuie să se scrie ca în forma originară latină. Vom scrie, susţine Cipariu, *pane* (<lat. *panem*), *cane* (<lat. *canem*), *mana* (<lat.*manum*) etc. pentru *pîine*, *cîine*, *mînă*. Prin aceste forme etimologice intenţiona să releve aspectul cît mai apropiat de limba latină originară. Exagerările etimologice în ortografie îşi găsesc explicaţie dacă avem în vedere faptul că şi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în Transilvania, continuă controversele pe tema latinităţii limbii române. Însă, din punctul de vedere al dezvoltării limbii, cultivarea formelor arhaice, motivate de fonetica istorică şi lexicografia etimologiştilor, nu corespunde stadiului de dezvoltare a limbii literare unitare. Era necesară o ortografie cît mai simplă şi cît mai adecvată nivelului de cunoştinţe al întregului popor. Tocmai de aceea principiul etimologic ciparian a fost vehement combătut, pe bună dreptate,

---

[10] (T. Cipariu), *Elemente-le straine în limb'a romana*, în „Archivu pentru filologia şi istoria", Blaj, 1867, nr. VII (10 august), p. 125.

Scanned with OKEN Scanner

de T. Maiorescu [11] și V. Burlă [12]. Exagerările etimologice în ortografie ar fi creat un impas ritmului de dezvoltare a limbii literare unitare, așa cum fusese inițiat de V. Alecsandri, Al. Russo, C. Negruzzi etc. prin colaborarea lor la „Dacia literară". Cu toate limitele exagerărilor etimologice-latiniste în etapa de început (1840—1867) a filologiei române, Cipariu aduce totuși un element pozitiv : interesul pasionat pentru studiul limbii pe baza metodei istorice-comparative și îmbinarea argumentelor lingvistice cu cele istorice spre a surprinde procesul de formare a limbii și poporului român.

Originea și formarea poporului român au devenit probleme centrale în ansamblul dezbaterilor și controverselor pe care le-au susținut reprezentanții științei și culturii din Transilvania. Inclusă acum în procesul de afirmare a conștiinței naționale, problema originii și formării poporului român alimentează substanțial cercetările de filologie și istorie care se îmbină și se completează reciproc spre a dovedi cu tărie continuitatea elementului romanic în Dacia și latinitatea poporului român.

În această perspectivă generală se încadrează Timotei Cipariu, personalitate complexă, care, printr-o activitatea prodigioasă, bazată pe un imens material documentar, a fost apreciat ca întemeietor al filologiei române.

Nu s-a întocmit încă o cercetare minuțioasă asupra etimologismului latinist din Transilvania secolului al XIX-lea, care, prin intermediul cărturarilor ardeleni, începuse să se infiltreze și peste Carpați[13]. Dar, dacă acest „curent" în etapa de început a filologiei române luase proporții considerabile și îngrijorătoare pentru adepții fonetismului, faptul se datorește în bună măsură prestigiului și influenței lui Cipariu. Oricît de paradoxal ni s-ar părea la prima vedere, această orientare a fost determinată și de structura formației sale științifice care va fi necesar să o cuprindem cu întreaga varietate a resurselor, deoarece ele imprimă activității filologului un caracter complex și contradictoriu.

---

[11] T. Maiorescu, *Cercetări limbistice și critica sistemului etimologic*, în vol. *Despre scrierea limbei române*, Iassi, Ediținea și imprimeria societății „Junimea", 1866 ; *Critica ortografiei d-lui Cipariu*, în „Convorbiri literare", Iași, I (1867), nr. 11—12, p.137—142, 158—163.

[12] V. Burlă, *Observări asupra gramaticei lui Cipariu*, în „Convorbiri literare", Iași, V (1871) — VI (1872) ; *T. Cipariu și Dicționarul Academiei*, în „Convorbiri literare", Iași, VII (1873) — VIII (1874).

[13] O contribuție documentară în domeniul lexicografiei latiniștilor aduce Mircea Seche în vol. *Schiță de istorie a lexicografiei române, vol. I. De la origini pînă la 1880*, București, Edit. științifică, 1966.

Scanned with OKEN Scanner

Deocamdată ne vom opri — lapidar şi mai mult cu intenţia unor exemplificări — asupra acelor aspecte care ni se par esenţiale în orientarea studiilor de limbă la polihistorul din Blaj. Considerăm că este necesar să remarcăm, în primul rînd, felul cum interpretarea fenomenelor de limbă se îmbină cu investigaţia în documentarea istorică. Nu poate fi vorba, aici, despre limitele studiilor lingvistice din prima jumătate a secolului al XIX-lea, ci despre necesitatea pe care o simţea el pentru urmărirea cît mai exactă a faptelor semnificative care să ilustreze convingător dezvoltarea limbii în decursul istoriei unui popor. Tocmai pentru acest motiv Cipariu adoptă, în studiul limbii române, metoda istorică-comparativă, definită ca „un ansamblu de procedee cu ajutorul cărora se studiază evoluţia limbilor înrudite, adică provenite dintr-un izvor comun, şi scopul ei este să lumineze istoria acestor limbi”[14]. Iată de ce datele istoricilor vechi, greci sau latini, inscripţiile epigrafice, vestigiile arheologice etc. sînt culese avid şi incluse, deseori, în interpretările pe care le dă fenomenelor de limbă. Varietatea argumentelor şi temeinicia interpretărilor (fără să trecem cu vederea cele eronate care provin din tendinţa exagerărilor latiniste) ne obligă să conturăm fizionomia particulară a lui T. Cipariu în filologia română. Într-o perioadă incipientă a lingvisticii indo-europene, cînd metoda istorică-comparativă abia fusese adoptată de învăţaţii europeni, procedeul de a adăuga documentarea istorică la interpretarea fenomenelor de limbă ne convinge mai mult în ce măsură Cipariu respecta probitatea ştiinţifică.

Dar în momentul cînd s-a pus problema trecerii la o nouă ortografie cu litere latine, pentru scrierea limbii române, legile fonetice nu erau în suficientă măsură formulate după criterii ştiinţifice. Studiul comparativ al limbilor romanice atinsese totuşi acel stadiu avansat care permitea stabilirea locului ce-l ocupă limba română printre limbile romanice. Aşadar, aplicarea principiului etimologic în ortografia limbii române îşi găseşte o anume justificare şi datorită stadiului în care se afla lingvistica europeană. În accepţia romanistului-comparatist Cipariu, ortografia noastră ar fi trebuit să demonstreze, oricui, originea şi latinitatea limbii române ca un argument în plus pentru drepturile istorice cuvenite poporului român[15]. Prin urmare, tendinţa de a descoperi şi revalori-

[14] Al. Graur — L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ed. a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1965, p. 21.

[15] Al. Graur, *La romanité du roumain*, Bucarest, Éd. de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1965, p. 36.

Scanned with OKEN Scanner

fica forme vechi fonetice, lexicale sau morfologice, este explicabilă dacă avem în vedere structura formației sale științifice.

T. Cipariu cunoaște de timpuriu lucrarea fundamentală a lui Franz Bopp (*Über das Konjugationssystem des Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache*, Frankfurt am Mein, 1816), considerată ca „actul de naștere al metodei comparative și al lingvisticii moderne"[16]. Urmărește cu atenție și deseori folosește, ca surse de informare documentară, publicațiile unor indo-europeniști sau orientaliști europeni din vremea sa, printre care: Friedrich Diez (1794—1876), întemeietorul gramaticii comparate a limbilor romanice (cu *Grammatik der romanischen Sprachen*, 1836—1838, în 3 vol.; *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*, 1853, în 2 vol.); Jakob Grimm (1785—1863), creatorul gramaticii istorice (cu *Deutsche Grammatik*, Göttingen, 1819—1837, în 4 vol.); indianistul englez H. Th. Colebrooke (1765—1837) cu o gramatică a limbii sanscrite publicată la Calcutta, în 1805; Silvestre de Sacy (1758—1838), fondatorul studiilor arabe în Franța (cu *Grammaire arabe*, Paris, 1810, apoi 1831, în 2 vol.; *Chrestomathie arabe*, 1826, în 3 vol.; *Anthologie grammaticale arabe*, 1829); orientalistul german Th. Benfey (1809—1881), care cercetează raporturile dintre limba egipteană și rădăcinile semitice (în *Über des Verhaltniss der ägyptischen Sprache zum semitischen Sprachstamm*, Leipzig, 1844); J. von Hammer-Purgstall (1774—1856), care între 1847 și 1849 fusese președinte al Academiei de Științe din Viena (cu monumentala *Literaturgeschichte des Araber* ..., Viena, 1850—1856); August Schleicher (1821—1868), care aprofundează studiul limbilor indo-europene și genealogia acestora (în *Kompendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, 1861; *Die Darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft*, 1863) etc. Se pare că monumentala lucrare a orientalistului J. von Hammer-Purgstall, intitulată *Literaturgeschichte der Araber, von ihrem Beginn bis zu Ende des zwölften Jahrhunderts des Hidschret* (Viena, (1850—1856, în 7 volume), a impulsionat și mai mult preocuparea lui T. Cipariu pentru literatura arabă. (Pasiunea pentru studiul limbii, literaturii și istoriei arabe crescuse în așa măsură, încît filologul nostru fusese ispitit să achiziționeze chiar biblioteca lui Hammer-Purgstall. Într-adevăr, printr-o adresă expediată din Viena în 29 decembrie 1857, la care se anexează o

[16] Al. Graur, — L. Wald, *op. cit.*, p. 20.

listă de cărţi din Lyon, Johann Schratt, proprietarul unei librării din Viena, îl informează pe Cipariu că biblioteca lui Hammer-Purgstall nu s-a dat în licitaţie, deoarece o cumpărase regele Saxoniei. Îl mai informează că, în curînd, va poseda o raritate legată în piele, şi anume acel *Codex liturgicus ecclesiae universae* (Roma, 1749—1766, în 13 vol.) al lui Iosif A. Assemani (1710—1782), în valoare de 240 florini[17]. Evident, pentru suma care se cerea pentru cumpărarea bibliotecii, Cipariu nu putea rivaliza cu regele Saxoniei, dar, dacă această bibliotecă ar fi ajuns la Blaj, cît ar fi cîştigat orientalistica europeană ! Savantul poliglot ar fi ridicat mai mult prestigiul filologiei şi istoriei popoarelor orientale, iar studiile de acest gen din ţara noastră ar fi cunoscut un avans fără precedent. Pasiunea bibliofilului se manifestă şi pentru achiziţionarea publicaţiilor valoroase în domeniul filologiei sau istoriei vechi, greco-latine şi maghiare, păstrate în Transilvania. Într-o scrisoare[18], datată 12 aprilie 1859, anticarul Petre Burian din Cluj îl informează pe Cipariu că partea care s-a mai păstrat din biblioteca lui Aranka György din Tg. Mureş fusese cumpărată de Muzeul ardelean, unde s-a şi transportat. Urmărind felul cum se îmbogăţeşte conţinutul bibliotecii personale[19], putem stabili în ce măsură se dezvoltă preocupările filologului din Blaj pentru cercetările filologice şi istorice.)

Contactul cu ideile care alimentau dezvoltarea ştiinţelor în Europa i-au lărgit orizontul preocupărilor determinîndu-l să studieze limba şi istoria poporului român pe baza unui bogat material documentar. În primăvara anului 1848, care se anunţa ca o primăvară înnoitoare pentru viitorul popoarelor, Cipariu publică, în ziarul său

---

[17] Biblioteca Filialei Cluj a Academiei R. S. România, *Corespondenţa T. Cipariu.*

[18] *Ibidem.*

[19] În completare, pentru conţinutul bibliotecii lui T. Cipariu se pot urmări : I. Breazu, *Timotei Cipariu bibliofil*, în „Transilvania", LXXIV (1943), nr. 9—10 ; M. Guboglu, *Manuscrisele şi tipăriturile orientale din fondul „T. Cipariu" al Bibliotecii Filialei din Cluj a Academiei R.P.R.*, în „Limbă şi literatură", Bucureşti, III (1957), p. 147—166 ; Y. Goldenberg, *Preocupările de arabistică ale lui Timotei Cipariu*, în „Analele Universităţii Bucureşti, Seria ştiinţe sociale, Filologie", an. XI (1962), 25, p. 475—489 ; Jakó Zsigmond, *Bibliofilia lui Cipariu*, în „Anuarul Institutului de istorie" — Cluj, X (1967), p. 129—171 ; V. Nîţu, *Contribuţie la valorificarea activităţii de bibliofil a lui Timotei Cipariu*, în vol. *Studii de istorie*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1968, p. 65—93 ; Jakó Zs., *T. Cipariu şi posibilităţile bibliofiliei româneşti în Transilvania înainte de 1848* (I) ; *Formarea bibliotecii lui T. Cipariu înainte de 1848* (II), în „Revista bibliotecilor", Bucureşti, XXI (1968), nr. 10 (octombrie), p. 619—622 ; nr. 11 (noiembrie), p. 671—675.

Scanned with OKEN Scanner

„Organul luminării", un extras din expunerea lui Hammer-Purgstall despre activitatea Academiei de Ştiinţe din Viena. În expunerea respectivă se menţionează, printre altele, că „limba e credincioasa expresie a însuşi omului şi istoria e nararea întîmplărilor lui; deci ştiinţele lingvistice şi istoria chiar atît sînt legate între sine ca şi matematica şi ştiinţele naturii"[20].

Dacă ne raportăm la stadiul în care se afla cercetarea limbii şi istoriei în ţara noastră, ideea corelaţiei dintre ştiinţe a fost, desigur fecundă în accepţia filologului din Blaj. Această idee se fructifică pe măsură ce cunoştinţele sale se îmbogăţesc paralel cu dezvoltarea ştiinţelor în ţările Europei. După revoluţia din 1848, Cipariu pare şi mai mult interesat să urmărească dezvoltarea ştiinţelor, fiind conştient că aceasta o face în folosul poporului său. Curînd după apariţia revistei „Archivu pentru filologia şi istoria", îşi informează prompt cititorii în legătură cu recentele publicaţii ale indo-europeniştilor. Traduce un fragment din primul volum, intitulat *La langue latine étudiée dans l'unité indo-européenne, Histoire, grammaire, lexique* (Paris, 1868) a lui A. de Chaix de Saint-Aymour, pentru că „se ocupă nu numai cu definirea filiaţiei limbii latine în formă şi materie cu forma şi materia limbei primitive a familiei indo-europene, dar promite şi o exposiţiune clară şi evidentă, atît asupra acestui ram de ştiinţă, cît şi asupra istoricului acestei familii mari de care se ţine limba latină" şi pentru că în această lucrare „limba românească figurează în linia celorlalte surori ale ei, deşi autorul însuşi mărturiseşte că nu are deplină cunoştinţă a acestei limbe, şi în unele locuri în adevăr se şi află unele erori mai mult formale decît esenţiale, ce nu detrag nimica din meritul acestui op distins"[21]. În fragmentul tradus[22], printre indo-europenişti şi orientalişti este menţionat Max Müller, profesorul din Oxford, cu *Prelecţii asupra ştiinţei limbii* (1861), pe care le foloseşte T. Maiorescu în *Despre scrierea limbei româneşti* (1866). La observaţia lui T. Maiorescu din *Direcţia nouă în poezia şi proza română* (articol publicat de revista „Convorbiri literare", în 1871) că „nu cunoaşte pe Max Müller"[23], T. Cipariu îi dă replica într-un articol despre activitatea

---

[20] *Cuvîntul d. preşedinte Ios. L.B. de Hammer-Purgsatll*, în „Organulu luminarei", Blaj, I (1848), nr. LXII (3 martie), p. 351.

[21] (T. Cipariu), *Limba latina*, în „Archivu pentru filologia şi istoria", Blaj, 1868, nr. XIII (15 martie), p. 244—245.

[22] (A. de Chaix de Saint-Aymour), *Ochire istorica asupr'a scientiei de limba*, în „Archivu pentru filologia şi istoria", Blaj, 1868, nr. XIII (15 martie), p. 245—247.

[23] T. Maiorescu, *Critice*, I, Bucureşti, Edit. pentru literatură, 1967, p. 191.

lui Max Müller, publicat de revista „Transilvania" în 1873. (Articolul nu poartă numele autorului, care considerăm că este T. Cipariu, pentru bogăţia informaţiilor privind indo-europenistica vremii, cu referiri la autori din lucrările cărora avea în biblioteca personală, şi pentru stilul expunerii.) T. Cipariu nu-l recunoaşte pe Max Müller ca primul învăţat european care studiază limbile orientale şi precizează: „Tocmai din contra, el are mulţime de antecesori cari au spart drumul, au adunat material nespus de mult, au lucrat şi ei înşii, au mai lăsat şi la dispoziţia filologilor moderni. A fost uşor lui M. Müller a merge la masa gata, a se îmbuiba în bibliotecă, în muzeul şi în toate colecţiunile Companiei ostindice care de două sute şi mai bine de ani de cînd domină în India orientală, avu şi interes prea bine înţeles ca să dea ocaziune şi să îndemne pe mai mulţi literaţi anglii şi străini la învăţarea limbilor Indiei, la traduceri, la compuneri de gramatici şi dicţionare, pentru ca funcţionarii, militarii şi toţi coloniştii Britaniei mari aşezaţi în diversele părţi ale Indiei să le aibă de îndemînă, să-şi ajute în comerţul lor cu locuitorii indigeni"[24]. Această apreciere aparţine nu numai unui bun cunoscător al indo-europenisticii, dar şi unui pasionat pentru studiul limbilor, literaturii şi trecutului îndepărtat al Indiei. Cipariu avea în biblioteca sa: *Meghaduta* marelui dramaturg indian Kalidasa (o ediţie tradusă în germană de Max Müller, tipărită la Königsberg, în 1847); o gramatică a limbii sanscrite (Paris, 1839) a orientalistului francez A. L. A. Loiseleur Deslong-Champs (1805—1840) etc. Nu este întîmplător, prin urmare, că între însemnările sale manuscrise putem semnala cuvinte din sanscrită comparate cu cele derivate în limbile indo-europene (v. fig. 1), pe lîngă liste de cuvinte din albaneză la care caută corespondenţe în limbile popoarelor sud-est europene (vezi fig. 2). Nu mai puţin semnificativă este preocuparea sa pentru lucrările unor cercetători (printre care J. Thunmann, B. Kopitar, J. K. Jireček, P. S. Shafarik, G. Roja, M. Boiagi, I. Maiorescu etc.) care se referă la trecutul limbilor balcanice şi dialectele transdanubiene, precum şi chiar pentru studiul dialectelor existente în Italia.

Într-o scrisoare expediată din Padova (10 decembrie 1853), S. Bărnuţiu îl informează pe Cipariu despre publicaţiile dialectologilor italieni care „pre români foarte puţini îi cunosc"[25]. Unele

---

[24] (T. Cipariu), *Max Müller*, în „Transilvania", Sibiu, VI (1873), nr. 19 (1 octombrie), p. 221.

[25] *Corespundentie vechie si noue*, în „Archivu pentru filologia şi istoria", Blaj, 1867, nr. IX (20 octombrie), p. 180.

Scanned with OKEN Scanner

publicații ale acestora — printre care L. Lanzi, P. Monti, Boerio, Banfy, francezul Roquefort etc., după cum rezultă din notele pe marginea scrisorii [26] —, filologul le avea deja în biblioteca personală din Blaj.

Pe masa lui de lucru se afla și acea gramatică istorică, fundamentală pentru studiul limbilor romanice a lui Fr. Diez (*Grammatik*

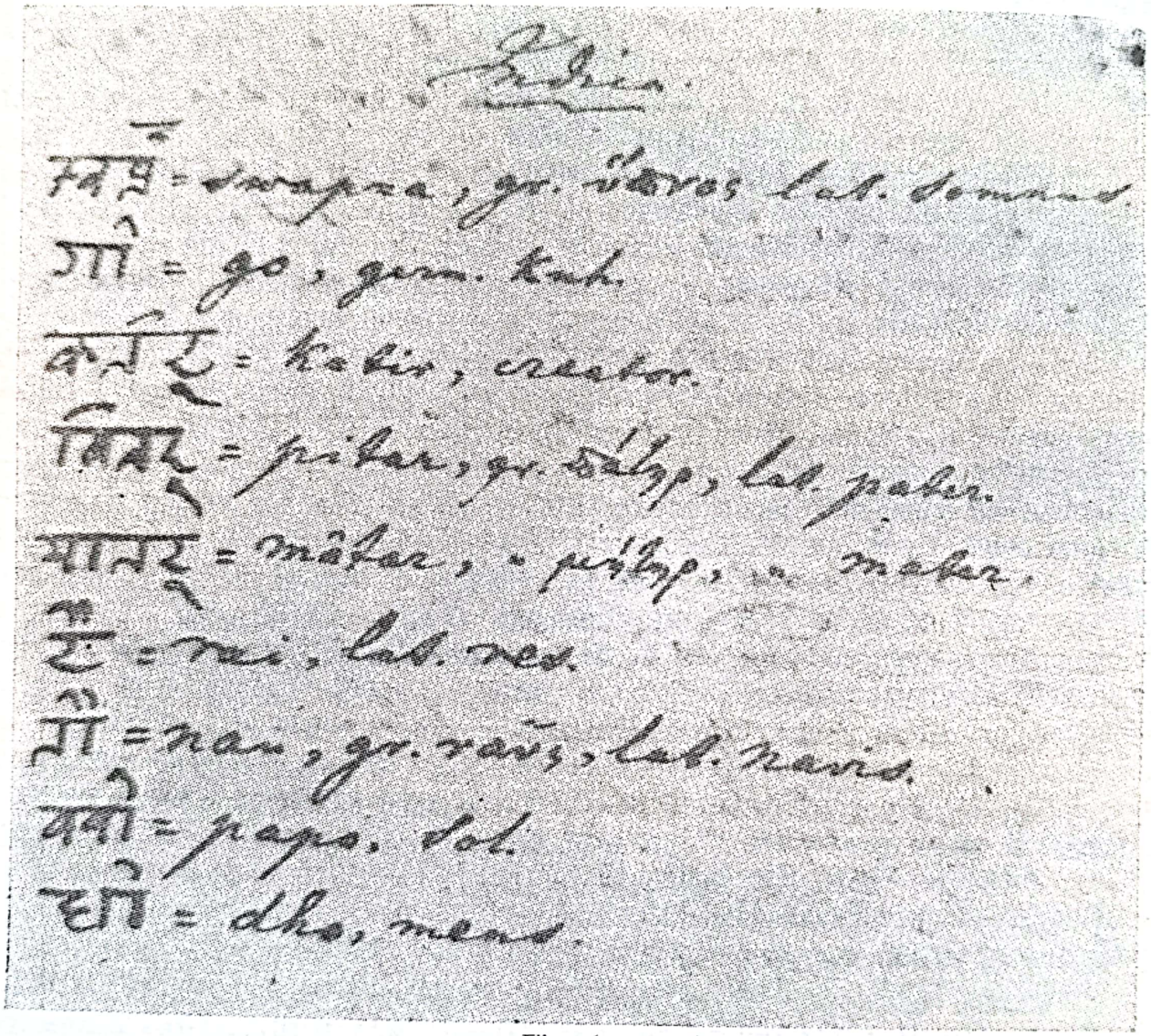

Fig. 1.

der romanischen Sprachen, Erster Theil, Bonn, 1836, în păstrare la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei R. S. România, sub nr. inv. 7 302), care cuprinde însemnări referitoare la fonetică și lexic.

[26] *Ibidem*, în „Archivu pentru filologia și istoria" Blaj, nr. VI (1 iulie), p. 118.

Scanned with OKEN Scanner

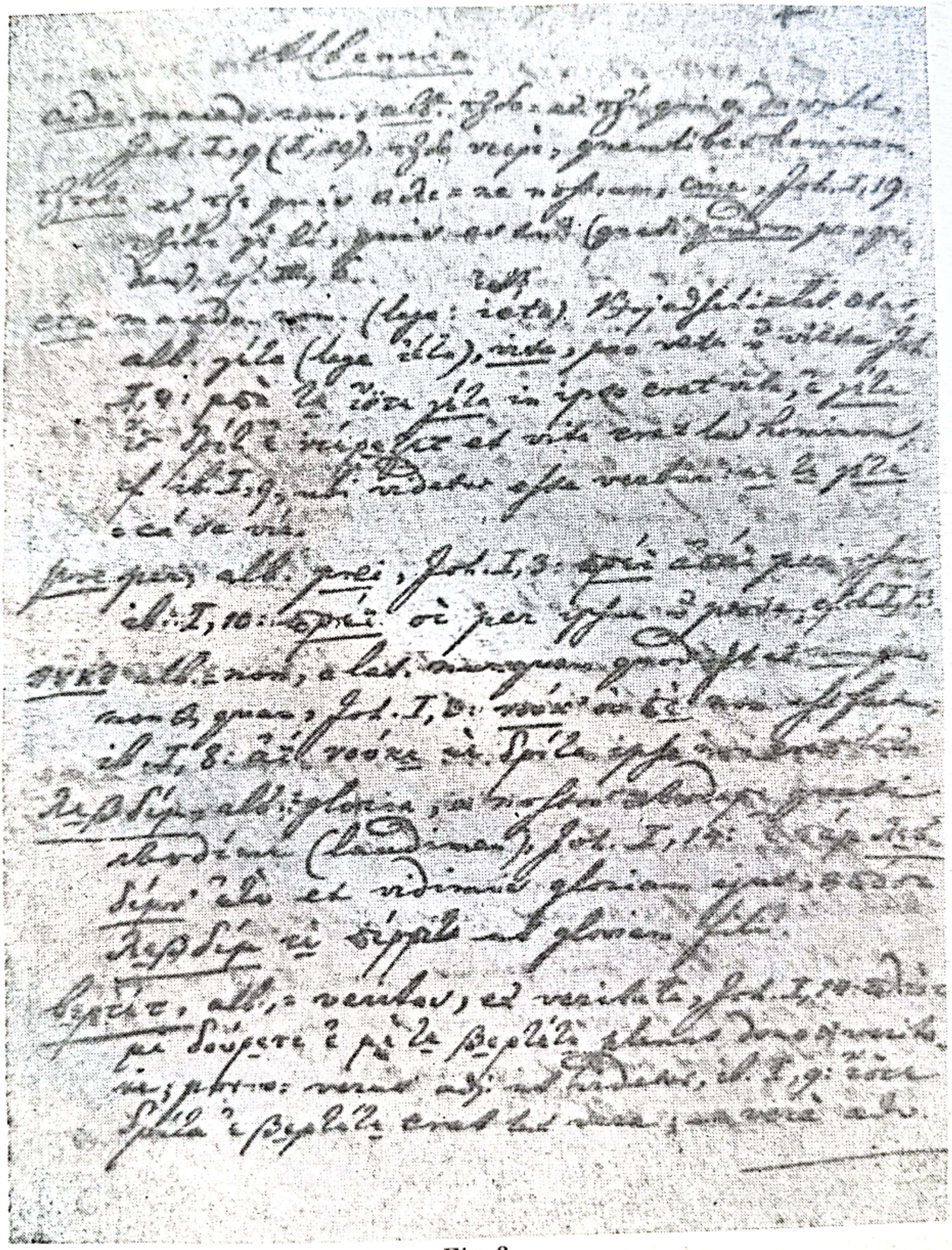

Fig. 2.

Scanned with OKEN Scanner

În acest exemplar, Cipariu subliniază cu creion roșu cuvintele următoare: „Ich stelle sie zunachst neben die italiänische, weil sie sich dieser wegen viel seitiger Uehnlichkeit am bequemsten anschliesst”[27]. Un exemplar din *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen* (Bonn, 1853, nr. inv. 7 318) de Fr. Diez poartă ștampila ovală „Timotheu Cipariu” ca semn al posesorului care făcuse însemnări pentru cîteva forme lexicale românești. La capitolul „Mensch” (p. 14—16) din volumul *Romanische Wortschöpfung* (Bonn, 1875, nr. inv. 23 772) de același Fr. Diez, există sublinieri cu creionul pentru formele substantivului „om” în limbile romanice. Gramatica comparată *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen* (1852—1875, în 4 vol.) a lui Fr. Miklosich (1813—1891) intră în atenția sa, cu atît mai mult cu cît și slavistul german îi solicită publicațiile (vezi fig. 3). În sfîrșit, nu întîmplător, filozoful german Hermann Rudolf Lotze (1817—1881), într-o scrisoare[28] expediată din Leipzig la 7 octombrie 1859, de asemenea îi solicită publicațiile. Așadar, T. Cipariu își cîștigase și oarecare prestigiu printre învățații vremii, ceea ce a făcut să cunoască, mai apropiat, preocupările acestora.

Studiile indo-europeniștilor au avut consecințe asupra romaniștilor prin adoptarea metodei comparative, crearea unui prototip de „limbă comună”, pe baza corespondențelor fonetice și morfologice, prin urmărirea etapelor evolutive ale limbii, fără să depășească istorismul exagerat[29]. Această orientare o constatăm și la Cipariu, care, dotat cu temeinice cunoștințe în domeniul filologiei clasice, era firesc să aprofundeze dezvoltarea istorică a limbii române în limita posibilităților documentare pe care le avea și potrivit stadiului în care se afla romanistica. Pasiunea pentru etimologia cuvintelor, în acest cadru științific al indo-europenisticii și romanisticii, nu trebuie apreciat exclusiv ca o tendință a exagerărilor latiniste, finalizată la aplicarea ortografiei etimologice. Să avem în vedere că preocupările lui T. Cipariu fuseseră ancorate în orientarea lingvisticii europene din secolul al XIX-lea, față de care se arată receptiv și pe care o asimilează într-un spirit selectiv.

Această orientare se poate distinge, incipient, în *Principii de limbă și scriere* (care apar în „Organul luminării”, 1847—1848), dar

---

[27] Fr. Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, Erster Theil, Bonn, 1836, p. 63.

[28] Biblioteca Filialei Cluj a Academiei R. S. România, *Corespondența T. Cipariu.*

[29] Iorgu Iordan, *Introducere în studiul limbilor romanice. Evoluția și starea actuală a lingvisticii romanice*, Iași, 1932, p. 4—7.

Scanned with OKEN Scanner

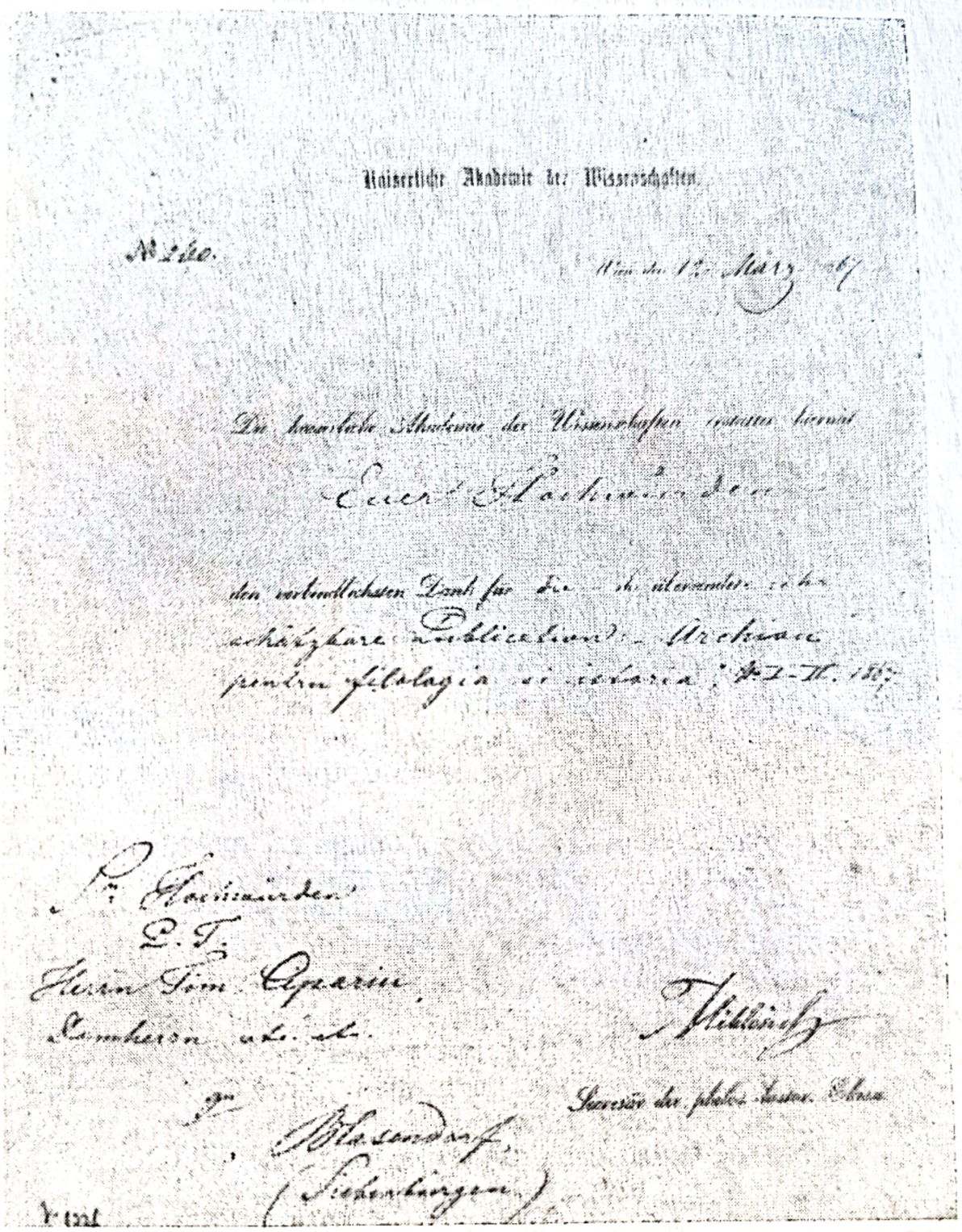

Fig. 3.

Scanned with OKEN Scanner

mai ales în *Elemente de limba română după dialecte şi monumente vechi* (1854), unde există observaţii interesante relativ la sistemul vocalic şi consonantic al limbii române, precum şi despre cauzele schimbărilor petrecute în structura morfologică. Deşi, în ultimă instanţă, urmăreşte să dea o motivare documentată principiului etimologic în ortografie, Cipariu aplică metoda comparativă-istorică despre care se pronunţă astfel: „Limba unui popor fiind şi ea faptă istorică şi prin urmare adevăr istoric, de aci nu mai încape îndoială că şi în gramatică sunt de a se face cercetări serioase conştiincioase, şi gramatica limbei are a se funda pre baze istorice. Nexul istoric între limba românească şi între cea veche latină împreună cu dialectele române mai noi, de mult e recunoscut între români, şi în Europa învăţată astăzi nu se mai trage la îndoială decît prin neştiutori sau malevoli, cari încă s-au împuţinat"[30]. Studiul evolutiv al limbii române, în această accepţie, înseamnă de fapt orientarea lingvisticii pe baze ştiinţifice moderne la care contribuţia lui T. Cipariu este meritorie, cu atît mai mult, cu cît ne aflăm în etapa de început a filologiei române.

Deşi a susţinut cu înverşunare aplicarea principiului etimologic în ortografie, erorile şi exagerările care au atras critica îndreptăţită din partea adepţilor principiului fonetic, nu i-au istovit puterea de muncă şi, mai ales, perseverenţa de a căuta „... prin veacuri de-amintire / O limbă românească şi-a limbii noastre fire", cum îl elogiază George Coşbuc într-o poezie[31] publicată la cîteva zile după moarte.

Încadrat epocii sale, T. Cipariu apare ca un reprezentant de seamă al intelectualităţii înaintate din Transilvania, care, în virtutea „principiului naţional" din 1848, luptă pentru afirmarea puterii politice şi economice a burgheziei. Alături de publicistul G.Bariţiu, cu care menţinuse mereu relaţii de colaborare, a iniţiat la Blaj tipărirea periodicelor „Organul luminării" (continuat apoi sub titlul „Organul naţional") şi „Învăţătorul poporului", care, în preajma revoluţiei din 1848, au contribuit în mare măsură la difuzarea ideilor înaintate ale vremii. În programul primului număr din „Învăţătorul poporului", Cipariu îşi asumă îndatorirea de a face din acest ziar „o foiţă pentru popor şi în limba poporului", căruia „... noi ne vom

---

[30] T. Cipariu, *Elemente de limb'a romana dupa dialecte şi monumente vechi*, Blaj, 1854, p. 5.

[31] G. Coşbuc, *Non omnis moriar*, în „Tribuna", Sibiu, IV (1887), nr. 191 (23 august/6 septembrie), p. 761.

nevoi mai ales a-i face cunoscute acele cunoştinţe, fără de care nici un popor nu mai poate avea viaţă şi fără care românul pînă astăzi a fost mort. El trebuie să reînvie, să se deştepte din somnul letargic şi să se renască"[32]. Pe acest drum al luminării poporului îşi desfăşoară activitatea, ca iniţiator, cel care avea să întocmească întîia gramatică a limbii române *Compendiu de gramatica limbii române* (Blaj, 1856), urmată de *Gramatica limbei române, Partea I, Analitica* (Bucureşti, 1869), distinsă cu premiul academic şi, ceva mai tîrziu, *Gramatica limbei române, Partea II, Sintetica* (Bucureşti, 1877).

După 1848, T. Cipariu desfăşoară o activitate bogată filologică-istorică, fiind un strălucit deschizător de drumuri în studiul ştiinţific, temeinic documentat, al istoriei limbii şi de început al poporului român. În perioada de după 1848 se intensifică lupta pentru cultura naţională şi înfăptuirea unităţii depline în limbă. Pentru realizarea acestor deziderate, un rol bine determinat avea să-l împlinească, încă de la prima sesiune organizată în iulie-august 1867, Societatea Academică Română din Bucureşti. După cum menţionează Dan Berindei, „gîndul înfăptuirii unei societăţi literare se leagă strîns de problema naţională, această societate fiind menită la început să ordoneze limba pentru întreaga naţiune, iar mai apoi să devină organul coordonator al culturii naţionale. Totodată, realizarea acestei societăţi este strîns legată de progresele înregistrate de cultura naţională în toate privinţele"[33].

O contribuţie importantă pentru progresul culturii naţionale aduseseră intelectualii din Transilvania în cadrul Societăţii „Astra", înfiinţată la Sibiu, în 1861, prin participarea directă a lui T. Cipariu[34]. În discursul din 23 octombrie 1861, el apreciase rolul acestei societăţi ca un „reazem al naţionalităţii" care trebuie „să aducă de bun şi dulce gust tuturor românilor, fructe de cultură şi propăşirea în toate ramurile ştiinţei, artei şi civilizaţiunii"[35]. Activitatea desfăşurată de membrii acestei societăţi a fost un stadiu pregătitor pentru ceea ce avea să fie, apoi, Societatea Academică Română din Bucu-

---

[32] T. Cipariu, *(Cuvînt introductiv)*, în „Invetiatoriulu Poporului", Blaj, 1848, nr. I (12 mai).

[33] Dan Berindei, *Înfiinţarea Societăţii literare (Academice) (1866) şi sesiunea din 1867*, în „Studii", Bucureşti, IX (1956), nr. 5, p. 42.

[34] Valeriu Nîţu, *T. Cipariu şi începuturile Bibliotecii „Astra" din Sibiu* (Comunicare ştiinţifică prezentată la sesiunea organizată în 1968 de Biblioteca „Astra" din Sibiu).

[35] T. Cipariu (Discurs rostit la Sibiu în 23 octombrie 1861), în *Actele privitoare la urzirea şi înfiinţarea Asociaţiunii transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român*, Sibiu, 1862, p. 89—90.

reşti, cu participarea oamenilor de ştiinţă şi cultură din toate provinciile locuite de români. În adunarea generală a Societăţii „Astra" din 1862 s-au preconizat, prin cele trei secţii ale ei (filologică, la care T. Cipariu era preşedinte, istorică şi a ştiinţelor naturale), structura şi programul de activitate a secţiilor de la Societatea Academică din 1867. În condiţiile de oprimare socială şi naţională din Transilvania, activitatea Societăţii „Astra" nu se putea desfăşura decît pe calea unităţii de limbă şi cultură a poporului român. De aceea, după cum observă V. Curticăpeanu, „pentru reprezentanţii «Astrei», care porniseră pe această cale îndată după 1848, încheierea dualismului austro-ungar din 1867 constituie un argument în plus pentru aderarea totală la scopurile Societăţii Academice Române şi o colaborare intensă cu învăţaţii munteni şi moldoveni de curînd înfrăţiţi"[36]. Reprezentanţii de seamă ai intelectualităţii din Transilvania, printre care şi T. Cipariu, au aderat cu entuziasm la întemeierea Societăţii Academice Române, moment de importanţă deosebită pentru consolidarea unităţii culturale a poporului român. Procesul de formare a naţiunii române fiind încheiat, noua societate avea să împlinească menirea de a coordona cultura naţională şi de a contribui la unificarea limbii printr-un sistem ortografic comun. Rolul acesta este puternic subliniat de T. Cipariu în cuvîntarea din 1 august 1867, ţinută la solemnitatea inaugurării Societăţii Academice, unde precizează că societatea „va îngriji pentru conservarea unităţii limbii româneşti în toate provinciile locuite de români" şi că „va pune fundamentul pentru o literatură adevărată naţională, corectă în expresiuni, corectă în forme, fără care nici o literatură nu poate merita de a se chema literatură"[37]. După participarea la prima sesiune din 1867, Cipariu subliniază din nou misiunea comună pe care o are Academia pentru toţi românii din toate provinciile, căci „o academie constînd numai din persoane din una şi aceeaşi provincie, nu numai că nu ar reprezenta fidel unitatea culturii literare naţionale întregi, dar încă nu ar avea nici profumul recenţiei (măreţia imediată — *n.n.*) ce-l pot da numai întrunirile periodice ale membrilor academici răspîndiţi"[38]. Părerea lui Cipariu despre

---

[36] V. Curticăpeanu, *Întemeierea societăţii „Astra" şi rolul ei în cultura poporului român (1861)*, în „Studii", Bucureşti, XIV (1961), nr. 6, p. 1452.

[37] T. Cipariu, *Cuvînt de încheiere la 1 august 1867 la solemnitatea inaugurării societăţii literare*, în „Analele Societăţii Academice Române", seria I, tom. I—X, *Dezbateri, memorii şi notiţe din sesiunile anilor 1867—1877*, Bucureşti, 1878, p. 16.

[38] T. Cipariu, *Dein lucrarile Societatei Academice Romane*, în „Archivu pentru filologia şi istoria", Blaj, 1868, nr. XI (1 ianuarie), p. 204.

Scanned with OKEN Scanner

unitatea culturii naţionale a fost apreciată de Ion Bianu, pentru care întîiul vicepreşedinte al Societăţii Academice, venit cu paşaportul de la Blaj, „era mai mult decît un filolog erudit, el era un adînc înţelegător al rosturilor culturii neamului românesc întreg şi un neînfricat luptător pentru emanciparea şi dezvoltarea ei viitoare"[39].

La sesiunea de inaugurare a Societăţii literare române din Bucureşti, în vara anului 1867, Cipariu a fost primit ca o personalitate marcantă în studiul documentat al limbii şi istoriei poporului român. Cu acest prilej a rostit un *Discurs asupra istoriei limbii române*, moment de sinteză în activitatea filologului ardelean, care dezbate, în esenţă, pe temeiuri lingvistice şi istorice, problema originii şi a formării poporului român. Această problemă l-a preocupat în o serie de lucrări publicate anterior: *Elemente de limba română de pe dialecte şi monumente vechi* (Blaj, 1854); *De latinitate linguae valachicae* (publicată în „Annales gymnasii...", Blaj, 1855); *Începutul creştinării romanilor în părţile orientale ale Imperiului roman, şi anume pre marginile Dunărei în Dacia şi Moesia, Date autentice* (Blaj, 1865), precum şi o „disertaţiune" despre tablele cerate romane prezentată la adunarea generală din Abrud (27—28 august 1865) a Societăţii „Astra"[40]. Discursul rostit la Bucureşti în 1867, cu care îşi face intrarea în Academie, are la bază aceste lucrări, în care se îmbină interpretarea lingvistică cu raportarea la documentul istoric. În programul revistei sale „Archivu pentru filologia şi istoria" (1 ianuarie 1867), care este, după cum menţionează prof. D.Macrea, „întîiul periodic românesc destinat studiilor de lingvistică, îmbinate cu cele de istorie"[41], Cipariu precizează că, pentru a da o mai mare varietate argumentului, adaugă „cercetări şi de altă natură, însă omogene, cum este istoria naţională, ce e strictisim împreunată cu limba şi filologia română, ca şi la toate popoarele. Căci cu esenţa sau căderea limbii oricărui popor stă sau cade şi istoria aceluia, şi unde a încetat limba, a încetat şi viaţa lui, iar morţii nu mai au istorie"[42].

---

[39] I. Bianu, *Începătorii Academiei Române la 1866 şi 1867*, în „Analele Academiei Române", seria a II-a, tom. XLI, 1920—1921, *Partea administrativă şi desbaterile*, Bucureşti, 1921, p. 376.

[40] T. Cipariu, *Tablele cerate romane*, în vol. *Protocolul Adunării generale a V-a a Asociaţiunei transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român,ţinută la Abrud în anul 1865 sub presidiul reverendis. vicepreşedinte al Asociaţiunei, Timotei Cipariu*, Sibiu, 1865, p. 91—115.

[41] D. Macrea, *Contribuţia publicaţiilor periodice la dezvoltarea lingvisticii româneşti*, în „Cercetări de lingvistică", Cluj, VIII (1963), nr. 1 (ianuarie-iunie), p. 12.

[42] T. Cipariu, *Program'a Archivului*, în „Archivu pentru filologia şi istoria", Blaj, 1867, nr. I (1 ianuarie), p. 4.

Scanned with OKEN Scanner

În accepția lui Cipariu există, așadar, un raport reciproc între istoria și limba poporului, iar acest raport pare să fie procedeul de cercetare consecvent al filologului ardelean, care se întreabă în continuare: „Au nu și limba unui popor, și fazele prin care a trecut, sunt partea istoriei lui? Și au nu chiar și acele faze nu sunt cauzate prin evenimentele istorice, prin care au trecut și poporul și limba lui? Dacă în limba română vor fi cuvinte și forme, de exemplu, dacice, gotice, slavonești, ungurești, turcești etc., au nu vor fi ele rămășițele comerțului între români și între acele popoare?"[43]. Urmărind fazele de dezvoltare a limbii, putem spune într-un proces dialectic cu evenimentele istorice, T. Cipariu aplică metoda comparativă-istorică, în studiul limbii, cu investigații în documentele oferite de istorie. Ca urmare, cercetările sale se lărgesc pe baza aspectului dublu care-l are cuprinsul revistei „Archivu pentru filologia și istoria", așa cum se formulează în programul ei:

„a) filologic, despre originea și natura limbii române, despre ortografia, gramatica, sintaxa, lexicologia ei sau tot ce se ține de filologia limbii române, ilustrarea, rectificarea și fixarea ei,

b) istoric-geografic, despre originea și întîmplările poporului român de la întîia apariție pe pămîntul Daciei pînă azi, cercetări arheologice, topografice, etnografice sau tot ce poate ilustra, clarifica și determina vreun punct din istoria românului sau a altor popoare cu care istoria lui e împreunată, civilă sau bisericească"[44].

„Studiul istoriei poporului român în corelație cu cea a popoarelor „cu care istoria lui e împreunată", se dezvoltă la Cipariu paralel cu studiul comparativ al limbilor care fac parte din aceeași familie. Deși nu am avut raporturi istorice directe cu toate popoarele neolatine, totuși limbile acestora (italiana, franceza, spaniola etc.) formează, pentru el, obiectul cercetării comparative cu scopul de a reconstitui unele aspecte din perioada de formare și dezvoltare a limbii române în decursul secolelor. „Cercetările noastre nu trec peste marginile datelor istorice și în comparațiune etimologică ne-am restrîns înadins numai la limbile popoarelor cu care suntem înfrățiți mai de aproape, fără de a ne sui pînă la Noe și mai departe, — și cu care am trăit, noi sau părinții noștri, sute de ani, în bine și rău"[45].

---

[43] *Ibidem.*

[44] *Ibidem*, p. 5.

[45] Idem, *Principia-le de limba și de scriptura*, în „Archivu pentru filologia și istoria", Blaj, 1867, nr. V (25 mai), p. 87.

Revista „Archivu pentru filologia şi istoria" promovează ideile latiniste, dar Cipariu nu rămîne în limita lor. Studiul limbii române şi al limbilor din aceeaşi familie (araba-ebraica, persana-sanscrita etc.), pe baza metodei comparative-istorice, îl preocupă concomitent cu depistarea şi valorificarea documentelor istorice. După cum observă prof. D. Macrea, „materialul istoric al *Arhivului* are acelaşi caracter româno-latin ca şi cel de lingvistică : documente referitoare la istoria Transilvaniei, acte bisericeşti, table cerate romane, diplome militare romane, calendarul roman cu numeroase explicaţii şi altele"[46]. Fireşte, în prima noastră revistă de filologie prevalează conţinutul latin, acesta stimulînd interesul discuţiilor şi controverselor care continuă şi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea pe tema originii limbii şi poporului român. Totuşi, încă din primele numere ale revistei, Cipariu nu trece cu vederea peste unele documente medievale care se referă la Moldova şi Ţara Românească. Sub titlul *Documente istorice*[47], adresează un apel către zelul şi patriotismul cetăţenilor de a semnala documentele istorice şi începe cu publicarea unui extras din relatările trimise lui Gustav Adolf, regele Suediei, de Paul din Strasbourg, om de stat, despre călătoria pe care o făcuse în 1632, prin Ţara Românească, spre Constantinopol. Aceste relatări conţin cîteva amănunte privind viaţa economică şi socială de atunci[48].

Cu revista „Archivu pentru filologia şi istoria", Cipariu are meritul de a fi promovat o anumită metodă în valorificarea materialului filologic-istoric, sau, în orice caz, de a fi dat un temei ştiinţific cercetărilor în domeniul istoriei şi filologiei. Acel indice bibliografic care să cuprindă integral materialul documentar difuzat în paginile revistei ar fi un instrument util spre a-l confrunta cu manuscrisele şi cărţile existente în biblioteca lui T. Cipariu. Astfel se va scoate la lumină activitatea diversă a filologului care nu trebuie apreciat numai în limita exagerărilor latiniste. Dacă în Bucureşti, „Analele

---

[46] D. Macrea, *op. cit.*, p. 13.

[47] T. Cipariu, *Documente istorice*, în „Archivu pentru filologia şi istoria", Blaj, 1867, nr. I (1 ianuarie), p. 12.

[48] T. Cipariu, *Consemnare de carti şi documente istorice mai rare; Diplom'a lui Mircea-Voda, dein a. 1387; Diplom'a dela Sierbanu-Voda, dein a. 1681*, în „Archivu pentru filologia şi istoria", Blaj, 1867, nr. II (5 februarie), p. 33—38 ; nr. IV (20 aprilie), p. 77—79.

Scanned with OKEN Scanner

Societății Academice Române" (1869—1881) continuă dezbaterile referitor la ortografia, gramatica, dicționarul limbii române și publică studii din domeniul istoriei, în Blaj, T. Cipariu prin revista „Archivu pentru filologia și istoria" (1867—1872) desfășura o activitate laborioasă pentru semnalarea și valorificarea documentelor filologice-istorice, publica note sau informații, trezea interesul pentru cultivarea spiritului științific în domeniul filologiei și istoriei. O cercetare atentă a materialului oferit de această revistă ne determină să constatăm că și după 1872, cînd revista încetează să apară, Cipariu își continuă activitatea. Confruntarea cu fondul de manuscrise și cărți care provin de la Cipariu, după 1872, stabilește contribuția încă puțin cunoscută a neobositului filolog și istoric din ultima perioadă a vieții.

Prestigiul acestei intense activități științifice și culturale pe care o începuse încă din tinerețe (1827), la Aiud și Tg.-Mureș, îl impune repede printre fruntașii culturii și științei noastre întruniți în vara anului 1867 la București. Atunci, strălucitul *Discurs asupra limbii române* (6/18 august 1867) constituie nu numai un moment de sinteză în activitatea sa, dar este și expresia vie a preocupărilor care frămîntau, acum un veac, pe întîii deschizători de drumuri ai Academiei în stabilirea unității de limbă și cultură a poporului român. Bazat pe o temeinică documentare filologică-istorică, discursul lui Cipariu prezintă dezvoltarea limbii române din perspectiva istoriei și ca o motivare a faptului că pentru rezolvarea unor probleme de limbă literară unitară, ortografie, gramatică etc. trebuia să existe un punct de vedere unanim exprimat în legătură cu originea și formarea poporului român pe teritoriul Daciei romanizate. Pentru continuitatea și unitatea poporului român, studiul istoric al limbii se dovedește a fi, și aici, de mare importanță. Este natural ca istoria, precizează Cipariu în discursul său, „să înceapă o dată cu existența națională a fiecărui popor, cu atît mai vîrtos istoria limbii...", căci „... limba nu poate să lipsească nici unui popor; ea se naște o dată cu el, crește și se dezvoltă, înflorește și se vestejește, îmbătrînește și moare o dată cu poporul"[49].

---

[49] T. Cipariu, *Discurs asupra limbii române, pronunțat în ședința publică a Societății literare din București 6/18 august 1867*, în „Analele Societății Academice Române", seria I, tom. I—X, Dezbateri, memorii și notițe din sesiunile anilor 1867—1877, București, 1878, p. 18.

Istoria limbii consemnează, în esență, drumul formării și dezvoltării unui popor, este un seismograf al evenimentelor și împrejurărilor pe care acesta le trăiește în decursul veacurilor. Cipariu susține că „toate evenimentele cîte trec peste viața unui popor, toate îmbunătățirile și calamitățile ce întîmpină o națiune, toate fazele prin care trece, toate se revarsă și asupra limbii acelui popor, acelei națiuni. Dar încă cu cît un popor este mai vechi, cu cît suferințele lui au fost mai multe și mai îndelungate, cu cît împrejurările în care s-a aflat, au fost mai variabile, cu atît a fost și impresiunea acestor momente mai mare, mai adîncă și mai variabilă"[50]. Studiul limbii române trebuie să se facă, prin urmare, parcurgînd dezvoltarea istorică a poporului, în care originea și formarea lui ocupă un loc de primă importanță. Nimeni pînă la Cipariu, fiul plugarilor Jacob și Salomeia din Pănade (care se trag dintr-o familie de țărani iobagi), nu a exprimat cu atîta căldură și tărie ideea că limba este o chintesență a istoriei de veacuri a poporului : „Istoria limbii românești este o istorie foarte lungă, istoria ce cuprinde aproape 2 000 de ani, istoria interesantă, istoria demnă din toate punctele de vedere de a fi studiată prin care a trecut și a căutat să treacă împreună cu națiunea căreia a fost interpretele cugetelor, bucuriei și durerilor sale, în care mamele au cîntat la leagănul scumpelor surcele, în care s-au cîntat imeneele (doinele — *n.n.*) și baladele, faptele eroice ale bravilor apărători ai patriei și în care fiii plîng pe dulcii lor părinți în ziua cea din urmă de despărțire"[51]. La această patetică apologie a limbii poporului se adaugă argumentul filologului și istoricului care încearcă să-și convingă ascultătorii nu prin ipoteze, ci printr-o adevărată demonstrare cu documente. Sub ocupația romană, de la Traian pînă la Aurelian, în Dacia era folosită limba latină „ca limba imperiului, precum arată toate inscripțiunile numeroase, ce se mai află, mai mare parte în Transilvania, precum și monumentele lapidare (de piatră, < lat. lapidarium — *n.n.*) și tablele cerate, din care o parte însemnată se află la mine"[52]. Dar, susține Cipariu în continuare, „pe lîngă limba latină oficială și literară, era în Dacia în uz încă și un dialect vulgar roman care se poate considera ca întîiul element al limbii române de astăzi"[53]. Cu textul tablelor cerate romane

---

[50] *Ibidem.*

[51] T. Cipariu, *op. cit.*, p. 20.

[52] *Ibidem.*

[53] *Ibidem.*

în mînă — asupra cărora făcuse competente interpretări epigrafice[54] —, argumentează că această limbă latină populară „a devenit certitudine" și că „... limba română a existat încă din timpul întîiei colonisaţiuni, atît în Dacia, cît și în provinciile transdanubiene, însă numai ca dialect vulgar"[55]. La documentul epigrafic se adaugă și interpretarea lingvistică a unor termeni latini *(torna, torna fratre)* care apar în relatările cronicarilor bizantini Theophylactos Simokattes și Theophanes, pe care Cipariu îi citează în *Notiţa literară* din *Crestomaţie sau analecte literare*[56]. Relatările cronicarilor pomenesc o expediţie din anul 587 a unei armate bizantine împotriva avarilor, în Balcanii orientali, cînd un ostaș a exclamat *„torna, torna fratre"*, în limba „părinţească" sau „în limba ţării", după cum specifică acești cronicari. Așadar, continuă Cipariu în discursul său, „urme de limba română mai aflăm și în secolul VI, sub Mauriciu împărat; de care mai mulţi au scris și noi înșine de mai multe ori întru atît cît credem a fi de prisos să mai tratăm și aici despre istoria cu Torna frate din muntele Emu, în Tracia"[57]. Cuvintele înregistrate de cronicarii bizantini sînt interpretate de Cipariu „ca cele dintîi urme de limbă românească în partea imperiului oriental"[58].

La o concluzie similară se oprește și acad. Al. Rossetti, arătînd că termenii latini *torna, torna fratre* „aparţin deci limbii române; ei corespund unor termeni latini de comandă din armata bizantină. Cronicarii bizantini amintiţi ne dau, prin urmare, o informaţie prețioasă asupra limbii romanizate de la sudul Dunării, ce era să devină limba română"[59]. Interpretarea filologică-istorică pe care Cipariu o face și altor texte epigrafice (fig. 4) sau tablelor cerate a fost apreciată de Gr. Tocilescu și de marele savant care a studiat antichitatea romană, Th. Mommsen, care la 1—2 octombrie 1857

---

[54] Idem, *Table cerate* ..., în „Archivu pentru filologia și istoria" Blaj, 1876, nr. III, p. 43—51; nr. IV, p. 71—77; nr. V, p. 101—102; nr. VI; p. 116—117; nr. VII, p. 141—142; nr. VIII, p. 158—159.

[55] Idem, *Discurs asupra limbii române*, în *loc. cit.*, p. 22.

[56] Idem, *Crestomatia seau analecte literarie dein cartile mai vechi și noue romanesci*, Blaj, 1858, p. XII—XIV.

[57] Idem, *Discurs asupra limbii române*, în *loc. cit.* p. 22.

[58] Idem, *op. cit.*, p. XIV.

[59] Al. Rosetti, *Despre Torna, torna, fratre* ..., în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu. Cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1960, p. 468; I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână* (*română comună*), București, Edit. Academiei, 1969, p. 21.

Scanned with OKEN Scanner

Ex Th. Mommsen.

Mess. Lizza.

1. ΔΑΣΙΜΑΙΗΙ ΑΛΙΑΝΑΙΗΙ = Dasimae Alkenae.
2. ΔΑΣΙΜΕΣ ΓΑΛΛΑΣΣΟΣ = Dasimus Vellasus Lassanus.
3. ΔΑΠΑΡΕΔΟΝΑΣ. Nom. pr.
4. ΑΛΙΔΕΗΙΑΒΑΣ ΛΟΣΕΤΙ(Α)ΒΑΣ.
5. ΓΑΛΛΑ – ΜΟΛΔΑΗΙΑΣ.
6. ΒΑΟΧΤΑΣ ΣΤΙΝΧΑΛΕΤΟΣ ΒΙΛΙΟΓΑΣ ΝΟ.
7. ΑΤΙΒΑΟΣ ΒΑΛΕΔΟΝΑΣ.
8. ΔΙΓΑΝΟΒΑΣ.
9. ΔΙΑΜΑΣΙΗΙΒ(Α)Σ.
10. ΡΕΟΜΟΛΑΤΑΣ.
11. ΜΕΛΙΑΗΙΑΣ.
12.
13.
14. ΚΡΙΘΟΝΑΣ.
15.
16. ΒΛΑΘΙΗΙ ΝΟΥΔΟΜΑΟΣ.

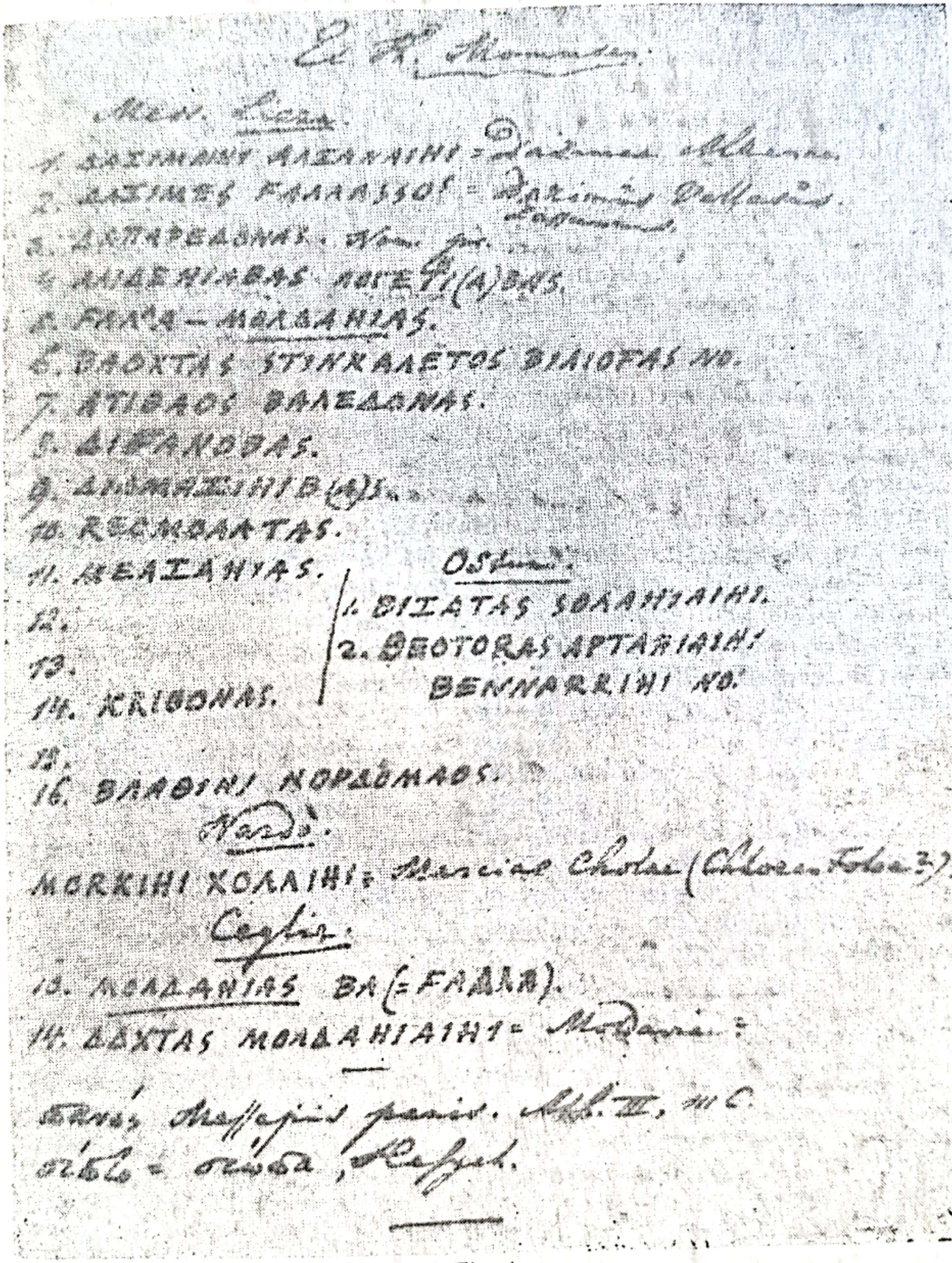

Ostuni.

1. ΒΙΙΑΤΑΣ ΣΟΛΑΗΙΑΙΗΙ.
2. ΘΕΟΤΟΡΑΣ ΑΡΤΑΗΙΑΙΗΙ ΒΕΝΝΑΡΡΙΗΙ ΝΟ.

Nardò.

ΜΟΡΚΙΗΙ ΧΟΛΛΙΗΙ = Mercias Cholae (Chloeae Folae?).

Ceglie.

13. ΜΟΛΔΑΗΙΑΣ ΒΑ (= ΓΑΛΛΑ).
14. ΔΔΧΤΑΣ ΜΟΛΔΑΗΙΑΙΗΙ = Moldaviae.

[illegible] Messapis paris. Abh. III, 111 C.
[illegible] = [illegible], Kessel.

Fig. 4.

îl vizitase în camera sa de studiu din Blaj şi cu care avusese controverse în descifrarea unor texte din tablele cerate[60].

După *Discurs asupra limbii române*, la sesiunea academică din 1867, Cipariu susţine, în *Sistema ortografică*, punctul de vedere etimologic pentru întocmirea ortografiei. Unitatea limbii naţionale nu se putea realiza fără stabilirea unei ortografii unice, problemă mult controversată, la care filologul deja găsise o formulă: „Unitate în limbă, unitate în ortografie, — două puncte atît de strîns legate între sine, cît una fără de alta nu se poate cîştiga, de aceea şi necesare înainte de toate, — se pot realiza numai prin adoptarea principiului etimologic"[61].

Dar principiul etimologic, indiferent de mijloacele aplicate, conducea directiva „şcolii latiniste" pe un drum greşit şi în detrimentul respectării legilor de dezvoltare a limbii. Ca şi Petru Maior, Cipariu are în vedere latina populară, deosebindu-se prin faptul că descoperă în limba veche forme lexicale cît mai apropiate de limba contemporană, spre a le reabilita în tiparele ortografiei etimologice. Introducerea formelor lexicale arhaice sau pe cale de dispariţie, culese din vechile texte româneşti (sec. XVI—XVII) — reabilitîndu-le şi prin comparaţie cu cele atestate în dialectele transdanubiene —, ducea la ignorarea factorilor evolutivi ai limbii române. Ignorarea acestor factori s-a accentuat vizibil în momentul cînd propune întocmirea ortografiei pe baze etimologice, fără însă a nesocoti principiul fonetic, într-o măsură mai limitată.

Concesiile parţiale acordate principiului fonetic au consolidat poziţia eruditului filolog şi, după cum remarcase prof. D. Popovici, „combinînd astfel elementele arhaice şi elementele dialectale şi organizînd ortografia pe această dublă bază, Cipariu obţine, la rîndul său, o formulă latinistă destul de îndrăzneaţă"[62]. El selecţionează cu acribie forme vechi fonetice sau gramaticale, mai apropiate de formele originare latine. Pretinde, printre altele, să se păstreze *-u* final în ortografie, să se menţină grupurile de consoane *cl*, *gl* pentru

---

[60] Oct. C. Tăslăuanu, *Patru scrisori ale lui T. Cipariu din 1860 adresate prof. univ. Cluj Kendi Finály Henrik în legătură cu textul tablelor cerate romane publicate de Cipariu*, în „Transilvania", XL (1909), p. 30—34; *Table cerate*, în „Archivu pentru filologia şi istoria", Blaj, 1867, nr. VIII (10 august), p. 142.

[61] T. Cipariu, *Principia de limba şi de scriptura*, Ediţiunea II revediuta şi inmultita, Blaj, 1866, p. 299.

[62] D. Popovici, *La littérature roumaine de Transylvanie au dix-neuvième siècle*, în vol. *La Transylvanie, Ouvrage publié par l'Institut d'histoire nationale de Cluj*, Bucureşti, 1938, p. 691.

Scanned with OKEN Scanner

chi(e) şi *ghi(e)* etc. Trebuia să se scrie *ocliu* <lat. *oculum* (pentru *ochi)*, *glacia* < lat. *glacium* (pentru *gheaţă*) ş.a.m.d., dar cu pronunţarea ca în uzul vorbirii.

Acest ,,etimologism moderat'' cu elemente de fonetică istorică, aplicat la construirea ortografiei, a fost punctul vulnerabil în activitatea lui Cipariu, vehement combătut de adepţii principiului fonetic. Dacă însă ar fi să lărgim tendinţa de a construi o ortografie artificială potrivit anumitor norme — tendinţă care se încadrează curentului raţionalist din gîndirea europeană, înrădăcinată puternic după difuzarea operelor lui Descartes —, găsim ceva similar cu ,,înnoirea'' pe care intenţiona să o efectueze şi Kazinczy Ferenc (1759—1830) în lexicografia maghiară. Prin urmare, preocuparea pentru ,,înnoirea'' limbii aparţine unei anumite etape în dezvoltarea studiilor de limbă, iar principiul etimologic aplicat de Cipariu în ortografie nu este străin de tendinţele care se manifestau printre ,,reformatorii'' europeni ai limbii. Dar trebuie să delimităm cu atenţie acele trăsături proprii pe care le are ,,sistemul etimologic'' al filologului din Blaj, cu atît mai mult cu cît ne aflăm într-o perioadă istorică de mari transformări pe plan social şi naţional, cînd mai erau contestate drepturile poporului român din Transilvania. Latinitatea limbii şi continuitatea elementului dacoroman se reflectă în argumentele lingvistice şi istorice care fundamentează ortografia etimologică preconizată de Cipariu. Constatăm însă că această ortografie etimologică aparţine unui ,,sistem etimologic'' deosebit nu numai prin structura sa constitutivă, dar şi prin criteriile ştiinţifice variate (de multe ori întemeiate), care, în totalitatea lor, dau o notă particulară preocupărilor de limbă, dezvoltate într-un ritm accentuat după revoluţia din 1848. Evident, analiza critică a ,,sistemului etimologic'' conceput de Cipariu nu se poate realiza decît într-un studiu consacrat care va trebui să urmărească, în mod cronologic, fazele de evoluţie ale etimologismului şi criteriile diverse de argumentare.

Ne vom opri, deocamdată, măcar şi sumar, asupra unor detalii care ni se par semnificative pentru determinarea concepţiei sale. Încă în *Principii de limbă şi de scriere*, lucrare publicată fragmentar în ,,Organul luminării'' (1847—1848) şi tipărită apoi într-o ediţie definitivă (1866), precizează că scopul pe care-l urmăreşte aici este de a scrie potrivit formelor ,,cele mai curate'', reînsufleţind cuvintele dispărute. Deşi ortografia trebuie să ilustreze fizionomia limbii vechi, ea nu se va întocmi numai pe temeiuri etimologice. Filologul acordă importanţă şi principiului fonetic, pentru că ,,nu numai etimologia, ci şi fonetica limbii româneşti au drept de a fi

apreţuite în stabilirea formelor limbii gramaticale şi ortografice"[63]. Dar aceste principii — etimologic şi fonetic — pe care încearcă să le îmbine au o importanţă diferenţiată. Etimologismul ajunge „întîiul factor al limbii", iar fonetismul cade pe al doilea plan. A reînsufleţi „moartele, uitatele, părăsitele forme, cuvinte şi semnări", se alătură argumentelor sale în sprijinul îndepărtării elementelor nelatine. După felul cum rezolvă problema ortografiei, Cipariu intenţionează să demonstreze ce este, ce a fost, ce se cade să fie limba română. Dar în momentul cînd se punea problema ortografiei nu aveam un scriitor care să fi reprezentat sintetic, prin experienţa creaţiei sale, limba literară. Ceea ce realizaseră colaboratorii revistei „Dacia literară" constituia un început promiţător şi stimulator, însă nu în suficientă măsură spre a putea vorbi cu certitudine de o limbă literară unitară. De aceea, raportîndu-se la stadiul în care se aflau limbile neolatine, filologul consideră că formarea limbii naţionale este în strînsă corelaţie cu opera marilor scriitori : italiana prin Dante, spaniola prin Lope de Vega etc. El constată că nu s-a ivit încă acel făurar al limbii literare în creaţia căruia să se concentreze chintesenţa limbii naţionale. Deşi observă că „limba bisericească" a vechilor noastre tipărituri nu poate fi luată model reprezentativ, susţine totuşi că aceasta trebuie să fie baza pe care să se ridice „murii solizi" ai limbii naţionale unitare. Aşadar, i se pare justificată părerea, pe care astăzi o considerăm eronată, că unitatea limbii se poate realiza prin ortografie etimologică. Are însă un punct de vedere avansat, în unele interpretări fonetice, cînd pune problema raportului dintre ortografie şi pronunţarea dialectală sau regională. El porneşte de la premisa că pronunţarea „se cuvine a se aduce pre cît se poate în armonie cu ortografia şi a se depărta unele viţiuri de pronunţare"[64]. Bunăoară, vocalele *e* şi *i* după consoanele „şuierătoare" nu trebuie să se pronunţe *ă* şi *î*. Prin urmare, este greşit să se scrie *zî, sămn, sîngur, şăd, şî, ţăs, ţîe* etc., în loc de *zi, semn, singur, şed, şi, ţes, ţie*. Această pronunţare corectă, fără particularităţi fonetice regionale, aşa cum susţine Cipariu, este indicată la *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie* (Bucureşti, 1965). Filologul din Blaj, sensibil şi pentru aspectul dialectal al limbii, observă că nu trebuie să se altereze consoanele bilabiale *b, p, m, v, f*, urmate de *i*, deci nu vom pronunţa Гнѣ, Кѣпть, Нїѣ, Цѣрмѣ. Хѣрѕ (чѣрѕ) etc. în loc de *bine, piept, mie, vierme, fier*. Spre a reda palatalizarea labia-

[63] T. Cipariu, *op. cit.*, p. 343.

[64] Idem, *Elemente de limb'a romana dupa dialecte şi monumente vechi*, Blaj, 1854, p. 94.

Scanned with OKEN Scanner

lelor, Cipariu foloseşte literele chirilice. Nazala muiată *n'* din pronumele *n'ie* este însoţită de *Ĭ*, ca semn distinctiv grafic pentru pronunţarea fonetică regională. Notarea formelor Хєрѕ (чєрѕ) confirmă că Blajul se găseşte la interferenţa între *h'er* şi *ŝer*, pe care şi *Atlasul lingvistic român-I* le atestă. (Ultima formă este înregistrată de atlas numai în nord-estul Dobrogei). Notate cu precizie, Cipariu nu acceptă folosirea formelor palatalizate, „măcar că unele sunt antice"[65]. Deşi nu consacră palatalizării un studiu de analiză fonetică şi istorică, lingvistul interceptează acest fenomen ca o particularitate dialectală întîlnită, pe alocuri, şi în vechile tipărituri româneşti. Cercetările mai noi confirmă observaţiile lui Cipariu şi apreciază palatalizarea labialelor ca „un fenomen străvechi dialectal"[66].

Transformările fonetice sînt urmărite, uneori, comparativ cu aspectul dialectal sau regional al limbii. În determinarea istorică a cuvintelor, Cipariu are mai întîi în vedere schimbările fonetice, care, la rîndul lor, motivează unele particularităţi morfologice. Transformările fonetice erau pentru el atît de importante, încît chiar la întocmirea dicţionarului etimologic pe care intenţiona să-l elaboreze, avea de gînd să explice forma cuvîntului potrivit transformărilor fonetice. (Remarcăm, în treacăt, că foloseşte cu destulă precizie şi o terminologie lingvistică : „contragerea", „strămutarea" pentru metateză, „analogia" ca lege etc.)

Deşi constată că limbile romanice s-au diferenţiat conform propriilor legi fonetice, susţine că în limba română trebuie să se acorde întîietate nu formelor franceze, ci formelor latino-italice, pentru că acestea sînt mai aproape de „natura limbii noastre"[67]. Din lat. *implicatus* derivă fr. *employé* şi it. *impiegato*. Etimonul s-a transformat potrivit legilor fonetice proprii fiecărei limbi şi, se întreabă Cipariu, de ce să nu respectăm legile fonetice proprii limbii române? De aceea consideră forţată introducerea cuvîntului *amploiat* (de la fr. *employé*) şi susţine că trebuie să se accepte formele *implicatu* sau *aplicatu*, fiindcă astfel se respectă „natura limbii noastre". De fapt, ele copiază formele latine *implicatus* sau *applicatus*, conform principiului etimologic. Se înţelege că împrumuturile lexicale, potrivit acestui procedeu aberant, nu puteau decît să împestriţeze limba, dar, în schimb, să-i releve mai pronunţat caracterul originar latin. Tendinţa este vulnerabilă şi explicabilă dacă avem în vedere că, de timpuriu, încă pe la vîrsta de 17 ani cînd urma cursurile gimna-

[65] *Ibidem.*
[66] D. Macrea, *Probleme de fonetică*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1953, p. 98.
[67] T. Cipariu, *Principia de limb'a şi de scriptura*, Blaj, 1866, p. 15.

ziului din Blaj, T. Cipariu face apropieri lexicale ingenioase între unele forme latine și române spre a demonstra originea latină a limbii române[68]. Dintr-un caiet de însemnări care se păstrează la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei R. S. România și care poartă mențiunea „Finis. Timothei Czipar. Absoluti Philosophi. Panad. 25 Iulii 1822 ani"[69], descifrăm un mic vocabular latin-român de unde rezultă preocupările sale etimologice: *persicum* — persic; *malum* — măr; *urtica* — urzică; *caepa* — ceapă; *corvus* — corb; *palumbes* — porumb; *bubalus* — bour; *cervus* — cerb; *vitellus* — viței; *ovis* — oaie; *linum* — in; *canabis* — cînepă; *jugum* — jug; *fusus* — fus etc. Tentația pentru etimologia lexicală se manifestă de timpuriu; o regăsim perseverentă printre variatele sale preocupări, ca o caracteristică a „latiniștilor", mereu ispitiți să construiască dicționare, așa cum proiectase și Cipariu. Totuși, din toate proiectele pe care și le propusese, „n-a ajuns să realizeze decît *Gramatica*, iar glosarul și dicționarul, care urma să cuprindă tot ce va fi cu putință autorului din partea etimologiei și a limbii, au rămas numai în proiect[70]. Dicționarul poliglot, în care trebuia să redea sensurile cuvintelor din limba latină, franceză, germană,maghiară etc., era destinat — menționează în concluziile sale Pia Gradea — „pentru a înlesni cît mai multor streini cunoașterea limbii române"[71]. Cercetător erudit al istoriei limbii române, Cipariu „dorea dezvoltarea și înavuțirea limbii, accepta rolul uzului limbii, dar idealul său lingvistic era arhaic și dogmatic"[72] atunci cînd pretindea să fie adoptate formele limbii din vechile tipărituri românești și să se aplice principiul etimologic în ortografie. Dacă exagerările latiniste constituie partea negativă, activitatea desfășurată pentru întocmirea unei gramatici a limbii române este totuși meritorie. Aprecieri critice pentru *Gramatica limbii române* (București, vol. I, 1869; vol. II, 1877) fuseseră făcute de Ioan Stoian într'o teză de doctorat[73]. după care au urmat

[68] Valeriu Nițu, *T. Cipariu despre originea și formarea limbii române* (Comunicare științifică prezentată în 1967 la Filiala Tg.-Mureș a Societății de științe filologice).

[69] Biblioteca Filialei Cluj a Academiei R. S. România, Secția manuscrise, Fondul T. Cipariu, Ms. rom. nr. 264, f. 7 v.

[70] Pia Gradea, *Din preocupările lexicografice ale lui Timotei Cipariu* (I), în „Cercetări de lingvistică", Cluj, V (1960), nr. 1—2, p. 71.

[71] Pia Gradea, *op. cit.* în „Cercetări de lingvistică", Cluj, XI (1966), nr. 2, p. 320.

[72] Flora Șuteu, *Proiectele ortografice ale Societății Academice Române*, în „Limba română", București, XV (1966), nr. 5, p. 514.

[73] Ioan Stoian, *Der Grammatiker Timotheus Cipariu, Inaugural Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Universität Leipzig*, vorgelegt von Ioan Stoian aus Törzburg (Siebenbürgen), Leipzig, 1905; publicată și în „*XII. Jahresbericht des Instituts für romanische Sprache*", Leipzig, 1906.

Scanned with OKEN Scanner

cîteva judicioase considerații analitice de Romulus Ionașcu[74]. Încadrîndu-l în limitele principiului etimologic, acad. Iorgu Iordan constată că filologul ardelean folosește analogia, uneori comparația cu idiomele neolatine, „ceea ce însemnează că gramatica lui Cipariu este, în bună măsură, și comparată”[75]. Într-un articol consacrat gramaticii lui Cipariu, Mioara Avram relevă contribuția acestuia în domeniul gramaticii descriptive, care „este demnă de a fi luată în considerație alături de cea din domeniul gramaticii istorice și al filologiei”, menționînd, în concluzie, că „ea reprezintă într-adevăr un moment de răscruce, pentru că orientarea latinistă a autorului se împletește cu cunoașterea profundă a limbii vechi și moderne, a uzului limbii pe care s-au întemeiat din ce în ce mai mult gramaticile științifice de după 1880”[76].

Aprecierile critice care se mai pot adăuga pun în lumină cu totul deosebită observațiile și constatările la care ajunge Cipariu atunci cînd studiază structura morfologică a limbii române spre a demonstra originea și latinitatea ei.

Într-un caiet cu însemnări autobiografice, păstrat printre manuscrisele sale, filologul își amintește că la vîrsta de 14 ani, cînd începuse să învețe limba latină, simțea o mare dificultate în declinarea cu articole. Mai tîrziu, după ce își însușește și alte limbi, după ce folosește un anumit procedeu de studiu, caută să explice problema articolului pe baza metodei comparative-istorice[77]. Pleacă de la constatarea slavistului B. Kopitar că encliza articolului în limba română este un fenomen de substrat. Dar, argumentează Cipariu, dacă și Kopitar recunoaște encliza articolului din bulgară ca o influență a limbii române, de ce să nu socotim acest fenomen specific limbii române, și nu al unei limbi (traca) pe care nici nu am reușit să o recunoaștem? Ajunge la concluzia că postpunerea articolului este un fenomen „mai originar” decît antepunerea și că folosirea articolului în limba română nu trebuie să se explice prin intermediul altor „limbi eterogene”. Antepunerea articolului adjec-

---

[74] Romulus Ionașcu, *Gramaticii români, Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramatcei limbei române de la 1757 pînă astăzi*, Iași, 1914.

[75] Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 758.

[76] Mioara Avram, *Prima gramatică academică a limbii române*, în „Limba română”, București, XV (1966), nr. 5, p. 500 și 502.

[77] T. Cipariu, *Principia de limb'a și de scriptura*, Blaj, 1866, p. 58—80.

Scanned with OKEN Scanner

tival *cel* este un fenomen care s-a afirmat cu mult mai tîrziu. Limba română păstrează, prin urmare, „uzul antic" al postpunerii și acest procedeu l-a impus altor limbi, bulgara și albaneza, iar în limba franceză există articolul proclitic ca o abatere „de la uzul antic părintesc".

Dar nu numai structura morfologică este analizată. Spre a dovedi originea latină a limbii române într-o perioadă cînd aceasta mai era contestată, pe Cipariu l-a preocupat criteriul după care se recunoaște dacă o limbă aparține unei anumite familii sau grupe de limbi. El consideră că limba are două aspecte: „materia" sau „materialul", adică lexicul și „forma limbii", respectiv structura fonetică și gramaticală. Ambele „aspecte" se stabilesc pe „baze istorice-comparative", urmărind:

„a) care sunt sunetele limbii românești originare și derivate în genere; și în specie, pentru fiecare cuvînt.

b) care sunt formele gramatice originare ale limbii și care derivate sau schimbate din influența fonetismului dezvoltat în limba românească"[78].

Pornind de la această „formă" a limbii, de la structura fonetică și gramaticală, Cipariu explică de ce persana și turca, mult influențate în vocabular de limba arabă, nu acceptă cuvintele arabe de care „scriitorii cei mai buni se reținu ca de foc"[79]. (Datele culese din studiul comparativ al limbilor orientale se adaugă, prin analogie, cu cele similare în limba română.)

Englezul Thommerel, folosind dicționarul lui Robertson, întocmește în 1841 o statistică și ajunge la concluzia că limba engleză posedă 13 330 de cuvinte germanice și 29 854 de cuvinte romanice. Este probabil ca pe acest statistician, pomenit de Hașdeu la capitolul „În ce constă fizionomia unei limbi?" din *Etymologicum Magnum Romaniae*[80], să-l fi cunoscut și Cipariu, care observă că această limbă posedă un număr mai mare de cuvinte de origine latină, împrumutate din franceză sau italiană. Totuși, engleza, „de ai sta să o judeci după materie, iar nu după forma ce i-a mai rămas, cu drept cuvînt s-ar putea număra între limbile romane, ceea ce însă nimenea nu o face singur *din cauza formei ei*" (subl. lui T. Cipariu)[81]. Nici vocabularul limbii, nici statistica tuturor cuvintelor întocmită mai tîrziu și la noi, în 1870, de Al. Cihac [82], nu caracterizează o limbă.

[78] *Ibidem*, p. 352.
[79] *Ibidem*, p. 254.
[80] B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, tom. I, București, p. XLIX-L.
[81] T. Cipariu, *op. cit.*, p. 255.
[82] Al. Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-roumaine*, I, Frankfurt, 1870.

Scanned with OKEN Scanner

Cipariu a observat că esenţa limbii apare în structura gramaticală şi că nu cantitatea lexicului ilustrează fizionomia limbii, ci „forma" ei stabilită prin metoda istorică-comparativă. Deşi nu a intuit importanţa circulaţiei cuvintelor, el susţine că nu statistica tuturor cuvintelor e decisivă în studiul limbii, ci „forma limbii", structura ei fonetică şi gramaticală. Acest principiu nu-l dezvoltă într-un studiu consacrat, dar, înaintea lui Haşdeu, principiul schiţat de filologul ardelean trebuie să se aibă în vedere : Cipariu cu „materia şi forma limbii" în *Principii de limbă şi scriere* (1866), Haşdeu cu „teoria circulaţiei cuvintelor" în *Principii de lingvistică* (1881).

Criteriul după care se stabileşte „materia şi forma limbii" are la bază metoda gramaticii istorice prin care se explică şi se determină transformările petrecute în limbă din cele mai vechi timpuri şi pînă azi. Cipariu însă nu este în concordanţă cu toate legile de dezvoltare a limbii. Deşi aplică o metodă avansată, argumentele sale urmăresc introducerea ortografiei etimologice. Studiază evoluţia limbii pe baza metodei istorice-comparative, dar, atunci cînd încearcă să găsească o formulă pentru unitatea limbii, este în contradicţie cu propriul său principiu etimologic. Contradicţia, probabil, o sesizează dacă luăm în considerare concesiile faţă de principiul fonetic. Prin urmare, constatăm o anumită nuanţă în concepţia filologului ardelean, căci „principiul etimologic", în accepţia lui Cipariu, nu copiază „hiperetimologismul" (termenul aparţine lui Cipariu), practicat de A. T. Laurian şi I. Massim.

Depăşind limitele exagerărilor latiniste, Cipariu încearcă să argumenteze în mod ştiinţific originea limbii române şi adînceşte studiul ei prin cercetarea textelor vechi. Semnificative, în acest sens, sînt puterea de pătrundere a filologului şi perspectiva sub care analizează particularităţile limbii din secolul al XVI-lea : „Rezultatul studiului nostru asupra dialectului sau limbii noastre în acest period este că, cu toate că influenţa limbii slavoneşti mai întîi, apoi a celei neogreceşti, şi în urmă a celei franceşti în zilele noastre a fost cumplit de mare, totuşi dialectul nostru a rămas nestrămutat *în formele gramaticale şi sintactice* (subl. lui T. Cipariu) şi că numai în partea materială şi în elocuţiune s-au făcut schimbări notabile, aşa încît limba românească şi astăzi este tot aceea care se vede în primele ediţiuni din sec. XVI"[83]. Dacă schimbări „notabile" se ob-

[83] T. Cipariu, *Despre limb'a romana, Suplementu la sintactica*, Blaj, 1877, p. 31.

servă în lexic, comparînd stadiul limbii la intervale mai mari, nu acelaşi fenomen se petrece în structura morfologică şi sintactică.

Aşadar, Cipariu a intuit esenţa limbii, apreciind structura gramaticală ca partea principală şi mai rezistentă a limbii. Lexicul („partea materială") fiind aspectul schimbător al limbii, formează obiectul analizei fonetice şi etimologice pe baza metodei istorice-comparative introdusă de Cipariu în lingvistica română. Abordînd însă şi problema dialectelor transdanubiene, cercetările filologice-istorice se extind pe planul amplu al formării limbii şi poporului român. Puţinele date istorice nu-l împiedică să aducă argumente lingvistice cît mai convingătoare, să formuleze unele ipoteze ingenioase şi să explice procesul de închegare a limbii române. Foloseşte un bogat material extras din textele istoricilor, geografilor sau călătorilor care aduc mărturii despre daci şi romani, despre popoarele perindate în sud-estul european, pînă la apariţia statelor feudale române. Constată insuficienţa documentelor, dar este convins că studiul limbii pe baza metodei istorice-comparative poate contribui la elucidarea procesului de formare a poporului român, căci „procesul dezvoltării ei (a limbii române — *n.n.*) sau mai bine al aşezării încă e necunoscut din defectul monumentelor literare ; numai *structura ei din lăuntru în forme gramatice şi sintactice* (subl. lui T. Cipariu) ne arată că limba română, aşa repede ruptă de trunchi şi rădăcină, mai întîi se adună în sine, părţile ce se păreau şi formele şi legile sintactice care pînă aci erau mai nestatornice... Afară de îndoire însă este că limba română pre la începutul acestei epoci (sec. VII), mai totuna era cu cea italiană de pre atunci, şi foarte aproape de limba rustică latină"[84]. Analiza temeinică a principiilor şi argumentelor lui Cipariu, într-o interpretare critică, cu referiri la lucrările filologilor europeni de care nu era străin, conturează în mare măsură activitatea desfăşurată de întemeietorul filologiei române[85].

Aplicarea metodei comparative-istorice a deschis o perspectivă ştiinţifică filologiei române, care este menită „spre a cunoaşte limba

---

[84] Idem, *Crestomatia seau analecte literarie dein cartile mai vechi şi noue romanesci*, Blaj, 1858, p. XI—XII.

[85] D. Macrea, *Timotei Cipariu*, în vol. *Lingvişti şi filologi români*, Bucureşti, 1959, p. 67—78 ; G. Istrate, *Timotei Cipariu*, în *„Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi"* (Serie nouă), Secţiunea a III-a (Ştiinţe sociale), tom. I, 1955, fasc. —2, p. 302—306 ; D. Macrea, *Şcoala ardeleană şi problemele de lingvistică romanică*, în „Cercetări de lingvistică", Cluj, XIV (1969), nr. 1 (ianuarie—iunie), p. 10—11.

Scanned with OKEN Scanner

nu numai cum se vorbeşte într-un loc, ci cum o vorbeşte în toată românimea ; a studia nu numai cum o vorbim noi astăzi, ci cum o au vorbit şi părinţii noştri ; a cerca nu numai cum să vorbească în Dacia veche, ci cum şi în cea nouă ; a o studia în paralele cu limbile surori nu numai moderne cum e cea italiană, ispană, provincială, franceză etc., ci şi în cele vechi, cum e latina după toate fazele ei istorice, cercetînd cu seriozitate monumentele cîte ne pot da lumina de ajuns spre a ne înţelege toată originea limbii, dezvoltarea şi strămutarea ei pînă în zilele noastre şi alte asemenea, mi s-a părut din cele mai crude ale mele tinereţe un obiect demn de a se ocupa un român cu el, fără de a incurre (= rîvni, — *n.n.*) titlul onorific de pedant"[86]. Mărturisirea, în esenţă, cuprinde accepţia pe care o dă Cipariu studiului limbii române, a cărei dezvoltare de-a lungul secolelor o urmăreşte corelînd interpretarea faptelor de limbă cu cele istorice.

Studiul aprofundat al limbii şi istoriei poporului român l-a determinat să ia o atitudine critică faţă de Fr. Miklosich, W. Schmidt şi E. Rössler, care contestau latinitatea şi continuitatea elementului romanic în Dacia. Concluziile lui Cipariu sînt demne de apreciat nu numai pentru criteriile lor ştiinţifice, dar şi pentru rolul militant pe care l-au avut faţă de teoriile aberante din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Aceste concluzii sînt clar exprimate în articolul *Elementele străine în limba română* : „După studiile ce am făcut şi după combinaţiunile ce am căutat să facem pre baza datelor necontestabile istorice şi filologice, suntem de părere :

a) că naţiunea română e însăşi posteritatea directă a coloniştilor romani în Dacia, cum au fost pre atunci, curaţi sau amestecaţi, tot atîta ; — iar ce a intrat după aceea pre timpul colonizării sau mai tîrziu, din alte seminţii, chiar şi din daci şi geţi, atît a fost de neînsemnat, cît nu a putut altera elementul original roman al naţiunii, cum nu au putut altera pre al italilor acei relativ puţini goţi şi lombarzi, pre al galilor, francii şi normanzii, pre al spaniolilor iarăşi goţii şi arabii, cu care avură de a face sau chiar s-au şi amestecat...

b) că limba românească, în fundament, după materie şi formă, e însăşi limba vulgară a coloniştilor romani aduşi în Dacia, iar nu slavică ; — originară, iar nu amestecată din slavică, grecească, turcească, ungurească etc. — deşi în decursul acestor secole de la Traian pînă astăzi a păţit multe schimbări fonetice, a pierdut multe cuvinte şi forme romane şi a cuprins în sineşi nenumărate cuvinte străine şi

[86] T. Cipariu, *Compendiu de gramatica limbei romane*, Blaj, 1855. Din fragmentul reprodus în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", Braşov. XVIII (1855), nr. 21(25 mai), p. 114.

Scanned with OKEN Scanner

foarte puține forme, din cauza conlocuirii cu alte ginți de altă origine și limbă, — precum s-a întîmplat, și nu poate să nu se întîmple și cu alte limbi'' [87].

O contribuție valoroasă prin bogăția resurselor documentare ne oferă Cipariu în articolele sale cu caracter filologic și istoric din revista „Archivu pentru filologia și istoria'', printre care: *Despre latinitatea limbii române*, *Ochire istorică spre limba latină și dialectele ei*, *Scriitori vechi despre Dacia*, *Descripțiuni topografice*, *Diplome militare romane* etc. Conținutul articolelor ne apropie de constatarea acad. C. Daicoviciu că „Roma e prezentă în nordul Dunării în două forme: direct și indirect. Direct, prin intervențiile de ordin politic și militar pe care le fac permanent la nord de Dunăre, pînă prin secolul VI și prin romanitatea lăsată aici sub forma acelei populații autohtone romanizate. Indirect, prin influența culturală și civilizatorie pe care o răspîndește, pe cale de schimb, cu teritoriile de la Nord, teritorii ce trec mult peste vechile hotare ale provinciei'' [88]. Cipariu observă intervențiile de ordin militar pe teritoriul vestic al Imperiului roman, avînd astfel posibilitatea de a urmări prezența unor grupuri eterogene care își găsesc reflexul în unele particularități lexicale. Tinerimea din ambele părți ale Dunării „se înrola în legiunile romane spre a milita în alte părți ale imperiului, în Arabia, Libia și Egipt; și de altă parte, locuitorii provinciilor asiatice și africane, frigienii, sirii, cireneii etc. erau aduși să militeze în garnizoanele Germaniei, Britaniei, Spaniei etc. Și în patru sute de ani, tot ținutul ce-l parcurge Dunărea, cel puțin de rîpa dreaptă, fu sub ascultarea romanilor. Multe și diverse documente despre acestea ne-au rămas pînă astăzi și între ele cele mai expresive sunt diplomele împăraților Nero, Vespasian, Titu, Domițian, Traian, Antonius și alții [89]''. Alături de aceste relatări istorice și documentare, Cipariu sondează și toponimia autohtonă, căci, într-adevăr, după cum menționează acad. C. Daicoviciu, „toponimia traco-dacă a Daciei păstrată sub dominația romană, pledează nu în favoarea exterminării elementelor dace, ci, din potrivă, pentru persistența lor'' [90]. Vechea toponimie traco-dacă este pentru Cipariu

[87] Idem, *Elementele straine în lim'a romana*, în „Archivu pentru filologia și istoria'', Blaj, 1867, nr. VII (10 august), p. 124, și 125.

[88] C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia, Cîteva observații și precizări de ordin istorico-arheologic*, în „Anuarul Institutului de studii clasice'', Cluj, vol. III (1936—1940), p. 61—62.

[89] T. Cipariu, *Diplome militare romane*, în „Archivu pentru filologia și istoria'', Blaj, 1868, nr. XVII (10 august), p. 324.

[90] C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, în vol. *La Transylvanie, Ouvrage publié par l'Institut d'histoire nationale de Cluj*, Bucarest, 1938, p. 138.

Scanned with OKEN Scanner

încă un argument care pledează pentru continuitatea elementului romanic în Dacia, deoarece „aceste numiri au căutat să treacă din mînă în mînă — din mîna dacului în mîna romanului sau românului — ,iar nici decum nu a putut să treacă din mîna dacului sau romanului întru a ungurului şi sasului fără intermediator care nu a putut fi altul decît românul”[91]. Din scrierile vechilor geografi, mai ales de la Ptolemeu, Cipariu extrage nume de cetăţi existente în Dacia, printre care cele cu terminaţia — *dava*, interpretîndu-le în felul următor: „Singura vorbă *dava* care se află adausă la numele multora din aceste cetăţi se pare a însemna cetate, pr. Docidava, Patrodava, Carsidava, Petrodava, Sandava, Utidava, Marcodava, Ziridava, Singidava, Comidava, Zusidava, Argidava, Nentidava, şi în Moesia inferioară Sucidava, Dausdava, Zargidava, Tamasidava şi Piroboridava, în partea despre Prut. De aici poate fi că şi numele cetăţii şi opidului Deva din Transilvania, aproape de capitala Daciei, una este cu numirea dacică *dava*, adică cetate. Iar vorba *bara* sau *para*, ce încă se află adausă la altele însă mai puţine nume de cetăţi, tot aşa se pare a fi însemnînd, aproape fiind şi de vorba grecească *polis*, pr. Zurobara, în Tracia Drusipara”, ... aceste toponimii „fiind destule pentru antichitatea romanului pre pămîntul Daciei”[92]. În lucrările de istorie şi lingvistică ulterioare se dau acestor toponimii explicaţii similare sau, în orice caz, apropiate de cele ale lui Cipariu. Bunăoară, A.D. Xenopol consideră că „oraşul Deva nu este decît rămăşiţa unuia din numeroasele oraşe dace a cărora finală era *dava*, probabil, după forma numelui de astăzi, vechea Decidava. Tot aşa este cu numele de astăzi Daca, Dacia, care amintesc pe poporul de baştină al Daciei” [93]. Lingvistul Al. Philippide însă obiectează că din cuvîntul *dava* „nu poate ieşi în româneşte *déva*, ci *dáău*...” şi că „originea cuvîntului (*deva* — *n.n.*) e obscură”[94]. Cuvîntul *deva* există însă şi în toponimul *Déva-ványa* (comitatul Szolnok) din Ungaria, ceea ce înseamnă că *deva* trebuie considerată ca o variană la *dava*, cu acelaşi sens de *oppidum* (sat sau

---

[91] T. Cipariu, *De latinitatea limbei romane*, în „Archivu pentru filologia şi istoria”, Blaj, 1869, nr. XXII (5 februarie), p. 431.

[92] *Ibidem*.

[93] A. D. Xenopol, *Teoria lui Rösler, Studii asupra stăruinţii românilor în Dacia traiană*, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie”, Bucureşti, an. II (1884), vol. III. p. 292.

[94] Al. Philippide, *Originea românilor, Ce spun izvoarele istorice*, vol. I, Iaşi, 1923, p. 721.

Scanned with OKEN Scanner

oraş). Varianta *deva* este atestată în toponimia de pe teritoriul apusean al Imperiului roman : oraşul Deva (provincia Guipuzcoa), existent astăzi în Spania şi Deva-Castra (astăzi Chester), oraş vechi în Anglia, menţionat de geografia antică. Frecvenţa variantei *deva* anulează părerea că aceasta ar fi o formă greşită. Forma *dava* cu sensul de „cetate", aşa cum susţine Cipariu, este mai frecventă pe teritoriul daco-roman. În sprijinul teoriei sale, V. Pârvan observă că „diferitele *davae* de pe dreapta Dunării, caracteristice pentru toponimia pur getică, spre deosebire de cea tracică, se întind în vremea elenistică-romană exclusiv pe malul Dunării ori în apropiată dependenţă de acest mal, ceea ce arată că ele sînt o prelungire peste fluviu a nordului getic" şi că „tot ţinutul de la rîul Oescus spre Scythia Minor era plin de *davae* getice"[95]. Aşezările de tipul *oppidum*, pe care daco-geţii le denumeau *dava*, s-au răspîndit în toată Cîmpia Dunării. În preajma anului 100 î.e.n., „... davae-le se înmulţiseră şi începuseră să capete şi în Transilvanua aspectul acelora din Muntenia şi Moldova,... aveau funcţia de adevărate oraşe", iar „autorii greci le dădeau acestor aşezări principale din Dacia chiar denumirea de *polis*,ca şi centrelor urbane ale civilizaţiei sclavagiste"[96]. Datele pe care le aduc cercetările arheologice se completează cu interpretările toponimiei traco-dace. I.I. Rusu apreciază cuvîntul *-dava* ca „element final la toponime compuse", semnalat în vreo 20 de exemple din Dacia cu sensul de „aşezare, sat", avînd ca variantă forma *-deva*, la toponimul Pulpudeva (azi Plovdiv), existent în *Getica* lui Iordanes, istoricul de la curtea regilor ostrogoţi din Italia (sec. VI)[97]. Acelaşi documentat cercetător constată că „la iliri lipsesc elementele toponimice frecvente şi tipice ale traco-geţilor : -bria, -dava, -dizos, -para etc., toponimia avînd la bază cu totul alte elemente indo-europene (printre care, desigur, şi unele « pre-indo-europene »), alte radicale din care puţine apar şi în zona tracică"[98]. Studiile de indo-europenistică comparată, prin urmare, i-au servit filologului ardelean, în bună măsură, spre a stabili vechimea unor toponime anterioare colonizării romane. Deşi descoperirile arheologice erau în număr redus atunci cînd Cipariu s-a ocupat de toponimia dacă — săpăturile arheologice făcîndu-se mai

---

[95] V. Pârvan, *Getica , O încercare de protoistorie a Daciei în mileniul I a Chr. Săpăturile din cîmpia muntenească şi geţii din masivul carpatic*, în „Academia Română, Memoriile Secţiunii istorice", (1924), seria III. tom. III, Mem. 2, p. 76.

[96] *Istoria României*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., vol. I,1960, p. 246.

[97] I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, 1959, p. 64 ; ed. a II-a, 1967, p. 101.

[98] Idem, *Illirii. Istoria—limba şi onomastica—romanizarea*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1969, p. 109.

Scanned with OKEN Scanner

mult la întîmplare —, totuşi, pe baza observaţiilor sale filologice-istorice şi confruntînd un bogat material documentar extras sistematic din textele antice greco-latine, a formulat unele concluzii care se apropie mult de datele ştiinţei istorice şi filologice moderne. În biblioteca lui Cipariu există un număr considerabil de lucrări din domeniul istoriei, geografiei, limbii, literaturii etc. antice greco-latine, ceea ce constituie şi astăzi o sursă de documentare foarte preţioasă[99].

La bogata resursă documentară se adaugă interesul deosebit pe care-l avusese Cipariu pentru semnalarea, depistarea şi valorificarea ştiinţifică a monumentelor istorice, a documentelor şi vechilor tipărituri. Pe baza corespondenţei şi a fondului de publicaţii păstrate de la Cipariu, aspectul acestei activităţi se poate aprofunda şi reconstitui cu multe amănunte. Spaţiul restrîns nu ne permite să dăm extindere acestui capitol important din activitatea filologului ardelean, care va constitui obiectivul viitoarelor noastre cercetări şi care, sperăm, va reliefa contribuţia sa în domeniul istoriei.

Publicaţiile periodice din Transilvania se ocupau sporadic de unele probleme ale istoriei. După înfiinţarea Societăţii „Astra" (1861), prin Secţia istorică la care G. Bariţiu era preşedinte, cercetările în domeniul istoriei primesc un caracter organizat şi se orientează, în primul rînd, spre valorificarea documentelor. În programul de activitate ştiinţifică-culturală a societăţii (publicat cu titlul *Propuseţiunile d-lui George Bariţiu, destinate spre a se elabora şi după împrejurări a se premia*), întocmit de G. Bariţiu, se preconizează un *Compendiu din istoria Transilvaniei*, care să se bazeze pe „fîntînile (izvoarele) istorice cu toată putinţa şi critica", iar societatea „să ia măsuri energice spre a complini istoria patriei" prin achiziţii de cărţi de la bibliotecile din patrie şi din afară, prin „călătorii cu scop ştiinţific, prin cercetarea hrisoavelor mănăstireşti şi a manuscriptelor şi documentelor", prin „alcătuirea unei colecţii în care să se strîngă toate inscripţiile române tipărite şi netipărite,... însoţite de un comentariu"[100].

---

[99] La Biblioteca Filialei Cluj a Academiei R. S. România, Arhiva istorică, Fondul de manuscrise T. Cipariu : extrase din scriitori clasici latini (nr. 2 163); extrase din scriitori clasici latini despre fapte din vremea împăraţilor romani (nr. 2164); extrase despre „valahi" în perioada prefeudală şi despre voievozii moldoveni (nr. 2 166); trei cópii după documente referitoare la trecutul şi posesiunile oraşului Cluj (nr. 2 167); inscripţii latine de pe teritoriul Daciei (nr. 2 170); extrase epigrafice privitoare la Dacia sub ocupaţia lui Traian (nr. 2 180); inscripţii romane de pe teritoriul Daciei (nr. 2 185); extrase referitoare la creştinism în sud-estul european şi Asia (nr. 2 189) etc.

[100] V. Curticăpeanu, *Întemeierea societăţii „Astra" şi rolul ei în cultura poporului român (1861)*, în „Studii", Bucureşti, XIV (1961), nr. 6, p. 1 449.

Cu acest program se completează, în condițiile specifice ale Transilvaniei, activitatea istorică desfășurată în Moldova și Muntenia de M. Kogălniceanu prin „Arhiva românească" (1840—1841 și 1845); de N. Bălcescu și A. T. Laurian prin „Magazin istoric pentru Dacia" (1845—1848); de Antoniu Kurz (?—1849), care își începuse colaborarea la *Kronstädter Zeitung* (Brașov, 1849—1851; 1854—1857); de periodicele „Tudománutár körzre bocsátja a Magyar tudós társaság (*Arhiva științifică editată de Societatea științifică maghiară*, Budapesta, 1837—) și „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde" (Sibiu, 1843—); de Al. Papiu-Ilarian prin *Tezaur de monumente istorice pentru România* (1862—1864); de B. P. Hasdeu prin „Arhiva istorică a României" (1864—1867 și 1867) etc. Alături de revista „Transilvania" (1868), apărută sub direcția lui G. Barițiu, în acest cadru de valorificare a documentelor istorice se înregistrează și cele 40 de numere ale revistei „Archivu pentru filologia și istoria" (1867—1872), redactată aproape integral numai de T. Cipariu. Nota particulară pe care o aduce această revistă reiese din îmbinarea cercetărilor filologice și istorice și din atenția care se acordă problemelor legate de originea limbii române și formarea poporului român. Pînă la apariția revistei, exista un număr limitat de vestigii arheologice care așteptau să fie asamblate în sprijinul ipotezelor, interpretărilor, comparațiilor lingvistice. Descoperirile arheologice se făceau mai mult la întîmplare și datorită unor cercetători pasionați, care, de multe ori, nu aveau pregătirea științifică necesară. Iată de ce atenția lui Cipariu se îndreaptă spre sondarea patrimoniului arheologic. Trebuia să se desfășoare, în acest sens, o activitate de pionierat care întîmpina multe greutăți. Tocmai de aceea contribuția lui Cipariu — deși modestă și limitată la mijloace rudimentare — în organizarea unui „muzeu național" la Blaj, după 1848, ni se pare demnă de apreciat.

Pe baza datelor extrase din corespondența lui Cipariu, care se păstrează la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei R.S. România, sîntem în măsură să reconstituim, parțial, activitatea sa de colecționar-muzeograf. Dintr-o scrisoare a lui M. S. Ackner (1782—1862), un sîrguincios mineralog, colecționar de piese geologice și arheologice (care, după o rodnică activitate între 1847 și 1855, se remarcă prin lucrarea *Mineralogie Siebenbürgens mit geognostischen Andeutungen*), aflăm că acesta l-a cunoscut pe Cipariu la Muzeul „Brukenthal" din Sibiu în 1847. Discuțiile cu Ackner, probabil, l-au stimulat pe Cipariu, pe care, așa cum rezultă din scrisoarea menționată (cu data 20 octombrie 1855), îl preocupa deja organizarea unui muzeu la Blaj, unde

avea să înglobeze colecţii de mineralogie, numismatică, arheologie, manuscrise şi cărţi rare. Conţinutul variat al muzeului denotă că pe Cipariu îl ispitea reconstituirea civilizaţiei şi culturii existente în Transilvania din cele mai vechi timpuri. În ce măsură a folosit materialul muzeului este dificil să stabilim astăzi, căci cu greu s-ar mai putea reconstitui conţinutul pe care-l avusese. Putem însă presupune că muzeul poseda un material relativ bogat, deoarece Mikó Emerich, într-o scrisoare (cu data 20 aprilie 1860), îi solicită lui Cipariu sprijinul spre a înzestra *Muzeul ardelean* (Erdélyi Muzeum), pe care-l întemeiase la Cluj (1859), cu obiecte arheologice, etnografice, documente, tipărituri vechi etc. Despre felul cum a răspuns Cipariu acestei chemări se va spune mai mult, pe măsură ce obiectele respective se vor identifica. Deocamdată, cererea lui Mikó Emerich ni se pare semnificativă pentru activitatea lui Cipariu, care, deşi izolat în orăşelul de pe Tîrnave, se bucura de reputaţie recunoscută. Din corespondenţa cu *Comisia centrală pentru cercetarea şi conservarea monumentelor arhitectonice* de la Viena, care l-a numit „conservator" (adică membru corespondent al societăţii), aflăm că se indică lui Cipariu raza circumscripţiei în care trebuia să-şi desfăşoare activitatea pentru valorificarea materialului arheologic. În acest scop i s-a trimis şi actul de numire în funcţia de conservator, cu sigiliul oficial. A fost solicitat să colaboreze la revista comisiei respective, pe care o primeşte gratuit şi care se ocupa cu studiul şi conservarea monumentelor arhitectonice. De aici rezultă că activitatea lui Cipariu îşi lărgeşte orizontul, devenind o autoritate cu prestigiu şi în atenţia centrelor ştiinţifice. Sub acest aspect, activitatea filolguloui se completează prin contribuţia adusă muzeografiei arheologice din Transilvania.

Dar preocupările lui Cipariu se îndreaptă şi spre valorificarea materialului etnografic, obiectele de uz casnic, portul popular etc. Într-o scrisoare (cu data 24 ianuarie 1862) expediată din Blaj lui G. Bariţiu, laudă iniţiativa luată de Societatea „Astra" pentru organizarea unei expoziţii etnografice şi promite să expedieze cîteva exponate cu obiecte adunate din satele de pe Tîrnave. Printre aceste sate, fără îndoială, trebuia să fi fost şi Pănade, locul unde s-a născut şi a copilărit. Din *Început de autobiografie* aflăm că în copilăria sa Cipariu avusese prilejul să cunoască arta populară şi să o aprecieze prin intermediul mamei sale, Maria Truţa, originară din Sâncel, care „era cercată de toate muierile mai tinere din sat, la care ciupage, la altele pumnaşi, fodori şi puişori, cosîndu-le pe lînă, aşa că nu ajungea la toate, mai ales fetele nu-i stau de pe cap cu chindisiturile ce i le

Scanned with OKEN Scanner

cereau pentru frumusețea și delicatețea lor'' [101]. Mama, evocată cu afecțiune, i-a insuflat dragostea pentru arta populară, și acest sentiment îl însoțește atunci cînd participă la colecționarea materialului etnografic pentru expoziție.

Cercetările arheologice iau amploare datorită activității pe care o desfășoară C. Boliac și, mai ales, Al. Odobescu. T. Cipariu semnalează și urmărește cu atenție această activitate. Ov. Papadima, într-o monografie consacrată lui Cezar Boliac, relevă contribuția revistelor ,,Buciumul'' (1862—1864) și ,,Trompeta Carpaților'' (1865—1877) în domeniul istoriei : ,,Aici se publică cronici străine sau fragmente din ele referitoare la români. Nu lipsesc nici studiile de istorie, între care strălucesc cele semnate de B. P. Hasdeu. Arheologia se află de asemenea în mare cinste, în primul rînd prin relatarea amănunțită a călătoriilor și descoperirilor lui Boliac, care preia, într-o formă superioară, amatorismul entuziast al inginerului W. de Blaremberg, al profesorului Gh. Seulescu, al inspectorului general al carantinelor de pe Dunăre, generalul Mavru, socrul lui Ion Ghica, al maiorului D. Papazoglu, care făceau « descoperiri» la întîmplare și mai ales își alcătuiau colecțiile cumpărînd obiecte antice de la negustori. Boliac, cu toate că nu avea o pregătire de specialitate — ceea ce l-a făcut să greșească uneori pînă la ridicol în identificările și ipotezele lui —, are marele merit de a fi inițiat și săpături arheologice în serie după un anumit plan, înscris în itinerarul unei călătorii''[102]. Este vorba despre excursia arheologică de 43 zile, în vara anului 1869, la Dunăre, despre care dă relatări amănunțite în volumul *Escursiune arheologică în 1869* (București, 1869). De la identificarea localităților unde urma să se facă săpături, Boliac trece la o cercetare mai aprofundată, care-l determină să formuleze unele concluzii interesante. Tot în 1869, împreună cu Odobescu și Benich, face o explorare arheologică la Tionosul, pe piscul de la Puchenii Mici, pe malul stîng al Prahovei, cu relatări în revista ,,Trompeta Carpaților'' [103]. În acest articol, Boliac pune ,,pentru prima dată problema cercetării vestigiilor dacice în țara noastră''[104]. După cercetările sale numismatice,între 1857 și

---

[101] T. Cipariu, *Început de autobiografie* (publicată de Șt. Manciulea), Blaj (1941), p. 19.

[102] Ovidiu Papadima, *Cezar Boliac*, București, Edit. Academiei, 1966, p. 9.

[103] Cezar Boliac, *Cetatea Tinosului*, în ,,Trompetta Carpaților'', București, VII (1869), nr. 739 (29 iunie), p. 1.

[104] Ovidiu Papadima, *op. cit.*, p. 318.

Scanned with OKEN Scanner

1869, Boliac publică o prezentare tehnică în aceeaşi revistă [105], de unde apoi este reprodusă în „Analele Societăţii Academice Române" [106].

În „Archivu pentru filologia şi istoria", T. Cipariu semnalează activitatea lui C. Boliac. Sub titlul *Monede şi medalii antice şi alte antichităţi*[107] reia informaţiile arheologice publicate în „Trompeta Carpaţilor" de C. Boliac, pe care îl apreciază ca „un mare cunoscător de numismatică"[108]. Tot după revista „Trompeta Carpaţilor", Cipariu menţionează descoperiri numismatice din nouă localităţi diferite de pe teritoriul Munteniei şi al Olteniei [109]. În sfîrşit, este semnalată şi excursia arheologică de 43 zile a lui C. Boliac, devenit preşedintele Comisiei arheologice din Bucureşti [110].

Activitatea lui Cipariu fusese apreciată de însuşi Al. Odobescu, întemeietorul studiului ştiinţific al arheologiei din România. În *Istoria archeologiei*, primul curs universitar pe care Al. Odobescu l-a ţinut între 22 octombrie 1874 şi 14 martie 1875 (tipărit în 1877) la Facultatea de litere a Universităţii din Bucureşti, contribuţia lui Cipariu, „venerabilul nostru erudit român" [111], este pomenită de trei ori : cu notiţa despre Columna lui Traian, reproducerea memoriului întocmit de E. Desjardins („în traducţiune românească") şi publicarea unor table cerate romane, cu explicaţiile respective, în „Archivu pentru filologia şi istoria [112]. Pentru Expoziţia universală care avea să se deschidă la Paris, în 1867, Al. Odobescu, împreună cu P.S. Aurelian, tipăreşte o broşură-ghid (*Notiţă despre România*), care cuprindea şi o *Notice sur les antiquités de la Roumanie* (p. 5—54), întocmită inte-

---

[105] Cezar Boliac, *Archeologia şi numismatica*, în „Trompetta Carpaţiloru", Bucureşti, VII (1869), nr. 699 (25 ianuarie), p. 2—3.

[106] C. Boliac, *Archeologia şi numismatic'a*, în „Annalele Societatei Academice Romane", Sessiunea annului 1877, tom. X, Secţiunea a II-a, *Memorii şi notiţe*, Bucureşti, 1878, p. 256—261.

[107] *Monete şi medalie antice şi alte anticitaţi*, în „Archivu pentru filologia şi istoria", Blaj, 1868, nr. XIII (15 martie), p. 263—264.

[108] *Notitie diverse*, în „Archivu pentru filologia şi istoria", Blaj, 1869, nr. XXV (25 mai), p. 504.

[109] *Notiţie diverse*, în „Archivu pentru filologia şi istoria", 1869, nr. XXVI (5 iulie), p. 520.

[110] *Antice*, în „Archivu pentru filologia şi istoria", 1869, nr. XXIX (20 octombrie), p. 584—585.

[111] Al. Odobescu, *Cursu de archeologia, Istoria archeologiei, Studiu introductiv la această ştiinţă, Prelegeri ţinute la Facultatea de litere din Bucureşti, I. Antichitatea, Renaşterea* (Cu studiul introductiv *Alexandru I. Odobescu arheolog* de D. Tudor), Bucureşti, 1961, p. 363.

[112] *Ibidem*, p. 192, 195, 363.

gral de Odobescu. În 1869, cînd participă cu o comunicare la *Congresul internaţional de antropologie şi de arheologie preistorică de la Copenhaga*, i se publică în revista „Archeologiai értesitő”[113] din Budapesta studiul *Pannonia és Dácia régészeti érdekei* (Interesul pentru arheologia din Panonia şi Dacia). Activitatea lui Odobescu nu este consemnată de „Archivu pentru filologia şi istoria”, dar o mai amănunţită cercetare în fondul bibliotecii şi corespondenţei, păstrat de la Cipariu, ne convinge că acesta cunoştea contribuţia lui Odobescu, de la care împrumutase tipărituri vechi pentru studiile sale de lexicografie.

După 1867, cînd apare primul număr al revistei „Arhivu pentru filologia şi istoria”, se intensifică interesul pentru cercetări arheologice în Transilvania. Se ştie că G. Bariţiu a urmărit insistent, „mai ales în studiile de istorie socială, lupta comună a maselor române, maghiare şi săseşti împotriva feudalismului, această atitudine conferind concepţiei sale istorice un larg umanism”[114]. El va semnala, mai tîrziu, existenţa „micului muzeu arheologic din Deva”, vizitat în septembrie 1885, despre care menţionează: „Cu toată lipsa greu simţită de mijloace băneşti, acel muzeu s-a înmulţit din nou cu cîteva obiecte şi inscripţiuni de o valoare eminent istorică, precum şi că obiectele adunate atît daco-romane cît şi unele preistorice, după cum se crede, sînt clasificate şi aşezate cu multă cunoştinţă de lucru”[115]. Relevă apoi activitatea mai sistematică pe care o desfăşoară, începînd din 1870, *Societatea istorică şi arheologică* din Timişoara, preşedinte fiind Ormos Zsigmond (1813—1894), care activa, din 1861, în cadrul *Academiei maghiare de ştiinţe*. Societatea publică un buletin în limba maghiară, cîte patru fascicule pe an (*Történelmi és régészeti értesitö*, *A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat Közlönye*) şi, observă G. Bariţiu, „în privinţa materială stă neasemănat mai bine decît cea din Deva; ea-şi are şi casele proprii sus în cetate, unde se află aşezate în ordine frumoasă toate părţile constitutive ale muzeului, cum şi o prea modestă bibliotecă şi un mic început de pinacotecă”[116]. Muzeul

---

[113] Idem, *Pannonia és Dácia régészeti érdekei*, în „Archeologiai értesitő”, Budapesta, 1869, nr. 7, p. 129—135.

[114] Vasile Netea, *George Bariţiu, Viaţa şi activitatea sa*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1966, p. 308.

[115] Gh. Bariţiu, *Muzeul istoric şi arheologic din Timişoara, Călătorii în interesul ştiinţei, Cercetări ulterioare în Oradea-Mare*, în „Analele Academiei Române”, Partea administrativă şi dezbaterile, Seria a II-a, tom. VIII, 1885—1886, secţiunea I, Bucureşti, 1886, p. 222.

[116] *Ibidem*, p. 225.

valorifică nu numai obiecte din vremea daco-romană, ci şi din epoci preistorice, precum şi din perioada venirii hunilor, fortificaţii de pămînt ale avarilor sau urme de morminte din perioada venirii maghiarilor în Panonia şi Dacia. G. Bariţiu atrage atenţia că „este bine a cerceta muzee din Ungaria", deoarece „în mulţime de cazuri în care cineva caută şi sapă după urme de huni, de avari şi maghiari, se pomeneşte că dă tot numai de urmele domniei romanilor antici" [117]. Cercetările lui F. Desjardins, în 1871, pe teritoriul dintre Tr.-Severin şi Cladova l-au determinat pe Anton Boleszny, care a participat la aceste cercetări, să publice în buletinul societăţii (1880, fasc. 3) din Timişoara un studiu despre podul lui Traian şi despre Turnu-Severin.

Aşadar, aproape concomitent cu preocupările arheologice ale lui Cipariu, la muzeul pe care îl înzestra în Blaj, publicînd totodată relatări şi articole în „Archivu pentru filologia şi istoria", muzeele din Deva şi Timişoara desfăşurau în Transilvania o activitate arheologică mai sistematică pe care, probabil, o cunoştea. În orice caz, activitatea sa în calitate de „conservator", titlu conferit de *Comisia centrală pentru cercetarea şi conservarea monumentelor arhitectonice de la Viena*, e semnalată prin achiziţii de material arheologic din cîteva localităţi[118] : satul Vajda Sz. Iván (azi Voivodeni, jud. Mureş), cu numismatică (transmisă de Mih. Crişan de la Reghin); Blaj (cu o monedă romană de aramă găsită în grădina unui sătean); Sasu-Mureşului (azi Ususău, jud. Arad), cu un ciocan de piatră; Partoş (lîngă Alba-Iulia), cu 9 piese de lut şi monede romane; Petridul de Jos (azi Petreştii de Jos, jud. Cluj), cu cîteva piese preistorice; Moigrad (jud. Sălaj), cu mai multe piese şi monede din perioada stăpînirii romane etc.[119]. Harta care atestă descoperirile arheologice în perioada 1918—1944, anexată studiului *Vingt années de recherches archéologiques en Roumanie (1944—1964)*, publicat de acad. Em. Condurachi [120], credem, poate fi completată cu descoperirile arheologice consemnate în Transilvania, pînă la primul război mondial, printre alţii şi de T. Cipariu.

Scrisoarea (cu data 10 octombrie 1869) expediată de Andrei Cosma din Zălau ne informează că „poporul din Moigrad şi jur în

---

[117] *Ibidem*, p. 226.

[118] Pentru determinarea localităţilor s-a folosit cartea *Judeţele României socialiste*, Bucureşti, Edit. politică, 1969.

[119] *Notiţie diverse*, în „Archivu pentru filologia şi istoria", Blaj, 1869, nr. XXI. (1 ianuarie), p. 424; nr. XXII (5 februarie), p. 440; nr. XXIII (15 martie), p. 464 şi 1870; nr. XXXII (5 februarie), p. 638—639, cu titlul *Archeologicu*.

[120] Em. Condurachi, *Vingt années de recherches archéologiques en Roumanie (1944—1964)*, în „Dacia, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne", Nouvelle série, Bucureşti, 1964, tom. VIII, p. 5—37.

continu află bani, instrumente de casă, statui mai mari şi mai mici, cărămizi cu inscripţiuni, pietre cu sculptură etc.''[121]. O parte din materialul arheologic a fost predat de avocatul Andrei Cibenschi din Zălau ,,cu scop ca să le transpun în muzeul naţional din Blaj'' [122], adaugă corespondentul. Într-adevăr, materialul arheologic fusese expediat muzeului din Blaj pentru că, după ce reproduce textul scrisorii, Cipariu încearcă să descifreze inscripţiile de pe două monede romane de argint şi epitaful unei pietre de mormînt roman, găsită la ,,Pomet'', în hotarul satului Jac. Pe aversul unei monede de argint (nr. 8), Cipariu descifrează numele soţiei împăratului roman Alexander Severus (222—235 e.n.). Acest împărat a fost ucis în anul 235, într-o revoltă militară condusă de soldatul Maximin, în timpul luptelor pe care le duceau romanii împotriva germanilor, la Rin. Prezenţa monedelor romane de argint şi bronz şi a pietrei de mormînt cu epitaf denotă că la Porolissum exista un puternic centru roman, care, probabil, a persistat şi după abandonarea oficială a Daciei de către împăratul Aurelian (271—275). În documentata lucrare *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii* (1966), D. Protase prezintă următoarele date arheologice pentru localitatea Moigrad (Porolissum): ,,Înaintea primului război mondial, pe teritoriul municipiului roman, la răsărit de castrul de pe « Pomet », în ruinele unei clădiri romane prevăzute cu hypocaust au fost dezvelite de A. Buday 17 morminte de inhumaţie, dintre care 6 cu cutie de cărămizi legate cu mortar şi 11 fără sarcofag, defuncţii fiind aşezaţi direct în groapă. Mormintele, în cea mai mare parte jefuite şi răvăşite, nu posedau obiecte de inventar. Greşit considerate medievale de arheologul maghiar Buday, aceste morminte, prin dimensiunile, forma şi felul construcţiei sarcofagului — sînt incontestabil romane.

Datarea lor în perioada ulterioară retragerii aureliene, sprijinită doar de faptul că se găseau printre ruinele unui edificiu din secolele II—III, întîmpină reale şi multiple dificultăţi. Totuşi, cel puţin teoretic, n-ar fi imposibil ca mormintele de la Porolissum să fie din vremurile ulterioare abandonării oficiale a Daciei, mai cu seamă că acolo s-au descoperit în repetate rînduri monede de bronz din secolul al IV-lea, de la Constantin I pînă la Valens'' [123]. Cercetarea materia-

---

[121] *Archeologicu*, în ,,Archivu pentru filologia şi istoria'', Blaj, 1870, nr. XXXII (5 februarie), p. 639.

[122] *Ibidem*.

[123] D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1966, p. 119.

Scanned with OKEN Scanner

lului arheologic semnalat de Cipariu ar aduce unele preţioase completări şi datelor cunoscute pentru Moigrad sau chiar şi altor localităţi din Transilvania. Pe urmele informaţiilor trimise lui Cipariu de corespondenţi diferiţi se pot identifica unele localităţi care nu au fost studiate sistematic din punct de vedere arheologic şi care merită să fie cercetate cu toată atenţia, pentru completarea materialului arheologic.

În vara anului 1867, cu prilejul participării la prima sesiune a Societăţii literare române, pe Cipariu l-a preocupat descifrarea unor inscripţii romane, care „ne descopăr organizaţiunea militară şi municipială a provinciilor Daciei şi Moesiei“ [124]. Materialul arheologic se afla depozitat în curtea generalului N. Mavros (1782—1868), pasionat arheolog amator care adunase material arheologic de pe ambele maluri ale Dunării, donat în 1864 Muzeului de antichităţi din Bucureşti. De asemenea, material arheologic se mai afla în Muzeul de antichităţi din Bucureşti şi la vila „Moara domnească” (la 6 km depărtare de Bucureşti), proprietatea diplomatului şi scriitorului W. Kotzebue (1813 — 1887), ginerele lui Mavros. Despre inscripţiile găsite aici dă relatări în 11 iunie 1867, către *Académie des inscriptions et belles-lettres* din Paris, arheologul francez Ernest E. A. Desjardins (1823—1886), care, împreună cu călătorul Guillaume Lejean (1828—1871), a efectuat o cercetare geografică şi arheologică între Vidin şi Galaţi, în 1867. În legătură cu descoperirile sale, arheologul francez publică două comunicări ştiinţifice: *Voyage archéologique et géographique dans la région du bas Danube* (în „Revue archéologique”, Paris, 1868) şi *Lettre à M. Henzen sur quelques inscriptions inédites de la Valachie et de Bulgarie, provinces de Dacie, de Mésis et de Scythie* (în „Annales archéologique de Rome”, Roma, 1868). Ultima comunicare era adresată lui W. Henzen (1816—1887), renumit epigrafist german care activase ca membru al comisiei pentru întocmirea unui *Corpus inscriptionum universale*. Pe Cipariu îl preocupă activitatea competentă desfăşurată în România de arheologul Desjardins, încît ambele comunicări ale acestuia le obţine „de la un amic din Paris”[125]. Relatările comunicărilor, credem, l-au atras pe Cipariu spre cercetări arheologice, i-au dat îndrumări practice şi nu întîmplător apare un

---

[124] *Notitie diverse*, în „Archivu pentru filologia şi istoria”, Blaj, 1868, nr. XVII (10 august), p. 344.

[125] *Ibidem* nr. XVI (5 iulie), p. 320.

extras din ultima comunicare a lui E. Desjardins, către W. Henzen, în „Archivu pentru filologia şi istoria[126].

Dacă studiile de indo-europenistică şi aplicarea metodei comparative-istorice au lărgit orizontul preocupărilor sale, nu mai puţin adevărat este că poliglotul şi pasionatul bibliofil T. Cipariu descoperă în materialul documentar oriental o sursă inepuizabilă de informare. Studiul limbilor orientale, a istoriei şi literaturii popoarelor arab, ebraic, persan, turc, sirian începe înainte de 1848 şi se intensifică apoi pe măsură ce se îmbogăţeşte fondul bibliotecii sale. (Călătoriile prin centre culturale de prestigiu nu-l abat din drumul spre lumina cunoştinţelor. La 4 martie 1850 „a venit Cipariu, prin Bucovina, la Viena"[127], iar misiunea politică pe care o avea de împlinit pentru viitorul poporului român — împreună cu A. Iancu, S. Bărnuţiu, I. Maiorescu, A. Florian, A. T. Laurian şi alţi participanţi la revoluţia din 1848 — nu-l opreşte să cerceteze bibliotecile, să-şi facă însemnări în arabă sau chiar în scriere talmudică (vezi fig. 5), să semnaleze izvoare documentare filologice, literare şi istorice.) Relaţiile cu străinătatea, călătoriile repetate, o vastă reţea de corespondenţă cu librari, anticari, editori, mesageri etc. îi oferă posibilitatea să adune un considerabil material documentar[128]. Şi astfel, studiile sale de istorie şi filologie română se îmbină, se amplifică paralel cu cele asupra popoarelor orientale. Nu întîmplător l-a preocupat limba, literatura şi istoria poporului arab. Se ştie că arabii, în decursul secolelor IX—XIII, au avut rol important pe un teritoriu întins care cuprindea Spania, nordul Africii, pînă în regiunea Indului. Arabii au asimilat cultura greco-latină, devenind difuzorii acestei culturi în etapa de început a evului-mediu. Într-o comunicare prezentată la al XII-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice care a avut loc la Viena, în 1965, Enver Ziya Karal dezbate problema raporturilor dintre cultura occidentală europeană şi orientul arab de la întîile contacte în epoca marii expansiuni arabe (sec. VII—VIII) pînă în

---

[126] *Calatori'a archeologica, de E. Desjardins*, în „Archivu pentru filologia şi istoria", Blaj, 1868, nr. XIX (20 octombrie), p. 367—373.

[127] (S. Bărnuţiu), *Notes-ul de însemnări a lui Simeon Bărnuţiu, — 1849—1863—, Publicat de G. Bogdan-Duică*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj, II (1923), p. 219.

[128] Valeriu Niţu, *Contribuţie la valorificarea activităţii de bibliofil a lui Timotei Cipariu*, în vol. *Studii de istorie*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1968, p. 74—78; D. Păcurariu, *Corespondenţă românească inedită din arhivele vieneze*, în „Analele Universităţii Bucureşti, seria Ştiinţe sociale, Filologie", Bucureşti, XVII (1968), p. 80—81.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

zilele noastre. Autorul susține că, îndeosebi din secolul al IX-lea, cel mai important proces a fost realizarea unei sinteze între gîndirea greacă și cea arabă, ceea ce a creat premisele unei reînnoiri fundamentale a gîndirii medievale. Apoi, ca urmare a cruciadelor, în secolul al XII-lea, cultura greacă, receptată de arabi, e difuzată în Occident prin intermediul traducerilor din arabă în latină [129].

Cunoscător temeinic al literaturii clasice greco-latine, T. Cipariu este unul din cazurile rare ale istoriei culturii europene — raportîndu-ne, în primul rînd, la epoca în care și-a desfășurat activitatea și ținînd seama de condițiile puțin prielnice pentru promovarea culturii în Transilvania după 1848 —, la care studiul clasicismului antic greco-latin și al istoriei popoarelor în perioada migrațiilor (sec. V — XIII) se îmbină cu interesul pentru limba, literatura și istoria poporului arab. Despre existența poporului român în această perioadă pînă la formarea statelor feudale se știa prea puțin, iar Cipariu dorea să reconstituie această fază intermediară de la părăsirea Daciei de către romani pînă la primele forme de organizare a statelor feudale. Problema continuității elementului romanic în Dacia a fost pentru Cipariu o preocupare perseverentă, dar, spre a o susține cu date științifice convingătoare, filologul și istoricul a fost ispitit să cerceteze și un bogat material documentar în limbi orientale. Pentru intervalul dintre secolele V —XIII trebuia să-și extindă investigațiile în cultura și istoria altor popoare, iar depistarea documentelor orientale, a izvoarelor filologice și istorice despre poporul român sau despre teritoriul de formare a poporului român, devine o pasiune care l-a urmărit pînă spre sfîrșitul vieții.

Într-o „notiță" publicată în revista lui B. P. Hasdeu, „Columna lui Traian", M. Gaster pomenește călători celebri arabi (Ibn Batuta, Masudi, Istahri, Makrizi, Iakut), „cărora mai cu seamă le datorăm cunoștințe, mai mult sau mai puțin exacte, asupra popoarelor nordice mai peste tot timpul evului mediu. Multă lumină s-a revărsat prin aceasta, între celelalte, asupra instituțiunilor, moravurilor și dezvoltării istorice a rușilor și celor mai multe popoare turanice care din timp au cutreierat pămîntul României. În cercetarea și ilustrarea acestor notițe, răspîndite printre autorii arabi, s-au distins mai cu deosebire Frähn și Dorn. Întinzîndu-și arabii excursiunile chiar pînă în Ungaria de astăzi, nu se poate să nu dăm de vreo urmă pri-

[129] Enver Ziya Karal, *L'acculturation: Orient et Occident après l'apparition de l'Islam*, în vol. *Comité international des sciences historiques, Vienne, 29 août — 5 sept. 1965, Rapports*, vol. I, Vienna, 1965, p. 75—83.

Scanned with OKEN Scanner

vitoare la pămîntul României'' [130]. Cipariu cunoştea o parte din lucrările publicate de orientaliştii Frähn şi Dorn, iar operele istoricilor sau geografilor arabi sînt bine reprezentate în biblioteca sa. Îl găsim aici pe geograful arab Ibn Batuta (1304—1377) cu *Tuhfat al-Nuzzar fi Ghara'ib al—Amsar wa'Adja'ib al-Asfar* (Despre miraculoase călătorii, daruri în atenţia celor interesaţi pentru particularităţile ţărilor), care prin anul 1330 a străbătut Dobrogea; pe istoricul şi geograful arab Al-Masudi (?—956) cu *Murudj al-Zahab* (Păşunile de aur); pe istoricul egiptean Al-Makrizi (1364—1442) cu o istorie a copţilor din Egipt (text paralel latin şi arab); pe istoricul-geograf arab Abu'l-Fida (1273—1331) cu *Mukhtasar Tarih al-Başar* (Scurtă istorie a omenirii), care ajunge pînă la anul 1329 şi dă cîteva relatări despre Dobrogea; pe scriitorul, filologul şi juristul Ibn al-Wardi (1290—1349), care prin *Istoria* (Tarih) sa îl continuă pe Abu'l-Fida etc. În operele istoricilor, geografilor şi călătorilor arabi, Cipariu spera să afle unele relatări despre „Eflük'' („Valahia''), despre trecutul şi viaţa popoarelor din sud-estul Europei. Paralel cu documentarea istorică, l-a preocupat circulaţia cărţilor populare arabe, probabil cu intenţia de a urmări influenţa lor, prin intermediul unor traduceri, asupra cărţilor populare care au circulat la noi. Circulaţia cărţilor populare arabe în ţările balcanice, prin intermediul turcilor, trebuie să fi fost destul de pronunţată, dacă avem în vedere că „tipăriturile asupra turcilor şi cărţilor populare au găsit în secolul al XVI-lea o răspîndire ce întrecea tot mai mult pe aceea a psalmilor şi a textelor clasicilor latini şi greci'' [131]. La acestea se mai adaugă interesantele sale divagaţii prin prozodia poeziei arabe (vezi fig. 6), căreia îi consacră un capitol special în *Elemente de poetică, metrică şi versificaţiune* (Blaj, 1860). Pe baza unor vechi izvoare filologice şi istorice în limbile ebraică, siriană, arabă, Cipariu a încercat să urmărească şi căile de

---

[130] Mozes Gaster, *Başkert = Bucureşti? Fîntîne arabe pentru istoria română, Notiţă*, în „Columna lui Traian'', Bucureşti, 1877, nr. 6—7 (iunie—iulie), p. 244. Izvoare istorice orientale relativ la trecutul Transilvaniei au mai fost folosite de: Kállay Ferencz, *A keleti nyelvek magyar történeti fontossága* (*Importanţa pentru istoria maghiară a limbilor orientale*), în *Tudománytár közre bocsátja a Magyar Tudós Társaság*, Hatodik kötet, Buda, 1839, p. 94—116; 135—165; 219—233; 285—301; 341—350; Jerney János, *Abulfeda tanutételе a magyarok-ról* (Relatările lui Abulfeda despre maghiari), în *loc. cit.*, Tizenegyedik kötet, Buda, 1842, p. 81—100; Lukácsy Kristóf, *Historia Armenorum Transilvaniae a primordiis gentis usque nostram memoriam*, Viena, 1859.

[131] Carl Göllner, *Turcica, Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts, I. Band, MDI-MDL*, Bucureşti-Berlin, 1956, p. 13.

Metrica

Metra arabum duplicis generis sunt, numerum quae paribus, aut quae imparibus pedibus conscant; ea quae rursus vel quatuor, vel tribus, vel duobus tantum pedibus occurrunt. Prioris generis seu paria sunt numero septem, quorum duo quatuor, quatuor trium, et unum duorum pedum sunt; — impari vero novem, I duo quatuor quatuor trium, et tria duorum pedum; — quae omnia hic sequuntur progrediendo a pedibus brevioribus, ad longiores habitaque praecipua contrapositionis rationes.

a) Paria

Nr. 15.	⏑ – – ⏑ – ⏑ – ⏑ – – ⏑ – –	متقارب	4 p.
16.	⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ –	متدارك	
8.	⏑ – – ⏑ – ⏑ – – ⏑ – ⏑ –	رمل	3 p.
7.	⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ –	رجز	
4.	⏑ – – ⏑ – ⏑ – – ⏑ – ⏑ –	وافر	
5.	⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ –	كامل	
6.	⏑ – – – ⏑ – ⏑ – – ⏑	احجز	2 p.

b) Imparia

Nr. 1.	⏑ – – ⏑ – ⏑ – – ⏑ – ⏑ – ⏑ –	طويل	4 p.
3.	⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ –	بسيط	
2.	⏑ – – ⏑ – ⏑ – – ⏑ – ⏑ –	مديد	3 p.
9.	⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ –	سريع	
11.	⏑ – – ⏑ – ⏑ – – ⏑ – ⏑ –	خفيف	
10.	⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ –	منسرح	
12.	⏑ – – ⏑ – ⏑ – – ⏑ – ⏑	مدارع	2 p.
14.	⏑ – – ⏑ – ⏑ – – ⏑ – ⏑	مجتث	
15.	⏑ – – – ⏑ – ⏑ – – ⏑ – ⏑	مقتضب	

pătrundere a creştinismului printre popoarele din sud-estul european, aşa cum s-a concretizat în lucrarea sa *Începutul creştinării în părţile orientale ale Imperiului roman, şi anume pe marginile Dunării în Dacia şi Moesia, Date autentice* (Blaj, 1865). Mai tîrziu, potrivit cercetărilor arheologice, această problemă a fost aprofundată de Vasile Pârvan în *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman* (Bucureşti, 1911).

O cît de sumară incursiune retrospectivă prin bogatul material documentar adunat cu pasiune şi perseverenţă, în decursul anilor, ne determină să apreciem nu numai diversitatea cunoştinţelor pe care le stăpînea polihistorul din Blaj, dar şi modul cum acestea se stratificau într-o concepţie avansată filologică şi istorică. Deşi tributar principiului etimologic în ortografie, el a reuşit să-şi depăşească epoca şi să fundamenteze studiul istoric al limbii române, care a deschis căi nebănuite progresului în ştiinţele filologice. Prin îmbinarea faptelor de limbă şi istorie, în urmărirea procesului de formare a limbii române şi în argumentarea ştiinţifică a continuităţii daco-romane pe teritoriul Daciei romanizate, contribuţia lui Timotei Cipariu este considerabilă şi meritorie.

Într-o perioadă cînd filologia şi cercetările istorice parcurg la noi un stadiu incipient, diversitatea preocupărilor lui T. Cipariu ne determină să constatăm bogăţia documentară şi orientarea sigură în ştiinţa epocii sale. Asimilarea cunoştinţelor şi a ideilor de largă circulaţie, a rezultatelor la care ajunsese indo-europenistica şi orientalistica europeană, deschide o nouă perspectivă studiului istoric al limbii care avea să-şi afle în personalitatea lui B. P. Hasdeu un continuator original şi impunător prin complexitatea lucrărilor, aşa cum le iniţiase.

30 mai 1969.

CONTRIBUTION TO A REVALUATION OF T. CIPARIU'S PHILOLOGICAL AND HISTORICAL ACTIVITY

SUMMARY

In the framework of the Romanian people's fight in Transylvania for social and national rights, the activity of Timotei Cipariu

holds an important place in the history of the Romanian culture of the 19 th century. A pathfinder in the study of the Romanian language, he joins to the interpretation of the phenomena of language the rich historical material which completes the documentation and supports his arguments.

A propagator of the etymological principle in orthography, of a moderate touch, he did not remain in the limits of Latinist exaggerations. The comparative research of the Indo-European languages as well as of some oriental ones (Hebrew, Arabic, Sanscrit, Persian, etc.) enlarged the horizon of his study and determined the founder of the Romanian philology to introduce the comparative-historical method. On the basis of this method, he tried to prove the Latin origin of the Romanian language and to trace the historical process of the formation of the Romanian people on the territory of the Dacia colonized by the Romans. În a period when the social and national rights of the Romanians in Transylvania were limited, T. Cipariu's contribution in supporting the Roman origin and the continuity of the Daco-Roman element had a militant character. By the comparative study of the phonetical, morphological, lexical and dialectical particularities, he tries to determine the place the Romanian language occupies among the Romance languages. Both in his hypothesis and in his linguistic and historical interpretation he uses a rich documentary material which he extracts from the works of the great European scholars and researchers of the time such as Fr. Bopp, Fr. Diez. S. de Sacy, Th. Mommsen (who had visited him at Blaj), E. Desjardins, J. Hammer-Purgstal, etc. The examination of this archivistic material effords the author to state that Cipariu had close relations with linguists, historians, scientific societies, cultural institutions, etc. in Transylvania and in other European scientific centres, a fact which stimulated his variegated researches. He initiated the organization of a historical museum in Blaj for which he asked the collaboration of many intellectuals, and through his magazine „*Archivu pentru filologia și istoria*" (*The Archive for philology and history*) (1867 — 1872), he stimulated the interest for philological and historical research in Transylvania. Alongside with other magazines which appeared in Bucharest and Jassy, the magazine of Cipariu put together a rich linguistic and historical material which in essence had in view to substantiate the historical study of the Romanian language and the past of the Romanian people. The author of the article points out those deductions or conclusions formulated by Cipariu which are similar or near to those of today's scientific information.

Scanned with OKEN Scanner

The study of the Greek-Latin classicism and of the history of the peoples in the period of migrations (5th—8th centuries) goes in parallel with the interest for the language, literature and history of the Arabian people. In finding out the oriental sources of philology and history Timotei Cipariu looks for information on the existence of the Romanian people prior to the formation of the feudal states, and also on the past of the peoples in the South-Eastern part of Europe. The presence of a rich oriental documentation in Cipariu's library makes clear the manifold concerns of the polyglote and polyhistorian from Blaj.

This study represents a chapter of a monograph about the life, work and activity of Timotei Cipariu. The research of the archive material in the Cluj Branch of the Academy of the Socialist Republic of Romania and a systematical documentary investigation enriches considerably the data about the beginnings of the Romanian philology and concurrently puts in a new light the many-sided activity of T. Cipariu.

Scanned with OKEN Scanner

REFLEXE FOLCLORICE ROMÂNE ÎN CREAŢIA POETICĂ POPULARĂ MAGHIARĂ DIN MĂNĂSTIRENI (jud. Cluj)

OLOSZ KATALIN

Avînd ca scop cunoaşterea mai profundă a legăturilor folclorice româno-maghiare, lucrarea de faţă îşi propune cercetarea influenţei româneşti asupra folclorului maghiar din Mănăstireni.

Formarea legăturilor poetice în cadrul unui sat presupune neapărat existenţa unor legături trainice între diferitele domenii ale vieţii şi activităţii cotidiene. Această condiţie o întîlnim de la bun început la Mănăstireni, localitate cu populaţia mixtă [1].

În această comună — situată la interferenţa poalelor munţilor Gilău cu masivul Vlădesei şi munţii Meseşului —, ţăranii români şi maghiari trăiesc împreună în condiţii de viaţă similare, cu tradiţii seculare şi comori folclorice transmise din generaţie în generaţie. Împreună au muncit, veacuri de-a rîndul, pămîntul pietros, puţin roditor al acestui ţinut muntos, fiind iobagii familiilor Kemény, Kabos, Gyerőffy şi Radó [2]. Acest pămînt din „hotarul pietros şi rece al satului"[3], după cum îl caracteriza un călător încă în 1842, le-a asigurat doar un minimum de existenţă. La condiţiile naturale neprielnice s-a adăugat exploatarea nemiloasă a nobilimii într-o aşa măsură, încît iobagii din Mănăstireni au rămas într-o situaţie cu mult mai grea decît iobagii latifundiilor învecinate [4].

---

[1] După datele recensămîntului din anul 1966, comuna Mănăstireni are 1290 de locuitori, dintre care 884 români şi 406 maghiari.

[2] Despre latifundiarii satului Mănăstireni, vezi Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* (Istoria geografică a Ungariei în epoca Corvinilor), Budapesta, 1913, p. 269—270.

[3] Téglási Ercsei József, *Kalotaszeg vázolata* (Schiţă despre ţinutul Calatei), în „Hon és Külföld", II (1842), nr. 22—23, p. 90.

[4] Szabó T. Attila, *A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyságának szolgáltatása és adózósa (1640—1690)* (Redevenţa şi prestaţia de dare a iobăgimii de pe moşiile ţinutului Calatei (1640—1690), în „Erdélyi Múzeum", XLV (1940), nr. 1, p. 3, 8—10, 12, 14, 21—22, 27.

Scanned with OKEN Scanner

Din izvoarele istorice referitoare la această localitate aflăm că iobagii români şi maghiari au luptat împreună, nu de puţine ori, împotriva nobilimii, dornică să le acapareze pămîntul [5]. Împreună au luptat, alături de masele ţărăneşti transilvănene, în răscoala din 1437, împreună au suferit cruzimile şi jafurile oştilor de mercenari ale generalului Basta şi tot împreună au ridicat steagul luptei în revoluţia din 1848.

Soarta lor a fost identică şi după eliberarea din iobăgie. Avînd loturi relativ mici de pămînt, unii deloc, ei sînt nevoiţi să-şi vîndă forţa de muncă în speranţa că astfel îşi asigură necesităţile zilnice ale unui trai modest.

Acelaşi călător din 1842, Téglási Ercsei József, caracteriza astfel modul de viaţă şi îndeletnicirile locuitorilor din ţinutul Călatei :

„Agricultura nu înfloreşte pe pămîntnl lor pietros în aşa măsură ca să dea populaţiei pîinea necesară. Lipsurile însă sînt recompensate prin comerţ. Fac comerţ cu lemne pentru construcţii şi unelte, transportîndu-le din pădurile de brazi ale Vlădesei şi Cuciulatei. Plutele lor ajung pe Crişul Repede pînă la Oradea. De asemenea, mai fac comerţ cu scînduri, cu şindrile, cu animale de jug etc.” [6]. Iar de la sfîrşitul secolului trecut, prin înviorarea artei vechi populare din acest ţinut, s-a dezvoltat industria casnică. Femeile, zi şi noapte, brodau pînzele cu motive tradiţionale, iar bărbaţii colindau lumea, ajungînd cu marfa chiar pînă la Bucureşti sau Budapesta. Este remarcabil faptul că, ieşind din colectivitatea locului natal şi cutreierînd drumurile Sălajului sau ale Cîmpiei Transilvaniei, cele două populaţii ale acestui sat nu s-au izolat una de cealaltă. Dimpotrivă, s-au angajat împreună şi în noile îndeletniciri. Au avut preocupări comune, împreună au străbătut drumurile îndepărtate pentru a-şi cîştiga existenţa.

Relaţiile bune dintre locuitorii români şi maghiari ai satului Mănăstireni au fost remarcate într-un articol al ziarului „Brassói Lapok” din 1933. Ţărani români şi maghiari au transportat împreună, la Budapesta, brazi pentru sărbătorile de iarnă. Aici, membrii români ai acestei „întovărăşiri” au fost arestaţi sub pretextul că au făcut aprecieri nefavorabile la adresa autorităţilor maghiare. Consătenii lor maghiari s-au solidarizat cu ei şi, însoţindu-i la poliţie, au declarat : „... Noi nu plecăm de aici pînă nu-i veţi elibera pe consătenii

[5] Vezi Arhiva centrală a Eparhiei reformate din Cluj. Fond Eparhia Cluj — Calata, Pachet I/1. Mănăstireni. *Bonorum omnium Ecclesiasticorum im Venerabili Tractu Kolos et Kalota. Inventarium*, Anno 1754, 65 ; vezi şi manuscrisul XX/20 din Pachet Mănăstireni, arhiva cit.

[6] Téglási Ercsei József, *op. cit.*, p. 87.

noștri. Dacă ei ajung la pușcărie, duceți-ne și pe noi acolo. Noi am promis reciproc să nu ne despărțim unii de ceilalți. Iar în ceea ce privește învinuirea, nici un cuvînt nu este adevărat ” [7].

Cazul acesta, inserat în ziarul citat, nu este unicul și ne convinge pe deplin despre prietenia sătenilor din Mănăstireni. În aceeași măsură ne conving și povestirile bătrînilor, care, evocînd drumurile lor, pomenesc deseori asemenea evenimente. Ne convinge însăși viața lor de azi. Trăind într-o vecinătate bună și lucrînd împreună în cooperativa agricolă de producție, ei își organizează muncile cîmpului și cele casnice în comun, participă împreună la jocurile duminicale. Viața lor este oglindită și în exteriorul satului și al oamenilor. Casele și portul de toate zilele n-au distincții specifice după naționalitatea constructorilor sau ale purtătorilor. Obiceiurile sătenilor sînt asemănătoare într-o foarte mare măsură; deosebirile care există totuși rezultă și din credințele religioase diferite. Sărbătorile religioase impun anumite deosebiri, pe cînd cele laice au foarte multe trăsături comune.

Amplificînd cercetările, am remarcat mai întîi un fapt destul de interesant, puțin întîlnit în alte părți ale Transilvaniei, și anume: la Mănăstireni chiar și în privința sărbătorilor religioase se poate observa o apropiere. Populația maghiară, de religie reformată, ținea consecvent ziua sfîntului Ilie, sărbătoare autentică ortodoxiei. Deși nu aveau rezervate pentru această zi ceremonii sau manifestări mistice specifice epocilor trecute ei respectau cu strictețe repaosul în muncă, convinși că munca „de sfîntul Ilie“ nu este binecuvîntată. Ca argumente, evocă cu înfiorare cazuri concrete. Cînd unul dintre consăteni — plecat la cîmp pentru strînsul fînului tocmai în această zi — a terminat strînsul fînului în clăi, un trăsnet a nimicit întreg rodul muncii lui. La fel, pomenesc despre un om care pornind spre pădure în ziua de sfîntul Ilie, și-a pierdut boii, care au fost loviți de trăsnet. Practicarea acestor credințe de către populația maghiară dovedește și ea puternicele relații și tradițiile care s-au statornicit între locuitori.

Legăturile trainice și zilnice se reflectă și în cunoașterea reciprocă a limbii materne. Populația maghiară, fiind mai puțin numeroasă, cunoaște foarte bine limba română, în special dialectul vorbit în acest ținut. Și-o însușește din copilărie, la jocurile comune. Despre

---

[7] *Román-magyar harmónia* (Armonie româno-maghiară), în „Brassói Lapok”, XXXIX (1933), nr. 275, p. 6; vezi și Kós Károly, *Kalotaszeg* (Ținutul Calatei), Cluj, 1932, p. 165.

acest fapt ne conving chiar şi primele manifestări poetice ale copiilor maghiari din Mănăstireni. Sînt destul de frecvente textele bilingve în jocurile acestora, ca, de pildă, această numărătoare :

Egedem, begedem,
Cukká be.
Ábri, fábri
Doamna me.
Ekkusz, pekkusz,
Pimpa, bota,
Vine moşu',
Dă cu bota,
Ajer, vájer
Vom [8].

O altă elocventă exemplificare ar fi urarea umoristică în sărbătorile de iarnă, unde alternează versurile româneşti cu cele maghiare :

Eljött már karácsony,
Jeles sărbătoare,
Hidegebb az üdő,
Mint fost astă vară.
Rongyos az én csizmám,
Mi-e frig la picioare,
Aki nem ád egy lejt,
Mintinaş să moare [9].

Aceste texte bilingve demonstrează deci cunoaşterea de către populaţia maghiară a limbii române încă din copilărie. Datorită cunoştinţelor lor de limbă română, copiii au descoperit efectele stilistice ale acestor texte, au gustat savoarea umorului şi au folosit aceste posibilităţi pentru a se exprima într-o formă vioaie.

Cu toate că populaţiile română şi maghiară din Mănăstireni au legături zilnice, foarte adînci — bazate pe o bună vecinătate, ajutor reciproc, muncă comună, petrecerea sărbătorilor împreună, limbă, obiceiuri, tradiţii străvechi etc. — folclorul maghiar din acest sat reflectă într-o măsură inegală viaţa comună. Motivul acestui fenomen trebuie căutat, după părerea noastră, în cunoaşterea, aproape

[8] Text consemnat în 1962 de la Kalló Katalin (15 ani).
[9] Text consemnat în 1962 de la informatoarea Bogdán Sinkó Erzsébet (74 de ani).

pînă la perfecție, a limbii române de către maghiari. Folosind în aceeași măsură graiul românesc, ca și cel matern, este natural pentru maghiarii mănăstireni să cînte ori să rostească produsele folclorice în originalul lor românesc. Lor li se pare mai ușor să cînte, să chiuie în românește cîntece și strigături create în limba română decît în limba maghiară, printr-o tălmăcire oarecare. În cazul cunoașterii originalului, slăbiciunile traducerilor ies foarte repede la iveală, mai ales pe planul prozodiei care diferă în cele două limbi.

În condițiile acestea, populația maghiară a împrumutat din folclorul român numai anumite texte, legate de unele ocazii și obiceiuri. Dar și în aceste cazuri împrumutul este motivat nu prin faptul că nu înțeleg textul respectiv, ci prin nevoia folosirii limbii materne în ceremonialul obiceiului. Este vorba despre specia cea mai bogată a liricii populare : strigăturile. Cu toate că obiceiurile satului le asigură un teren destul de restrîns, strigăturile reprezintă în cea mai mare măsură folclorul viu din acest sat. Sînt concepute și spuse numai de femei fără a fi însoțite de melodie sau de acompaniament muzical și sînt legate de ceremonialul nunții. Reflectă momentele obiceiului nupțial, sînt rostite la ducerea zestrei, în timpul pornirii nuntașilor de la casa părintească a fetei, iar majoritatea lor se desfășoară la masa mare, avînd drept scop să creeze bună dispoziție. Fiind o specie dinamică și într-o măsură foarte mare spontană, strigăturile prind penibilitățile comportării participanților, aruncă scîntei satirice asupra slăbiciunilor morale sau defecțiunilor fizice, urmăresc ținte precise ironizînd femeia leneșă, risipitorul, zgîrcitul, aduc o ironie ușoară pe linia sentimentului erotic, dau glas bucuriei de viață, satisfacției pentru buna organizare a petrecerii. Satira și, în general, cuvintele strigăturilor sînt adresate nu numai anumitor categorii de oameni, ci direct unor persoane. Astfel, în majoritatea cazurilor, ele apostrofează mireasa, mirele, nașul, socrii mici sau unul dintre participanții la nuntă. E firesc ca, adresînd cuiva o strigătură, persoana respectivă să fie admonestată în limba maternă. Dat fiind faptul că românii și maghiarii participă reciproc la nunți, bilingvismul este un fenomen obișnuit. Participanților români le adresează strigături în românește, iar celor maghiari în ungurește. Uneori se întîmplă ca o strigătură potrivită situației să existe numai între strigăturile românești, iar ocazia cere folosirea limbii maghiare. În aceste cazuri apar traducerile de chiuituri. Politețea populară, obișnuința în cadrul obiceiului, necesită desăvîrșirea acestor traduceri.

Scanned with OKEN Scanner

La nunta fetei române, femeile chiuitoare — adresîndu-se soacrei mici — exprimă în româneşte semnificaţia nunţii, care constituie un moment firesc în ordinea vieţii omeneşti :

Aşa-i maica cu fetele
Ca şi ceru' cu stelele.
Seara plin ceru' cu stele,
Demineaţa fără ele.

Iar la nunta miresei maghiare chiuitura sună în limba maghiară :

Úgy van az anya a lánnyal,
Mint az ég a csillagokkal.
Este a hold szépen fénylik
És reggelre mind eltűnik [10].

Traducerea maghiară, după cum a menţionat informatoarea, a fost recent realizată. Cu cîţiva ani în urmă, această chiuitură era cunoscută numai în româneşte.

Pentru mîngîierea miresei, care îşi ia rămas bun de la părinţi, mănăstirenii cunosc texte paralele : dacă mireasa e unguroaică o apostrofează astfel :

Hadd sírjon a menyasszony,
Búcsúzzék az anyjától,
S az ő kedves apjától.
Hadd sírjon most eleget,
Me' lány úgy sem lesz többet,
Most hadd sírjon akármennyit,
Menyasszonyoknak úgy illik.

Dar dacă o româncă părăseşte casa familială pentru a începe o viaţă nouă, cu chiuitură românească o însoţesc şi participanţii maghiari :

Las' să plîngă mireasa
Binile de la mă-sa.
Las' să plîngă cît de rău
Binile tătîne său,
Las' să plîngă cît a vre'
C'aşa plîng miresele [11].

Politeţea exprimată prin folosirea limbii materne se manifestă nu numai în cazul în care cuvintele strigăturilor sînt adresate direct anumitor persoane. Acest criteriu este respectat şi în cazul cînd stri-

[10] Consemnată în 1962 de la informatoarea Kovács Éva (18 ani).
[11] Consemnată în 1967 de la informatoarea Kovács Simon Kata (55 de ani). Traducerea textului aparţine aceleiaşi informatoare.

Scanned with OKEN Scanner

gătura este adresată în general celor prezenți. Dacă majoritatea nuntașilor sînt români, participanții maghiari își exprimă bucuria tot în românește :

Las' aicia să-mi petrec
C'acasă bogat mă-nec.
Las' aicia să descînt
C'acasă bogat mă cînt.

Dacă paharele des golite sînt ridicate pentru fericirea unei tinere perechi maghiare — și, bineînțeles, musafirii sînt în majoritatea lor maghiari —, mulțumirea își găsește exprimarea în limba maghiară :

Itt mulatok, me' itt lehet,
Sírhatok otthon eleget.
Itt mulatom ki magam,
A búmat otthon hagytam [12].

Semnalînd aceste texte, ne punem întrebarea : oare sînt paralelisme produse de situații asemănătoare, între ele nu există o legătură directă, sau într-adevăr sînt traduceri dintr-o limbă în alta? Pentru a da răspuns la această întrebare, ne bazăm pe precizările informatorilor. Informatoarea primei strigătri („*Așa-i maica cu fetele...*") a precizat, după cum am arătat și mai înainte, că această strigătură este cunoscută în limba maghiară relativ de puțină vreme, ea fiind chiuită pînă de curînd numai în românește. Referindu-se la celelalte strigături, informatoarea a dat următoarea explicație : ele au fost preluate de la români. Cînd? Nu știe, la fel nici cine le-a tradus ; într-un singur caz a pomenit și numele traducătorului. Colectivitatea, în general, nu acordă atenție personalității traducătorului, cum nu acordă atenție nici creatorului produselor folclorice. Numai unele informatoare ne-au mărturisit că traducerea ungurească a anumitor strigături vine de la ele. În schimb, păstrează în memorie cu multă grijă aceste texte paralele, fiindcă ele poartă o valoare de circulație mai mare.

Studiind realizarea traducerilor populare, trebuie să pornim de la caracteristicile speciei, de la felul ei de viață în satul Mănăstireni. Este caracteristic speciei dinamismul și spontaneitatea. Reflectă totdeauna momente actuale, se leagă de fapte, de evenimente concrete, unele dintre strigături fiind improvizate chiar la fața locului. Dar în ciuda caracterului și executării spontane, majoritatea strigătu-

[12] Consemnată în 1967 de la informatoarea mai sus menționată.

rilor sînt pregătite de mai înainte. De obicei, în preajma unei nunţi, strigătoarele se consultă între ele, iau informaţii despre nuntaşi şi oaspeţi. Astfel, cunoscînd relaţiile omeneşti ale sătenilor, aflînd circumstanţele care au contribuit sau au împiedicat fericirea tinerilor, modifică textele conform situaţiei concrete sau creează strigături noi. Specia tocmai prin aceste modificări poate să-şi îndeplinească funcţia : cuprinde viaţa şi personajele întregului sat, alcătuieşte un fel de cronică a faptelor sociale, reprezintă sentinţa colectivă pentru atitudinile omeneşti, exprimă normele etice şi idealurile morale ale colectivităţii.

Modificarea textelor, crearea noilor strigături se desfăşoară totdeauna pe baza textelor mai vechi, folosindu-le acestea ca model. În căutarea modelului, după cum a mărturisit informatoarea Sinkó Erzsébet, de multe ori evocă strigături româneşti, care sînt corespunzătoare în situaţia concretă. În asemenea cazuri încearcă traducerea lor. Bineînţeles, la această sarcină se angajează numai cele mai bune strigătoare, care de fapt şi-au încercat capacităţile şi prin crearea unor noi strigături sau prin modificări radicale de texte învechite, necorespunzătoare şi care stăpînesc ritmul cu o siguranţă mare. Despre realizarea tălmăcirilor, ţărănca Kovács Simon Kata, în vîrstă de 50 de ani, mărturiseşte că se apucă de traducere numai dacă e singură. Preferă mai ales ocaziile unor munci tăcute, plictisitoare, cum e alegerea seminţelor, cusutul, fiindcă pe lîngă munca mecanică are posibilitatea de a încerca valoarea estetică şi ritmică a cuvintelor. Dacă consideră reuşit un vers sau strofă, le aşterne pe o hîrtie. Apoi mai şlefuieşte textul pînă ce consideră că a reuşit traducerea. De la această ţărancă provin 6 tălmăciri [13]. Ea recunoaşte cu mîndrie că se angajează cu plăcere la traduceri din română sau la crearea unor noi strigături, fiindcă noul text totdeauna i-a adus succes şi aprecieri din partea nuntaşilor şi oaspeţilor care s-au străduit să-şi însuşească cît mai repede noua strigătură.

În ceea ce priveşte raportul dintre textul original şi cel tradus, sub aspectul conţinutului şi al formei, putem constata următoarele :

În general, nu se ţin strict de textul original, urmăresc numai în linii mari conţinutul strigăturii româneşti, reiau ideile ei principale, realizînd astfel o tălmăcire destul de liberă. Libertatea se extinde şi asupra structurii strigăturilor, nu ţin cont nici de numărul versurilor din cadrul unei strofe, nici de numărul silabelor din versuri.

[13] Numărul acestor traduceri s-a stabilit pe baza informărilor noastre.

Scanned with OKEN Scanner

Strigătura care urmează are în originalul românesc șase versuri :

Mîndră pană norocul,
Nu răsare în tă'locul
Că răsare păstă rît,
Nu la toți îi rînduit,
Că răsare peste vale,
Alege pe cine-l are.

În traducerea ei maghiară au rămas numai patru versuri :

A szerencse szép virág,
De nem termi minden ág.
Mert azt ritka ág termi,
Boldog, aki megleli [14].

Dar cu toate că textul a fost prescurtat, considerăm tălmăcirea reușită, chiar o realizare frumoasă și poetică, al cărei sistem de imagini, printr-o metaforă bine aleasă, este unitar. Numai într-o singură relație n-a învins traducătoarea textului, Bogdán Simon Anna, greutățile tălmăcirii : cuvîntul „pană", cu care este identificat norocul printr-o metaforă în originalul românesc, în limba română are mai multe sensuri, printre care și acela de podoabă făcută dintr-o floare sau dintr-un buchet de flori purtat la pălărie de flăcăi. Această noțiune este transplantată în textul maghiar prin cuvîntul *virág* (floare), pierzîndu-și astfel valoarea metaforică așa cum reiese din sensul cuvîntului „pană".

Ca formă, traducerea este de asemenea reușită. Strofa construită în originalul românesc din versuri de șapte și opt silabe este tălmăcită printr-o strofă izometrică, caracteristică poeziei populare maghiare. Rima împerecheată este preluată ca cea mai vădită rezolvare.

În general sînt destul de rare tălmăcirile reușite. Traducătoarele valorifică în primul rînd ideile principale ale originalului românesc, nu dau o importanță deosebită realizării formei. Sub acest raport, sînt foarte atente la un singur lucru, pe care-l consideră esențial : ritmul versului, care, în cazul strigăturilor, este sufletul textului. Strigăturile în folclorul maghiar constituie un punct de trecere de la melodia recitativă la recitarea poeziei. Ele sînt evocate pe un ton melodic foarte bizar și nehotărît care nu se poate numi melodie. Totuși rostirea lor într-un ton vibrant, printr-o intonație specifică, creează o

[14] Consemnată în 1962. Informatoarea și traducătoarea textului Bogdan Simon Anna (46 de ani).

anumită melodicitate. Pe de altă parte, prin ritmul lor fix, extrem de accentuat, se apropie de recitarea poeziei [15]. În rostirea strigăturilor, unde ritmarea deţine o importanţă deosebită, criteriul suprem al reuşitei unei traduceri este ritmul adecvat, perfect în concordanţă. Dacă imaginile artistice nu sînt prea cizelate, dacă rima şchioapătă, interpreţii populari nu ţin seama de aceste dificultăţi. Dar, dacă ritmul strigăturii nu corespunde formei ritmice înrădăcinate în colectivitate, noua creaţie nu este acceptată şi nici păstrată. Este interesant faptul că în lirica populară din Mănăstireni sînt destul de frecvente cîntecele care mai au, ici-colo, asemenea inconsecvenţe de ritm. Cîntăreţii treceau fără nici o greutate peste asemenea inconsecvenţe cu ajutorul melodiei. În schimb, strigăturile nu au ca sprijin melodia, rostirea lor este bazată în primul rînd pe enunţarea textului, prin urmare nu sînt iertate inconsecvenţele ritmului.

Ritmul strigăturilor din Mănăstireni prezintă caracteristici aparte. Cu toate că are la bază ritmul tonic al versului popular maghiar, totuşi formula acestui ritm e într-o oarecare măsură modificată. În această modificare mai flagrantă şi mai esenţială este, pe de o parte, deplasarea locului accentului, pe de altă parte, creşterea numerică a silabelor accentuate în cadrul picioarelor de vers. Strigătura citată mai înainte este ritmată după metrica obişnuită în felul următor :

A szerencse / szép virág,
\+ – – – | + – –

De nem termi / minden ág,
\+ – – | + – –

Mert azt ritka / ág termi,
\+ – – – | + – –

Boldog, aki / megleli.
\+ – – – | + – –

Din această schemă, în care semnul + indică silabele accentuate, semnul — pe cele neaccentuate, iar liniile verticale despărţirea cadenţelor, reiese că, după metrica obişnuită a versului maghiar, picioarele de vers sînt compuse din cel mult patru silabe, dintre care numai una, cea de la începutul piciorului, este accentuată.

[15] Vezi Bartók Béla—Kodály Zoltán, *A magyar népzene tára* (Corpusul muzicii populare maghiare), vol. III/B, Budapesta, 1956, 343, 416.

Scanned with OKEN Scanner

Dar în graiul viu acest text capătă o altă ritmare :

A szerencse / szép virág,
– – + + | – – +
De nem termi / minden ág,
– – + +| – – +
Mert azt ritka / ág termi,
– – + + | – – +
Bildog, aki / megleli.
– – + + | – – +

În această ritmare, accentul este mutat pe ultima și penultima silabă a piciorului de vers, iar numărul silabelor tonice este dublat. Aceste modificări sînt în strînsă legătură cu rostirea strigăturilor : intensitatea vocii e mai mare la sfîrșitul versurilor, linia melodică tinde spre registre mai înalte și, în urma acestor fapte, accentul este mutat la sfîrșitul unităților de ritm.

E semnificativ că femeile chiuitoare rostesc strigăturile românești tot în această ritmare modificată. De exemplu, originalul românesc al strigăturii citate mai înainte este redat în felul următor :

Mîndră pană / norocul,
– – + + | – – +
Nu răsare / în tă' locul
– – + + | – – + +
Că răsare / păstă rît,
– – + + | – – +
Nu la toți îi / rînduit,
– – + + | – – +
Că răsare / peste vale,
– – + + | – – + +
Alege pe / cine-l are.
– – + + | – – + +

Modificările populare ale ritmării strigăturilor au o importanță deosebită din punctul de vedere al traducerilor. Versurile trohaice ale strigăturilor românești și cele cu un ritm tonic ale chiuiturilor maghiare sînt rostite, în urma acestor modificări, într-o ritmare asemănătoare. Strofele construite în ambele limbi, în majoritatea lor din versuri de 7 și 8 silabe, cu planul identic de ritm, constituie un punct de plecare stabil la tălmăcirea lor dintr-o limbă în alta. Avînd principiul comun de a forma ritmul strigăturilor, traducătorii dau importanță secundară colaționării numărului de silabe dintr-un

vers. În consecință, se întîmplă ca o strofă construită unitar în limba română din versuri de șapte silabe, să fie tălmăcită în maghiară cu versuri de 7 și 8 silabe sau numai de 8 silabe. În schimb, ritmizarea lor corespunde principiilor de ritm comune.

Un exemplu elocvent este următoarea tălmăcire, al cărei original românesc este construit numai din versuri de 7 silabe și ritmat în felul următor :

Nu vă uitați / c-am zmintit,
– – + + | – – +
C'am fost și la / crîjmă-un tic
– – + + | – – +
Și păhărul / mi l-au dat,
– – + + | – – +
Tare rău / m-am-mbătat.
– – ++ | – – +

În tălmăcirea țărănească din Mănăstireni nu mai este păstrată nici izometria strofei, nici numărul versurilor în cadrul strofei. Însă principiul de ritmare al variantei maghiare e identic cu cel românesc :

Ne nézzék, hogy / megvétettem,
– – + + | – – + +
Mert a kocsma / mellett jöttem.
– – + + | – – + +
Az ablakon / benéztem,
– – + + | – – +
A pálinkát / kikértem,
– – + + | – – +
A poharat / kiadák,
– – + + | – – +
A pálinkát / megivám [16].
– – + + | – – +

O situație asemănătoare există și în cazul traducerii strigăturii următoare :

Mirăsuță, draga mea,
Către noi ai spus așa-i,
Că tu cînd te-i mărita,
Pe tot satul îi chema.

[16] Consemnată în 1962 de la informatoarea mai sus menționată.

Pă tot satul ai chemat,
Dar pe mă-ta ai uitat.
Dar mă-ta în temeteu
Nu ști' de ospățul tău.
Și mă-ta se odihnește,
De tine nu se gîndește.

Versurile de șapte silabe ale originalului românesc sînt tălmăcite în maghiară cu octosilabice :

Menyasszonyunk, szíved zokog,
Hogy anyádat nem láthatod,
Hogy a mostani utadban
Kitárt karokkal fogadna.
Anyád elköltözött oda,
Honnan nem tér vissza soha.
Anyád fenn a mennyországban,
Onnan néz a leányára,
A lánya boldogságára [17].

Acest text, ultim citat, este cel mai bun exemplu ce relevă libertatea arbitrară a traducătorilor. Sentimentul exprimat în strigătura românească printr-un ton cald, omenesc, este redat în tălmăcirea maghiară — cu toate că e realizată de o țărancă — cu un sentimentalism caracteristic cîntecelor culte și semiculte de la sfîrșitul secolului trecut.

În legătură cu realizarea formei, trebuie să mai amintim încă un lucru esențial : tălmăcirile din limba română, în general, nu au prea multe frumusețI și ingeniozitate. Motivarea acestui fenomen trebuie s-o căutăm tocmai în specificul strigăturilor. Sînt strîns legate, sub toate aspectele, de viață, ceea ce impune un caracter de spontaneitate. Dar spontaneitatea strigăturilor e într-un raport direct cu rostul lor, cu însemnătatea lor în cadrul ceremonialului nunții. „Cu cît momentul de viață de care sînt legate strigăturile — observă Ov. Papadima — e mai restrîns și mai specific, cu atît e mai accentuat și factorul improvizației și cu atît se manifestă mai mult și indicele personal al celui ce rostește strigătura", iar „cu cît momentul de viață de care se leagă e mai puțin limitat de specificul local, e mai larg și mai durabil omenesc, cu atît mai mult și strigă-

[17] Consemnată în 1962. Informatoarea și traducătoarea textului : Kovács Simon Kata (50 de ani).

turile se înalţă spre forma de artă perenă. Ele devin expresia unor situaţii omeneşti din ce în ce mai generale "[18]. Privind sub acest raport tălmăcirile maghiare, este uşor de observat că, în general, sînt traduse texte care nu se leagă direct de momentele cele mai esenţiale ale nunţii, ci de unele momente episodice. Populaţia maghiară nu a împrumutat texte de strigături pentru a reflecta despărţirea mirilor de părinţii lor, primirea miresei la casa mirelui, începerea vieţii lor comune etc., fiindcă pentru aceste momente principale ale ceremonialului nunţii au strigăturile lor tradiţionale, cu o formă fină şlefuită. Împrumută texte legate de momente episodice ale nunţii, mai ales cele care sînt create spre a exprima veselia în toiul petrecerii, sau texte legate de cazuri specifice, cum este măritişul unei fete orfane, situaţie care creează momente aparte în ritualul obişnuit. Aceste strigături chiar în originalul lor românesc nu sînt prea cizelate, prin urmare nici tălmăcirea lor într-o altă limbă nu reprezintă frumuseţi extraordinare, mai ales că majoritatea traducerilor au o vîrstă foarte mică şi nici nu reflectă contribuţia creatoare a colectivităţii.

Valoarea acestor tălmăciri trebuie s-o apreciem nu sub raportul estetic, ci sub aspectul exprimării spontane şi convingătoare a prieteniei trainice dintre cele două populaţii din Mănăstireni.

*

Vorbind despre motivele traducerilor populare, aşa cum am arătat mai sus, folosirea limbii materne ca o exprimare a politeţii şi respectului faţă de cei prezenţi este cea mai de seamă cauză a tălmăcirii strigăturilor. Dar se pune întrebarea : sub acest motiv de ce nu sînt traduse şi cîntece populare dintr-o limbă într-alta ? Căutînd răspunsul la această întrebare, ne-am găsit în faţa unui alt fapt care motivează traducerea strigăturilor şi lipsa traducerilor textelor cu melodie. Textele chiuiturilor trăiesc în colectivitate numai sub forma poeziei. Ele nu sînt legate de ritm muzical şi de melodie, prin urmare, în tălmăcirea lor, traducătorul nu trebuie să se orienteze după constrîngerea melodică. Criteriul acesta — după observaţiile noastre pasive — are o importanţă deosebită. În folclorul maghiar din Mănăstireni, cu toate că se observă unele influenţe muzicale româneşti în ceea ce priveşte construcţia melodică [19], împrumuturi

[18] Ovidiu Papadima. *Strigături, cîntece de joc, cîntece luătoare în rîs*, în *Literatura populară română*, Bucureşti, E.P.L., 1968, p. 188.

[19] Almási István, *Magyargyerőmonostori népdalok* (Cîntece populare din Mănăstireni), în „Művelődés", XXI (1968), nr. 7, p. 33, 36.

Scanned with OKEN Scanner

directe de melodie nu se găsesc, fiindcă folclorul muzical al celor două popoare prezintă diferențe foarte mari.

Pe lîngă deosebirile melodice, traducerile de cîntece populare sînt împiedicate și de structura diferită a textelor de cîntece. „Versurile pe care le folosesc românii pentru cîntecele lor — arăta Béla Bartók, caracterizînd poezia populară românească — nu cunosc strofa. Aceasta se întîlnește doar în unele creații culte ori semiculte... Versurile sînt izometrice, adică alcătuite dintr-un număr întotdeauna statornic de silabe. Sînt caracteristice cîntecului popular românesc versurile octosilabice, orînduite în patru troheie" [20].

Față de aceste trăsături specifice versurilor populare românești, cîntecului popular maghiar îi este caracteristică strofa. În cîntecul popular maghiar, versurile sînt izometrice, dar ritmul textelor, față de cel trohaic al poeziei populare românești, este un ritm tonic : se bazează pe alternarea regulată a silabelor accentuate cu cele neaccentuate. Versurile sînt formate din două sau trei picioare de vers, numărînd fiecare picior maximum patru silabe, dintre care totdeauna prima este accentuată [21].

În urma acestor deosebiri structurale esențiale dintre cîntecul popular românesc și cel maghiar, e firesc ca traducerile populare să fie rare. Este semnificativ, din acest punct de vedere, că încercările, destul de puține, de a transplanta în limba maghiară unele texte românești cîntate sînt legate, fără excepție, de cîntece de origine cultă sau semicultă. Cîntecul care urmează mai jos, familiar repertoriului românilor din Mănăstireni, a fost preluat de populația maghiară fiindcă are structură strofică și o melodie necaracteristică muzicii populare românești :

Seara se potoale lampa,
Mare dragoste în fata.
Dar mai mare în fecioru'
Că el sărută cu doru'.

Textul este tălmăcit în limba maghiară aproape cuvînt cu cuvînt, iar melodia lui e preluată fără modificări :

Este elalszik a lámpa,
Nagy szerelem van a lányban.

---

[20] Tiberiu Alexandru, *Béla Bartók despre folclorul românesc*, București, 1958, p. 22 ; vezi și Bartók Béla, *Román népzene* (Muzică populară românească), în *Összegyűjtött írásai*, I, Budapesta, 1966, p. 477—484.

[21] Bartók Béla, *A magyar népdal* (Cîntecul popular maghiar), în *op. cit.*, p. 113.

Scanned with OKEN Scanner

De még nagyobb a legényben,
Gyakran ölel a sötétben [22].

Împrumuturi de acest gen mai întîlnim şi la alte cîntece mănăstirene, dar, fiind produse culte sau semiculte, nu e cazul să ne ocupăm mai detaliat de ele.

*

Traducerile populare, preluările de texte dintr-o parte şi alta sînt exemplele cele mai elocvente ale legăturilor folclorice. Dar sînt şi tangenţe mai ascunse, a căror existenţă se poate surprinde mai greu. În cele ce urmează, vom încerca să depistăm o latură mai tăinuită a legăturilor româno-maghiare în folclorul literar al satului Mănăstireni. Ne referim la un fenomen de influenţă a folclorului român care a contribuit într-o oarecare măsură la păstrarea unei balade populare maghiare.

Motivul „arborilor îmbrăţişaţi", avînd o circulaţie europeană, este răspîndit atît în folclorul literar românesc, cît şi în cel maghiar [23]. Acest motiv există în folclorul ambelor popoare în balade, ale căror concepţie şi realizare artistică e foarte apropiată. În folclorul românesc, tema cunoaşte două feluri de redactări, în două tipuri de baladă : în tipul *Inelul şi năframa* şi în tipul *Logodnicii nefericiţi* [24]. În folclorul maghiar există un singur tip de baladă, legat de motivul „arborilor îmbrăţişaţi", cunoscut în literatura de specialitate sub titlul *Cele două flori de capelă*. Acest tip de baladă aparţine stratului mai vechi al baladei populare maghiare, fiind în curs de dispariţie, reprezentînd în zilele noastre o raritate folclorică. Majoritatea variantelor ei erau consemnate încă din secolul trecut în ţinuturile etnografice cele mai arhaice. Consemnarea acestei balade din folclorul literar maghiar din Mănăstireni are o semnificaţie deosebită nu numai din punctul de vedere al timpului prezent, dar şi prin faptul că este prima variantă nefragmentară a baladei atestată în părţile apusene ale ţării. Dar varianta din Mănăstireni este preţioasă şi prin deosebirile pe care le are faţă de redactările clasice ale acestei balade. Din analiza acestor

---

[22] Consemnat în 1962 de la informatoarea Kovács Ilona (25 de ani),

[23] Despre răspîndirea motivului „arbori îmbrăţişaţi", vezi A. Gorovei, *Legenda arborilor îmbrăţişaţi*, în „Analele Academiei Române", seria a III-a, tom. XI, 1941—1942, p. 127—146; Reichard Piroska, *Telamon históriája* (Cîntec despre Telamon), în „Egyetemes Philologiai Közlöny", XXXIV (1910), p. 29—41, 199—210.

[24] Al. I. Amzulescu, *Balade populare româneşti*, vol. I, Bucureşti, E.P.L., 1964, p. 221 şi 201.

Scanned with OKEN Scanner

deosebiri — deși ele sînt mărunte — observăm influența construcției și interpretării românești a motivului „arborilor îmbrățișați", care în folclorul românesc din Mănăstireni circulă sub forma baladei *Logodnicii nefericiți*.

Spre a putea surprinde trăsăturile specifice ale variantei *Cele două flori de capelă* din Mănăstireni, trebuie să pornim de la caracteristicile redactării ei clasice. Acțiunea reieșită din redactările clasice ale baladei e construită pe următoarele momente esențiale: a) Fiul unei moșierese iubește o fată iobagă, dar căsătoria cu ea este interzisă de maică-sa. b) Tînărul pleacă în pribegie. Înainte de a porni la drum, primește de la iubita sa o năframă, care prin schimbarea culorii prevestește momentul cînd viața fetei se va afla în primejdie. c) Tînărul se întoarce acasă după ce apar semnele de transformare a năframei. d) Află de la un consătean (morar, cioban) că iubita sa a fost înecată de maică-sa în lacul fără fund; se aruncă și el după fată. e) La porunca moșieriței năvodarii îi pescuiesc din lac. Sînt înmormîntați unul în fața altarului, celălalt după altar. f) Din mormintele lor răsar două flori de capelă (lalele, crini), care se îmbrățișează peste altar. g) Moșierița rupe florile, dar fiul ei sau fata iobagă, întruchipați de floare, o blestemă.

Și iată acum balada mănăstirenilor:

Gyulainé

Gyulainénak a fia
Szerelmes lett egy szép lányba,
De az anyja ellenezte;
S eltiltá a fiát tőle.

Gyulainé bosszújába
Bévette a lányt egy tóba,
De a fia bánatába
Utánaugrott a tóba.

Gyulainé észrevette
S mind a kettőt kivétette,
Mind a kettőt eltemette,
Mind a kettőt eltemette.

Az egyiket temettette
A templomnak közepibe,
A másikat eltemette
Az oltárnak elejibe.

Az egyikről nevekedett
Egy szép piros tulipánszál,
A másikról nevekedett
Egy szép sárga tulipánszál.

Nőve, nőve, addig nőve,
Amíg összeölelgőze.
Gyulainé meghallotta,
Odament, s leszakasztotta,
Ablakában hervasztotta.

— Gyulainé, édesanyám,
Verjen meg az isten téged.
Sem éltünkben, sem holtunkban
Nekünk békét nem hágysz soha [25].

Analizînd această variantă a baladei, putem observa uşor că a dispărut din ea opoziţia de clasă dintre mama nobilă şi iubita iobagă a fiului ei, a dispărut motivul tînărului pribeag, al batistei prevestitoare, nu figurează consăteanul informator, deci au dispărut aproape în întregime motivele a, b şi c. În lipsa acestor motive, schema acţiunii baladei are următoarele momente epice : a) Mama interzice căsătoria tînărului cu o fată. b) Fata este înecată în lac, tînărul se aruncă după ea. c) Tinerii sînt pescuiţi şi înmormîntaţi în mijlocul bisericii, în faţa altarului. d) Din mormintele lor răsar lalele îmbrăţişate. e) Mama tînărului rupe florile. f) Tînărul o blestemă pe maică-sa.

Această schemă a acţiunii are multe asemănări cu acţiunea din balada *Logodnicilor nefericiţi*, cu varianta ei mănăstireană. La Mănăstireni această baladă este cîntată în felul următor :

Foaie verde, mărgărit,
Foaie verde, mărgărit,
Doi tineri cînd s-au iubit,
Doi tineri cînd s-au iubit,
Părinţii nu i-a-nvoit,
Părinţii nu i-a-nvoit ;
Ei de mînă s-or luat,
În apă s-au aruncat,
În apă s-au aruncat.
Părinţii cînd au aflat,

[25] Consemnată în 1962 de la informatoarea Sinkó Bogdán Erzsébet (73 de ani).

S-au dus de i-au căutat,
S-au dus de i-au căutat.
I-au găsit la mal-necaţi,
Pe fetiţă lîngă-un rîu,
Pe fetiţă lîngă-un rîu,
Pe băiat lîngă-un pîrău.
De-acolo ei au luat,
De-acolo ei au luat,
I-au dus şi i-au mormîntat.
Pe mormîntul la băiat,
Pe mormîntul la băiat
Creşte-un firicel de brad.
Pe mormîntul la fetiţă,
Pe mormîntul la fetiţă
Creşte-un firicel de viţă.
Vița creşte şi se-ntinde,
Vița creşte şi se-ntinde,
Şi pe brad ea mi-l cuprinde.
De-aici lumea a-nţeles,
De-aici lumea a-nţeles,
Că şi morţii se iubesc,
C-a fost dragoste curată,
C-a fost dragoste curată
Dintre un băiat ş-o fată [26].

Asemănările de acţiune dintre varianta mănăstireană română şi cea maghiară a motivului „arborilor îmbrăţişaţi" s-ar putea să fie incidentale. Au fost produse de căderea anumitor momente epice din varianta maghiară. Fenomenul acesta s-ar putea să aparţină, pur şi simplu, procesului de deteriorare generală a baladelor din secolul al XX-lea, s-ar putea considera ca un fenomen de uzare, de simplificare, în urma căruia s-au şters episoadele fantastice şi a sărăcit bogăţia epică; s-ar putea considera deci ca o fază de trecere spre dispariţia totală a baladei.

Dar varianta maghiară are încă o caracteristică, ceea ce o distinge de redactările clasice ale baladei *Cele două flori de capelă*. Acestea din urmă — aproape fără excepţie — sînt construite pe dialoguri. Începînd cu expozeul dialogat, conflictul şi desfăşurarea acţiunii sînt destinate spre un deznodămînt tragic, bazat aproape exclu-

[26] Consemnată în 1967 de la informatorul Traian Giurgiu (30 de ani).

Scanned with OKEN Scanner

rm. 192828

siv pe dialoguri. Caracterul dramatic — caracteristic baladelor populare maghiare — se manifestă tocmai la începutul redactărilor clasice, conflictul prezentîndu-se printr-un dialog ascuţit între mamă şi fiu :

— Mamă, mamă, te grăbeşte,
Rugămintea-mi împlineşte :
Kádár Kata vreau să-mi fie
Fată de iobag, soţie.

Miklós o rugă fierbinte,
Maică-sa nu luă aminte,
— Fiule, eşti spiţă-aleasă,
Cată-ţi după rang mireasă.

Miklós nu vrea să-nţeleagă.
— Kádár Kata doar mi-e dragă.
Kádár Kata vreau să-mi fie
Fată de iobag, soţie.

Zice maică sa : — Ascultă !
Ai moşii, avere multă.
Se cuvine să iei fată
De boier, fată bogată.
Miklós negru de mînie
Stă să plece-n pribegie [27].

Faţă de caracterul dramatic al redactărilor clasice, varianta mănăstireană se distinge prin caracterul ei epic. Doar în ultima strofă, la blestemarea mamei, se iveşte un monolog. În afară de această excepţie, evenimentele de la începutul şi pînă la sfîrşitul baladei sînt povestite, dîndu-i astfel un caracter pur epic. Este pregnant mai ales începutul ei care redă printr-o povestire sumară conflictul. Abia apoi urmează înfăţişarea evenimentelor. Acest început, în schimb, se potriveşte aproape cuvînt de cuvînt cu redactarea românească :

Gyulainénak a fia
Szerelmes lett egy szép lányba,
De az anyja ellenezte,
S eltiltá a fiát tőle.

Foaie verde mărgărit,
Doi tineri cînd s-au iubit,
Părinţii nu i-a-nvoit.

[27] Variantă din jud. Harghita. În româneşte de Virgil Teodorescu, în *Antologia literaturii maghiare*, vol. I, Bucureşti, 1965, p. 20.

Această introducere epică e şi mai bătătoare la ochi, dacă cunoaştem varianta baladei consemnată cu patru ani înaintea noastră. În 1958, informatoarea, care şi în 1962 a cîntat balada, a început-o în felul următor :

— Gyulainé, édesanyám,
Verjen meg az isten téged,
Mert nem engeded elvennem,
Akit igazán szeretek !

Gyulainé haragjába
A lányt bévette egy tóba,
De a fia bánatába.
Utánaugrott a tóba.

— Élsz-é, szívem, vagy meghaltál,
Vagy, mind rólam gondolkoztál ?
— Se nem élek, se nem halok,
Csak mind rólad gondolkozok [28].

E clar deci că înlocuirea dialogului cu un pasaj sumar, epic, a fost săvîrşită de curînd, într-un interval de patru ani. După părerea noastră, avem de-a face în esenţă cu următorul proces de transformare : în mijlocul populaţiei maghiare din Mănăstireni era în curs de dispariţie această moştenire epică. În 1962 o cunoştea în întregime numai o singură bătrînă, informatoarea noastră. Există însă cîteva urme care ne permit să presupunem că altădată era mai răspîndită. Textul baladei a început să se fărîmiţeze, locuţiunile ei stereotipe s-au dat uitării. Dar trăia în comunitatea satului o baladă românească, larg răspîndită şi în prezent, a cărei acţiune e foarte apropiată cu a celei muribunde. Acest paralelism a contribuit, fără îndoială, la susţinerea textului, măcar în fragmente. Dar ar fi putut contribui şi la întregirea variantei maghiare, servind ca model al acţiunii, al evenimentelor cuprinse în baladă. Dialogul începător al variantei din 1958, probabil sub influenţa baladei româneşti, a fost înlocuit cu povestirea epică în varianta din 1962. Ne îngăduim această presupunere, fiindcă unele mărturii ale sătenilor converg în direcţia aceasta. Cu toate că textul baladei era cunoscut în întregimea lui numai de o singură bătrînă, acţiunea ei e cunoscută de săteni, ba

[28] Almási István, *A Kádár Kata — ballada kalotaszegi változata* (Varianta din Călata a baladei Kádár Kata), în „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények", IV (1960), nr. 3—4, p. 339—340.

chiar povestită în proză. Cercetînd căile de pătrundere ale acestei povestiri în repertoriul epic al populaţiei maghiare, s-au conturat trei izvoare. Cei mai vîrstnici din comună au auzit balada în copilăria lor, cîntată de bunicele sau străbunicele lor. Textul nu l-au putut reţine, dar evenimentele s-au păstrat în amintirea lor, cu lacune mai mari sau mai mici. Generaţia cea mai tînără cunoaşte întîmplarea arborilor îmbrăţişaţi din manualele şcolare, balada fiind inclusă în planul de învăţămînt al şcolilor generale. Dar unii săteni cunosc acţiunea baladei şi pe o altă cale, au auzit-o prin intermediul cîntăreţilor români. Această ultimă informaţie ne convinge că, la păstrarea pînă în zilele noastre a unei raritaţi folclorice atît de valoroase, o contribuţie importantă ar fi avut-o — prin prezenţa lui vie — textul paralel românesc. Nu este exclus nici faptul că, alături de contribuţia ei pasivă la păstrarea textului maghiar, balada românească să fi contribuit şi la completarea lacunelor. În această direcţie ne ghidează însăşi transformarea textului cu caracter dramatic într-o povestire epică în versuri.

*

Traducerile populare prezentate în lucrarea de faţă nu cuprind valori artistice deosebite, iar influenţa baladei româneşti asupra unei tradiţii epice maghiare e un lucru mărunt în viaţa întregului folclor. Semnificaţia acestor legături folclorice nici n-o căutăm pe plan estetic. Valoarea lor o apreciem, în primul rînd, ca o expresie a raporturilor din viaţa de toate zilele a locuitorilor, ca o expresie a relaţiilor strînse şi trainice dintre cele două populaţii. Urmărind efectele folclorului românesc asupra celui maghiar într-un mediu foarte restrîns, în cadrul unei singure localităţi, avem ocazia de a surprinde unele momente şi modalităţi ale întrepătrunderilor folclorice. Depistarea acestor legături folclorice demonstrează că unele domenii ale folclorului sînt mai receptive, altele mai rezistente faţă de influenţele din afară. Astfel, cîntecele populare, avînd melodie, structură şi metrică diferită, sînt cele mai pasive faţă de influenţele româneşti. În schimb, strigăturile, care trăiesc în folclorul literar mănăstirean fără melodie, avînd o structură asemănătoare în ambele limbi, au pătruns în folclorul maghiar prin traducerile populare. Preluările de texte folclorice au contribuit, fără îndoială, la îmbogăţirea şi creşterea sub raport cantitativ a folclorului maghiar din Mănăstireni. Au intrat în circulaţie creaţii noi, care, deşi în momentul de faţă nu ating încă valorile estetice ale textelor originale, reprezintă totuşi ceva nou, ceva inedit în folclorul maghiar din această localitate.

Scanned with OKEN Scanner

РУМЫНСКИЕ ФОЛЬКЛОРНЫЕ ОТРАЖЕНИЯ В ВЕНГЕРСКОМ НАРОДНОМ ПОЭТИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ СЕЛА МЭНЭСТИРЕНИ

РЕЗЮМЕ

Настоящая работа выявляет влияния румынского фольклора на венгерское народное поэтическое творчество в одном из населенных пунктов со смешанным населением, Клужской области.

Во вступительной части работы автор анализирует исторические и общественные факторы, способствовавшие формированию духовных и поэтических связей между румынским и венгерским населением села Мэнэстирени. Общая судьба на протяжении веков, ежедневные взаимоотношения, основанные на добром соседстве, взаимная помощь, работа и совместное проведение праздников— считаются главными факторами.

Вопреки этим весьма глубоким связям, в венгерском фольклоре заимствования из румынского фольклора довольно редки. Причина тому усматривается в том, что венгерское население почти в совершенстве владеет румынским языком. Таким образом, венгерское население повторяет в подлиннике произведения румынского фольклора.

Фольклорные заимствования наблюдаются только в некоторых текстах, связанных со свадебными обычаями, — в частушках. Румыны и венгры взаимно принимают участие в свадебных церемониях, исполняя присутствующим частушки на их родном языке. Благодаря этому обычаю возникли местные народные переводы, так как некоторые тексты, соответствующие свадебным моментам, известны только на румынском языке.

В ходе исследований, автор записал шесть частушек, недавно переведенных на венгерский язык. С точки зрения содержания и формы, эти переводы довольно удачны. В их осуществлении главную роль имеет ритм текстов, относительно строения строф переводчики поступали более произвольно. Но эти переводы расцениваются как спонтанное и убедительное выражение дружбы между румынским и венгерским населением села Мэнэстирени.

Scanned with OKEN Scanner

Во второй части работы излагаются румынские варианты и венгерский вариант мотива «объятие деревьев». Этот мотив известен в румынском фольклоре типа балады «Несчастные женихи». Венгерский же вариант принадлежит к самой старой народной поэзии и начинает уже исчезать. Автор подчеркивает роль румынского варианта в сохранении венгерской баллады. Постоянно живое присутствие румынского текста способствует не только поддержке эпического содержания венгерской баллады, но и пополнению пробелов.

В заключение, автор подчеркивает, что исследование румынско-венгерских связей, хотя и в очень ограниченной среде, дает возможность наблюдать некоторые моменты и особенности фольклорных взаимопереплетений, которые позволяют убедиться в том, что заимствования духовных традиций способствует обогащению народного творчества.

Scanned with OKEN Scanner

III. ISTORIA ARTEI

Scanned with OKEN Scanner

PALATUL BAROC DE LA ORADEA *

ALEXANDRU BAUER

Actul politic de la sfîrşitul secolului al XVII-lea prin care Transilvania este trecută în stăpînirea Imperiului habsburgic consfinţeşte începutul unei perioade noi în viaţa politică, socială, economică şi culturală a provinciei. După instalarea noii stăpîniri, frămîntările politice iau amploare, devin din ce în ce mai periculoase, ameninţînd actul politic încheiat. Astfel, rezolvarea problemei consolidării poziţiilor cucerite şi integrarea deplină a provinciei în imperiu preocupau tot mai mult regimul austriac, fapt pentru care s-a întocmit un plan conform căruia orice activitate trebuia subordonată scopului final propus.

Printre multiplele mijloace cu valoare pentru aspiraţia centralizatoare era şi arta spre care curtea de la Viena şi-a îndreptat atenţia, acordîndu-i un rol important îndeosebi arhitecturii. În consecinţă, unele oraşe, ca, de pildă Alba-Iulia şi Cluj [1], primesc noi întăriri elaborate în spiritul vremii. Aproape concomitent se trece la executarea clădirilor de cult, de proporţii impresionante, menite să alcătuiască cadrul potrivit pentru promovarea cît mai activă a propagandei catolice. Clerul catolic vedea în ele, în monumentalitatea şi fastul lor, un mod nou de cîştigare a poziţiilor pierdute înainte în favoarea diferitelor confesiuni reformate, iar autorităţile un mijloc eficace în

---

* Lucrarea de faţă a fost predată editurii în cursul anului 1969. O comunicare cu titlul *Arhitectul austriac Franz Anton Hillebrandt, constructorul palatului baroc de la Oradea*, a fost prezentată la sesiunea ştiinţifică pe ţară organizată de Institutul pedagogic de 3 ani din Tîrgu-Mureş între 9 şi 10 mai 1969.

[1] Vătăşianu Virgil, *Arta ţărilor române în secolul al XVIII-lea*, în *Istoria României*, vol. III, Bucureşti, Edit. Academiei, p. 573; Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. II, Bucureşti, Edit. Academiei, 1965, p. 236.

plus pentru împlinirea scopurilor politice. Arhitectura civilă cunoaşte şi ea un sens ascendent, stimulat, printre altele, şi de renunţarea la unele elemente cu caracter defensiv care pînă atunci nu numai că îngreuiau mersul lucrărilor, dar necesitau şi mari eforturi financiare ce grevau bugetul comenzii sociale. Aristocraţia cu sumele imense acumulate în urma privilegiilor deţinute şi-a ridicat case şi palate fastuoase în localităţile unde îşi desfăşura activitatea politică. Erau preferate reşedinţele ample şi somptuoase, deoarece clădirile astfel concepute oglindeau clar şi fidel poziţia politică, socială şi economică privilegiată, ideologia şi veleităţile estetice ale proprietarului.

De la asemenea premise şi determinată de ele a pornit, la începutul secolului al XVIII-lea, ampla acţiune de construcţii militare, civile şi ecleziastice. Pe plan artistic, inaugurarea acestui program constructiv corespunde, în Transilvania, cu reînnoirea artei arhitecturale şi ornamentale. Revirimentul, survenit după o perioadă îndelungată de stagnare, este datorat îndeosebi stilului baroc, introdus şi mai apoi înzestrat cu titulatură oficială de curtea vieneză. La început, barocul întîmpinase o oarecare rezistenţă din cauza circumstanţelor politice [2], însă, treptat, aria sa de răspîndire se extinde, ajungînd ca spre mijlocul veacului al XVIII-lea să domine în arta Transilvaniei. Mai întîi şantierele de la Alba-Iulia şi Cluj, apoi cele deschise în urma comenzilor furnizate de biserica catolică şi de marea nobilime au oferit noului stil cele mai propice posibilităţi de manifestare, deschizîndu-i calea spre consacrare. Aşadar, cu prima jumătate a secolului al XVIII-lea, arhitectura şi decoraţia barocă dobîndesc contururi tot mai pregnante în fenomenul artistic transilvănean. După scurt timp, ele ajung să se impună în mai toate construcţiile. Fiecare edificiu, indiferent cărei arhitecturi aparţine, constituie, tot de acum, o expresie elocventă a regimului politic şi a stării sociale din provincie.

Cît priveşte stilul baroc, observăm că — deşi fusese chemat să agrementeze viaţa aristocraţiei, să-i satisfacă exigenţele estetice şi să confere strălucire clădirilor aparţinînd clerului catolic —, semnificaţia lui esenţială constă în impulsul dat artei de a construi şi decora, precum şi în legătura viguroasă stabilită între arta Transilvaniei şi arta Europei centrale şi apusene. Monumentele construite în epocă, şi nu puţine ca număr, formează tot atîtea dovezi incontestabile care mărturisesc acest lucru.

---

[2] Biró József, *Erdélyi Kastélyok*, Budapest, 1943, p. 30; Vătăşianu Virgil, *op. cit.*, p. 568.

Scanned with OKEN Scanner

Un alt fapt demn de remarcat este aportul stilului baroc la mişcarea pornită de biserica Romei. Aprecierea acestui stil drept artă a Contrareformei [3] rezidă tocmai în materializarea exhaustivă a principiilor baroce, chiar supralicitarea lor, în arhitectura ecleziastică şi la accesoriile acesteia, într-un moment în care catolicismul redobîndise vechile drepturi şi încerca să cuprindă prin mijloace variate celelalte confesiuni.

Un exemplu concludent pentru afirmaţiile de pînă aici îl constituie marele palat baroc de la Oradea, astăzi Muzeu al judeţului Bihor. Biserica, sprijinită material de Curtea de la Viena şi cu sumele imense rezultate din exploatarea muncii iobagilor de pe întinsele sale moşii, a ridicat aici o catedrală monumentală, iar în apropiere, pentru episcop, un palat grandios, care prin amploarea desfăşurării aripilor, plastica decorativă şi luxul interior eclipsa toate edificiile civile executate pînă atunci.

★

Palatul baroc din Oradea [4] este situat geografic în partea de nord a oraşului, în Piaţa Petőfi, aproape de gara centrală. În plan are formă de U, cu curtea interioară deschisă spre şoseaua internaţională (fig. 1). Faţada principală, lungă de 104,57 m [5] şi orientată spre piaţa catedralei, este alcătuită dintr-un rezalit central rotunjit, dar bine profilat şi din patru rezalituri dispuse două cîte două pe aripile laterale. Accentul faţadei e dat tocmai de rezalitul central, prevăzut cu trei deschideri de acces la parter, cu cinci ferestre mari sprijinite pe baluştri şi uşor rotunjite la partea superioară la etajul I, iar pe axa lor verticală la etajul al II-lea, alte cinci ferestre, dar rotunde şi acoperite cu jaluzele verzi (fig. 2). Ferestrele sînt despărţite de pilaştri ionici cu profil dublu, meniţi să accentueze compoziţia faţadei şi să sprijine frontonul triunghiular. După fronton, urmînd conturul rezalitului, apare acoperişul supraînălţat prin două retrageri treptate. Elemente de decor sub forma unor ghirlande din frunze de laur se văd deasupra intrării principale şi la ferestrele primului etaj.

---

[3] Herbert Read, *Semnificaţia artei*, Bucureşti, Edit. Meridiane, 1969, p. 107—108.

[4] Sumare descrieri ale palatului din Oradea se găsesc în: Nagy Sándor K., *Biharország, Utirajzok*, vol. II, Hügel Otto, Nagyvárad, 1885, p. 19—20; Kapossy János, *F. A. Hillebrandt. 1719—1797*, Budapest, 1924, p. 141; Biró József, *Nagyvárad és neoklasszikus művészeti emlékei*, Budapesta, 1932, p. 60—63, 64—67; Papp Lajos, *Nagyvárad, városismertetés*, Nagyvárad, 1943, p. 61—63, 111—115; Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 254—256.

[5] Cf. planurile D.S.A.P.C.Oradea.

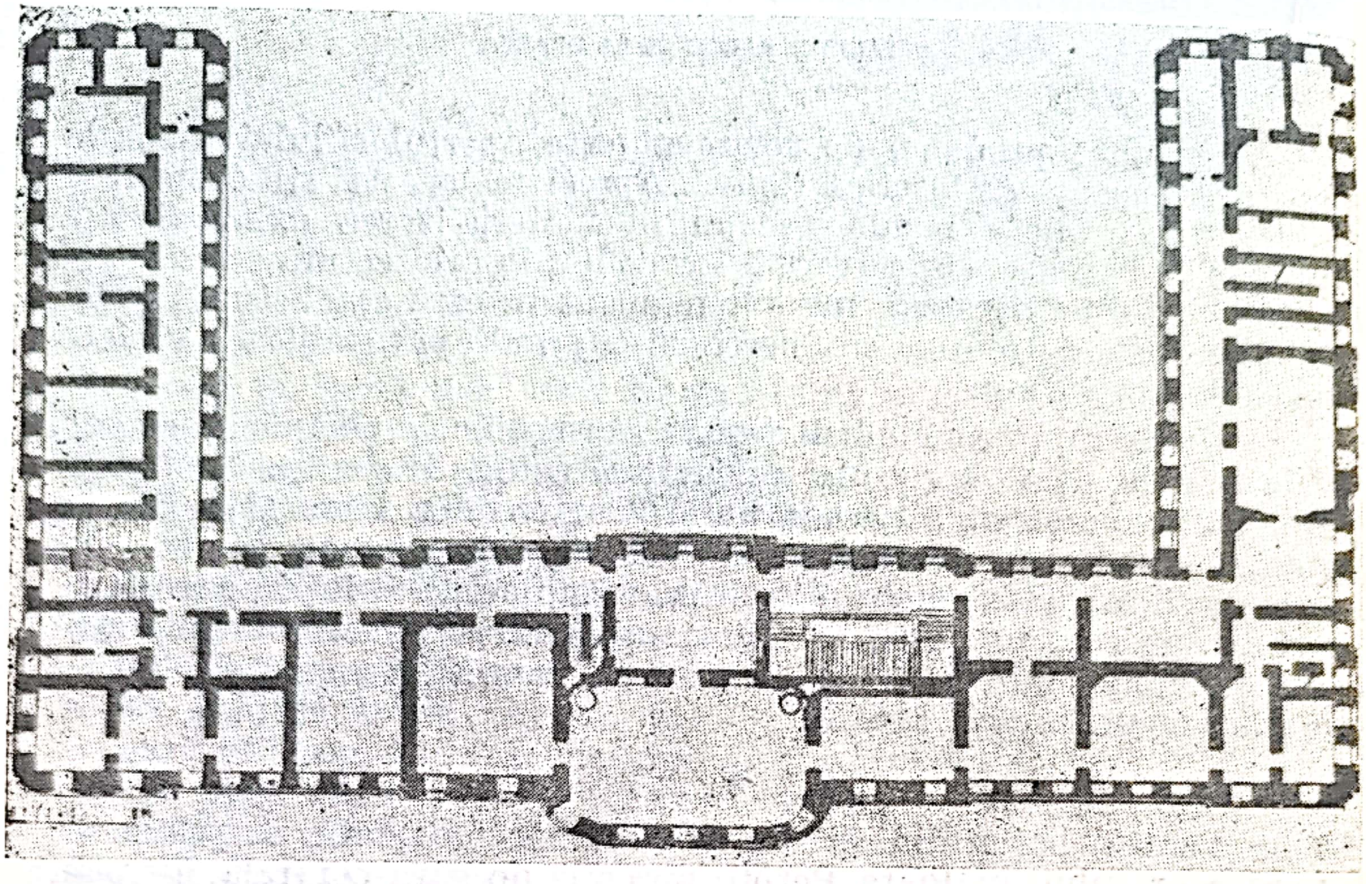

Fig. 1. Planul palatului baroc (după Gr. Ionescu).

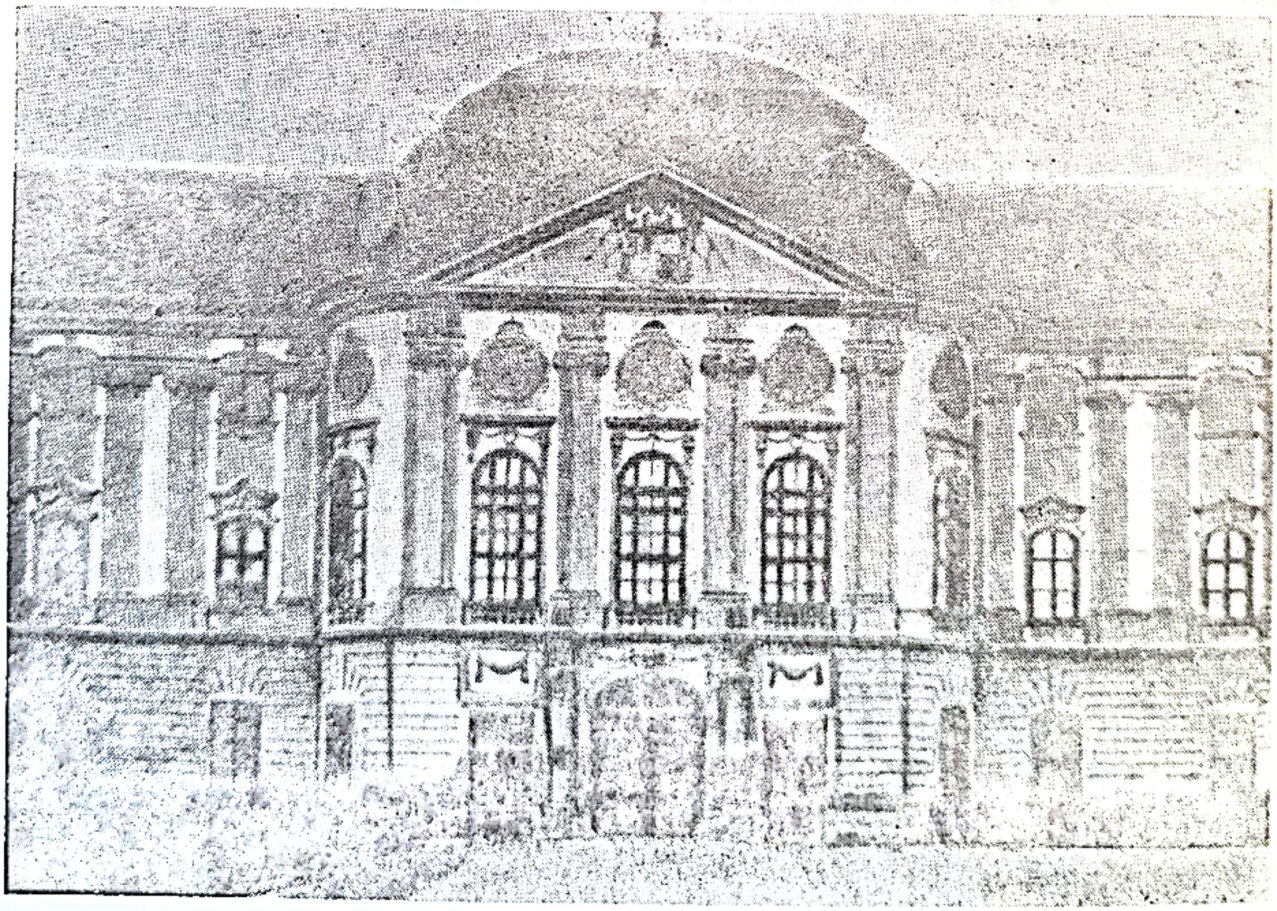

Fig. 2. Rezalitul intrării (după P. Andras).

Scanned with OKEN Scanner

Fig. 3. Rezalitul lateral dreapta.

Fig. 4. Detaliu din retragerea dreapta cu ferestre.

Scanned with OKEN Scanner

Frunze de acant şi perle aplicate pe ele decorează capetele celor doi pilaştri puternici care flanchează intrarea centrală.

Rezaliturile laterale, ritmate cu pilaştri de tipul întîlnit, au cîte două ferestre cu „sprîncene" rezultate din unirea în sus a două segmente de cerc şi cîte un bust acoperit cu draperii lungi (fig. 3). Între rezalituri sînt retrageri străpunse de şase ferestre decorate cu cartuşe de stucatură, cu ghirlande de flori, încoronate cu sprîncene arcuite (fig. 4) şi alternate cu lesene aplatizate.

Din extremităţile corpului central pornesc spre spate două aripi de dimensiuni aproximativ egale şi cu ritmici ale faţadelor în general asemănătoare. Totuşi, unele deosebiri apar între tipurile elementelor de articulare, în sensul că rezaliturile aripii drepte sînt articulate cu pilaştri ionici, iar cele ale aripii stîngi cu pilaştri dorici.

Sub aspect decorativ, fiecare faţadă e modestă în comparaţie cu principala deoarece lipsesc chiar acele forme capabile să le înviorreze. Parterul tuturor rezaliturilor e scos în evidenţă printr-o rustica imitată în tencuială.

Curtea interioară e îmbrăţişată din trei părţi de aripile laterale şi de corpul central care le uneşte.

Faţada interioară principală a corpului central, spre deosebire de corespunzătoarea exterioară, e compusă dintr-un rezalit uşor decroşat şi din două retrageri succesive în dreapta şi stînga. Parterul rezalitului central, articulat cu patru pilaştri dorici, are trei deschideri, situate exact în dreptul celor orientate spre piaţa din faţa palatului. Ca element decorativ există o friză de triglife alternate cu metope nedecorate sub ciubucul de despărţire a parterului de primul nivel. Etajele primesc accentele verticale de la pilaştrii ionici. Între aceştia sînt dispuse ritmat ferestre de dimensiuni şi forme diferite. La etajul I, deschiderile sînt mari, arcuite în partea superioară şi au deasupra un decor de ghirlande din funze de laur, încoronate cu „sprîncene" drepte sprijinite la capete de triglife, iar la etajul al II-lea forma ferestrelor e aproape patrată, fără decor, însă cu bolţarul median uşor marcat (fig. 5).

Ca şi în exterior, faţadele interioare ale aripilor laterale sînt asemănătoare. Singura deosebire constă în aceea că la aripa dreaptă, sub ciubucul dintre parter şi etaje, apar console (fig. 6), iar la aripa stîngă ele dispar, funcţiunile lor fiind preluate de frizele de triglife.

Pentru completarea imaginii generale remarcăm articularea cu pilaştri dorici a fiecărui rezalit interior.

Scanned with OKEN Scanner

Fig. 5. Etajul I și II al rezalitului central interior.

Fig. 6. Detaliu din aripa dreaptă cu console.

Scanned with OKEN Scanner

Plasată la parterul motivului central, ampla intrare permite accesul în palat al pietonilor, staţionarea şi circulaţia vehiculelor spre curtea interioară printr-un coridor central şi două colaterale delimitate prin stîlpi şi coloane de susţinere a arcurilor bolţilor cilindrice (fig. 7). Din colateralul drept şi stîng, prin cîte o uşă, se intră în coridoarele parterului. Coridorul din dreapta e acoperit cu patru bolţi boeme, decorate cu profile de stucatură, ghirlande din frunze de laur şi rozete cu fond striat pe care sînt aplicate frunze de acant viguros profilate; fiecare rozetă este mărginită de o astragala. Bolţile sînt susţinute prin arcuri de stîlpi într-o parte şi de console încastrate în zid în cealaltă parte. Pe intradosurile arcurilor sînt panglici împletite, avînd golurile umplute cu vîrfuri de frunze de acant şi cu terminaţii de ştiulete de porumb (fig. 8). Celelalte bolţi au un decor simplu, alcătuit doar dintr-un profil de stucatură în formă de elipsă.

Accesul la primul etaj se face printr-o casă vastă a scărilor şi prin alte cinci scări amplasate în corpul central şi aripi. Un gang, format de balustrada scării şi perete, comunică la stînga cu marele vestibul care înlesneşte intrarea în sala festivă, iar la dreapta conduce spre cele două încăperi cu rol de anticamere. Apartamentul episcopului se compunea din camere şi anticamere decorate cu profile, stucaturi, frunze de acant şi rozete de diferite forme. Într-una din anticamere, cea cu lambriu de lemn, se află o sobă mare, aşezată într-o nişă practicată în grosimea peretelui, iar în colţul celălalt un cămin. Nişa are un ancadrament de marmoră roşcată, decorat cu ghirlande din frunze de laur (fig. 9), în timp ce căminul, confecţionat din acelaşi material, e ornat cu forme geometrice şi perle (fig. 10).

Remarcabilă în locuinţa episcopului este soba mare de faianţă formată dintr-o suită de socluri între care sînt cahle minuţios decorate şi volute de legătură. Pe perete, în spatele ei, se întind două panouri dreptunghiulare de tencuială încadrate de ghirlande din frunze de laur şi şiraguri de perle. Partea superioară a panourilor este completată prin cîte o rozetă de floarea-soarelui stilizată, din care ies două braţe de ghirlandă.

Din această încăpere se intră în sala festivă, articulată cu 28 de pilaştri cu capiteluri composite aurite. Pilaştrii apar grupaţi doi cîte doi, cu excepţia celor care flanchează uşile, unde sînt cîte trei. Lumina pătrunde prin cinci ferestre mari, orientate spre piaţa din faţa palatului. Uşile de pe axa longitudinală au deasupra pictate portretele lui Franz Iosif şi a reginei Elisabeta, iar deasupra deschiderii ce dă în anticamera sălii se află o inscripţie (fig. 11). Mai sus de gea-

Scanned with OKEN Scanner

Fig. 7. Elemente de portanţa la intrarea centrală în interior.

Scanned with OKEN Scanner

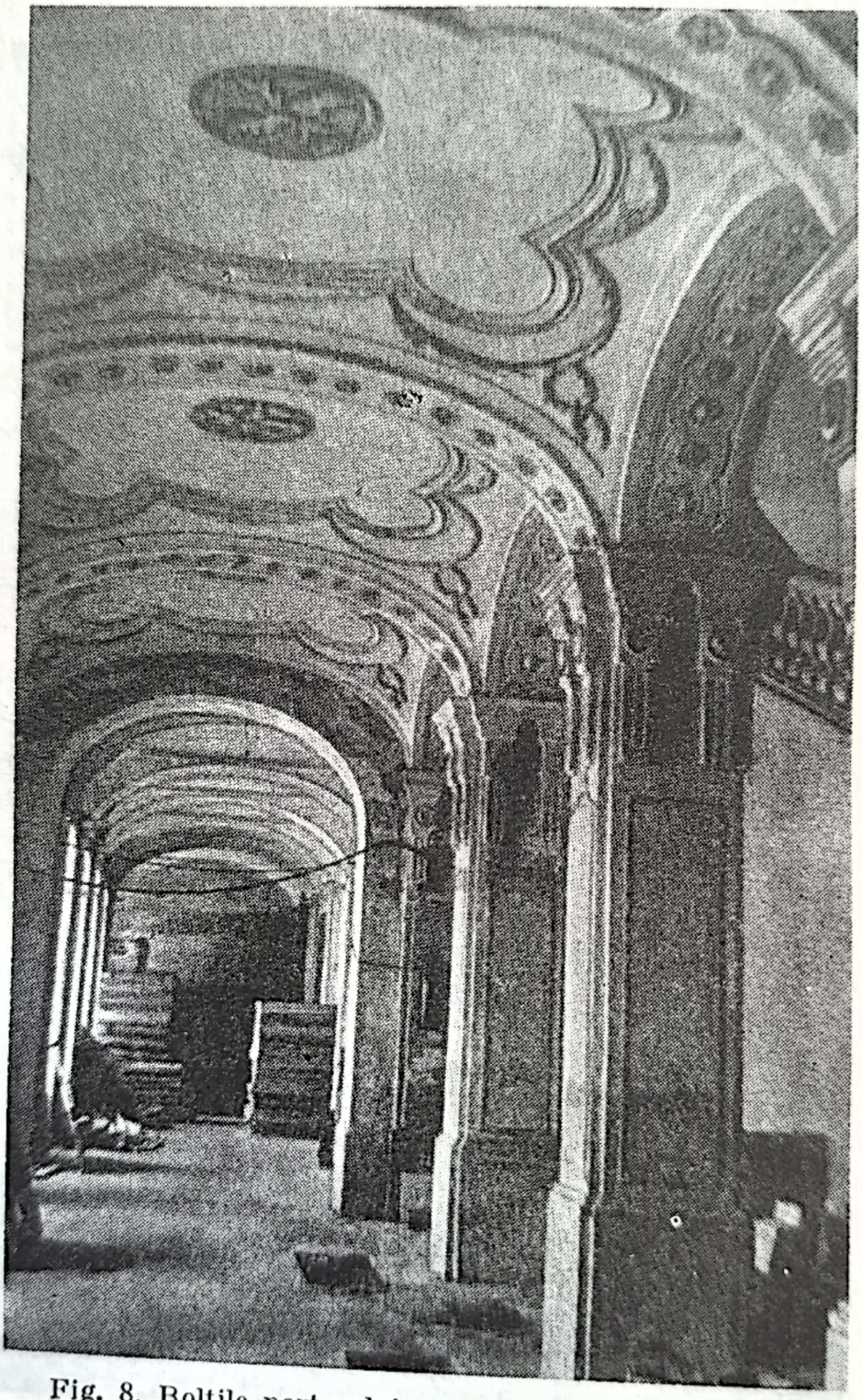

Fig. 8. Bolţile parterului cu arcurile de susţinere.

Scanned with OKEN Scanner

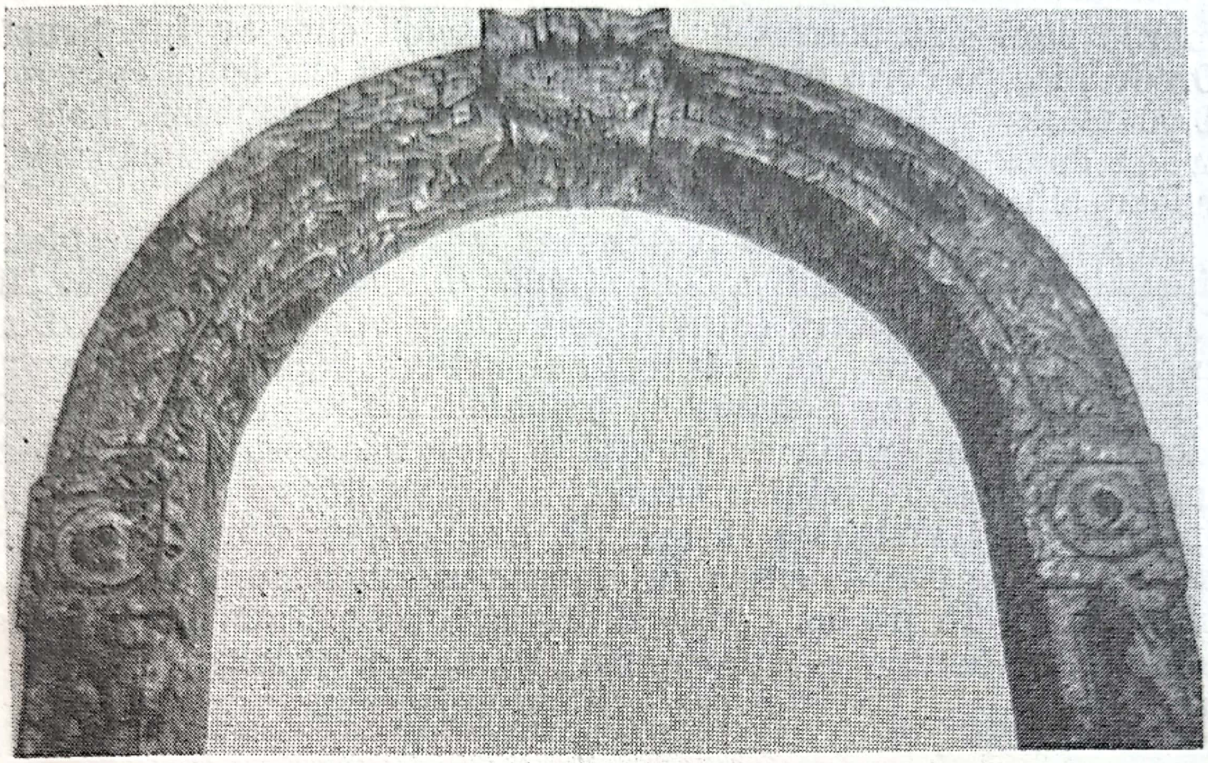

Fig. 9. Arcul decorat al ancadramentului nișei.

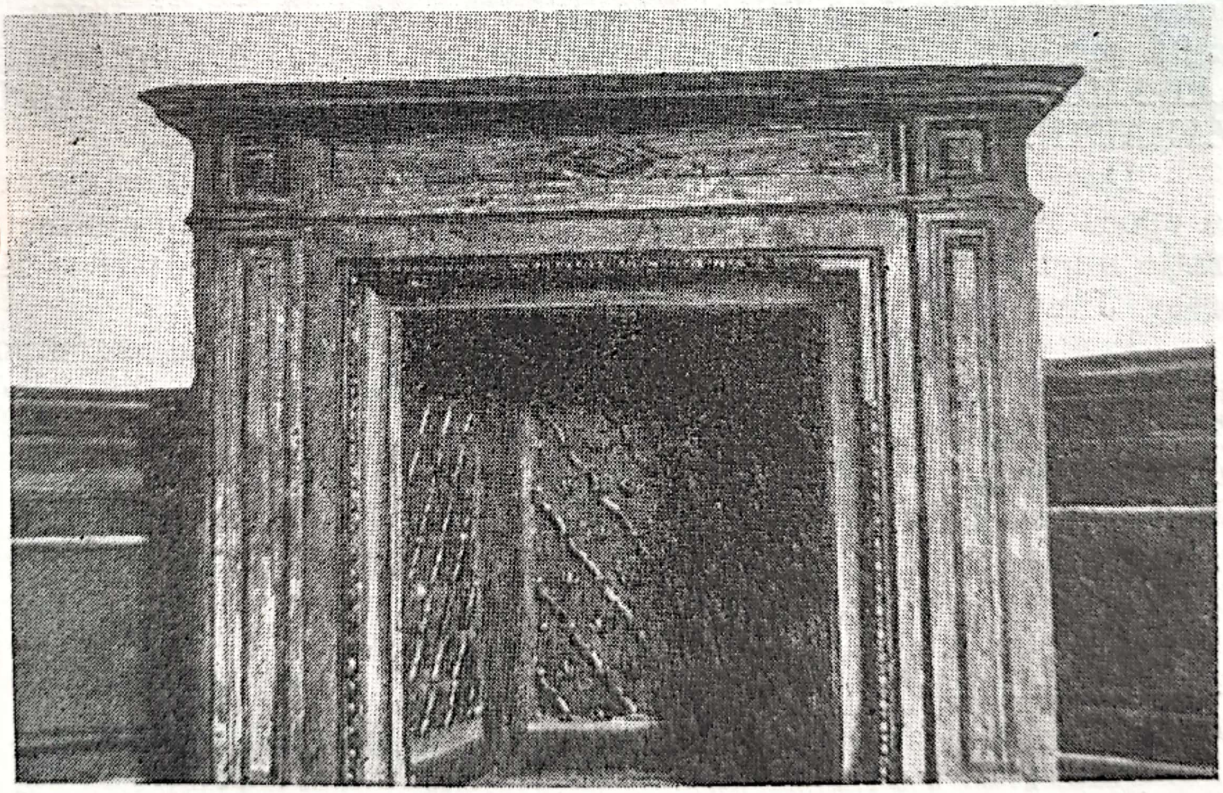

Fig. 10. Căminul de marmoră.

Scanned with OKEN Scanner

murile mari sînt portretele cîtorva episcopi care au funcţionat la Oradea, iar pe boltă picturile grupate în jurul emblemei episcopului Lipovniczky redau aspecte din viaţa sfîntului Ladislau. Sala mai are în două nişe practicate în grosimea zidului sobe smălţuite, de culoare alb-albăstrui, încununate de cîte o urnă decorată.

În aripa dreaptă a fost amenajată o mică capelă, pictată, şi cu altar de tip sarcofag, confecţionat din marmoră roşcată. Micul lăcaş mai are o pictură ce înfăţişează în prim plan pe Carol Borromeo, îngenuncheat pe scările unui altar, cu mîinile împreunate a rugăciune, o carte deschisă, probabil *Biblia*, simbolul iertării păcatelor, şi un craniu ce reprezintă alegoria morţii. După altarul din pictură, într-o lumină cerească, se văd îngerii, iar în ultimul plan sînt morţii şi mulţimea desperată din timpul ciumei. Pe pereţii capelei au fost pictate cîteva nişe, în interiorul cărora, pe piedestale, stau profeţi. În partea opusă altarului, deci pe axa longitudinală, este pictată emblema episcopului Patachich Adam, purtată de doi îngeri.

★

Cercetarea interiorului şi a exteriorului a scos la iveală că acest palat, de dimensiuni apreciabile, e sărac în inscripţii. Există numai două, dintre care una în sala festivă, care consemnează faptul că la 24 aprilie 1879[6] s-a terminat restaurarea ei (fig. 11), iar cealaltă, „ADAMUS L. B. PATACHICH DE ZAJEZDA EPISCOPUS VARADINENSIS 1776"[7], la intrarea centrală.

Dacă am remarcat penuria de inscripţii, în schimb documentele de epocă referitoare la palat sînt în număr mare, dar şi cunoscute graţie unor lucrări de specialitate publicate de Biró József şi Kapossy János.

Pentru a stabili cu precizie anul începerii construcţiei, important devine evenimentul cînd la Oradea espiscopul de origine sîrbă Patachich Adam a fost numit la „29 august 1759 ca urmaş al episcopului Forgách Pál"[8]. Succesiunea petrecută este semnalată de altfel şi într-o cronologie a episcopilor. În funcţie de această dată se va mai putea stabili cine au fost iniţiatorul, beneficiarul construcţiei şi autorul planurilor. Unii autori, necunoscînd-o, au emis păreri care, desigur, vin în contradicţie cu adevărul.

---

[6] Inscripţia a fost publicată prima dată de Nagy Sándor K., *op. cit.*, p. 20.
[7] Inscripţia a fost publicată de Biró József, *Nagyvárad és* . . ., p. 61.
[8] Bunyitay Vincze, *A mai Nagyvárad megalapitása*, Budapest, Kiadja a M. T. Akadémia, 1885, p. 16.

Astfel, în legătură cu anul ridicării palatului şi cu autorul lui, Hunfalvi János indică 1778[9], Nagy Sándor K. 1752, după planurile italianului Ricca[10], Borowsky Samu 1759[11], iar Bierbauer Virgil[12]

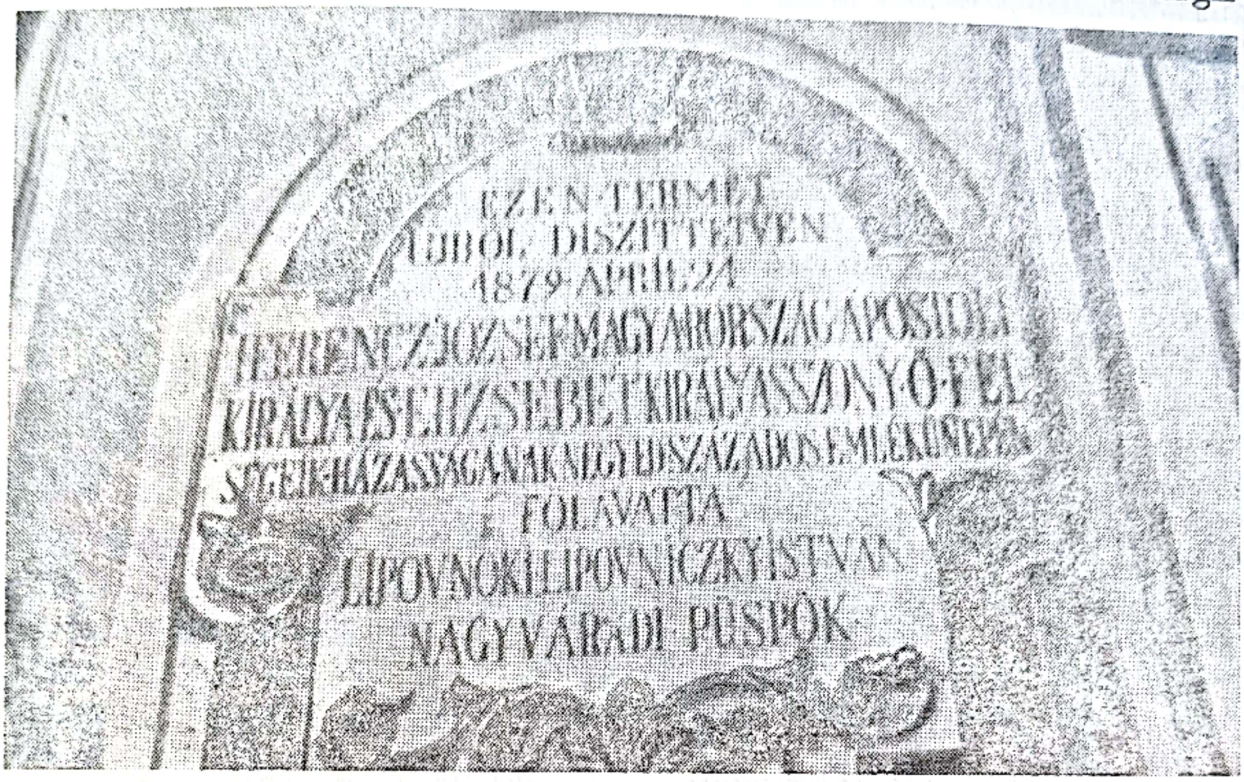

Fig. 11. Inscripţia din sala festivă.

şi Horváth Jenő[13] 1751, respectiv 1742. Mai mult, Bierbauer susţine că planurile şi conducerea lucrărilor ar fi aparţinut lui Giovanni Battista Ricca şi că numai în 1769 Franz Anton Hillebrandt ar fi preluat construcţia.

Cert este că înainte de 1759 rezidenţa nu a putut fi ridicată din ordinul lui Patachich Adam, deoarece atunci era episcop Forgách Pál, promotorul înălţării catedralei romano-catolice. Cît privesc forţele artistice, pare puţin probabil ca la acea dată sau mai devreme,

---

[9] Hunfalvy János, *Magyarország és Erdély. Eredeli képekben*, Lange Gustav György, Darmstadt, 1863, p. 296.

[10] Nagy Sándor K., *op. cit.*, p. 19.

[11] Borowsky Samu, *Magyarország vármegyéi és városai. Biharvármengye és Nagyvárad*, „Apollo", Budapest, p. 388.

[12] Bierbauer Virgil, *A magyar épitészet története*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1937, p. 203.

[13] Horváth Jenő, *Nagyvárad története*, „Kalvin" 1942, p. 41.

Scanned with OKEN Scanner

să fi ajuns în Transilvania, provincie mărginașă a imperiului, maeștri renumiți capabili să construiască edificii conform noilor tendințe ce-și făcuseră loc în arhitectura barocă europeană. Din punctul de vedere al evoluției artistice, coronamentul motivului central — frontonul triunghiular, —, unele „sprîncene" și cămine pledează pentru un an de începere ce s-ar putea plasa în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dar nici într-un caz 1778, pentru că la data de 5 martie 1773[14], cînd a fost mistuită de incendiu vechea locuință episcopală, zidurile și cea mai mare parte a noii rezidențe erau gata. Se poate deci conchide că lucrările au început înainte de 1773, iar după incendiu ele s-au intensificat în așa măsură încît în 1776, conform inscripției, edificiul a putut fi terminat. Momentul dării palatului în folosință, în 1776, a coincis cu mutarea episcopului Patachich la Kalocsa[15], care astfel pierde posibilitatea de a se bucura de rezultatul eforturilor sale. Probabil cele două evenimente au inspirat inscripția de la intrarea centrală.

Documentele de epocă cercetate de Biro József arată că la 23 mai 1762[16] a fost pusă piatra de temelie însoțită de un document ce se încheia cu cuvintele : „... OPERIS. UNIVERSI. ARCHITECTO/FRANC. XAV. HILLEBRAND./AEDILI./JOAN. MICH. NEUMAN. PRAESVL/ BARO ADAMVS PATACHICH /PONT. X. CALEND : JUNII/"[17]. Informațiile date de text sînt prețioase fiindcă exclud orice dubiu privind autorul și inițiatorul construcției.

Alte documente atestă că din 1762[18] au început alocările de fonduri pentru rezidență și că la data de 22 iulie 1769[19] toate fundațiile, o parte considerabilă a parterului, etajul I al aripilor și pereții principali ai etajului al II-lea, erau gata. Conform acestor mărturii și inscripții de la intrarea centrală, se poate trage concluzia că edificiul a fost început în 1762 și terminat în 1776.

În literatura de specialitate, palatul baroc din Oradea se situează în fruntea monumentelor, fiind analizat de autori mai mult sau mai puțin competenți. Dintre cei care au abordat în cer-

---

[14] Cf. *Documente*, în Biró József, *Nagyvárad és...*, p. 114—115.

[15] Biró József, *Nagyvárad és ...*, p. 60; perioada de funcționare a episcopului Patachich și anul de începere a lucrărilor sînt date și de Dejeu P., *Așezămintele culturale din municipiul Oradea și județul Bihor*, în *Monografia municipiului Oradea și județului Bihor*, vol. I, Oradea, 1926, p. 286.

[16] Biró József, *Nagyvárad és ...*, p. 57.

[17] Cf. *Note — documente*, în Biró József, *op,. cit.*, p. 105.

[18] *Ibidem*, p. 132—133.

[19] *Ibidem*, p. 146—147.

cetările lor problema palatului se detaşează net, datorită unor lucrări ample, bazate pe o vastă documentaţie, Biró József, Kapossy János şi Garas Klara.

★

Problema construirii unui palat pentru episcopul din Oradea apare cronologic după începerea lucrărilor, 1752, la Catedrala romano-catolică. Pînă atunci episcopul îşi avea reşedinţa într-o clădire mai modestă, care în nici un fel nu putea face faţă unui amplu ceremonial de curte şi era departe de a se putea compara în eleganţă şi monumentalitate cu catedrala aflată în lucru. Necesitatea înălţării unei reşedinţe episcopale trebuie privită şi sub aspect politic pentru că biserica catolică voia şi pe această cale să epateze şi să ilustreze poziţia sa privilegiată.

Construirea unui edificiu în stare să îndeplinească funcţiuni atît de complexe ridica numeroase probleme, printre care cele mai importante ar fi acelea ale stilului şi ale forţelor artistice.

Arta apuseană din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se caracterizează printr-o suită de transformări, care duc la dezvoltarea ei. Procesul de reevaluare a artei antice iniţiat acum a favorizat apariţia noilor orientări şi concepţii ce au influenţat stilul baroc aflat în faza tîrzie.

Barocul, adoptat în Europa de ţările catolice, a găsit însă cel mai favorabil teren în Germania de sud şi Austria[20]. După cucerirea Transilvaniei, Habsburgii facilitează pătrunderea stilului baroc, care, treptat, prinde rădăcini şi în cele din urmă ajunge să domine arhitectura laică şi religioasă[21].

Principiile[22] de bază ale stilului ca : a) plan în formă de U cu curte interioară, b) echilibru şi ritm calculat, c) distribuire gradată a plasticii arhitectonice şi decorative şi d) compunerea maselor şi organizarea spaţiului interior în aşa fel încît să iasă în evidenţă elementul central au fost concretizate la Oradea. Ele au constituit de

---

[20] Alpatov Mihail, *Istoria artei*, vol. II, Bucureşti, Edit. Meridiane, 1965, p. 167; Herbert Read., *op. cit.*, p. 107—108.

[21] Biró József, *Erdélyi* ..., p. 30.

[22] Asupra unor principii asemănătoare, însă adaptate şi aplicate arhitecturii baroce clujene, vezi Mircea Ţoca, *Arhitectura clujeană în perioada barocului tîrziu*, în Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Series historia, fasc. 1, 1967, p. 46—48.

la început coordonatele principale după care s-a construit palatul şi pot fi interpretate astfel :

a) Opţiunea pentru o formă sau alta de plan era determinată de suprafaţa disponibilă. Dacă terenul era limitat, atunci arhitectul trebuia să-şi subordoneze clădirea ansamblului urban. De aceea nu este întîmplătoare existenţa unor case sau mari edificii în formă de L. În cazul nostru, vastitatea terenului a permis adoptarea unei compoziţii cu trei aripi în formă de U. Soluţia aceasta a favorizat dezvoltarea în adîncime a aripilor laterale şi a corpului central în lungime de peste 100 m.

b) Realizarea practică a principiului depinde de felul în care arhitectul reuşeşte să dimensioneze şi să îmbine părţile dintr-o compoziţie dezvoltată de-a lungul a trei axe longitudinale. Arhitectul, la Oradea, pentru a obţine un echilibru perfect, a acordat dimensiuni egale celor două părţi care compun corpul central, aripilor laterale şi a ritmat faţadele astfel :

1. Faţada principală[23],

et. II. a a/b b b b b b/ a a/ c c c c c/a a/b b b b b b/a a/
et. I. d d/e e e e e e/d d/f f f f f/d d/e e e e e e/d d/
part. g g/g g g g g g/g g/g k k k g/ g g/g g g g g g/g g/
— litera k indică intrările, celelalte ferestrele.

2. Faţada aripii laterale drepte,

et. II. a a a/ b b b b/a'' a'' a''/b b b b/a a a/
et. I d'd'd'/e'e'e'e'/d'd'd'/e'e'e'e'/d'd'd'/
parter. g k g /g g g g/g g g/g g g g g/g g g/

3. Faţada de închidere a aripii laterale drepte,

et. II. b' /a/ b'
et. I. d'' /d'/ d''
part. g /g/ g

4. Faţada principală orientată spre curtea interioară,

et. II. b'''b'''b'''b'''b'''/b''b''b''b''/a'a'a'/b''b''b''b''
/b'''b'''b'''b'''b'''/
et. I. e e e e e/d'd'd'd'/f'f'f'/d'd'd'd'/e e e e e/
part. g g g g g/g g g g/k k k/g g g g/g g g g g/

5. Faţada interioară a aripii laterale stîngi,

et. II. a a a/b'''b'''b'''b'''b'''b'''/a a a /
et. I. d'd'd'/e e e e e e/d'd'd'/
part. g k g/g g g g g g/g k g/

[23] Ritmicile faţadelor au fost date şi de Biró József, *Nagyvárad és...*, p. 61—63, însă nu sînt notate toate intrările.

c) În programul stilului s-a impus cerinţa ca o creaţie arhitectonică să aibă şi o semnificaţie reprezentativă. De aici decurge atenţia pe care o acordă maeştrii barocului faţadelor şi interioarelor, dar mai ales încăperilor ce serveau ca adăpost proprietarului şi salonului în care se reuneau în cadru festiv invitaţii. La Oradea, distribuirea gradată a plasticii arhitectonice şi decorative pune în evidenţă înţelegerea deplină a principiului.

În acest fel, diversitatea formelor de „sprîncene" — arc de cerc, arcuri unite cu vîrfuri în sus, triunghiulare şi drepte — înviorează suprafaţa pereţilor palatului, accentuînd în acelaşi timp importanţa primului nivel faţă de parter şi al doilea nivel. La acestea se adaugă busturile, decorurile vegetale şi rotunjirea lină a deschizăturilor încadrate de ghirlande ale ferestrelor dimensionate diferit, care aduc ceva în plus la îmbogăţirea expresiei artistice. Pe de altă parte, articularea cu pilaştri a rezaliturilor relevă cu limpezime acea concepţie compoziţională care transformă funcţiunea portantă şi deci constructivă a pilastrului, într-o funcţiune plastică,. Se mai poate remarca că distribuirea gradată a plasticii în linie orizontală şi motivul pilaştrilor practicat de la etajul I în sus scot în evidenţă coeziunea dintre elementele structive şi cele decorative.

Ca aspect, interiorul se distinge prin amploarea şi bogăţia decorativă a sălii festive şi a încăperilor laterale din corpul central la primul nivel. Variatele elemente plastice, expuse cu ostentaţie, creează o imagine amplificată, copleşitoare, caracteristică stilului baroc. Aici, fiecare cameră se deosebeşte de cealaltă după tratarea decorativă. Contribuţia esenţială în unicizare o aduc rozetele de diferite forme, profilele de pe tavan, panglicile cu curbe şi contracurbe şi mai ales sobele de faianţă şi teracotă, adevărate podoabe ale palatului. Anticamerele, marele vestibul şi încăperile destinate musafirilor sînt tratate decorativ cu forme uşoare, aerate, spre deosebire de apartamentul episcopului, care este excesiv decorat cu cartuşe de stucatură şi profile viguroase. Trecerea de la o simplitate relativă la una complexă, amplă şi bogată reflectă fără nici un dubiu predilecţia maestrului de a sublinia, cu ajutorul plasticii decorative distribuite în mod gradat, destinaţia şi, prin aceasta, importanţa fiecărei încăperi.

În continuare, sala festivă, plasată în axul central, se ridică din punct de vedere decorativ cu mult deasupra celorlalte încăperi. Concepută în raport cu funcţia sa festivă, sala are picturi pe pereţi şi boltă. Portretele împăratului şi reginei, ale episcopilor mai impor-

tanți și picturile bolții, luminate de ferestrele mari, sînt elementele plastice care dau eleganță spațiului. Semnificativ mai este și faptul că la obținerea unei asemenea ținute au contribuit și grupurile de pilaștri compoziți, care, ca și cei din exterior, îndeplinesc atît roluri structive, cît și decorative.

Celelalte încăperi din palat, lipsite de orice formă de decor, au un rol strict funcțional. Doar capela din aripa laterală dreaptă se remarcă datorită picturii altarului și pereților.

d) Funcția reprezentativă pe care trebuie să o îndeplinească o creație arhitectonică barocă este legată și determinată direct de felul organizării maselor. De aceea masele de zidărie dintr-o compoziție unitară sînt în așa fel ordonate, încît favorizează apariția mai multor rezalituri ce urmează apoi să fie amplu decorate și articulate. La Oradea, rezaliturile care modulează fațadele corpului central sînt subordonate ca dimensiuni și limbaj plastic celui central, distins și datorită profilării puternice și supraînălțării acoperișului cu ajutorul a două retrageri treptate. În afară de acestea, alternarea lor cu retrageri facilitează apariția contrastului dintre părțile aflate în lumină și cele din umbră.

Complexitatea formelor și dispunerea maselor de zidărie în mod divers conferă edificiului acel dinamism specific barocului și creează, în același timp, efecte optice surprinzătoare.

Cunoscînd principiile care stau la baza compunerii maselor, se poate deduce maniera în care arhitectul a rezolvat problema organizării spațiului interior.

În spatele fațadelor se desfășoară o serie de încăperi, conform criteriului structurii unitare și subordonării spațiale motivului central dominant. Pe axa longitudinală a corpului central, în dreapta și în stînga luxoasei săli festive, apar anfilade de saloane legate între ele prin uși simetric dispuse. Divizarea și organizarea spațiului în acest mod mărturisește preocuparea arhitectului de a păstra un echilibru interior, similar în principiu celui exterior.

★

Fiind cunoscute condițiile social-politice în care s-a ridicat palatul, anul începerii și terminării lucrărilor, precum și aspectul exterior și interior din descrierea făcută, se cuvine să consemnăm aportul adus de maeștri.

În momentul în care se construia palatul la Oradea, în țările Europei apusene, edificii de același tip erau gîndite și realizate con-

form principiului simplităţii, al înlăturării exagerărilor plastice. Aceste concepţii nu au putut pătrunde şi mai ales nu erau cunoscute în Transilvania din cauza poziţiei periferice din imperiu şi lipsei de cadre creatoare autohtone în stare să aplice arta barocă în toate gamele ei noi. De aceea, aici a fost preluată forma de baroc din faza tîrzie. Totuşi, cîteva elemente noi, însă în nici un caz dominante, sînt grefate pe formele baroce tardive ale palatului. Despre forţe artistice băştinaşe şi despre meritul lor în devenirea stilului nu se poate vorbi, pentru că ei veneau din străinătate, o dată cu planurile edificiilor ce urmau a fi înălţate. Trimiterea şi activitatea lor aici nu constituie un caz singular, procedeul fiind răspîndit pe tot teritoriul controlat de Viena[24]. De pildă, la Oradea cel care a conceput planul şi a condus efectiv lucrările a fost austriacul Franz Anton Hillebrandt, trimis de Curtea din Viena.

Parcurgerea principalelor etape ale vieţii arhitectului şi cunoaşterea locului de formare artistică prezintă o însemnătate deosebită, deoarece serveşte la deslusirea concepţiei de bază, generatoarea tuturor creaţiilor sale.

Franz Anton Hillebrandt s-a născut la Viena în ziua de 2 aprilie 1719[25]. Din fragedă tinereţe s-a arătat interesat de arhitectură. În atelierul de dulgherie al tatălui său îşi petrece majoritatea timpului. Cînd împlineşte 15 ani, intră la Academie, unde primeşte primele noţiuni din domeniul artei. Cunoştinţele dobîndite aici se conjugă cu influenţele exercitate de construcţiile marelui arhitect austriac Johann Lukas von Hildebrandt. Faptul acesta nu va rămîne fără urmări. După terminarea studiilor, pleacă într-o călătorie de lungă durată, 15 ani, în ţările germane, unde ia contact direct cu construcţiile civile, militare şi în general cu arta sud-germană. Din 1739 se alătură vestitului arhitect german Johann Balthasar Neumann şi intră în slujba ducelui Schönborn. Arta maestrului german lasă urme adînci în educaţia artistică a tînărului arhitect. Pe lîngă Johann Lukas von Hildebrandt şi Johann Balthazar Neumann, Maximilian von Welsch, datorită construcţiilor sale echilibrate şi ponderate, influenţează arta lui, îndreptînd-o spre clasicism.

În afara construcţiilor civile, arhitectul manifestă interes şi faţă de cele militare. Anii 1741 şi 1742 îl găsesc lucrînd la fortifi-

---

[24] Vătăşianu Virgil, *op. cit.*, p. 573.

[25] Principalele informaţii privind viaţa şi activitatea arhitectului austriac F. A. Hillebrandt, sînt furnizate de Kapossy János, *op. cit.*

caţiile militare de la Viena şi Ravensburg. Mai tîrziu, în 1745, la solicitarea lui Jadot de Ville Issey, face schiţele şi măsoară „Burgul".

Prima creaţie absolut individuală este palatul contelui Ulfeld din Viena, executat în 1750[26].

Activitatea depusă pînă în 1757 atestă valoarea sa şi, ca urmare, este numit constructor prim al Camerei regale maghiare, încredinţîndu-i-se conducerea şantierului din cetatea Budei[27]. De aici pleacă la Bratislava pentru a ridica cîteva edificii, printre care şi palatul contelui Grassalkovich Antal[28].

Unele cercetări îi atribuie lui meritul de a fi înălţat palatul Apponyi (1761), iar particularităţile de stil prezente la palatele Eszterházy (1762), Szécsen-Lamberg (1754—1762) şi Wachtler par proprii manierei sale de a construi[29]. Oricum, dacă nu el a fost autorul acestor edificii, o contribuţie a sa este evidentă. Ipotezele emise se mai bazează pe anumite tradiţii în construcţii şi concluzii stilistice ce reies din alte lucrări despre care se ştie cu siguranţă că sînt ale sale şi care se găsesc, în parte, în clădirile enumerate.

În 1761 arhitectul se află la conducerea şantierului care urma să ridice palatul episcopal[30]. Cu supravegherea şi dirijarea lucrărilor conform planurilor s-a ocupat Johann Michael Neumann, constructor sosit din Viena[31]. Înaintea începerii lucrărilor mai multe planuri fuseseră concepute de Giovanni Battista Ricca, dar Hillebrandt renunţă la ele şi elaborează altele noi. Munca pe şantier începe şi se continuă după indicaţiile şi desenele lui pînă în momentul în care Cancelaria[32] îi cere să modereze lucrul şi să renunţe la amplul plan. Cererea autorităţilor, asociată cu suma modestă alocată construcţiei, îl determină să opereze o serie de reducţii şi simplificări. Ca urmare, dispar balcoanele, vazele şi statuile alegorice, menite să decoreze

---

[26] Kapossy János, *op. cit.*, p. 8; *Művészeti Lexikon*, vol. II, Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1966, p. 387.

[27] *Ibidem.*

[28] Rádos Jenő, *Magyar kastélyok*, Királyi Magyar Nyomda, 1939, p. 49. Acelaşi autor în *Magyar kastélyok*, Budapesta, Magyar Egyetemi Nyomdában, 1931, p. 220, nu susţine cu siguranţă că palatul ar fi opera lui Hillebrandt. Rezerve privind autorul acestui palat se întîlnesc şi la Kapossy János, *op. cit.*, p. 10, şi Péter András, *A magyar művészet története*, vol. II, Budapesta, Lampel R. Könyvkereskedése, p. 36—37.

[29] Kapossy János, *op. cit.*, p. 9.

[30] *Ibidem*, p. 13.

[31] *Művészeti lexikon*, vol. III, Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1967, p. 518. Numele lui Johann Michael Neumann este amintit şi de textul pus odată cu piatra de temelie şi publicat de Biró József, *Nagyvárad és* ..., p. 105.

[32] Cf. *Documente*, în Biró József, *Nagyvárad és* ..., p. 133.

Scanned with OKEN Scanner

palatul, iar la aripa sudică, pilaştri ionici sînt înlocuiţi cu dorici, mai ieftini şi mai uşor de executat.

La vîrsta de 64 de ani, arhitectul continuă activitatea. Astfel, în 1785 transformă, printre altele, mănăstirea din cetatea Budei, adaptînd-o scopurilor parlamentare[33].

După o prodigioasă muncă de creaţie, Franz Anton Hillebrandt încetează din viaţă la 25 ianuarie 1797, la Viena.

În concluzie, se poate afirma că el a fost ani îndelungaţi în slujba marii nobilimi austriece şi maghiare, cărora le-a ridicat mari reşedinţe şi că, datorită operelor sale şi-a cîştigat un loc de frunte în galeria artiştilor, putînd fi aşezat alături de Johann Bernhard Fischer von Erlach şi Johann Lukas von Hildebrandt. De asemenea, el poate fi considerat un demn reprezentant al perioadei de tranziţie de la barocul tîrziu la clasicism.

O substanţială contribuţie la ridicarea valorii plastice a palatului au adus-o pictorii, despre care literatura de specialitate aminteşte mai puţin. Rarele surse arată că între 1774 şi 1776 a activat la Oradea pictorul Johann Nepomuk Schöpf[34].

Născut la Praga în 1735[35], viitorul pictor primeşte primele îndrumări în artă de la tatăl său, Johann Adam Schöpf, pictor şi el. Studiază un timp la Praga, iar mai tîrziu pleacă în Bavaria, la München, şi în Italia pentru a-şi completa cunoştinţele. Perioada de la Praga nu a lăsat urme profunde în gîndirea şi formaţia sa artistică. Opţiunea pentru un stil sau curent a apărut însă la München, în momentul în care a luat contact şi a cunoscut şcoala bavareză. De acum înainte pictorul se încadrează în mişcarea artistică sud-germană. După un timp, din care nu se cunoaşte nimic, Schöpf apare în 1772 la Timişoara, unde pictează unele altare din Catedrala romano-catolică. Doi ani mai tîrziu, în 1774, soseşte la Oradea şi contractează o serie de datorii, care-l vor priva, în cele din urmă, de libertate. Fiind în această situaţie, episcopul Patachich Adam îi promite eliberarea în schimbul pictării capelei palatului şi a cupolei catedralei.

Salonul de onoare a fost restaurat cu ocazia nunţii de argint a împăratului Franz Iosif I, în 24 aprilie 1879. Probabil atunci s-au

---

33 *Művészeti lexikon*, vol. II, Budapesta, 1966, p. 388.

34 Vătăşianu Virgil, *op. cit.*, p. 578.

35 Principalele informaţii privind viaţa şi activitatea, precum şi analiza lucrărilor pictorului se găsesc în Garas Klara, *Magyarországi festészet a XVIII. században*, Budapesta, 1955, p. 15 şi urm.

făcut mici modificări, în sensul că au fost astupate şi pictate în interior cele cinci geamuri rotunde aflate în punctul de naştere a bolţii. Ornamentaţia sălii aparţine lui Storno Francisc şi este executată la cererea episcopului Lipovniczky[36].

★

Fără a avea un program rigid, cu reguli de neschimbat, stilul baroc a urmat în timp o linie de dezvoltare ascendentă pînă în momentul fazei tîrzii, cînd principiile lui s-au interferat cu noile tendinţe clasiciste, cu particularităţile artistice şi tradiţiile în construcţii ale fiecărei ţări.

Mijloacele de expresie şi analiza valorilor arhitectonice relevă că palatul se înalţă în spiritul arhitecturii baroce sud-germane. Este normal să fie aşa, pentru că studiile, munca depusă în Germania de sud şi influenţele rezidenţei ridicate de Johann Balthazar Neumann la Würzburg (1720—1744)[37] au constituit liniile directoare în orientarea şi formarea artistică a lui Hillebrandt, justificînd totodată legătura existentă între monumentul transilvănean şi cel german.

În acest context ar fi interesant de urmărit care sînt analogiile dintre cele două rezidenţe, precum şi felul în care arhitectul a înţeles să preia noile soluţii artistice apărute în arhitectura apuseană şi să le aplice la palatul episcopal.

De la început se poate spune că rezidenţele sînt asemănătoare, ambele avînd o formă de U (fig. 1 şi fig. 12), ceea ce înseamnă că planul edificiului sud-german i-a servit ca sursă de inspiraţie arhitectului la elaborarea planului palatului orădean. Afirmaţia poate fi susţinută cu ajutorul schiţelor de plan atribuite lui şi publicate de Kapossy János[38] (fig. 13). În ele, rezaliturile interioare sînt prevăzute cu balcoane. După felul plasării şi al numărului lor se poate deduce că el a avut ca model palatul din Würzburg. Mai mult, din documente aflăm că a existat intenţia de a decora edificiul cu vaze şi statui alegorice aidoma celor puse de Neumann pe rezidenţa sud-germană. Dar atît balcoanele, cît şi vazele şi statuile nu au fost realizate din motivele arătate mai înainte. Dacă totuşi lucrările ar fi continuat conform planurilor iniţiale, atunci episcopia din Oradea ar fi beneficiat de un palat care ar fi constituit o replică, însă de proporţii mai reduse, a celui din Würzburg.

---

[36] Papp Lajos, *op. cit.*, p. 112.

[37] Pinder Wilhelm, *Deutscher Barok*, Karol Robert Lange — Wiesche, Düsseldorf etc., Leipzig, p. IX.

[38] Cf. planşele 1 şi 2, în Kapossy János, *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

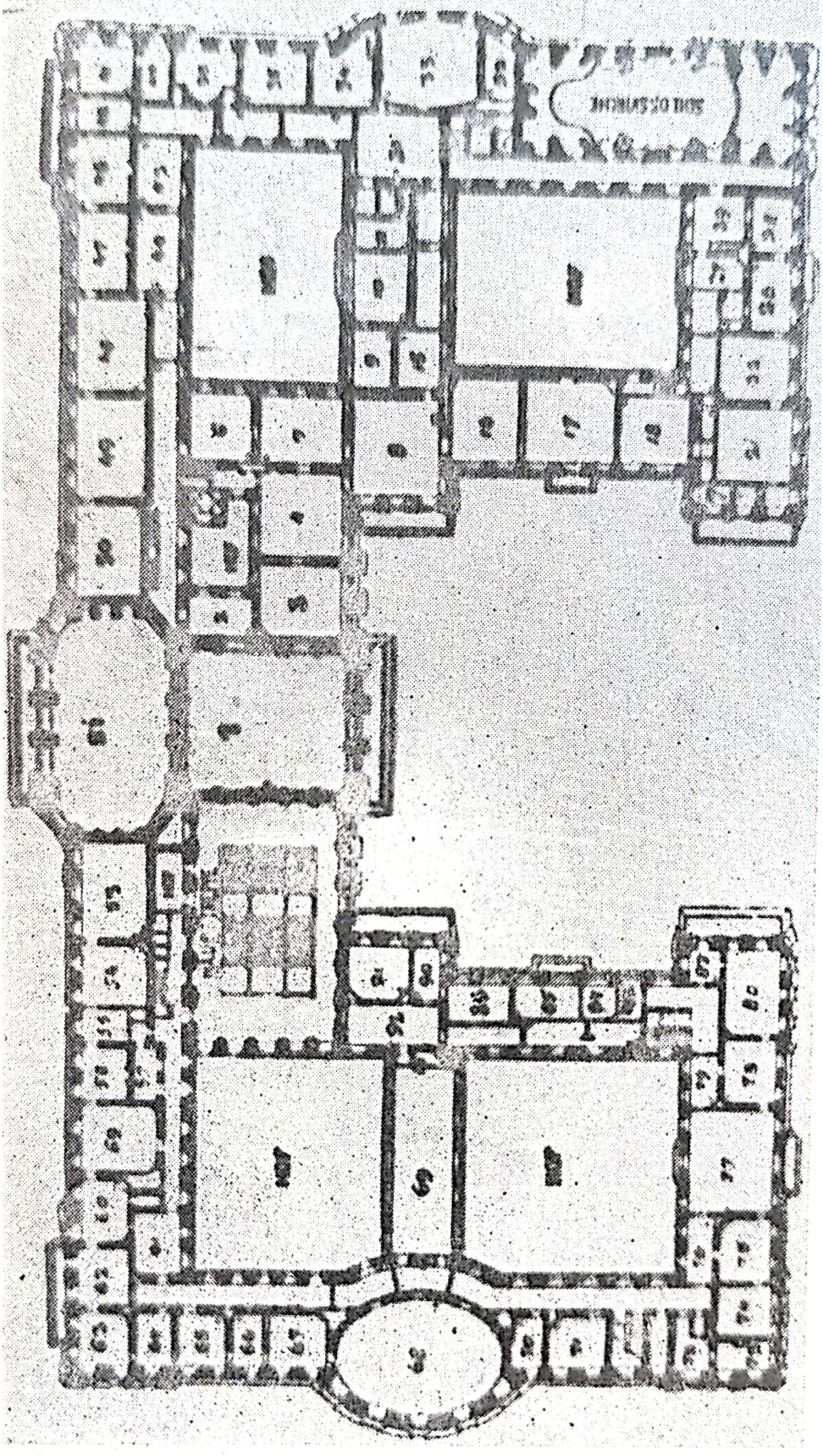

Scanned with OKEN Scanner

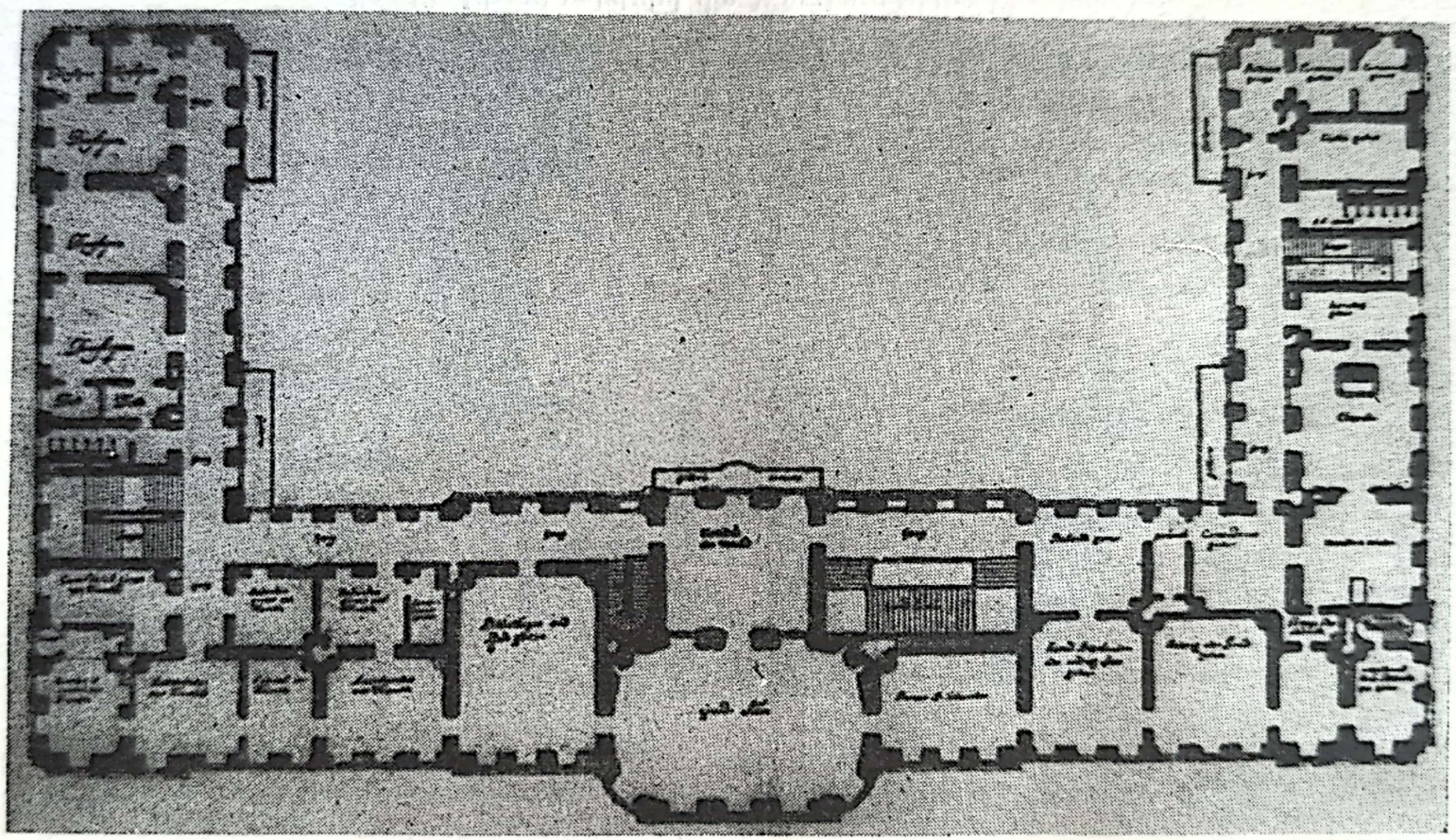

Fig. 13. Planul etajului I al palatului din Oradea (după J. Kapossy).

Scanned with OKEN Scanner

În afara rezidenţei înălţate de Balthazar Neumann, alte construcţii, ca : palatul Belvedere (1693—1724), creat de Johann Lukas von Hildebrandt[39], castelul de vară din Werneck (1731—1747), executat tot de Johann Balthazar Neumann pentru episcopul K. Fr. Schönborn, şi Orangeria din Fulda, lucrată de Maximilian von Welsch[40], ilustrează fără nici un dubiu sursa compoziţiei axiale, a articulării şi a unor elemente de plastică arhitecturală. Pe lîngă toate acestea, se ştie că Johann Lukas von Hildebrandt a contribuit prin sfaturi la ridicarea rezalitului central al palatului din Würzburg[41], or, cum palatul din Oradea e un ecou al celui german, apare evident că ideile lui au fost preluate mijlocit — prin Balthazar Neumann — şi aplicate în mod strălucit de Hillebrandt.

În ansamblu, operele sale atestă că a fost deosebit de sensibil la excelentul simţ al proporţiilor pe care îl avea Hildebrandt şi la eleganţa combinată cu o libertate genială în creaţie degajată de edificiile lui Neumann. Concepţia artistică a arhitectului german privind forma palatului, distribuirea gradată a plasticii arhitectonice, compunerea maselor şi organizarea spaţiului interior s-a concretizat prin el la Oradea. Observăm totuşi că, spre deosebire de maeştrii săi, el preferă simplitatea şi simetria în limbajul plastic, concomitent cu echilibrul dintre accentele orizontale şi cele verticale, asupra căruia se apleacă cu mai multă insistenţă.

Procesul de reevaluare a artei antice petrecut în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a generat mutaţii substanţiale în arhitectura şi plastica arhitectuală a ţărilor apusene. Astfel, formele noi, născute din prelucrarea valorilor antichităţii, încep să ia locul sau să se grefeze pe cele tardive, orientînd arta de a construi şi decora spre simplitate şi sobrietate. Hillebrandt a remarcat apariţia noilor elemente şi, în consecinţă, le-a luat în considerare, asimilîndu-le. În acest fel se explică prezenţa — între formele baroce dominante — a elementelor de factură clasicistă, ca : frontonul triunghiular, care încoronează rezalitul central, „sprîncenele" triunghiulare de pe faţadele de închidere ale aripilor laterale (fig. 14), şiragurile de perle şi astragala, unele uşi şi cămine. Îmbinarea abilă a acestora cu vioiciunea specifică barocului şi tratarea lor cu o libertate care le conferă trăsături originale îi scot în evidenţă calităţile deosebite de artist.

★

[39] Biró József, *Nagyvárad és ...*, p. 64.
[40] Pinder Wilhelm, *op. cit.*, p. VII, X.
[41] *Ibidem*, p. IX.

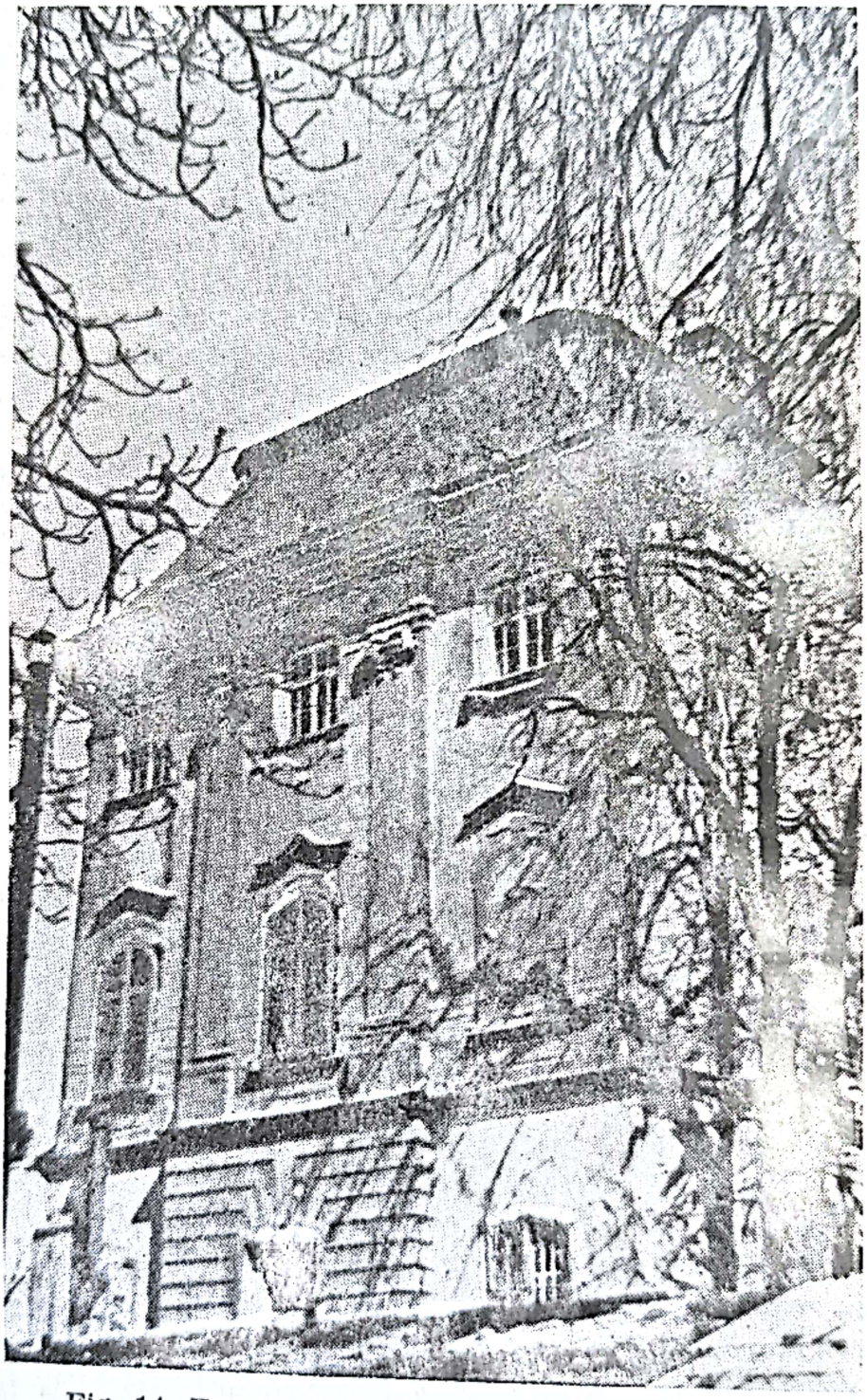

Fig. 14. Fațada de închidere a aripii laterale drepte.

Scanned with OKEN Scanner

Secolul al XVIII-lea a constituit pentru oraşul Oradea o perioadă de avînt edilitar. Au fost ridicate acum mari edificii, cu reale valori artistice. Monumentul care a constituit preocuparea noastră ocupă un loc de seamă în arhitectura oraşului nu atît prin mărime, cît prin valoarea lui artistică, fiind un produs specific secolului al XVIII-lea.

Analiza concepţiei arhitectonice relevă că palatul, datorită formei, pavilioanelor de colţ (rezaliturilor), acoperişului cu retrageri şi reprezentativului etaj festiv, se aseamănă cu edificiile similare din apusul Europei, mai precis cu cele din Germania de sud. Acest fapt nu este surprinzător, pentru că aici, după cum s-a mai arătat deja, au lucrat maeştri străini, austrieci, cunoscători ai arhitecturii germane. Important, în concluzie, este că în jurul lor şi pe şantierele deschise în oraş şi în special, credem, pe cel al palatului baroc au lucrat numeroşi oameni din localitate sau împrejurimi, dintre care, probabil, s-au ridicat cei cu reale posibilităţi de a continua activitatea pe plan creator în Transilvania, formînd o generaţie de meşteri autohtoni.

Despre valoarea artistică şi locul monumentului între edificiile oraşului Oradea vorbesc mai mulţi autori, care dau diferite aprecieri. Unii îl socotesc a fi „...cel mai mare palat episcopal din Ungaria”[42], avînd „... atîtea ferestre cîte zile-s într-un an”[43]. Însă edificiul se distinge în primul rînd prin ansamblul armonios pe care-l alcătuieşte şi prin eleganţa şi sobrietatea formelor tratate în spiritul arhitecturii baroce contaminate cu elemente clasiciste. Toate acestea îl determină pe Biró József, care, de obicei, e circumspect în aprecieri, să remarce „... arta nobilă şi distinsă pe care rezidenţa o testează pentru urmaşi”[44], iar pe Coriolan Petranu să afirme că „... palatul este cel mai important monument din Oradea”[45].

Cert este că cei mai mulţi autori acordă palatului locul de frunte între construcţiile baroce din Transilvania secolului al XVIII-lea.

---

[42] Papp Lajos, *op. cit.*, p. 61.
[43] Firu Nicolae, *Oradea-Mare*, Bucureşti, Edit. Cultura naţională, 1924, p. 68.
[44] Biró József, *Nagyvárad és ...*, p. 67.
[45] Petranu Coriolan, *Cercetări recente asupra barocului din Ardeal şi Crişana*, în „Gînd românesc”, III, 1935, p. 50.

DER BAROCKPALAST IN ORADEA (GROSSWARDEIN)

ZUSAMMENFASSUNG

Das Gebäude wurde in den Jahren 1762—1776 von dem österreichischen Architekten Franz Anton Hillebrandt nach seinem eigenen Entwurf erbaut und war für die alte Bischofsresidenz bestimmt. Die Konstruktion besteht aus 3 Flügeln in U-Form, die Fassade ist plastisch differenziert, die stufenartig verteilte architektonische Plastik betont das Hauptmotiv und hebt die Bedeutung der ersten Niveaulinie gegenüber den anderen Niveaulinien und dem Risalit hervor. An der Längsachse ist alles um die Herausstreichung des Mittelrisalits bemüht.

Das Interieur des Palastes ist so angeordnet, daß seine Räumlichkeiten, was Umfang und Dekoration anbetrifft, dem Festsaal untergeordnet sind.

Unter Berufung auf die Fachliteratur sowie auf Grund persönlicher Untersuchungen der Kunstwerte des Palastes betont der Autor, daß infolge des Vorhandenseins klassizistischer Elemente festellbar ist, daß der Palast der späteren Phase des Barockstils entspricht. Das Kunstdenkmal in Oradea ist eine charakteristische Schöpfung der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Seinem Stil und den Ausmaßen entsprechend gehört es zu den wertvollsten Barockgebäuden Siebenbürgens.

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINSUL

Pag.

Cuvînt înainte 3

VASILE RUS, Dialectica factorilor obiectivi şi subiectivi în procesul construcţiei socialiste din România 5

I. Istorie

ADAM DANKANITS, Cultura europeană reflectată în incunabulele din bibliotecile transilvănene 39

GYÖRGY BÖZÖDI, A máramarosi fegyvergyártás 1848—49-ben. 55

IOAN CHIOREAN, Efectele războiului vamal dintre Austro-Ungaria şi România din anii 1886—1891 asupra regiunii de est a Transilvaniei 75

GRIGORE PLOEŞTEANU, Aspecte din viaţa şi activitatea lui Vasile Lucaciu (1852—1922) 93

MARIA TURZAI, Demascarea agresiunilor fasciste în paginile revistei „Korunk" (1935—1940) 135

S. FUCHS — L. VAJDA, Organizarea şi lupta forţelor democratice în unele centre din nordul Transilvaniei pentru instaurarea puterii democrat-populare 169

II. Filologie

LÁSZLÓ KOCZIÁNY, Kovásznai Sándor, Gheorghe Şincai marosvásárhelyi professzora 217

VALERIU NIŢU, Contribuţie la valorificarea activităţii filologice şi istorice a lui Timotei Cipariu 243

OLOSZ KATALIN, Reflexe folclorice române în creaţia poetică populară maghiară din Mănăstireni (jud. Cluj) 299

III. Istoria artei

AL. BAUER, Palatul baroc de la Oradea 325

Scanned with OKEN Scanner

SOMMAIRE

Pag.

Avant-propos 3

VASILE RUS, Dialectique des facteurs objectifs et subjectifs dans le processus de l'édification du socialisme en Roumanie . . . 5

Histoire

ADAM DANKANITS, Die europäische Kultur, widerspiegelt in den Wiegendrucken der siebenbürgischen Bibliotheken . . 39

GYÖRGY BÖZÖDI, Производство оружия в 1848—1849 гг. в комитате Марамуреш 55

IOAN CHIOREAN, Die Auswirkungen des Zollkrieges zwischen der Österreichisch-Ungarischen Monarchie und Rumänien in den Jahren 1886 bis 1891 auf die Ostgebiete von Siebenbürgen . . 75

GRIGORE PLOEŞTEANU, Кистории жизни и деятельности Василе Лукачу (1852—1922) 93

MARIA TURZAI, Die Entlarwung der faschistischen Aggressionen in den Seiten der Zeitschrift „Korunk" (1935—1940) . . . 135

S. FUCHS—L. VAJDA, Die Zusammenschließung und das Ringen der demokratischen Kräfte unter Leitung der RKP um die Entstehung der volksdemokratischen Macht in einigen Zentren des nördlichen Teils von Siebenbürgen 169

Philologie

LÁSZLÓ KOCZIÁNY, Alexander Kovásznai, der Professor von Gheorghe Şincai in Tîrgu-Mureş 217

VALERIU NIŢU, Contribution to a revaluation of T. Cipariu's philological and historical activity 243

OLOSZ KATALIN, Румынские фольклорные отражения в венгерском народном поэтическом творчестве села Мэнэстирени 299

Histoire de l'art

AL. BAUER, Der Barockpalast in Oradea (Großwardein) 325

Scanned with OKEN Scanner

Redactor: IOANA BOJA
Tehnoredactor: ELENA PREDA

Bun de tipar 04.05.1972. Hîrtie scris I A de 80 gr/m². Format 16/61×86. Coli de tipar 22,25. C.Z. pentru biblioteci mari și mici { *9(498)(082)* / *459(082)*

Întreprinderea poligrafică Informația, București,
str. Brezoianu nr. 23—25
Republica Socialistă România